

06

Нам Львовляну

Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ

пѣдъ редакцією И. Белея

Томъ XLIII.

ДЕВАЙТІСЪ

СУЧАСНА ПОВѢСТЬ

МАРИИ РОДЗЄВИЧЪВНЫ.

(Перекладъ зъ польского.)

3092 / XLIII.

ЛВѢВЪ.

Накладомъ редакціи „Дѣла“

Зъ друкарвѣ Товариства имени Шевченка, пѣдъ зар. К. Беднарского.

1892.

Бібліотека І. Франка
Львівського

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И- 23900

I.

Сонце заходило за дѣброву, щѣ втулила ся въ стѣны Дубіссы та й Ейнѣ, въ старинному тихому краю святыхъ дубѣвъ, вужѣвъ и янтара. Ховало ся за сиву хмару й останньою жмѣтною золотыхъ блесавѣвъ пращало стару жмудску шляхотску слободу, приперту до берега потока й овутану сотнею небосяглыхъ лицѣвъ, вишень и рябины.

Бувъ то субѣтній вечѣръ росебшній для робтящого люду й товару. Зѣ пѣль вертались на нѣчлѣгъ робучій волю зѣ тяжкими старѣсвѣтскими сохами, невеличній але жвавій конята зѣ драбенистыми возами; сходили ся струнві парубки зѣ косами на плечахъ и опаленій золоторусі дѣвчата зѣ пѣснею на устахъ, а дѣтвора загаяла пѣдъ стрѣхи стада товару й овецѣ.

Наконецъ затихла слобода, зосередило ся житѣ по хатахъ и подвѣряхъ, денеуды вдѣзывали ся тоны скриповѣ и сопѣлки, регѣтъ молодѣжи, гамбрѣтъ, покликни, а бузѣки пѣдносили ся на гнѣздахъ и неначе проповѣдники промовляли щѣ до тои людской товпы.

Найтхѣйше було въ загородѣ старого Петра Войната, щѣ vyrѣзняла ся зѣ-помѣжь инчихъ достаткомъ и богатствомъ. Четверо особѣвъ обѣяло стѣлъ, на котрому парувала вечеря въ великихъ полываныхъ блюдахъ и розстелявъ ся запахъ цибулѣ на цѣлу свѣтлицю. Госпо-

даръ сидѣвъ на по́нутѣ мѣжь двома вѣкнами въ сивѣй напотѣ, сухій, въ дугу вѣгнутый старецъ. Нѣсъ помалу ложку до рота й помалу, воркотливымъ тономъ балакавъ изъ сусѣдомъ, щѣ сидѣвъ бѣля него по правѣй рудѣ.

Бувъ се темноволосый парубокъ середняго росту, марный, одѣтый такъ якъ и Вейватъ, въ слобдскій убѣръ, на-пѣвъ мужицкій, на-пѣвъ шляхотскій.

Вѣнь розказувавъ щось мѣжь перервами вѣды смутнымъ тихимъ голосомъ; выглядавъ якійсь заляканный, прибитый, тѣльки очи разъ-у-разъ пѣдносивъ и позиравъ не знати чи въ вѣвно, чи на тыхъ, щѣ сидѣли напроти него.

А тѣ не вѣдывали ся зовѣмъ. Золоторуса румяна дѣвчина звертала профѣль до свѣтла й перехилиючи ся за одчвяне вѣкно, зрывала збытошливо запалевѣмый о-вочъ изъ вишнѣ, щѣ росла пѣдъ самою стрѣхою. На колѣнахъ у неи бувъ капелюхъ мужнины, а на мѣсце тасмы населяла на него вѣночокъ изъ вешень, уемѣхаючиь до своєї пустоты.

Молодой чоловікъ, пѣ сидѣвъ бѣля неи, позиравъ на ѣи опалені але спретки руки, николи окинувъ поглядомъ ѣи голову й гарну постать и мовчавъ. Бувъ великаньского росту, одѣтый зъ паньска, въ убѣръ зъ тонкого, темного сукна; сидѣвъ у сутѣни пригорбленный, а довге падуче на чоло волосье заслоняло ѣго лице до половины.

Въ ряды-годы дѣвчина, знуджена тою мовчазною нагляданкою, видала ѣму спѣлый о-вочъ. Тогдѣ зъ-пѣдъ яснои гривы стрѣляло щось наче искра въ ѣи голубѣй очи й опять гасло. Вѣнь бравъ вишню въ опалені долонѣ, та не вѣвъ ѣи, неначе жалкувавъ.

Пожива зникала зѣ стола. Наконецъ стара слуга

збрала оставки, мужчины вывели люльки, а хозяинъ у перше обзававъ ся до мовчазного гостя.

— А чи не привѣзъ часомъ заграничного тютюбу, гостинця для дядька?

— За гранцею курять гѣршій! — вѣдповѣвъ запытаный, а проте добувъ зъ кишенѣ оздобный шибряный гаманецъ.

Старый засуувувъ у него свои кѣстлягѣ пальцѣ й накладаючи люльку, бурмотѣвъ:

— Родинна скупѣсть Чертванѣвъ. Волишь есбѣ радше дати зубъ вырвати, нѣжь абы мавъ выквнути гѣршѣ! Ехъ!

Дѣвчина жалѣселево заопилела губы.

— Гадаете, дѣдуся, що вѣнъ про мене тямевъ? Боже борони!

Виновникъ мовчавъ, за те смутный парубокъ узявъ ся его боронити.

— Не свѣй же крамъ продававъ; воли зъ посвѣтскихъ горамень; томѣ й не було за що купувати дарунки; ледви на прожитокъ выстало те, що вызначивъ панъ Чертванъ.

— Якій старый, такій и молодой. Зѣрвались изъ одной гѣлѣ. Старый дурень зѣ своимъ великимъ розумомъ а вѣнъ таки зовѣтѣмъ безглуздый. Орють немъ, якъ воломъ.

— Швидко-жь и перестануть, якъ сженить ся тай прийде въ нашѣ Сандвѣлѣ до васъ, — назавъ дальше оборонецъ, усмѣхаючи ся смутно, якъ за часъ бенкету.

Дѣвчина спаленѣла, якъ вишнѣ на капелюсѣ, а старый погладивъ лисину й трохи задобрений глянувъ на мовчуна.

— Ага! Ну, щожъ! Я ратую его, ратую якъ могу. Сестрѣвця-сироту хотѣвъ колисъ за своего взяти, такъ

батько не давъ. Га, щожь дѣяти, не давъ, такъ вѣнъ и прійшовъ самъ до мене.

Дѣвчина зробила гримасу, втрою ясно казала „що й казати! не побачивъ бы ты зго безъ мене!“ — але старый не помѣчавъ.

— Ого-го! На все знайдеть ся рада, тѣльки абы не братнєхъ поспѣхомъ! „Поспѣхъ то злодѣй“ мовля-ли батьки! На осѣнь нехай Чертванъ шукає собѣ инчого економа до Скомонтовъ, або самъ нехай возьметь ся до дѣла, бо Марко пѣйде на свов. Єму вже пора. Кѣлько маєшь лѣтъ?

— Двацять вѣсѣмъ минуло на весну.

— Страхъ! Що то теперъ не дѣеть ся! Я вже въ тому вѣку мавъ четверо дѣтей, тѣльки що вмирали менѣ явѣ на команду, поки не зѣстало нѣ одного! Ну, розумѣеть ся само собою, я мавъ розумъ у головѣ, не боявъ ся мачохи та й не кожного слухавъ. Тымъ то й вѣйшовъ на чоловѣка.

— И Марко выйде, дѣдусю! — упѣмнула ся дѣвчина, вѣнъ такій кремѣзний!

— Дурна ты! — воренувъ старый и зморщивъ грѣзно брови.

Дѣвчина залєла ся збытошнымъ реготомъ.

— Дѣдусю що день божій сусѣдамъ каже: нехай-но менѣ лишень на осѣнь Марко обѣйме хозяйство, такъ побачите, що зумѣє молода голова й вѣрпкѣй руки. Панъ Градь свѣдокъ.

Глянула на молодого парубка, а вѣнъ пѣдъ тымъ поглядомъ спустивъ очи й зѣтхнувъ незамѣтно.

— Дурна ты! — повторивъ ще разъ Войнатъ, встаючи зъ мѣсця.

Пѣдняли ся всѣ. Дѣвчина перша выбѣгла зѣ свѣт-

лицѣ, а черезъ хвилию зъ городця долетѣвъ ея нѣжный
голосочокъ словами пѣснѣ :

За лѣсами
За полями
Надъ брѣдочкомъ стотъ хатка,
Тамъ дѣвчина
Живе мила,
Якъ у раю ангелятко.

Марко пѣднйавъ ся лѣниво зъ ослона.

— Хаба треба йти! — сказавъ.

— Затуживъ за мачохою! — завореотѣвъ Войнатъ.

— Мы змарнували три днѣ. Батько десь певне тур-
букотъ ся.

— Анѣ крыхты. Кажуть, приѣхавъ на вакаціи Вя-
товтѣ, а й дѣчина либонь вернула ся зъ Раги.

— Вже була до мого вѣдѣзду.

— Отожь бачишь. Доволѣ ихъ тамки й безъ тебе!

Завтра й такъ недѣля. Вѣдѣтхни зѣ своїми.

— Спасибѣ, дядьчу!

Въ ту хвилию; якъ они сѣдали вѣпять пѣдъ вѣкномъ,
скрипнули ворота вѣдъ улицѣ, а на подвѣрю давъ ся чу-
ти чужій голосъ.

— Tegul bas pagarbientas Jezus Chrystus!

— At amžiu amžius! — вѣдповѣла дѣвчина зъ го-
родця й зарагъ запытала :

— Чи не Марка шукаете тутни, пане Рагисе?

— А дежь бы вѣнѣ инде бувъ! — сказавъ новий
приходець.

Марко збрвавъ ся зъ ослона й выйшовъ на подвѣ-
рѣ. Гѣсть шукавъ его очима коло дѣвчины, котра спер-
ши ся на плѣтъ городця, розмовляла зъ нимъ плетучи
вѣнокъ изъ вязанки мальвъ и нечуй-вѣтру. Бувъ то

маленькій чоловікъ, тонкій, калѣва зъ кудею на носѣ, одѣтый въ синю сурдутину жовнярського крсю й таку саму полнялу шапку. Лице въ него було округле, румяне, повне морщинъ и выразкѣвъ; наче два шила стирчали зъ него севѣ вусики и блящали збытошвѣ прищуренѣ чорнѣ очкѣ.

— Добрый вечеръ, Римку Рагісе! — повитавъ его Марко зъ порога.

— А, вернувъ наконецъ! Го-го! Думали, що ты чнурнувъ у свѣтъ, якъ Казимиръ.

— Мали карантану. На граници згинувъ вѣль Граля.

— Ага! шкода парубка! Давно вернули?

— Буде двѣ годивѣ.

— Я въ самъ часъ прийшовъ. Ходѣмо!

Рагісе обернувъ ся й подыбавъ за ворота, кивнувши головою дѣвчинѣ. Коли сббарѣвъ ся по дорожѣ, млодѣ йшли за нимъ помалу; якъ мнувъ роздороже, намѣчене капльчкою й хрестомъ, она лишила ся пѣдъ хрестомъ, прибираючи его въ цѣфты, а вѣнь прискоривъ хѣду й швидко порѣвнявъ ся зъ калѣвою.

Они лишили головный шляхъ на право, пѣйшли стежкою черезъ луги надъ рѣкою въ напямву до дѣбровы й довгу хвилю мовчали, якъ тѣ, щѣ розлучили ся вчора.

А однакъ минало три тижнѣ, якъ Марко Чертанъ пѣйшовъ до Прусъ изъ партією спашенныхъ волѣвъ на продажъ, и тѣлько що вернувъ.

Жмудинъ не любить починати розмову, не в цѣкавий, — вѣнь помѣчае, слухае й... мовчить.

Зѣ-далена дѣброва неначе вытягала до нихъ свои рамена, забѣгаючи довгою тѣнею дорогу; по нѣй ходили рѣзнѣ шепоты й таемничѣ шелесты.

Зъ лугу увбйшли оба въ гушавину ожинъ, приземковатыхъ ясенѣвъ та шепшны, опбсла окружили ихъ великаньскій дубы; йшли по мвяжеому мохови й папоротяхъ, боли старый оббзавъ ся наконецъ першій смутнымъ, прегнѣченнымъ голосомъ.

— Недоброю звѣсткою стрѣчаю тебе, Марку.

Молодець не зжахнувъ ся, навѣтъ не поднѣсь очей. Допера по хвели намыслу запытавъ спокбйно своимъ глухимъ голлсомъ:

— Якоюжь-то, Римку Рагісе?

— Твоій батько вмирае...

И на те не було нѣякого выбуху. Марко Чертванъ опять хвильку подумавъ, заки сказавъ слово:

— Давно захорѣвъ?

— Тыждень тому. Зъ Посвѣтя приѣхавъ на свято, три днѣ боровъ ся зъ хоробою, поки перемогла его, й облягъ. Не звычайна се хороба, але та стара вуля, що еи тблько рокбвъ при боцѣ носитъ. Дббрала ся наконецъ до сердца! Старый не хотѣвъ лѣкаря; на-вб-що жовнярови здали ся лѣки? Прийшла пора на кличъ, до товаришѣвъ, они тамки — то й бѣвъ туды пбйде!

Твердый, щирый жалъ гомонѣвъ у голосѣ старця. Утеръ рукавомъ очи, збтхнувъ и черезъ хвилю впять почавъ:

— За тобою допытуеть ся що хвилѣ, а сьогоднѣ передъ вечеромъ просивъ пола, та й Язвигла спровадили зъ Ковна. Здаеть ся, хоче свбй послѣдній заповѣтъ передати вамъ устно и квапить ся. Ждутъ на тебе, коли мене щось наумило пбйти до Войнатбвъ довѣдатись. Горе горемъ, а тымъ, щб лишаютъ ся, треба жити й думати про себе. Острахъ бере, абы тебе мачоха зъ дѣтьми та не скривдили. Они боять ся тебе й не люблять!

Тямъ же собѣ, скажи свое хочъ разъ у житю, если батьно запытае.

Замоветъ и вернуветъ на товариша, але лице Маркове було одною невыясненою загадкою. Кто знае, чи навѣтъ чувъ ту добру пораду.

— Ну, щожъ? — запытавъ Раісеъ изъ врыхтсю втерпячи.

— Дастъ ся бачити! — вѣдповѣвъ той урывисто.

Старый здвигнуветъ раменами. Нѣ-що було говорити зъ тымъ чоловѣкомъ.

Ще довгу хвилию шумѣла одвѣ святѣ дубы й шелестѣли пѣдъ ногами папороти, поев ваялка опять не оббававъ ся:

— Вже я знаю, щѣ то буде: те, щѣ буває зъ тобою за-одно. Кризда та й годѣ! Мачоха зробить, щѣ захоче. Пѣйде нѣворотомъ батьовщина въ рукахъ пестуна маминога сына Витовта, змарнуеть ся й вѣнъ и Ганеа й ты! Знаю я того, щѣ вѣдходить, и тыхъ, щѣ лишаютъ ся!

— И мене? — запытавъ Марко зъ натискомъ.

— И тебе! — потвердивъ рѣшучо старецъ. — Може нѣ?

— Кто знае! — вѣдповѣвъ, здвигаючи плечима.

— Ось послухай! Бувъ бы зъ тебе чоловѣкъ, якъ бы була въ тебе своя земля, своя жѣвка та свѣй братъ. У кого сего не мае, той, братину, упаде якъ листъ осенній, покрыеть ся безхосенный мохомъ, якъ дивѣй камѣнь. Такъ и зъ тобою буде!

Марко мусѣвъ се наконецъ почувти, бо вперше пѣднѣвъ на товариша свои очи, сивѣ якъ сталь и спокѣйнѣ, якъ глубины бездонныхъ водъ.

— А тожъ про-що? — запытавъ.

— Бо не твои Сномонты, де ты вряцювавъ десять

що найкрасшихъ роковъ, — ані не жінка для тебе — Марта Войнатівна, ані не братъ — Луна Градь.

— А у васъ що було свого, Римку?

— Въ мене? — старый задумавъ ся... у мене въ твоєму віку була хоругва надъ головою, просторый свѣтъ и велика гадка. Я кинувъ усе, а хочь приѣзъ до дому тѣльки отсей вусень дерева й выразен, то все-жь не помѣнявъ ся бы всею долею зъ тобою... зъ вами теперь!

— Огожь Казимиръ гараздъ учинивъ, що вѣвѣ.

— Не гараздъ, але либовь чи не найрозумѣйше!

— Дасть ся бачити! — повторивъ свое Марко.

Они выйшли зъ лѣса на широку, справлену долину. Въ далечи чорнѣвъ ся двѣръ надъ Дубисею; туды они оба звернули очи и зъ одною гадкою либовь прискорили ходу. Тамки ждали на нихъ изъ нетерпеливостію.

Не говорили до себе бѣльше нічого. Слоновѣчна брама зъ дашною и зъ явоюсь латвійскою примовою, вырѣзаню на почорнѣлѣй блясъ, зъ ивоюю Божою Матері у верху, вѣдчинила ся пѣдъ рукою Марка.

Въ домѣ свѣтло ся тѣлько въ одному широко вѣдчиняному причѣловому вѣвѣ. Коли зблизидись, дохѣтѣвъ до нихъ грубий голосъ, вѣдчитуючій передсмертний молебѣнь, а вѣлька ничихъ гѣлосѣвъ, перерываныхъ хлѣпаньемъ, вѣдповѣдало хорошъ.

Они вѣдѣмили капелюхи й увѣйшли въ середину темныхъ сѣней, вѣдучи въ напрямку свѣчзи й шепоту молитвы.

Лѣтня нѣчь, повна звѣздъ и запаху рожь, заглядала въ ту вѣмнату въ ровѣ дому й дивувала ся жовтому полумячкѣси присмертної восковои свѣчзи, що палаала, шкварчучи на столѣ бѣля постелѣ... Она видала бѣльше

копону й рухливыхъ тѣней, аявѣжъ свѣтла на лицѣ того, що лежавъ тамки й догаравъ.

Бувъ то старецъ сухій и збѣялый, зміненый першою й останньою хоробою, а одначе мимо терпѣня спокійный и дуже погѣдний.

Лежавъ горѣлиць и слухавъ молитовъ, шевелячи вѣдъ часу до часу губами; очи въ него на-половину приплющені, ще живі й притомві; вѣнъ не зводивъ ихъ зб стѣны, де блищали портреты прадѣдѣвъ, двѣ шаблѣ й де середь свяченого зѣдя й шутовъ сівавъ хрестикъ на споловѣлѣй стяжѣчѣ.

Въ рукахъ схрещеныхъ на грудяхъ стискавъ судорожно кѣнець ланцюшка, що ему опоясувавъ шию — либонь святий медальонъ.

А пѣвъ безъ упину моливъ ся. Деркачѣ азъ надвору заглушували его молитвы й перерывавъ ихъ часто плачъ, а хорый виволи пѣдносиавъ повѣки й обводивъ мутнымъ поглядомъ стючихъ довола, неначе шукавъ когось, та — надаремне.

Тодѣ погасали зѣвницѣ й судорога перерывала супокій на лицѣ, а долонѣ ще сильнѣйше притискали до грудей кѣницѣ ланцюшка.

— Боже милостивъ буди... — заспѣвавъ пѣвъ.

Хорый тричи вдаривъ ся въ груди, сбернувъ ся зъ великою ватугою бокомъ и запытавъ:

— Чи ще нема Марна зъ дороги?

— Є! — вѣдповѣвъ сумный голосъ изъ кута.

Усѣ оглянувшись, а зъ-помѣжъ клячучон товпы пѣднявъ ся й приступивъ до батьна найстаршій зъ сѣмѣ, а на батьна найбѣльшь похожій ясноволосый великанъ.

Станувъ напроти старого и ждавъ, явѣ слуга, на приказъ. Єго сухе, гостре, тверде явѣ бронза й явѣ бронза, опалене лице зарисовувало ся повуро въ миг-

ливому сьязвѣ свѣчки. Очи выглядали глубоко вѣ-пѣдъ чола й густыхъ бровѣ, вузкі уста затиснавѣ ще сильнѣйше той страшный жалѣ, що нѣколи не выбухае на зверхѣ.

Старець змѣривѣ его очима й запытавѣ спокѣйно :

— Вогы добре спродавѣ?

— По сто талярѣвѣ за штуку.

Сягнувѣ до кишень швидко по грошѣ, але хорый похатавѣ головою :

— Лиши. То не наше. Вложашѣ у посвѣтску касу. То грошѣ Орвидѣвѣ! Гараздѣ, що вернувѣ! Я боявѣ ся, що тебе не дѣжду ся, але Богѣ милувавѣ.

Замовѣвѣ, неначе збиравѣ гадки й зачавѣ поволи :

— Мои батьки не писали нѣколи заповѣту — та й на-вѣ що? Честный пошануе батьѣвске слово, а злый и письмо звѣвечить! По старому звичаю й я хочу васѣ за жѣтѣ подѣлѣти устною волею. Є шматѣ святой землѣ й трохи гроша. Щобѣ не жалувались воли на мене, що я кого скривдавѣ, то скажѣть самѣ, що хто хоче зѣ батьнѣвщины? Я розсуджу. Говорѣть дѣти!

Запавувала мовчанка. Марко спустивѣ очи, надумувавѣ ся по звичаю надѣ кождымѣ словомѣ и ждавѣ на тамтыхѣ, що ихѣ трое збило ся близше до постелѣ: мачоха и двѣ пасынебѣвѣ. Вѣвѣ стоявѣ самѣ подальше.

— Говорѣть дѣти, менѣ пильно вѣнчити дѣло! — сказавѣ еще разѣ хорый.

Тогдѣ назволиши прасунула ся до его руѣ тонка постать дѣвчанки, може вѣсімнадцятьлѣтньою, дуже блѣдою й марною. Пѣднесла свои чудовѣ чорнѣ очи зѣ выразомѣ великою й благородною гадки й вышпѣтала :

— Татусю! чи й менѣ вѣльно прохати о що?

— А вжежѣ, Ганко, можна! Кажѣ сѣбло!

— Татусю! Я не хочу ані землі, ані гроша, — нічога, — нічога, тільки вашого слова, щоб мені не забарсенели вчитись! Я вѣддамъ имъ все за свободу, которую люблю! Все!...

— Ганко! — упѣгнула ей мати зъ-тиха.

Дѣвчина здрѣгнула ся й набираючи вѣдвати, говорила що-разъ палкѣйше:

— Знаю, мамо, се не годить ся, се не одвѣтне; мама хоче мене затрематити дома, а я не можу. Татусю! Клеву ся Богомъ, що не злобжею свободы, тѣльки дайте мені ее, бо... бо...

Забрѣкло їй вѣддыху.

— Докѣичи! — снагавъ хорый.

— Бо не вѣтю жити безъ науки й свободы! та й не допустѣть, татусю, щобъ я те крада, такъ якъ голоднѣй вѣраде хлѣбъ.

Суша рука старца упала на розпалену голову, неначе бажавъ ей успокоити, але нічога не вѣдповѣвъ на просьбу, тѣлько засягаючи поглядомъ дальше, пытавъ:

— На тебе черга, Витовте! Приступи ближше!

Зъ сугѣни вийшовъ хлопець двадцятьлѣтнѣй, незвычайно гарнѣй, струнѣй, одѣтый зъ небуденною чепурністю, й несмѣло преступивъ ближше.

— Я, тату, самъ не знаю, — загомотѣвъ — може, дастъ Бѣгъ, тату, подужаешь.

— Ты не лѣкаръ, а мені розрады нѣ-на-що здали ся. Чого хочеш на свою пайку?

Хлопець глянувъ на матѣрь, на пона й захооченѣй приязною сповуюко, сказавъ уже смѣлѣйше:

— Я радъ бы господарувати зъ мамою въ Скомонтахъ, коли батькова ласка.

— Такъ?... забурмотѣвъ старѣй. И пѣдносячи поглядъ, запытавъ:

— А ты, Марку?

Великанъ видко вже намысливъ ся, бо вѣдповѣвъ заразъ :

— Дайте менѣ, батьку, загороду небѣщекъ матери въ Сандвѣляхъ та й Девайту.

— Хочешъ ити на свѣй хлѣбъ и женитись такожь ?
— запытавъ батько понуро.

— Вже пора менѣ ! — вѣдповѣвъ коротко сынъ.

Старый посоловѣвъ, скрививъ ся, наче его що заболѣло, и ждавъ хвилию, чи ще хто не вѣдбзветь ся.

— А ты ? — запытавъ, звертаючись до жѣнны.

Захмыпала зъ нестерпимого жалю.

— Менѣ нѣчого не треба, якъ тебе не стане. Кутокъ у Скомонтахъ до смерти при Витовтѣ. Що вдовѣ миле ? Оденъ грѣбъ !

Старець знову помовчавъ хвилию й опять зѣтхнувъ.

— Вы всѣ забули, — зачавъ смутнымъ голосомъ — що мѣжь вами нема одного, що въ тебе було троедѣтей.

Жѣнка збрвала ся зъ клячаны и перервала ему силомѣць :

— Ты заборонивъ его згадувати. Ты проклявъ !

— Нѣ, не проклявъ, а зъ очей ему нѣбы посыпались искры, — хочъ проклятый коженъ, хто рѣдну землю покидавъ, коли ему тяжко. Памятайте: Проклятый ! Соромъ та ганьбу вчинивъ вѣнъ менѣ, але то моя дитина ! Я зберѣгъ для него ту землю и память у серци, хочъ и сумну. Може вѣнъ вернетъ ся — дожидайте ! И простѣтъ, коли вернетъ ся до васъ, тагъ якъ я прощаю.

Замовѣвъ опять, неначе збиривъ гадки, задививши ся въ поломя свѣчки.

— Подай сюды пляны, Марку ! — сказавъ.

Сынъ выйшовъ, по хвилѣ вернувъ ся и розгорнувъ передъ нимъ жаданный предметъ. Хорый пѣднѣвъ ся тро-

хи й водячи худымъ пальцемъ по паперѣ, показувавъ щось и говоривъ :

— Скромнты я взявъ по батькови й по старому звичаю вѣддаю наймолодшому. За рѣкъ изъ днемъ повнолѣтности обѣйме ихъ Витовтъ, а до того часу заряджувати ме ними мати й жити ме при ньому до смерти.

Хлопецъ оглянувъ ся внятъ на матѣрь и запытавъ тихо :

— Огожь Марко тутки вже не господарювати ме?

— Коли кажу, що мати, то не Марко. Я чувъ, що мавшь довги — се ганьба й соромъ! Чувъ, що не вчишь ся, — то нѣкчемябеть, и що гуляешъ, гайвучи часъ и здоровлье, — то пѣдлота. Яеъ будешъ такимъ и на будуще, то вѣдступеть вѣдъ тебе благословенье Боже й мов! Тямуй собѣ!

Витовтъ спустивъ очи, почервоенивъ и мовчавъ, а хорый показувавъ дальше й говоривъ :

— А другій хутѣрь, Ейники, то спадщина Казева, яеъ верне. И се тобѣ, жѣнко, вѣддаю въ опѣку. Нехай знайде свѣй кутокъ чистый и ту землю, що еи покынувъ, а котра працюе для него! Памятуй, не скривди его й вѣдай мое благословенье, хѣба що вѣру й мову рѣдну забувъ бы... Тогдѣ... нѣ, нѣ, не благослови!..

— Богъ захоронить и его святой заступникъ! — втрутивъ пѣлъ.

И внятъ Чергванъ щось пальцемъ вѣдмѣтивъ и звертаючись до жѣнки, сказавъ :

— А се, Будрайты, твое вѣно, то Ганчине придане. Она не така, яеъ инчі дѣвчата, але ту рѣзницю треба въ нѣй шанувати, бо въ дуба не выгнешь обѣддя, а тольо поломишь. Пальнуй еи, але дай волю въ тѣмъ, що годить ся, щобъ не хѣбло вѣй хлѣба й выгодъ, та й не-

хай иде дорогою, котру выбрала. Хоче науки, а наука не грѣхъ нікому!

Зъ рыданьемъ кинулась дівчинка до батьківськихъ рукъ.

Вбѣ назначивъ їй хрестикъ на чолѣ й казавъ лагідно:

— Пам'ятуй, дитинко; вѣру збережи, пам'ятуй! Радше вченою не будь, але розумною! Розумѣшь? Щобъ я не пожалкувавъ у гробѣ, що вмовивъ тобѣ волю!

Дівчина схрестила руки на груди й повторила до дна зворушена:

— Нѣ, нѣ, нѣ!

Марко все ще тримавъ плячъ и давивъ ся слобойно, якъ кусень за куснемъ знижала батьківщина, и все ще дививъ ся, воля уже нічого не лишило ся на его пайку, нічого зъ той землѣ, котру черезъ десять лѣтъ у потѣ чола оброблявъ за батька!

Коженъ отримавъ свою пайку: й розтратникъ и втѣвачъ — тѣльни для него не було анѣ стопи землѣ середъ тихъ лановъ и луговъ и лѣсовъ! И справедливо: вбѣ тѣлько просивъ за придане матери, шляхтянки зѣ слободы й кусень лѣса въ обіймахъ брѣда и Дубісы! Батько й до его просьбы прихиливъ ся, якъ и до инчихъ!

— Зложя плячы, Марку, я роздавъ усе, — сказавъ наконецъ старецъ. — Ты просивъ за свѣй кусень землѣ й самостійябсть. Пора тобѣ й про своє кубло подумати. Правда! Ози веѣ вѣдѣйшли зъ тымъ, що хотѣли, й тобѣ те саме належить ся! Мже навѣтъ еще бѣльше, бо ты запрацювавъ.

Вбѣ применувъ очи й лежавъ якусь хвилю задуманий, безъ руху. Нагле порушивъ ся насиду й зачавъ говорити горяче, прошиваючи сына поглядомъ:

— А хтэжъ мѣне заступите? Кто? Я немаю нѣколи той свободы й буеъ гостемъ пѣдъ своихъ дахомъ! Чужій руни справляли мою рѣлю, поки ты дорѣеъ. Я черезъ цѣле житіе буеъ слугою й економомъ, а теперь хто обѣйме по мнѣ ту службу?..

Замовкѣ. Мовчавъ и Марго, тѣлько зморщивъ брови и пригрѣвъ губы: щесеъ буетовало ся въ его нутрѣ!

Старецъ девиеъ ся на него: вѣдгадаяъ бурю, що росла въ скрытѣй душѣ й зачавъ говорити пошалу й тихѣйше вѣббы обѣ чѣмъ святѣмъ и таемничѣмъ:

— Мевуло багачико рѣкѣвъ вѣдъ часу моеи молодости. Кѣже дехто, що теперь гвѣй свѣтѣ, вичѣй лѣди, виче житіе Неврѣда! Свѣтѣ той семъ и люди тѣ семѣ, тѣлько грѣшербивисъ, такъ яеъ ось моя шаблюка пѣдъ неспѣного рубаня до намѣня. Щербы не сорсѣтъ, абы тѣльки рѣжѣ не було, бо рѣжа зтѣеъ найлѣпшу сталь, а щербу въ потребѣ вѣдточивъ!

— Въ тѣ давнѣй часы бушували по свѣтѣ великѣй бурѣ й оловянѣй хмарѣ, а то були роки посушей; отожеъ народѣ ждавъ вѣдъ тыхъ хмарѣ дошу й росы, але Богъ хотѣвъ инакше. Не дощѣ привѣшовъ, але грады и громы на людей та на ихъ статуи. И все скѣдничилось!..

— Петро Орвѣдъ буеъ мевѣ братомъ: зъ его милости я, убоге хлопя, ходивъ до шеблѣ, обѣслямы служили еше бѣльшому панови, вѣжеъ мы всѣ*)! Та грѣмѣ влучивъ его при моему бѣдѣ далено зъ-вѣдѣля. Я вернувъ сакъ оденъ надъ нашу Дубѣссу, заставъ згарѣща

*) Чертванъ натякае въ сѣй свѣтѣй рѣчи про польскѣй повстаня зъ 30-тыхъ и 60-тыхъ рѣкѣвъ противъ уряду росѣйского. Той панъ великѣй, котрому вѣнѣ служивъ зъ Орвѣдомъ — то вѣдчѣна. — *Пр. пер.*

въ Скомонтахъ, а въ Посвѣтю у него дитиву свѣтку! И такъ якъ присягъ ему въ хвили смерти, я становуъ дитинѣ за батька, вдовѣ за слугу, опѣкуномъ ихъ добра!

— Третьякъ рѣкѣвъ минуло. Раны псагсювались бѣль зайшовъ у глубину й порѣвъ твердою лущою. Я выховавъ хлопця на чоловіка, самъ оженивъ ся, вѣдбудувавъ по цеглѣ звалища. Памятаете, панотче добродѣю, тѣ часы й Казимира Орвіда? Тѣкихъ нема вже теперь! Га, щербы, ржа!... Вѣстиме дѣло! Вѣнъ бувъ для мене милѣйшій рѣдною дитивы, и мавъ женити ся; коли знову надѣйшли бурѣ, кара Божа! И такъ якъ и перше принесли згубу для багатьохъ а мѣжь ними й для него! — Чудесна Заступнице наша! Кѣлько слѣзъ, кѣлько недолѣ! Дѣвчи за жытя я перетерпѣвъ те саме горе! И вѣнъ пѣйшовъ та вернувъ ся! Тѣлько разъ я варѣвъ его на дорозѣ: впавъ менѣ на груди и закливъ на батькову память, щобъ я памятувавъ про него. Наречена пѣйшла за нимъ. Побивули менѣ майно, достатки й землю, якъ святыи депозитъ свѣтъ, и ось уже рокѣвъ тѣлько а про нихъ нема нѣ чуткы..

Старцеви не стало голосу, вѣнъ упавъ, добичевъ шептомъ азъ проймаючимъ жалемъ:

— ...и не побачуть ихъ уже мои очи, не зверну имъ того, що зберѣгъ такую працею, о, вже нѣ! Може тамъ ждуть на мой докладъ?... Тѣлько лѣтъ!

Вѣнъ урвавъ, звесилый до краю й замкнувъ очи, а по его лицю снувались жалобныи тѣни.

Марко звѣсивъ голову й усѣ задумали ся сумно, спрѣчь Витовта, котрый сидѣвъ оподалѣвъ на фотели й позѣхавъ.

Панѣ Чертванова оббзвала ся перша:

— Якъ бы жили, — сказала, — то дали бы знати про себе — а бачучи, що не рушае ся, глянула на него зъ перестрахомъ.

Груди хорого пѣдносе въ тяжкій вѣддыхъ, гудачи якъ у порождечи. Оза похилила ся надъ нимъ, поправила подушии, влила до устъ трохи вина. Вѣнъ выпивъ, але очей не розплющивъ; мусѣвъ его сѣпати бѣль, бо хвилями кривили ся его уста й морщилось чоло.

Малый чоловѣчокъ, не въ мѣру жирный, въ очкахъ на малесенькомъ носу выхиливъ ся изъ кута й сонучи та жмурячи очи прогомосивъ :

— Судова давнѣшнѣсть минула! Треба завѣзвати черезъ *губернскія вѣдомости* наслѣдникѣвъ, а кѣли не згодяться ся,...

Чертвана неначе хто вдаривъ по лаци. Вѣнъ затрепѣвъ, останья кровь набѣгла на лице й на чоло; змѣривъ мовлючого страшливымъ поглядомъ...

— Для совѣсти нема давнѣшности, паве Язвигле! мевѣ правничихъ выерутѣвъ не треба, у мене право тутей — ударивъ ся въ груди — тѣлько тяжкихъ лѣтъ не для чужихъ, а для него чи для его дѣтей!

Юристъ зморщивъ брови, погладивъ монументальну лысину, прищуливъ ще бѣльше свои сверлючыя очы.

— Ну, а яеъ вони до-цѣла пропали? Й они й ихъ дѣти? Ге?..

— Якъ ихъ не буде, — сказавъ хорый изъ намысловъ, — то за десять лѣтъ вѣдъ мои смерти той, що мене заступить, роздасть землю людямъ, що на нѣй працювали, мужакамъ трѣохъ сусѣднихъ селъ по рѣвнѣй части, а капігалы, що я зложивъ, вѣддасть на добру справу й зложать фондъ на службу божу за покрѣпникѣвъ. Але такъ не буде; они вернуть ся, може й хутко, побачите!

Поднясь очи на мовчаливого Марка й сказавъ :

— Возьмешь собѣ, сыну, матерну загороду й Девайту, ты заслуживъ вѣхъ собѣ; але не пбйдешь на свою рѣлю пбдъ свою стрѣху, не будешь на себе працювати. Не на те я ховавъ тебе. Пбйдешь у Посвѣтье, возьмешь по мнѣ ту святу спадщину, и якъ я чинивъ и живѣ, такъ и тобѣ приказую.

Беликанъ не вбдповѣвъ нѣчого, а батько вѣдео привычный до его мовчанности, не пытавъ, чи вѣнъ годить ся, тѣлько зная тремтучими руками зъ себе той ланцюшокъ, розвязавъ шовковый мѣшочокъ, щѣ висѣвъ на ньому, й добувъ невеличкій ключикъ и половину старого перстена зъ на пѣвъ вытертымъ гербомъ.

— Се ключъ вбдъ бюра, а се знавъ, памятка. Другу половину перстена узавъ зъ собою Казимиръ Орвидъ при вбдходѣ. Въ бюрну знайдешь повномочье ка свое имя й усаеи указки, остальне доповѣсть тобѣ панъ Язвигло, бо я не маю часу й силъ. Возьми се, Марку, нехай умру спокбйный!

Молодець стоявъ ще, якъ вкопавый. Его жиливи опаленѣ руни, на котрыхъ дивно вбдбивала ся золота обручка, стискали судорожно поручье постелѣ. Бувъ блѣдый якъ стѣна, крѣвъ зубы блищали стиснутѣи зубы.

Будо чутѣ, що вульканъ влечотѣвъ у его внутрѣ, такъ що ввѣ бы, якъ бы бувъ промовивъ.

Мачоха порушила ся нетерпеливо.

— Идещъ, коли батько каже! — закликкала, але старый глянувъ на неи суворо.

— Лиши его. Не все той додержитъ, хто годить ся безъ намыслу. Слухай, Марку! менѣ пильно вбичити дѣло, а лишилась мнѣ ся остаиня турбота, якъ камѣнь на душѣ. Здбйми ен менѣ, а се принесе тобѣ щастье. Ходи!

Марко приступивъ съ вагуваньемъ. Батько заложивъ ему ланцюшокъ на шню и вже спокійный, говоривъ повнымъ голосомъ:

— Будешъ вѣрный, якъ песь, а чутвій, якъ півень, и не дасъ нікому загорвуги добро. Орвідбъ, хіба що хто принесе тобѣ другу половину сего перетеня. Така була зъ ними умова. Затамишь? Я присягъ, а ты збережешъ!

Злосживъ руки на его головѣ й додавъ урочисто:

— Вбдаю тобѣ мою душу, святу гадку й вѣру! Говоришь мало й нікто тебе не знае; може ты злий, то нехай тебе змѣнить мое благословенье, а може добрый, то нехай оправдать твои бажаня! Ты зъ нихъ усѣхъ найстаршій и найрозумнѣйшій, а она тебе боять ся! Не вридуй же ихъ и не думай про себе. Твоя пайна въ Посвѣтлю за рѣкою. Памятуй! дай слово!..

Черезъ хвилию не хотѣвъ голосъ выйти зъ горла бѣдолашнього Марка, потѣмъ вырвало ся невыразно:

— Казали, то й додержу...

Хорый вбдѣхнувъ, якъ выслобоненый, пригорнувъ голову сына до груди; на половій волось молодця упало кѣльна слѣзъ.

— Нехай тебе Богъ нагородить! — вышептавъ старецъ и заравъ потѣмъ, неначе пертый невидимую рукою до поспѣху, сказавъ:

— Марку, подай панотцеви шкатулу.

По хвили подавъ сынъ парохови въ руки важку, зельвомъ коввану саринку. Витовтъ уставъ зъ фотелю й на пальцяхъ пбдѣйшовъ ближе за захистливі плечѣ матери й сестры. Хорый изъ пбдѣ подушки вынявъ елючъ вбдѣ скарбонь и говоривъ до поца щоразъ помалѣйше:

— Тамъ є сѣмъ частей, панотче, по пять тысячь

рубльвѣ у кожної. Пять для четверо дѣтей и для жѣнке, шесту роздѣлѣть межѣ нашихъ слугъ, а сему вѣддайте до Угיאнь, чудотворицѣ Богородици, котрої въ опѣку я вѣддавъ ся ще за молоду. Нехай прийме жертву зъ моеи працѣ, бо она мене нѣколи не опустила.

Парохъ числивъ и по черзѣ вручавъ имъ спадщину. Казимірову часть узяла мати, послѣдній дѣставъ свое Марко й повлавъ на бѣзъ пугу скриньку. Не вѣнъ уже наповняти ме ся, якъ доси!

Поглядъ хорого перебѣгавъ по нихъ щоразъ блѣдшій.

— Отожь и все! — повторявъ вѣнъ, — я скѣнчивъ, скѣнчивъ!...

И пѣдавѣсь руки, щобы поблагословити.

— Дай вамъ Боже добру долю, спокѣй и свободу, бо то цѣле щастье на земли! Жийте у згодѣ й разомъ — то й будете сильнї!

Угмякли всѣ, а вѣнъ зрѣбивъ хрестъ надъ похилеными головами, й тяжко впавъ на постѣль.

Черезъ хвилю спочивавъ непорушнїй, страшно блѣднїй, а потѣмъ тронутїй своєю найбѣльшою турботою, елѣпивъ очи въ стоющого напротивъ Марка.

— Памятуй, що ты слуга Орвїдѣвъ, памятуй! — выпештавъ.

— Казади, то й буду! — повторивъ свое великаї.

Коли зъ сутѣнку высунувъ ся Рамко Раїсѣ и епертїй на костурѣ, станувъ бѣля Марка.

— А мене хто въ пайцѣ возьме, Чертване? — сказавъ на-пѣвъ насмѣшливо — запишѣть кому въ инвентарї, щобъ не поблизь изъ за мене!

На тї слова въ-перше оживило ся хмарливе лице Марка, и вѣнъ швидко, неначе лягаючи ся, що его можуть выпередити, сказавъ:

— Вы пѣйдете зо мною, Рамку Раїсѣ!

— Справдѣ, — сказавъ хорый, — идѣть изъ немъ, товаришу, въ его загороду, щобъ не турбувавъ ся своимъ. А ты, Витовте, утримуй до смерти тѣтку Ганву й не выгавай старыхъ слугъ! Старый слуга — то приятель!

Хотѣвъ ще щось говорити, але вже не здужавъ, поклавъ ся горѣлицъ, сплющивъ очи й притиснавъ руками болючі груди.

Хвилями бувъ явъ мертвый, безъ голосу, безъ вдыху й руху, пони не вхопивъ его ббль: тогдѣ стогнавъ, зойкавъ, хрѣтивъ; то опять, немовъ хочачи заглушити ббль молитвою, шептавъ невыразно все одинъ и той самъ псаломъ, урываючи разъ-по-разъ: *Суди ми Боже и разсуди прю мою.*

Пбпъ давъ ему въ руки свѣчку и монотоннымъ грубымъ голосомъ зачавъ вѣдчитувати псалмы. Витовтъ вернувъ ся на свбй фотели, знесилена до краю жѣнка оперла ся лбктемъ на край лѣжка, дѣвчина хлыпала, припавши до землѣ.

Одинъ Марко стоявъ нерухомый зъ морщиною на челѣ и зъ затиснеными устами глядѣвъ на лице батьна.

А те лице що-разъ ббльше видовжувало ся, жовило, зъ грудей добувало ся важке дыханье, въ котрѣмъ чутке ухо могло дочути щоразъ невыразѣйше: *Суди ми Боже и разсуди прю мою.*

Торжественна тиша заповнила кбмнату... Була то агонія, вхѣдъ до вѣчности.

У вѣкнѣ побѣлѣли звѣзды й почувъ ся запахъ ранной росы, щѣ падала перлами на цвѣтучій рождѣ на подвѣрю. Кбичила ся коротка лѣтна нбчь.

Наконецъ, коли проспѣвали третій пѣвнѣ, Чертванъ рстворивъ широко очи, пѣднѣвъ вхъ на портреты батькѣвъ и зѣтхувъ. Свѣчка выпала ему зъ руки и згасла; зробивъ ся гамбръ и рухъ великій.

Збравались усѣ. У старця були очи отвертї, повнї смертельныхъ слѣзъ, а рисы лица дивно погбднї.

— Якъ живѣ, такъ и умерѣ! — забурмотѣвъ Ратїсѣ, утираючи вусы й рѣсеницѣ.

— Ахъ Боже, Господи! — кричала жїнна, товчучи чохомъ до краю постелѣ.

— Свѣтла, Осипе! — кинувъ свѣй першїй привагъ молодой панъ Скомонтовѣ.

Марко вѣдсунувъ ся трохи на бѣкъ и глянувъ у вѣкно.

Свѣтавъ равѣшый досвѣтокъ, заглядаючи въ кѣмнату рожевими смугами, и благословилось на день.

Будило ся птаство по гагузяхъ, вставали люде, звѣрѣ, найдрбнѣйша кошачья до жия, до руху, до працѣ, — тѣлько вѣнъ, старецъ, роботящїй якъ пчѣла, равнїй якъ жайворонокъ, чуйнїй якъ пѣвень, — не встававъ.

Вѣнъ уже здавъ свою працю й роботу, — теперь вѣдпочивавъ. Се бувъ для него день великого свята й великого спокою!

II.

Въ тыждень по смерти Чертвана оригїнальнїй почѣтъ переходивъ здовжъ улицѣ слободы Сандвїлѣвъ. На передѣ йшовъ Рамко Ратїсѣ взъ дубельтовною перевѣшеною черезъ плечѣ и зъ боручою торбою зъ боку, окруженный громадою собакъ рѣзной породы. Вѣвъ на швурѣ освсекого лїса, а зъ за пазухи синьон капоты выглядали морды пестрыхъ вѣбликовѣ. Та вандрѣвна менажерїя йшла попереду драбинистого воза, котрїй ескортувавъ рябїй парубокъ, а на возѣ вершили ся двѣ

зелені скрині, кѣльа столикѣвъ, янїсь сѣткѣ, вязанкѣ выправленыхъ и невыправленыхъ сѣбрѣ, заступы, горщкѣ, а на самѣмъ верху въ величезнѣй влѣтцѣ ѣхавъ сивый журавель и вѣльканацятъ штукѣ менчого птаства, котре кричало и сяготало зъ цѣлон силы.

За тымъ вавомъшла пара худыхъ волѣвъ, мїршава коровица, вѣлькоро телятъ, а на останку Марко Черванъ вѣвъ на уздѣ старезну бѣлу кобылу, котрою возили въ Скомонтахъ воду й дрова. Обовъ замыкавъ бурый песь, нѣ доводѣрливо розглядавъ ся довокола.

Мимо рѣбѣтниси днини й жмудской рѣвнодушности, хто тѣлькѣи бувъ у слободѣ, выбѣгъ на улицю, витаючи привѣтливо привѣзжихъ и мѣцно девуючись.

— Отсжѣ се все, що дали Маркови зѣ Скомонтѣвъ? — шептавъ мѣжъ собою нарѣдѣ.

Его самого не смѣвъ нѣхто запытати. Вѣнъ ишовъ понурый и темный, якъ вѣчь; мовчки здѣймавъ передѣ знакомыми бриль.

Старый Войнатъ стоявъ на воротахъ своєї загороды, приложивъ делоню до очей, поглянувъ, а зъ-за его плечей выглядала цѣнава Марта.

— Во имя Отца й сына... А се що? — закричавъ.

— Погорѣльцѣ! — вѣдгукнувъ насмѣшливо Ратїсъ, не гуляючись.

— Марку, що се значить? показуешь театрѣ? ходи-но сюды!

Молодець потрясъ головою.

— Незабаромъ прийду до васъ, — вѣдповѣвъ.

Бѣля загороды Войната лежала друга, вѣддѣлена плотомъ, котра вже межувала зъ полями. Она була зъ огляду на порядокъ и достатокъ протиположностїю до сусѣдної. Замѣсть паркану вѣлькѣа каменѣвъ вѣддѣляло ен вѣдъ улицѣ, заслонюючи лихо нуждений загоны греч.

ки й вбвса, засвіяныхъ у пустѣмъ городці. Не було тамъ ни вишень анѣ уливѣ, аъ-далена впадали въ ои обдрані будынки, хата безъ шибъ и подвѣрчко заросле хомтою.

Була се Маркова пайка, материна загорода. Обозъ заѣхавъ на подвѣрье, на засушеній приспѣ свѣтъ Рагісѣ и щобы розважити серце, зачавъ крѣзь зубы посвистувати. Марко аъ парубкомъ выбрали усю знадобу аъ вова, загнали жалѣбно помукуючу худобу въ пусту обору и спрятали вѣаъ наъ дороги.

Дѣтвора придивляла ся нмѣ аъ улицѣ здивована й цѣвава. Ся зацѣкавивъ особливо шпааъ у клѣтцѣ, котрый що хвилѣ пѣдлѣтавъ и кричавъ :

— На здоровлье, на здоровлье !

— Тахо, блазне ! Нѣхто не пчихае ! — пригадувавъ ему Рагісѣ на велику втѣху дѣтворы.

— Можешъ вертати Гренісе ! — сказавъ наконецъ Марко до парѣбка, втискаючи ему въ руку грошевий датоаъ.

Хлопъ поступивъ ся назадъ, неначе подали ему горацій вуголь, и замѣсть ити до двора, стоявъ мовчки, обертаючи батѣгъ въ руцѣ.

— Чого хочешъ ? — запытавъ его Рагісѣ.

— Я тамки лишу ся, де мои конѣ, — вѣдповѣвъ по жмудски.

— Пааъ казала тобѣ вертатися, отже вертай ся ! — воринувъ Марко.

Жмудинъ оглянувъ ся довола, на дорогу, на небо, на рѣку, поглянувъ на кривобокую стаенку, пѣдбйшовъ до неи, заглянувъ и положивъ ся пѣдъ стѣною.

— Надумаешъ ся, то вернетъ ся, — сказавъ Рагісѣ. — Мѣжь-тымъ я аъвью собѣ кубельце. Бѣднй мои звѣратка вѣдхорують вѣду !

Марно подумавъ хвилию, завагувавъ ся й пбйшовъ до Войнатѡвъ. Треба було вбнчати, бо въ вечъръ ждали на него въ Посвѣтлю.

Вбнъ увбйшовъ. Марта шила при вбннѣ, старый дрбботѣвъ по кбмнатѣ. На видъ Марка замовкли обоа.

— Ну, наконецъ зволнвъ прйти! — рыхнуувъ Войнатъ. — цѣлый тыждень не було въ тебе часу дати знати, шѡ дѣять ся. Ну, важн-жь теперь!

— Видно не було коли, воли не прйшовъ. Я зрбствѣжь вами и привнвтъ, але батько дитннѣ першій. Передъ кблькама днями мы его похоронили.

— Бачивъ, бувъ на похоронѣ. Пытаю ся, шѡ теперь зъ собою зробишь?

— Зроблю, такъ якъ казавъ батько — вбдказавъ понуро.

— Ну, такъ говорижь! Шѡ се за комедн, зъ тою здохлятиною, шѡ ты првѣвъ?

— А вже-жь те, шѡ дали, забравъ!

— Якъ се, дали? Кблька штукъ, тобѣ, зб Скомонтѡвъ? Батько не лишивъ волѣ?

— Лишивъ. Попакувавъ землю.

— Ну, якъ же. Шѡ дбставъ?

— Загороду й Девайту.

— А Скомонты?... Ейники?... капіталы...

— Скомонты Витовтовѣй й маминѣй, Ейники Казевѣй, зъ капіталѡвъ припало вожному по 5.000 рублѣвъ!

— Чомъ же ты не доходивъ свои части добутку? Выправили тебе, немовъ жебрака. Чей же е право!

— Я сварѡвъ не хочу. Не дали, такъ силомбцъ не возьму — сказавъ Марко, здвигаючи плечима.

— Нездаро! — воркнуувъ старый и замовет.

Якусь хвилию ходивъ по хатѣ й сопѣвъ; опѣсла за-
чавъ говорити що-разъ сердитѣйше.

— Шахраѣ, обманцѣ! Заайшли дурня й обдерли!
Скривдили мою кровь, менѣ на злѣсть. Стрѣвайте-жь!
Побачимо, хто зъ насъ мудрый! Выпхали зъ торбама й
смѣють ся зѣ старого Войната! Я имъ покажу! Буде
вѣнъ панъ, а вы голодранцѣ. Прийдете насъ просити!
Дулю!

Зупинивъ ся передъ Маркомъ и зъ радѣстю глядю-
чи на его атлетичну поставу, сказавъ:

— Твои руни, а моя голова докажуть чудесъ! За-
города злучимо въ одно й будемо працювати! Не вмру,
поки ты ихъ усѣхъ не сплатишь, и не загорнешь бать-
кѣвщану въ одной руни. Въ сени возьмете тихій слюбъ
зъ Мартою, разомъ житимемо й будемо дявитись, якъ
они шалѣтимуть. Розумѣешь? на пайку не годи ся, й
сплачуй имъ помалу. Житѣе довге, дождешь ся добра!

Марко мовчавъ, звѣсивъ голову й слухавъ. Танъ,
се буда его мрѣя. Марта, праця й земля, кохана земля!
Може жаль и кривда шептали щось тамъ про пѣмсту,
а старый и те розпорцувавъ, розжарювавъ. Машинально,
може за тихою покусою, молодець засунувъ руку за
пазуху й притисъ мѣшочокъ изъ свѣнетомъ зъ такою
силою до грудей, що ажь его заболѣло, й довго не мѣгъ
выдобути зъ себе слова.

— А що? — запытавъ Войнать. — Дѣдавъ тобѣ
зваци? Не лякаешь ся вже пустыи?

Се бувъ вызовъ. Марко пѣднѣвъ очи на Марту й
сказавъ крѣзь зубы:

— Чи лякаю ся чи нѣ, а въ нѣй не лишу ся тѣль-
ки до вечера.

Старый поблѣдъ, нажахавъ ся.

— Дѣячого-жь тѣльки до вечера?...

— Бо батько казавъ менѣ пильувати Посвѣтьє. Тамки вже на мене чекають.

Се бувъ грѣмъ. Дѣвчина опустела руки зъ роботою й ажъ побѣлѣла, а старому заперло вѣддыхъ у груди. Роззявевъ ротъ, выбалушивъ очи, завѣмивъ.

Забули про вѣрнѣсть старого Чертивана, про ту кую при носѣ, котру волювъ цѣле житье, про те, якъ назвали, божевѣствие! Вѣнъ здавъ его сынови, може заразивъ его своєю слабѣстю, якъ родинною хоробою!

Але по хвили роковой тешѣ Войнатъ выбухнувъ:

— Ты, ты? До Посвѣтя? Опять за бесплатного економа? Ты, ты?

— Пбѣду! — сказавъ коротко Марко, перебиваючи старому.

— Пбѣдешъ? За чѣмъ? Щобы ждати на вмерцѣвъ, якъ ждавъ Чертиванъ? Роздумай!..

— По-що роздумувати, дядьку? Батько въ могилѣ, я давъ слово! Пбѣду!

— А твоя земля! а я, а Марта? Погадай ты объ тѣмъ!..

— Що тутъ гадати! Землю догляне Рагієъ, а вы й Марта... Бсжа воля!

— Якъ се? Що таке?

— Може пождете на мене, коли ласка. Може Орвиды вернуть ся скорше, нѣжь сподѣватись? Чи-жь я знаю? Батько казавъ — мушу!

Старый зативувъ руки за поясъ, и переходячи зъ гнѣву въ спокѣйне завзяте, зачавъ цѣдити слово за словомъ:

— А, такъ жди собѣ на нихъ, на тыхъ своихъ Орвидѣвъ! И наврядъ! Выслугуй емеритуру! Але насъ не мѣшай въ свои пляны! Мене наганяє смерть, ждати не

маю права, силъ нема! Треба менѣ заразъ руцъ молодыхъ и помочи! Або лишайся тутки сегодня, або йди разъ на все...

Марко потрясъ головою.

— Вы знаете, що не можу лишитись! Ваша воля — побѣду!

Молодець пбднѣсь очи, шукавъ нареченою, але мѣсце ббля вѣчна було пусте, работа лежала покинута, дѣвчина вылизнула ся незамѣтно. Вѣнъ поклонивъ ся дядькови й вийшовъ. На подвѣрю Марты не було; оббйшовъ довкола городецъ и вже бравъ за клямку вѣдъ сворхъ дверей, коли дометѣло до него легке хлыпанье пбдѣ плотомъ.

Вѣнъ задрожавъ, розхиливъ вишневу гушавину суспѣдною загорода й заглянувъ.

Дѣвчина сидѣла скулена на земли, закрыла запаскою лице й плакала зъ роспуки.

Вѣнъ довго стоявъ и дививъ ся на ея ббль, заки змбгъ ся на слово.

— Марто! не плачь, скажавъ тихо — що то поможе? Я хотѣвъ зъ тобою попрощатись...

Она збрвала ся нагле зъ землѣ, зачервонѣла вѣдъ слѣзъ и зворушена.

— Не слухай дядька! — заклинала — ему однаково; чи ты, чи инчий, абы тѣлько здоровъ и молодой! Нехай шукае руцъ и помочи, але не чоловіка для мене! Ты мусишь ити, ахъ Боже мбй!... Дячно подумати! Але чи вернешь за рбкѣ, чи за два, чи за сто, я буду твоя, поки житиму! На що хочешь, присягну тобѣ!

— Не присягай, але додержи слово! — вѣдповѣвъ поважно. — Богъ чуе! Я все однаий! Ты знаешь!

— Побачишь! — шепнула зъ натискомъ — що й я така! Ты, або нѣхто!

Они тримали ся за руки й стояли-бъ таеъ довго, заслоненї гущавиною, коли-бъ не рухъ у руйнѣ й голосъ Раїса за вбкномъ. Вбнъ пбсла своего звычайо балакавъ зъ менажеріею.

Марко стяснувъ дѣвчину за руки й подавъ ся назадъ. Вѣти вернули ся въ свое звычайне положенье, вбдѣлили опять зеленымъ муромъ два города, не збстало ся нѣ щѣлины нѣ знаку, тблько въ молодыхъ сердцахъ на двѣ трохи гбрени розрады.

Раїсѣ не дармувавъ. Марко не пбзнавъ своей пустыни. Старый выпрятавъ ен, выкадивъ, по голыхъ стѣвахъ порозвѣшувавъ збрую, ловецкї трофеѣ й „житье святой Геновефы“ въ вбльканацятыхъ яренихъ картинахъ; меблѣ заповнили пустї куты, а въ двоухъ рогахъ умѣстевъ два тапчаны на постѣль.

Звѣрята оглядали нову оселю, пискотѣли й снаву-лѣли. Хозяинъ рознаковувавъ свринѣ, высказуючи до нихъ моральнї примовы.

— А що? Зѣвѣ гарбуза? — запытавъ у вхсдичого.

— Вбдъ кого?

— А вже-жь вбдъ старого й вбдъ дѣвчины!

— Старый не за едно зъ дѣвчиною! — вбдбуренаувъ Марко, отвираючи свбї клунокъ.

— А знаешъ, що Гренісѣ утѣвъ зъ вбньми?

— Утѣвъ?

— Я бачивъ крбгъ вббно, якъ ихъ вывѣвъ, сѣвъ та й вывѣхавъ. Я хотѣвъ ловити, але вббсла пбрвала мене зббсть! Забрали тблько, нехай удавлять ся й тсю рештою!

— Добре зробили! Звайдемо й парубка й конѣ за грошѣ!

Похиливъ ся надъ свринею й замовѣ.

Рагісць похитавъ головою, сѣвъ на дзвигливу й закуривъ люльку.

— Ось и стало ся, щó проронувавъ тобѣ! — зачавъ сумно. — Кривда та й годѣ! По що було тѣлько лѣтъ працювати! Що стало ся! Наче зъ розбитого човна вавалохъ спорохнѣлов дошки. И зновъ вѣдходишь!..

Марко мовчавъ уперто. Выймавъ помалу зѣ скринѣ свои богатства й розкѣщувавъ ихъ по стѣнахъ и на столѣ. Закрывъ погѣль. Хотѣвъ забути, що вѣлъ тутъ гѣсть тѣлько до сумерку.

— Чого то люде не зроблять? — говоривъ дальше старый. — Чертвайтъ бувъ справедливый и твердый, але й его присѣли й водили на мотузку! Огѣ, либонь лѣпше бути на свѣтѣ злымъ, нѣжъ добрымъ!

— Не кажѣть нѣчого на батьна! — вѣдповѣвъ Марко. — Зробивъ, якъ хотѣвъ. Они думали зле, а вѣнъ зробивъ добре!

— Або що? — запытавъ Раімео цѣнаво.

Молодой выпрямивъ ся й, якъ звычайно, надумувавъ ся хвалю надъ вѣдповѣдью.

Се бувъ налѣгъ характеру.

Черезъ хвилию вдивлявъ ся очима на стѣну, надъ своимъ тѣпчаномъ.

Тамъ пѣдъ святою картинкою висѣвъ выгятый зъ чорной бляхи лицарь на кони зъ подвѣйнимъ хрестомъ на щитѣ, зъ пѣднесенымъ въ правѣй руцѣ мечемъ. Марко дививъ ся на него й сназавъ поволи:

— Не для себе я працювавъ, и терпѣвъ и мовчавъ.

— Такъ для кого-жь? Для Войнатѣвъ, чи для Витовта?

— Для сего! — забурмотѣвъ, показуючи головою на стѣну.

Рагісови засвѣтили ся синѣ очия, вѣнъ пѣдерутивъ

вусы, але вчинивъ ся, що не розумѣе й говоривъ дальше:

— Свсмонты перейдуть за рѣкѣ гъ чужій руки. Витовтъ зтѣсть батьбщиву, янъ бенаса! Въ него мслоді й ласі зубы. Каазмеръ не вернетъ ся, а коли й вернетъ ся, то продасть Ейвики. Ганна змарнуєтъ ся наукою й утратить Будрайтъ. Пропѣе все!

Марко пѣдвѣсь голову. Вѣдгорнувъ зъ чола волосье й хспивъ ся руксю за груди, неначе тамъ углубинѣ заболѣло его щось страшенно, и знову по намыслѣ сазавъ, та вже не тихо, але повнымъ голосомъ и зъ днєсю енергією:

— Пропѣе? пропѣе, важете? — Ехъ, батеньку, хѣба що въ той день згубы не стане на землі мене й мого Девайтиса!

Калѣна дививъ ся й слухавъ. Вѣнъ зъ малечку знавъ сего чоловіка, жили разомъ, а нѣколи не бачивъ его такимъ. Его голсєъ понурый загремѣвъ, наче боева сурма, громы выстрѣлили зъ его зимныхъ очей.

Сонце зазвруло въ малі вѣмнатки а оденъ промѣнчикъ позолотивъ чорного лицаря на стѣнѣ й ясноволосого жмудина. И вперше Рагісъ замѣтивъ, що въ его похрестника були такі самі суворі й звяті черты, неначе чсрвий вѣдець бувъ єму братомъ чн батькомъ и неначе мали вти разомъ на бѣй.

Янась небувала почестъ обгорнула его й мовчавъ довго, вдививши ся въ нехъ сбсхъ, и самъ не знавъ, котрый бувъ для него бѣльшій въ тѣй хвили.

Марко схамевувъ ся першій, зжахувъ ся выбуху, почервонѣвъ, оббэрѣвъ ся й зачавъ майструвати коло своєи рушницѣ. Промѣнчикъ погасъ.

— И щожъ ты имъ погядишь? Въ тебе нема нѣ

часу ні права йти зъ помоогою, — зачавъ розмову старый воякъ.

— Такъ они прийдуть до мене! почула ся невыразна вѣдповѣдь.

— Прийдуть, щобъ ты пѣдписавъ ся на пайцѣ, и мусишь пѣдписатись!

— Не мушу, коли не схочу!

— Хеба що такъ! Добре кажешь!

Молодой скѣбчивъ свою роботу, сѣвъ пѣдъ вѣкномъ, вынявъ зъ кишенѣ старый пѣгуляресъ и зачавъ на скравку паперу рахувати. Инколи пѣдносивъ очи й сумно позиравъ на сонце. Пѣшло вже зъ полудня, ему слѣдъ було выбиратись.

Зачали сѣа розмову про свѣй недостатокъ. Недоставало всего, навѣть хлѣба. Будыней просили стрѣхъ, земля плуга, городъ плотѣвъ, хата шебъ и основной направи. По скѣбченѣмъ обрахунку зъ капіталу лишила ся ледви половина: марна сума, котру Марко сховавъ назадъ у кишеню, щобы колебъ сплатити примхи Витовта й обняти зновъ цѣлу батьківщину.

Рагісъ згорнувъ грошѣ, усмѣхаючи ся жартливо.

— Ну теперъ не я неначе панъ. Кѣнтролювати суворо не будешь?

— Може разъ за чверть року загляну до васъ!

— Гараздъ! Покажу тобѣ, що виѣю! Побачишь!

Молодой кивнувъ головою. Нѣщо не могло ему вернути свободы й охоты. Згорбивъ ся, згорнувъ руки й мовчки вызиравъ вѣконцемъ на бѣлаву гречку и дробный овесъ у городѣ. Уже мѣгъ ити въ Посвѣтъе, але не квапивъ ся — думавъ, що не швидко вѣдпочине въ себе, у власнѣй хатѣ.

Рагісъ клопотавъ ся, постукуючи деревяною ногою, выходивъ и вертавъ ся назадъ — [чувъ, що не пора дра-

тувати нарѣканьемъ бѣдолаку, тому давъ ему словѣй. И нѣхто не навѣдувавъ ся до нихъ зѣ слободы. Приятеля Граля не було дома, а Войнать не жартувавъ у гнѣвѣ. Було то сумне хозяйстао.

Зближавъ ся вечѣръ; нѣлька скѣсныхъ смугъ червоного премѣня заглянуло Маркови въ очи, а вѣнъ неначе зрозумѣвъ той знакъ — вставъ закинувъ рушницю на плече, и взявъ капелюхъ.

— Треба йти! будьте здорові! — сказавъ до приятеля.

Втисъ капелюхъ на очи й вийшовъ на подвѣрье.

— Ходи, Маргасе! — закликаєъ ва бурого пса.

— Стрѣвай; пѣдведу тебе до рѣки! — крикнувъ за нимъ Рагісь. — А се щѣ? — додавъ позираючи на улицю.

Дорогою ѣхавъ та вони Гренісь, ведучи другого коня на поводѣ й завернувъ на подвѣрье.

— А ты зѣ вдѣбля? — запытавъ Марко.

— А зѣ пашѣ — пѣдповѣвъ парубокъ.

— Такъ ты не бувъ у Скромонтахъ?

— А вжежъ не бувъ! Та й чоґожъ? Сидѣвъ коло коней, бо сегодня нѣбы сѣято. А завтра дасте намъ роботу.

— Та чѣйже ты служашъ у дворѣ?

— Я служивъ коло коней. Не на тежъ я нѣхъ пасъ, абы ними другій пѣневѣрчувавъ. Чи дасте оброку пане?

— Дамъ, якъ верну! — вдповѣвъ Рагісь. — А поки пильвуй загороды!

— А вжежъ. Щѣжъ бы инчого робити? Кѣнѣ пачеви та й я!

Рагісь усмѣхнувъ ся зѣ задоволеньемъ.

— Огсе менѣ драбъ доперва! Слухняный и дурный! Марко зѣ пѣдъ она позиравъ у вѣкна Вѣйна-бѣзъ

и мовчавъ. Межи вишнями мигнула червона хустка Марты, оббзрѣвъ ся за нею разъ и другій и прискоривъ ходу. Се було ёго остатне прощанье.

Они минули слободу й зникли въ сумерку. Йшли въ напрямву до дббровы, такъ явъ тыждень тому, та вже не до Скромонтѣвъ, але на право, на гуць рѣки.

Римко Рагісь зачавъ пбвголосомъ водмовляти молитвы; гечѣръ наставлявъ що-разъ тихійшій и сповбнѣйшій Середъ тои тишѣ Марко шукавъ чогось пбдносячи часто голову и пристаючи. Щоразъ близше, и щоразъ выразнѣйше обгортала йдучихъ глуха, таемнича мелодія природы темного бору!

Молодой слухавъ такъ явъ слухаетъ ся коханого голосу по рекахъ небачея, якъ пбдхоплють ся жажденно чудуу пбсню про великихъ героѣвъ.

Щось тягло ёго до тыхъ шептѣвъ бору, до тои чорнои гуцавны.

— Чуєте, якъ шумить Девайтісь? — рбдовавъ ся тѣхо до налѣки.

— Ехъ, дурне твоє, — здвигъ старый плечима. — Явъ вѣнъ може инакше шумѣти, нѣжъ усѣ инчѣ? Се навѣтъ не дубъ, а посвѣтскій млывъ гуде на Дубіссѣ.

— Нѣ, се вѣнъ говорить на полянѣ. Послушайте!

— Ахъ, ты замаментый поганине! Чяжъ не соромъ тѣбѣ навливати лихо такою рѣчью? Забувъ на хрестъ чи що, черезъ свою богомблѣвность до дерева?

На те напбмненье Марко замовѣъ. Они доходили до дббровы. Великаны закрывали передъ ними небо, заступали дорогу, неначе зъ привѣтомъ простягали до нихъ руки. Привяла ихъ пуца въ заздрбствій оббймы.

Крутою безслѣдною стежекою йшовъ напередъ Чертванъ и разъ-у-разъ няслухавъ, неначе vyrбзьявъ оденъ

зъ тыхъ шумбѣвъ, неначе йшовъ на чийсь зазывъ, що разъ глубше й глубше.

Ажъ несподѣвано розвиднѣлось имъ надъ головами, мигнувъ кусень неба, а передъ идучими закроила ся широка поляна. Земля пѣднесила ся пѣдъ ногами, — се були останки старинныхъ окопѣвъ; на боцѣ чорнѣла контура на пѣвъ зваленой башты, а передъ ними на серединѣ поляны стоявъ прабатько дубѣвъ, старый, явъ жмудсвѣ боги, и здавалось, витавъ прибуваючого глумъ, протяжымъ шелестомъ.

— Марко зупинивъ ся.

— Ну, чого ставшь? — закинувъ Рагісь, — уже пѣзно, а пѣдъ посвѣтенимъ городомъ рвуча быстрина. Ще може лучитась яка пригода зъ човномъ.

— Вѣдпочиньмо хвилечку, батьку! Заразъ вѣдплыву.

— Нехай, коли такъ, то сядьмо. Моя Малица упряма, не любите стояти. Маешъ тютювъ?

Они закурили люльки й довгу хвилю оденъ синій дымъ пѣдносивъ ся густыми колѣсцями.

— Зле, — казавъ Рагісь, охъ зле! Огъ що тобѣ припало! Другыхъ десять рокѣвъ мене марно, а потѣмъ старѣсть та й тѣлько! Нѣчого не придбаешъ и не приспоришь, а стратишь и те, що маешъ! И на-що се? Тамтѣ не вернуть ся...

— Хто знае? — забурмотѣвъ Марко.

— Каждый знае. Зъ-вѣдѣбля взялись бы по тѣлько рокахъ? Спадщина, явъ той мѣдъ; заразъ ви черезъ стѣну муха почуе. Они померли!

— Може й такъ. Треба ждати.

— Ехъ дурень ты! — сплюнувъ старый, — черезъ ту дожиданку втратишь Скомонты, Марту, долю, здоровлье й молодѣ лѣта. Що ты доброго мавъ коли въ жи-

тя? На-вѣ-що здала ся тобѣ та праця й турбота зъ малечку, ще вѣдъ дитини? Нѣчого не маєшь, выгнали тебе прѣчь, якъ зайду, и навѣть жалуватись не вмѣешь.

— Не вмѣю! — подтвердивъ Марко, встаючи — та й на вѣ-що придасть ся жалуватись?

Замовѣъ, подумавъ хвильку, обгорнувъ поглядомъ дубовѣ конары, й додавъ по жмудски старинну, типову приповѣдку:

— Чи стане ся, щѣ мае статись, чи нѣ, Жемайтисъ завсѣгды зостане.

Рагисъ пѣднявъ ся такоожъ и похитавъ головою.

— По втѣкачеви слѣдъ зъ нѣгъ, по тѣмъ, щѣ ляшивъ ся слѣдъ крови, — забурмотѣвъ понуро.

По тѣй вымѣнѣ приповѣдокъ не говорили зъ собою нѣчого бѣльше. Перейшли на-векѣъ поляну, стрѣмкою стежечкою зѣйшли на берегъ рѣки. Човенъ ждавъ, привязаный до пня вѣльшины, перевѣзникъ дрѣмавъ у ньому.

— Будьте здоровѣ, батьку Рямку! — сказавъ Марко, похилиючись до руки старого, сласи бѣ вамъ за все добре.

— Зъ Богомъ, сынеу, щасливо! — шепнувъ глухо Рагисъ.

Молодой вѣдвизавъ човенъ, не будячи хлопа й узавъ весло въ руки. За хвилию Дубисса пѣрвала дрѣбный човенъ и вѣдвинула его на кѣтъна сляжнѣвъ вѣдъ берега. Старый сперъ ся на костуръ й дививъ ся за нимъ.

Величезна постава керманича чорнѣла на водѣ. Вѣнъ стоявъ зъ вѣдкрытою головою й позиравъ понадъ голову Рямка на верхи дѣбровы.

Пращавъ еи остатною гадкою й поглядомъ.

Потѣмъ малѣшавъ, чорнѣшавъ якъ невыразна точка, поки не потонувъ у сужеркахъ и не зникъ.

Калѣна ждавъ кѣлика хвиль, наконецъ здѣймивъ зъ плечей рушницю ѥ выстрѣливъ у воздухъ.

Минуло кѣлька хвиль — а за водою засвѣтило ся щось и розлѣгъ ся гукъ, а потѣмъ давъ ся чути, заглушенный шумомъ рѣки брехѣтъ собави. Се бувъ Маргасъ на другѣмъ березѣ въ освѣтскѣмъ парку.

Вигнанникъ ставувъ безъ пригоды на мѣсци призначеня.

Рагисъ зѣтхнувъ и вернувъ ся до дому.

— Дай Боже, щобъ вернувъ ся на свое, бо добрый и терпѣливый! — вышпентавъ.

Дѣброва шумѣла, але Рагисъ не вѣдчувавъ еи шуму ѥ не арозумѣвъ, що старый дубъ вѣзъ поляны вѣдповѣдавъ ему:

— Поверне, поверне! тѣльки пождѣть! Все минае! Поверне, поверне!

III.

Дѣброва въ стовахъ Дубиссы ѥ Ейивъ була вѣдъ ненамятвыхъ часѣвъ власнѣсть Чертвакѣвъ.

Въ давнину, въ сѣрѣй мивувшивѣ вѣкѣвъ стояла тамъ святиня, а берѣгъ еи замокъ. Въ святини почитали богиню Алексоту, замокъ боронили завзятѣ лицарѣ, одѣтѣ въ шкѣру, зъ топоромъ у жменяхъ а зъ фанатизмомъ у сердцахъ.

Сегодня зъ замку зѣстали ледви слѣды оконѣвъ и валѣвъ, спорохнавѣла башта пѣдъ сѣткою хмелю, бездонна высохла криниця, могила въ котрѣй спочили оборонивы, и переказы. А зѣ святивѣ на полянѣ зѣстали

два каменї, порыті якимись знаками зъ выжолобокѣ по серединї — й Девайтїсь.

Минули вѣня, выгнули хрестоборцѣ апостола, за-тихъ Первунѣ, погасли святї огнѣ, переминали держа-вы, люди, йшли вѣйны за вѣйнами, руины за руинами, змінялись права и звичаѣ — Девайтїсь стоявѣ.

Стоявѣ середѣ поляны, побѣчъ святыхъ камѣнївѣ; дубы-внуки зъ далека окружали его дѣвола; великань-свїй, доси крѣпкїй дубъ зъ коронѣ зъ зеленого листа, вытягавѣ у гору могучї конары, неначе рамена, якъ Крїве Крївейте, й завзывавѣ, адать ся, до боротьбы елементы й говоривѣ: „Не вы, люди, мене тутѣ винули, и не вы, вихры й бурѣ, мене зъ вѣдѣля возьмете. Заса-дивѣ мене тутка Богъ и я зѣстану, зѣстану, зѣстану!..“

Засланавѣ собою поляну, камѣньє, руины замчища..

Инокли тихо прислухувавѣ ся вѣстанѣ, котрї при-носила ему рѣка, николи зъ баштою згадувавѣ старї боѣ й шумївѣ маєстатично; то опять, коли приходили до него люди, по его конзрахъ переходивѣ могучїй по-дыхъ: „Витайте, витайте! одна земля насѣ изродила й выгодувала. Я затїсь ен зъ обѣмы корѣньємѣ, а вы руками й душею! Хтожѣ матїме силу вырвати насѣ изъ вѣдѣля?“

Тѣлько що осени Девайтїсь згадувавѣ героївѣ, що полягли, славу що минула, огонь, що погасѣ, и жалемѣ перенятїй, роздиравѣ шаты и плакавѣ. Чужинецкїй лю-ди мовляли: дубъ тратить листє; жмудины шептали: Девайтїсь оплакує стариннї часы.

И черезъ довгї мѣсяцѣ стоявѣ великанъ притруше-ный инеемѣ, повурый и мовчавѣ у таживѣй жалобѣ, поєи змилуваласѣ надѣ нимѣ богиня, котрон камѣня пильну-вавѣ тѣлько вѣковѣ, и навѣдувала его.

Выступила на жертвеннї каменѣ, стрясала вона-

ры, пестила галузні, будила, а зъ подъ ея рукъ и зъ бѣлыхъ шатъ летѣли по полянѣ теплі подыхи, яснѣ протѣня та цвѣты.

А Девайтисъ стрясавъ изъ себе жалъ, и якъ герой, пбдносивъ голову; тутъ витала его рѣка, а тамъ опять стара башта.

Тавнѣ казкі ходили зъ устъ до устъ по слободахъ и селахъ и тыми казками приспяляла мати Марка, коли вырбсѣ изъ пеленъ.

Була се проста, ретроградна женщина, дитина шляхотсков хаты; она нѣколи не освоила ся зъ становищемъ панѣ двору й городянки. За широко було для нея въ салонѣ, за земю п за чужѣ!

Чоловѣкъ добивавъ ся маестру, працювавъ шалено, збиравъ, щадивъ, рбсѣ у богатство й силу; она сохла, якъ польова квѣтка въ теплицѣ.

Була тиха, замаякана, бояла ся свѣта, въ котрый увбйшла, часами плакала жалбно, а танъ скрыт, якъ лѣснѣ дзвоннѣ въ гущавинаѣ, щобы не доучити мужевѣ, котрого боготворила якоюсь невольничюю почетомъ.

Жила въ нѣй гордбсть и ангельска лагбднбсть. Коли вбдѣдувала брата въ Сандвняхъ, скрѣпляла ся й веселѣйшала: охотно тамки лишилась бы, на порсѣ батьковской хаты зъ сыномъ на рукахъ; не манила ея свѣтла доля, котрой завидували люде, але не говорила нѣколи нѣчого сумного, вертала въ Скомонты, приспѣвуючи дитинѣ, й дальше терпѣла богатство, якъ Божій допустъ.

Не знала богато, але що могла, тому навчала сына. Ея реліія складала ся зъ горячои вѣры й тысячѣвъ забобонбвъ. Огожъ учила его молитовъ и великои силы замовъ при чарахъ, врогахъ и чортбсвихъ штукахъ. Ея исторія, то бувъ довгій рядъ лѣгендъ про смокбвъ и ге-

роѣвъ, а про Татаръ и Шведѣвъ оповѣдала ему, що зятмила. Колысала его жмудскою пѣснею про Бірута й Кейстута; коли пѣдрѣсь, забавляла его льстедами зъ назочныхъ подѣй батьѣвщины.

По слобѣдскому звѣчаю прjala довгеми зимовыми вечерами й тежала узорнѣ домашнѣ полотна, садила въ городца настурція й ногѣтки, радо вбирала ся въ ярку спѣдницю й кольоровый очѣповъ, въ свята по вѣдправѣ любила балакати зъ слободянками на кладовищу й охочо вертала бы пѣшки, а не порядною брячзою зъ чоловѣкомъ.

Для неи розрывкою було пѣйти на грабы, чи на ягоды самѣй зъ дитиною въ темный бѣръ, де не турбувавъ бы ен нѣхто новинами, політискою, модами й силетнями.

Она сѣдала собѣ на мосѣ або на пна й слухала, що гаморить лѣсь. А хлопецъ зъ бѣлымъ, язъ лень, волосьемъ, и смутнымъ лицемъ сидѣвъ бѣля неи й тежъ мовчки слухавъ тои поважнѣй й таемничѣй мовы.

Зъ тыхъ давныхъ молодечихъ лѣтъ набравъ яконзъ идолопоклѣннѣй почести для того дуба на полянѣ.

Мати навчала его, що се бувъ ватажко тыхъ борцѣвъ, що полягали въ оборонѣ святынѣ й замку. Алексота плакала по нѣмъ, отже боги заклиали его въ дерево щобы живъ на вѣрну славу тои боротьбы, на невмирущу памятку до вѣнца свѣта.

Мѣжъ тымъ богацтва Чертвановѣ росли, Скромнты стали ся першимъ въ околицѣ дворомъ, славнымъ зъ добробыту й просторости. Зъ кожымъ днемъ ставало що разъ яснѣйше въ головѣ повѣрливѣй Войнатѣвны, що она тымъ добрамъ не панѣ, не жѣнка для такого вельможѣ, що она одна въ его свѣтлѣй доли сѣрою плямою, завадою, дїссонансомъ! Оза чула се й усувала ся, по-

ни одной весны вмерла тихенько, такъ якъ тихенько жила.

Марко вже мавъ тогдѣ вѣсми рѣвѣмъ и цѣлымъ снарѣмъ материныхъ вѣдомостей, яко заснову характеру. На похоронѣ закончивъ добу свого дѣтвачого вѣну: зъ той поры втративъ опѣкунку й любяче сердце, вернувъ ся до дому, обѣшовъ усѣ заутни, и нѣ-друго зробилось и ему въ тѣмъ гарнѣмъ дворѣ й зимно, й одиноко й за пѣ-широко.

На завтра втѣкъ на слободу до дядька: хотѣвъ тамъ лишитись. Войнать самъ радый бувъ сирѣтѣ, аже того самого вечера приѣхавъ Чертванъ и по рѣзкѣ перепалцѣ зѣ швагромъ забравъ сына. Та не бувъ се сынъ, а невѣльницъ, такъ якъ покѣйница була невѣльницею.

И потекли лѣта. Въ Сномонты прибула нова панѣ, новый ладъ, инче житѣе. Внесла тонъ и паньскѣсть, привела Чертванови трое дѣтей, вѣжныхъ паненятовѣ, прѣдѣдила его зъ высокими родами.

Усе змѣнилось ся. Марковѣ спомини затерли ся въ памяти й образъ матери зблѣдъ, тѣлько дубъ на полянѣ лишивъ ся для него незмѣненный, зъ-першу якъ залятый герой, вѣдтакъ повѣривъ, приятель, а наконецъ якъ воплоченѣ великой думки.

Двацѣть лѣтъ минуло вѣдъ хвилѣ его сирѣтства, кушень часу, щѣ волочивъ ся поволи, тяжко, мезолисто, нагнаючи его душу въ тверду незмѣнну форму, поби не застигла зовсѣмъ.

Три золотѣ искорки мавъ у житю, а заесѣгды дубъ бувъ ихъ свѣдомѣ, ослоюювавъ ихъ тѣнею своихъ захистливыхъ галузей.

Першій разъ взяли его зъ росняньскихъ шиблѣ на феріи — вѣдпочати дома.

Тогдѣ одного прегарного лѣтнаго ранку поѣшовъ повитати дуба, та нажахавъ ся.

Его самотиву вѣдкрыли ничѣ, наполохали гаморомъ спѣвуче птаство й польовѣ коники.

Було се двое дѣтей. Хлопчикъ-гимназіяецъ сидѣвъ у травѣ зъ книжкою на колѣнахъ, а передъ нимъ на жертвенномъ каменѣ стояла молодша дѣвчинка, цѣла въ бѣлой одежи, въ вѣнку зъ сосонокъ на чорноволосяй головцѣ й делямувала по жмудски старинный гимнъ!

Марко знавъ ихъ обое! Пѣлъ зб Скомонтѣвъ мавъ брата професоромъ у Ковнѣ, — се були его дѣти; они инколи вѣдвѣдували стрыя на приходствѣ.

Обое они потовули въ поезіи. Вѣнъ выбывавъ рукою тактѣ, и пѣдававъ инколи выразы, вѣй вытиснувъ опалъ румянцѣ на блѣдыхъ лицахъ и розъясненъ запалѣ чорнѣ очивѣ. Не помѣчали прохожого, цб оподалѣвъ за-лтѣ у травѣ й наслухувавъ.

Наконецъ гимнъ скѣнчивъ ся. Останнѣ стихи вым-вляла тихше-тихѣйше. Спѣвало ся въ нихъ, цо героѣвъ складено на кѣстеръ, котрый пожерь тѣла й збрую, по-жиравъ и себе самого, — поки згасъ!

— Чому знизила голосъ, Уляно? — запытавъ за-дыхаючись братъ, коли замовела.

— Бо они померли, а огонь погасъ! Смутный твѣй гимнъ!

— Неправда! Тавѣй кѣстеръ зъ великихъ воевни-зѣвъ, то не конецъ и не смутокъ. Тѣ, цб zostались, беруть езь него по искорцѣ, запалюють новѣ походнѣ й идуть на дальшѣ боѣ! Се гасло до ничихъ вчинѣвъ, то яснѣй приглядъ! Ты сего не розумѣешь, бо ты мала й женщина.

— Дуже добре розумѣю! Позвольте менѣ тѣлько

звяти искру, а пбѣду! Але хто бы тамъ за тобою дотиснувъ ся!

Урвала й шепнула тихѣйше:

— Бачишь, Олесю, тамъ насъ хтось пбделухуе.

Гимназіяетъ оббарѣвъ ся й Марко вставъ зъ землѣ.

Поздоровкались.

— Вы на вакаціи? и мы такъжъ! Ось зайшли тутъ трохи почитати. Та й гарна жъ отся дбброва!

Стоваришувалась. Вбдъ тогдѣ щодня усѣ трое сходили ся пбдъ дубами.

Олесю, великій ентузіяетъ, оповѣдавъ геройскій дѣла, деклямувавъ тысячѣ стихбв; Улянка шукала за гнѣздами по чагарѣ, зазирала въ лисячій норы, входила въ рсщѣливы руины; Марко слухавъ и мрѣвъ у глубинѣ душѣ. Провели пбдъ Девайтисомъ цѣлі вакаціи, котрѣ нѣсноли не вывѣтрѣли зъ памяти повурого хлопця.

На другій рбкъ заставъ жалобу у пароха. Олесю прѣтхавъ скорше й тыждень тому купаючи ся въ Дубисѣ, втовувъ. Не звайшли навѣть его тѣла, рѣка понесла его въ Нѣманъ и въ море.

На ту звѣстку Марко втѣкъ взъ дому, прилѣгъ у споду дуба й довго не встававъ.

Лѣсові мохи бачили, що планавъ першими слѣзми розпуки, а вбдтакъ пересидѣвъ и передумавъ цѣлу нбчь на свелѣ. Въ розжалевбй его голевѣ мерехтѣло, що Олесюка спалили на кострѣ, котрый погасавъ що разъ ббльше, а вбнѣ зъ того костра взявъ искру щобъ запалити смолоскипу на нові боѣ й на дальшу боротьбу.

По тбй ночі перележавъ кбльеа тыжднѣвъ у горячцѣ; спасли его зела тѣтки й молоді силы. Зъ постелѣ вставъ инчимъ чоловѣкомъ: нѣсноли вже вбдъ тогдѣ не заскѣявъ ся й довгій часъ сминавъ дбброву.

По тыхъ смутныхъ феріяхъ не вернувъ уже до Россенъ.

Батько переселявъ ся въ Посвѣтье, браты були ще малыма дѣтьми — нестало въ Скомонтахъ крѣпкой руки й тверезой а практичной головы; до рѣзностороннихъ интересовъ и господарки заставлено Марка.

И впять вѣдтакъ по кѣлькохъ лѣтахъ переслѣдованя и сварбѣвъ мачохи та невпинного клопоту й труду опививъ ся пѣдъ Девайтисомъ, змученый, ослабленный зъ роспукою травленой звѣрюни.

И лучилось якъ разъ, що Рагісѣ зайшовъ на поляву, шукаючи руны въ тенетахъ, поглянувъ на него й припочивъ побѣчь него.

— Закурѣмо собѣ люльочку! — запропонувавъ.

— Спасибѣ. Я, вже мѣсяць, якъ не курю.

— О-го-го! А сежь задля чого?

— Отъ, задля святого спокою.

— Ага! Вѣстиме дѣло! Носишь мачохи не терпять злого тютюну, а ты крѣзь стѣну мешкаешь! Любе судство, ты не годенъ розлучитись! Вѣстиме дѣло!

— А дежь мевѣ пѣйти?

— А до мене жь не ласка? Хробачокъ тобѣ смердить, чи ѣжанъ. Чи може чого тобѣ треба? Сѣлькбѣ! Великій ганъ! Зъ палаты анѣ рушь не выйде.

Молодой мовчавъ, задививши ся въ муравлѣ на травѣ.

— Завсѣгды свѣй повиненъ тримати ся своихъ. Кавалеръ зъ кавалеромъ! Отсе ледарство, тѣ звѣрята, николи доскулять, але бодай не говорятъ — то й выйдешъ изъ ними завсѣгды на свое! Побачишь, якъ я те все выедукувавъ. Ну щожь, чи згода на пожатье въ мой кватирѣ?

— Спасибѣ, Ринку Рагісѣ!

— Ну, такъ на початокъ вди, прилагодь менѣ вульбаки. Моя спина нехай вѣдпочине собѣ!

Вѣдъ той поры заключили щирый союзъ зъ калѣкою.

Рямо спровадъ бувъ давно тому кусень землѣ Чертванови зъ вымѣною доживотя въ Скомонтахъ, и вѣдъ непамятныхъ часѣвъ мешкавъ у станція при стайни, полюючи, ловлючи рыбы, лѣвучи новѣ й товаръ. Не залежавъ нѣ-вѣдъ кого, опрѣчь вѣдъ своєї фантазиі. Товаришувавъ зб своєю обласкавленою чередою. Марко дѣставъ пѣвъ станційни и право слухати, коли-небудь хотѣвъ, науки моральнѣ, кстрѣй удѣлявъ старецъ своимъ годованкамъ. Зъ ходомъ часу дѣйшло до того, що не могли вже й жити безъ себе.

Й опять у третєе знайшовъ ся Марко въ тяжкѣй боротьбѣ пѣдъ дубомъ. Одного дня принесла ему почта зъ далека вѣдъ Казимира пнсьмо.

Казимиръ любивъ брата; хочъ мало знали ся, вѣдывавъ ся до него вперше. Сабничивъ у Ризѣ курсъ торговельный, дѣставъ знамениту посаду й заклинѣаъ до себе вождого, кому було дома пѣ-тѣсно й тяжко.

Зъ листомъ тымъ довго носивъ ся Марко й — пѣ-сля домаганя пешучого — нѣкому не выявивъ тайны. Рѣшивъ ся бувъ зробити такъ якъ Казимиръ, бо тутъ було й пѣ-тѣсно й тяжко, а нѣ зъ-вѣдки не було видео хочъ бы найменшого промѣнячка лѣпшон будущины.

Зъ року на рѣкъ доля пригѣтала людей, стискала немовъ клѣщами, забороняла всего, що святе, добре й старе, а приневоляла до нового — чужого.

Марко пѣйшовъ на Девайту, щобы попроцати товариша.

Була слотлива й брудна осѣнь. Дубъ жалѣсливо дививъ ся на прихожого й здавалось чоловікови, що по вонарахъ пробѣгавъ людскій зойкѣтъ и дрожавъ на ли-

стю. Марко неначе чувъ той плачливый сумный стогбѣзъ: „за чимъ, куды вѣходите, молодіи люде? Охъ, горе, горе! Повидаете мене, гадаете вернути ся, — але нѣ, не вертайте ся вже назадъ. Не застанете мене! Одними вами я й живу! Уже мене безъ васъ згоріе леда туманъ, леда вастухъ пѣдложитъ огонь и спалитъ на поплѣзъ!..“

Якъ слѣзозы летѣло зъ него золоте й багряне листе, устеляло собою землю й обсыпало стоячого Марка, котрый похнютивъ голову, якъ виновникъ и шептавъ несмѣло: „годъ опертись, не стае силъ до нервовнои боротьбы“.

И немовъ вѣдповѣдаючи, заколыхавъ ся старезный дѣдъ, затихъ зойвѣтъ, а галузье шумѣло вже инакше: „силы мусять бути й усе можливе! Йди въ глубину, до того корѣня: тамъ пѣдъ чорноземомъ и пѣдъ рѣкою була скеля, а я ея обивъ, звѣвъ ся въ неи, почетвертувавъ, скрушивъ на поплѣзъ и на урожайну землю! Йди! Подивись! Не насилуйте божихъ засудбѣвъ, не вѣходите, бо змарнуете ся, такъ якъ змарнувавъ ся бы я, коли-бъ мене зъ вѣдуслѣвъ взяли!“

Марко лишавъ ся въ своему краѣ й завсѣгды соромомъ була для него та хвиля слабодушности, але була она й остання! Вѣдписавъ на листѣ, тымъ що закликъ Казимира, щобы вернувъ ся въ вѣтчину. Изъ дня на день величезнѣла ему душа: якъ дубъ крушила скелю на урожайну почву...

Въ осени по смерти Чертвана вперше побачили его люде по сей-бѣзъ рѣкѣ. Досвѣта пѣшви вѣдвѣдавъ Рагіса, свѣвъ на старезну бѣлу кобылу й почвалавъ въ напрямку до Скомонтѣвъ. Поля була вже пустѣ, заснованіи сѣткою павутиня, на знакомыхъ ему добре ланахъ ходили якісь модніи плуги, й краями рѣлю пѣдъ озимину, а

на угбрю сѣдѣвъ доворомъ новый управитель Витовта пѣдъ голубымъ парасолемъ, зъ люльсю въ зубахъ и читавъ якусь книжку.

Марко мимохѣтъ зупинивъ ся. Давно вже, якъ не бачивъ свои землѣ, роззирнувъ ся по нѣй изъ роскѣшью. Здавало ся ему, що птаство й трава й кожда сѣмба кличе до него :

„Здоровъ бувъ, господарю, здоровъ ! Куды дѣлавъ ся, якъ мы выдѣвали плоды твои праць ? Чому чужинець править замѣсть тебе ? Верни ся !“

Була се одна омана, але вѣнъ чувъ щось завсѣгды. Може черезъ те розумѣвъ природу, що мало пристававъ изъ людьма.

Вѣнъ стоявъ такъ задуманый. Коли зъ нечеви его псздоровивъ тось.

— Добрый день, пане Чертване !

Озирнувъ ся. Зъ боковой стежки входила на дорогу молода женщина, черно убрана, въ великомъ соломяномъ капелюсѣ, на кругломъ, гебановомъ волося.

Лице у ней було смагляве, зъ въразомъ щирости, задумы, легкой глазливости на острыхъ деликатныхъ чертахъ. Въ рудѣ у ней была книжка. Се була давня Улянка — товаришка забавъ.

— Не вѣбзнали мене ? — запытаха, коли не квалывъ ся зъ вѣдповѣдью.

Збскочивъ зъ коня на землю й подавъ нѣй опалеву руку. По его зимныхъ чертахъ перебѣгъ выразъ радости.

— Я мавъ бы й право забути, бо чотири роки, якъ вы, панѣ, не були у стрѣя на грихоствѣ. Добрый день, панно Уляно !

— Оно справдѣ такъ, чимало часу ! Я приѣхала тыждень тому неждано зъ Парижа. Та застала я далеко бѣльше грѣбѣвъ и, всли-бъ не стрѣча зъ вами, то я вер

нулась бы дуже смутна... Вы пригадали менѣ молодѣсть и Олеська!...

На ту згадку заговкли обсе. По хвилѣ зачала опять:

— Тямите нашѣ загадки, старей дубъ и той ко-стеръ зъ баллады?... Я взяла зъ него искру й пошла въ свѣтъ всювати... Страхъ якъ було менѣ тяжко, але оно вже минуло, а искра не згасла, я зберегла ея, може не такъ ясну, але теплу! А вы?

Здвигнувъ плечима!

— Нѣ-що й розказувати. Не дорбвную вамъ.

— Ей, нѣ. Стрый менѣ вже все розказавъ. Куды ѣдете?

— Въ Своямьты. Мачоха попликала.

— Добре, що я васъ стрѣтила. Саме й я хотѣла васъ до насъ просити. У мене дѣло.

Марко склонивъ ся мовчки.

— Вы знаете, що мы приятельємо зъ Ганкою. То ея справа. Справдѣ не можу розумѣти, чого они все такъ васъ боять ся? Бо що-до мене, то я зовсѣмъ нѣ.

— Въ васъ, панѣ, видко нема вѣчого на совѣсти проти мене.

— А въ вихъ же що? Ну, може й такъ, та тѣль-ке-жь не Ганка.

— Хто мовчить, той потакуе.

— Певеа рѣчь, але вы, маломовнѣ самѣ, повиннѣ бути вырозумѣлѣ для тыхъ, що мовчать. Ганчинѣ грѣхъ — то недостача свѣтской вѣдваци, се фактъ, але вы про те даруйте їй те й цсм жете.

— Чого-жь їй недостаче?

— Адже жъ усега! Вы давно ея не бачили?

— Вѣдъ смерти батька.

— Якъ же се, три мѣсяцѣ? Нѣгде, навѣтъ у церквѣ вѣ?

— Посвѣтвей прехѣдъ за рѣкою. Въ мене не було коли прѣхати до себе.

— Ну, то не вѣбаваете ея. Одна тѣнь лѣшила ся зъ нею! Мимо позвола батька мати навѣтъ чути не хоче про ея науки. Загорнула ея грошѣ, управляє хуторомъ сама, велить ѣй працовати въ коморѣ и въ сборѣ. Не можучи собѣ сама порадиѣ, Ганка повлѣкала мене на ратушокѣ.

— И щожѣ бы вдѣяли?

— Я пѣдбунтувала стрѣя, котрый вѣдъ тоя поры, якъ вылѣчила его зъ ревматизму, порывае ся моею медициною. Тымчасомъ и его представлѣня не помоглѣ, панѣ Чертванова не хоче дати позвола.

— А грошѣ вѣддала?

— Сохрани Господи!

— Гмъ... певне мусить мати причиву — забурмотѣвъ.

— Яку?

— Бо ихъ певно сама немає.

— Ну, такъ щожѣ? — запытала несповѣйно.

Вѣнъ по свесему звычайу здвиглувъ плечима.

— А де Ганна? — запытавъ по хвили намыслу.

— Дома. Пана Чертване, прощу васъ сердечно о помѣчѣ; знаю, що, коли хочете, то зробіте!

— Треба менѣ Ганчиного довѣря. Нехай выбирае межа ними а мною.

— Она вже давно выбрала, казала менѣ! А я думаю, що не она одна мѣреувала черезъ те лѣто!

— Поговорю зъ Ганною! — сказавъ Марко Чертванъ.

— Спасибѣ вамъ и будьте здоровѣ. Побачивши васъ,

я гадала, що ви здрѣмали ся, такъ стояли непорушнѣ! — сказала зъ усмѣхомъ.

— Я дививъ ся на нѣмця! — выяснивъ.

— А що? гарно ему зъ тою енежекою?

— Цѣназо знати, що вѣнъ таке читае?

— Такъ я вамъ скажу, бо й мене оно заняло, й я почала зъ нимъ розмову. Вертуе Гайного!

Обов здвигнула плечима, а Марко похмуривъ ся.

— Ну, я васъ не затримую. Щаславои дороги! Може васъ вѣдвѣдасте?

— Спасибѣ. Приѣду за кѣлька годинъ.

Розпростились. Вѣнъ нагнавъ коня й хутко мивувъ управителя зъ сѣннѣ парасолемъ.

Що вркъ зустрѣчавъ змѣны. Поля почетвертовано плодозмѣномъ въ шахѣвницю, въ садѣ стято багато старыхъ деревъ для ширшого овиду, розвалено стару выслужену браму. На вѣнъ мѣсци станула нова, чепурнѣ, бѣло помальована, оздоблена великамъ гербомъ на блясѣ; вѣноу Богородицѣ усунено та й ту старинну латиньску промову, котру селябизувавъ Марко яко першу пробу штуки читавъ, а котру ему опбеля приходникъ пояснивъ!

„Пѣдъ твоѣй покровѣ прибѣгаемъ пресвятая Богородице!“

И старон стайнѣ не стало, й оселя Рагися лежала въ звалищахъ. На тѣмъ мѣсци юрба робѣтниківъ Лотишѣвъ ставила нову муровану будѣвлю.

Перша особа, котру побачивъ Марко, була стара бабуся; суха и трохи згсрблена, котра шувала чогось пильно на муравѣ передъ домомъ.

Она выпростувала ся хутко и йшла ему на зустрѣчъ, киваючи зъ далека головою.

Вѣнъ привязавъ кобылу и въ вѣдрытою головою зблизивъ ся до неѣ.

— Чи здоровѣ, тѣточко? — запытавъ и хотѣвъ поцѣлувати въ руку, але не дала поцѣлуватись, сховала руку перелякана, спозвращаючи трѣвожно у вѣна дому.

— Спасибѣ, Марку, спасибѣ! А тобѣ якъ тамъ веде ся? Мешкаешъ за рѣкою, а менѣ здасть ся, що въ Игалин чи Патагоніи. Анѣ слыху...

— Бо тѣтка не була цѣкава.

— Ехъ, якъ такъ? Та що на те порадишъ? Пѣшки не зайду, а коней не дадутъ. Отъ, старей грибъ изъ мене! Треба сидѣти тихо, щобъ хто ногою не трутывъ. Разъ я була въ твоѣй дѣбровѣ за гелами въ день св. Якова. Далеко, я ледви вернула. Може ты не радый, що тамъ ходжу? Бо то, бачъ, такого бедрича. якъ тамъ, нема вѣгде, та й брунелка красно цвите, бо нѣхто не нѣвечить косою!

Говорила тихо, якъсь залякана. Їѣ старѣ очи були червонѣ й засльоженѣ, лѣбонъ зѣ старости й шитя по почахъ.

Змѣнила ся дуже. Марко не затымивъ ѣѣ молодую, але за житя батька ввѣхала ся ще жваво, займала ся городомъ, пѣлувала ся коло пчѣлъ, була опѣкункою хорыхъ у вбогихъ, не закаламутила нѣкому пѣколи воды, а кожну вину готова була прийняти на себе, абы тѣлько не карали Ганку анѣ Витовта. Бувъ то скарбъ хозяйскихъ приписѣвъ: не було рѣчи въ кухни чи въ коморѣ, котру бы не вмѣла зрѣбати; завсѣгды знайшло ся въ неѣ часу, чтобы выручити того, хто не мавъ коли що зрѣбити. Теперѣи выглядала геть-то старша, пригорблена й мимо вродженоѣ солодости й нѣжности въ характерѣ можна було помѣтити на ѣѣ поморщенѣмъ лицѣ выравъ жалю.

— Вы, тѣтко, слабѣ либонь на очи? — запытавъ Марко мимохѣтъ въ чутьемъ.

— Огъ, старбѣтъ! Слѣзми яеосъ часто заплывають; стѣбъ уже нервнѣй. Але прикладаю зѣле; оно перейде, перейде. Щѣ ѣ казати!

— Нехай тѣтка не шкютъ.

— Якъ же такъ? Ты знаешь нашу приповѣду: хлѣбъ плаче, воли его дарма ѣдять! Не доведи, Господи, щобы изъ за мене плававъ хто.

Бабуся силувалась усмѣхнути, але скривилась тѣлько и покхила са до-землѣ по якусь былину. Коли пѣднесла голову, очи въ нея були ще червонѣйшѣ, а слѣзы текли по морщинахъ на лицѣ.

Тогдѣ зробило ся Маркови страшне жалко на сердцѣ. Приѣхавъ зб смертельною уразою до нихъ усѣхъ за кривду однихъ, а байдужнѣсть другихъ; але видъ слѣзъ старовины, рѣднѣи сестры батька, неремѣгъ навѣтъ его камѣнну вдачу.

— Може, тѣтко, зле вамъ тутки, бороши Боже? — запытавъ.

Заперечила головою, але вѣнъ говоривъ дальше:

— Я не розпытую, тѣтко; знаю, що вамъ завсѣгды добре, тѣлько прешу тямити, що въ моѣй хатѣ въ Сандвѣляхъ найдеть ся завсѣгды для васъ мѣсце! Сегоднѣ выпрячу станцію — воно, правда, не палата, але все спокѣйна вѣра, для васъ готове стояти ме! Вы ось знаете, що я говорити не вмѣю, але не плачте, бо мене зъ неба батько проилене, що я допустивъ...

— Щѣ ты говоришь? — шептала вѣрзъ слѣзозы. — Боже тебе благослови! Ты Раїса взявъ, а вѣнъ не плаче! А менѣ добре. Се тѣльки такъ. Ты менѣ батька пригадавъ, бо зъ лица ты до крихты на него похожѣй, отожъ

мене й жаль обгорнувъ. Они добрѣ всѣ. Дай вмѣ, Боже, добру долю!

Замовели. Старовина сбѣрѣла ся трѣвножно й ска-
зала:

— Якъ бы не прогнѣвавъ ся, скажу тобѣ, що я врадѣкома у тебе була. Дѣ старого Дѣвнара мене завез-
ли, бо вѣнъ бувъ хорый на вѣтрѣву. Рагисъ изъ Грені-
сомъ на лузѣ були, тымъ то й насмѣлилась и обѣшла
твою оселю. Якъ тамъ гарно! Кобы ще городець та
пчолы!

Ея лице розъяснило ся, вагливо глянула въ гору
на похмурого велѣкана.

— Ты не жартуешъ про ту станційву? Менѣ абы
якій кучочокъ! Але може Рагисъ не буде радый, та й
тобѣ непотрѣбный тагаръ! Кобы тавъ вѣлька сповѣй-
ныхъ рокѣвъ, то ще бы на-що и здача ся, але по тобѣ...

— Коли велите прислати конѣ, тѣтко? — запы-
тавъ перерываючи.

— Сама не знаю. Братъ нагавъ лишити ся въ Ско-
монтахъ, але мене тутяи не потребують. Коли твоя
ласка...

— Завтра велю Гренісови приѣхати. Знаю, що вы
пѣдъ мовимъ дахомъ — для мене скарбъ и за те вамъ
спасибѣ!

— Е, що тамъ. Пчѣлки тобѣ нагодую, они мене
люблять, за лѣви трохи лѣву зберу, въ городци пѣдъ
осѣнь скородати буду — ось и все. Коли твоя воля й
охота, то забери зъ собою й стару мебѣль.

— Спасибѣ тѣтко!

Старовина утерла послѣднѣ слѣзы й затримала
его за руку.

— Ты бачивъ Ганку? — запытала квапливо.

— Ще нѣ. Я радъ бы зъ нею поговорити, заки пойдю до мачохи.

— Добре, добре! Богъ тебе до насъ наславъ! Бо то бачь... Але що й назати! Првшло еи — тѣльки не девись на неи суворо, бо бѣдолаха дуже тебе боить ся.

— Нема чого! — вѣдповѣвъ.

Пання Авета Чертванѣвна пошеандыбла въ середиву, а вѣнъ розвѣльнивъ попруги кобылѣ и ждавъ, бачуче, що візита тревае за довго.

Небавомъ зъ городовои фѣрти вийшла блѣда дѣвчина. Чимъ бѣльше наблизжала ся до старшого вѣдъ себе брата, тымъ помалѣйше йшла. Зблизивъ ся й вѣнъ на вѣлька вровѣвъ и зъ небувалою сердечною обявъ еи за станъ и поцѣлувавъ.

Доперва тогдѣ пѣднесла на него свои чудовѣ чернѣ очи й сказыла сумно:

— Я внаю, що ты ремствуешь на насъ и справедливо.

— Не въ тѣмъ рѣчь! Я не обяняю, а ты не оправдуй ся. На те буде часъ. Менѣ пора вертати тайне люблю балакати! Я стрѣтивъ панну Улану Нерпалісѣвну и знаю, чого тобѣ треба. Чи годишь ся на мою опѣву?

— На все, Марку! Вѣддаю тобѣ Будройты й грошь! роби зъ ними, що хочешь, тѣльки поможи менѣ выѣхати. Я вѣрю тобѣ безгранично!

— Гарадъ! Пѣйду до матери й коли що вѣдю, такъ поѣду звѣдѣся просто на приходство. Будешь там-еи на мене ждати?

— Буду. Сотнѣ спасибо!

— Ще нема за що. Де мати?

— На ганку передъ огородамъ. Чула, що ты прывъхавъ, и жде.

Панъ Чертванова вѣдъ часу якъ выправила до пасынка пбславця зъ письмомъ, була вѣчно несупокѣйна. Роздумувала, чи прыведе чи нѣ, що ему сказати, та й яку почуе вѣдповѣдь — обдумувала дзвѣнкі фразы, шала навѣтъ у запасъ прощенье й ласнаыи поворотъ на еи сальоны.

На щастье того дня не було въ неи гостей, могла протѣ спокѣино фантазувати.

На голосъ его врокѣвъ встала швидко й выйшла на зустрѣчь.

Марко бувъ звычайно въ вытертѣи куртѣ, юхтовыхъ чоботахъ, и безъ рукавичокъ; а протѣ повитала его якъ наймилѣйшого гостя.

— Сѣдай, будь ласнавъ! Добре выглядаешъ! Сусѣды не можуть нахваляться порядку въ Посвѣтѣ!

— Уся моя заслуга, що якъ разъ не змѣняю нѣчого зъ давнихъ уладжень батькѣвскихъ — сказавъ, сѣдаючи напротивъ неи.

— А въ насъ лихѣи выдатокъ зѣ збору. Половина сподѣваного зерна, недостача готѣвки, якъ ще нѣволи.

— Мусять бути бблшѣи роходы.

— Сама рѣчь! Хороба небѣщика, похоронъ, подорожъ Витовта, жалоба! До того давнѣйше легко було утримувати на цѣлости резидентѣвъ, а теперъ годъ! А тутки ихъ безъ лѣву: Диргайтест, Юхно, сѣйна каварка, панна Анета.

— Тѣтва завтра выѣзжае до мене.

— Справдѣ? Цевне парозназувала тѣбѣ про насъ страшнѣи рѣчи! Витовтъ любить еи драгувати, а я завдамъ ѣи инноли яку роботу.

— Нїчого менї не говорила. У мене нема господи́нї, тымъ я ея й просивъ.

— Мало хбсна — скривила ся панї Чертванова.

— Чи у васъ янїй приваъзъ до мене, мамо? — запытавъ.

— Але жъ нї, дорогїй сыну! Я хотїла поговорити зъ тобою, прохати порады въ декотрыхъ рїчахъ. Я маю велике выображенье о твоїмъ розсудку.

— Рада рїчь не легка, — забурмотївъ.

— Не въ родинї, любый. Рада межи нами й легка й пожиточна.

— Отожь слухаю...

— Ахъ тяжкїй, тяженькїй хрестъ завдавъ на мене вашъ отецъ. Кожде зъ васъ узяло готове а я мушу дбати про всїхъ. Интересы я застала въ невбдраднїмъ станї, майже безъ капїталу та й значнї тягары...

— Якї? заиннувъ коротко.

— Конечнї довги Ватовта. Давали ему такъ мало, що не мбгъ утримати ся въ Ризї.

— Бравъ по сорокъ рублївъ мїсячно.

— Що жъ оно значить при тамошнихъ вимогахъ? Мы розббрали ту справу обое, й я допевнила ся, по докладнїмъ обчисленю, що безъ сотнї карбованцївъ на мїсяць ему годї вчитись.

— Дорога наука! — замїтивъ.

— Що-жь дїяти? Не можу жъ я ему збавити карїєры изъ за такихъ марныхъ причинь.

— Богато жъ було довгбвъ?

— Ахъ багацько? Трицять тысячъ карб ванцївъ — шепнула несмїло.

— И вы, мамо, заплатели? — запытавъ, не показуючи нїякого еражїня на собї.

— Ледви въ части. Увесь мбїй засббъ стопивъ ся.

Теперь я безъ гроша. Але се тѣльно пѣвспособы, а тутки треба рѣшучого лѣву. Витовтъ мусить учитись, треба такожь вести дѣмъ, ховяйство поправляти. Коротко кажучи, треба менѣ заразъ десять тысячъ карбованцѣвъ.

Зупинила ся й вѣдѣтхнула глубоко. Глянула на своего слухача. Сидѣвъ похиленый якъ звичайно, дивлячи ся въ землю. Той его холодъ, повный тихои критики, доводивъ еи перше звичайно до выбуху. Але теперь чула, що ёго потребуе, вѣнъ репрезентувавъ йи посвѣтскій капиталы.

— Отожь удаю ся теперь до тебе, якъ до головы родины, за радюю й пѣдмогою...

Вѣнъ пѣдвѣсь очи.

— За пѣдмогою? — повторивъ зъ натискомъ.

— Такъ, любый сыну! Се твой святой обовязокъ.

Зморщивъ брови.

— А явѣжь вымѣнки позички? — запытавъ.

— Якъ тобѣ оно здаеть ся? Спродати той кусень землѣ особный вѣдъ Сандвѣливъ.

— Жвѣрблѣ? Они не вартѣ десять тысячъ — найбільше два...

— Бѣй ся Бога! Такъ мажѣ?

— Нѣхто бѣльше не дастъ. Чи маете, мамо, повномѣчѣсть вѣдъ Витовта на продажу? ..

— Маю. Дорогѣй сынъ, вѣнъ вѣритъ, що для его добра я душу дала бы!

— На коли потрібный грошѣ?

— Хочъ бы й сейчасъ!

Вѣнъ подумавъ хвелю.

— Грошѣ будутъ завтра, воли згодите ся, мамо, на мои вымѣнки. Жадаю переказу той землѣ на мое имя, вѣиту зъ выплаченои сумы — и...

— Розумѣеть ся, розумѣеть ся! — потакувала.

— И, съ порученя Ганки, домагаю ся звороту еи капіталу й позволю на выѣздъ за границу. Така воля батькова була!

Панѣ Чертванова пѣдскочила зъ крѣсла. Зъ рожевой й усмѣхнутой стала ся кармазинова й скривлена. Очи въ неи зачали бѣгати довкала.

— А щожъ воно мае одно до другого? Ганка моя донька, и еи дожею розпоряджаю я одна! — закликала змѣненнымъ голосомъ.

— Якъ хочете мамо. Я внакше грошей не дамъ! — сказавъ байдужно.

— За таку цѣну кождый Жвѣрблѣ купить:

— Нѣколи безъ моеи згоды!

— Змусимо тебе до подѣлу, — вликала що разъ грѣмѣйше.

— На те треба ждати повнолѣтности Ганки. И добре. Есть часъ.

— Ё способы на опѣръ. Побачишь!

— Не перечу, але грошей завтра не дамъ!

— Здужаю позичити безъ тебе.

— Чомъ бы нѣ! Ляхва есть усюды.

— Не позволю, щобы зъ моеи доньки выросла полетюха! Перевернуло ся тѣй у головѣ, але те я спнию, бо оно мевѣ не побутру!

Засапала ся, трясла ся зъ гнѣву, не могла перемогти себе.

— Коли вамъ, мамо, забранне еи капіталу, я заложу своими грѣшми. Будрайта возьму въ свѣй зарядъ и платити вамъ буду рѣчно зъ нихъ пятьсотъ рублѣвъ, якъ ваше придане и власнѣсть. Тѣлько вашего слова менѣ треба!

Успоковила ся сейчасъ; слухала хвилю, не вѣрючи своимъ вухамъ.

Той чоловікъ бувъ явійсь чорнокнижникъ — вычитавъ у ея душѣ найважѣйшу причину вѣдмовы, мавъ раду на все.

— Наложить ся менѣ тыхъ пару сотъ карбованцѣвъ. Я вѣдала дѣтямъ усе! — зачала вже ивчимъ тономъ.

— Дуже добре розумію. Дайте менѣ картку на тыхъ пять тысячь карбованцѣвъ и метрику Ганки до паспорту. Завтра въ пароха буду зъ грѣшми за Жвірблѣ. Першу рату за Будрайты можу й зразу выплатити.

Отворивъ гаманецъ и поклавъ на столѣ пять радугоныхъ білетѣвъ. Сей розумѣвъ интересъ — знавъ людей.

За пѣвъ годины, коли вѣдѣвджавъ, мавъ те, щѣ хотѣвъ, у нарманѣ. Пбйшовъ просто на приходство, обмѣнявши ся зъ тѣткою ледви кѣлькама словами.

Обѣ панны сидѣли ббля брамы й выглядали его давно...

— Вы певно витязъ! Я заложила ся зъ Ганкою. Чи я выграза? — повтала его сестра Олеська.

— Зробивъ, щѣ мѣгъ. Капігалъ Ганки перенявъ на себе. Треба тобѣ всѣхъ грошей?

— Ехъ нѣ! Кѣлька сотъ карбованцѣвъ на дорогу! Остальнѣ лиши у себе. О, ява-жь я щаслива!

— Вы й розстараєте паспортъ для неи й до границѣ насъ вѣдвезете? Не правда-жь?

— Дуже радо! Зроблю все до вѣвця!

Блѣда дѣвчина зложила руки, якъ до молитвы и вдивляючи ся заслыженѣмъ зоромъ у его очи, выговорила сердечно:

— Якій ты добрый, якій добрый!... Чемъ я тобѣ вѣддачу ся?

— Абы тільки не медициною въ будучности — за-
жартувала Уляна.

Поглянувъ на неѣ поважно й довго.

— Вѣддючишь ся, коли свою науку за край не вы-
везешь, аме тутъ у нѣмъ и для него будешь працювати,
не такъ славно, якъ радше зъ цѣлон силы!

— Верну, Мару, й працюватиму. О, спасибѣ' тобѣ
ще разъ!...

— Може вступите на приходство? Стрѣя нема, вы-
ѣхавъ до хорого. Розповѣмо вамъ нашѣ проекты! — про-
сила весело панна Уляна.

Давъ намовитись. Голодну бѣланку взявъ у свою
опѣку наймитъ поповый, а старый титаръ подавъ имъ
серомный сѣдъ. Кбѣлька годинъ зѣйшло незамѣтно, заки
зважили ся розлучитись.

Панны пѣшки побѣгли до Скомонтѣвъ, а вѣнъ вер-
нувъ на свою оселю повѣльно, якъ чоловікъ, котрый
думае або марить.

Вѣнъ ступивъ першимъ крокомъ на тернисту стеж-
ку, котру обравъ собѣ за дорогу й мету. До него прий-
шли зѣ Скомонтѣвъ скорше, чымъ сподѣвавъ ся, й бу-
дутъ уже що-разъ частѣйше пувати. Потреба имъ грошей
а вѣнъ мусить ихъ мати, й буде давати! Се бувъ для
него першій радѣстный день.

У него въ головѣ ровли ся пляны, цифры, даты.
Часами, якъ свавольный духъ, поважный той катовицѣ
мѣшала й розстроювала горяча хвиля молодон крови.

Черезъ три мѣсяцѣ вѣнъ не бачивъ Марты. Прине-
воливъ себе до того, щобы зацѣтывати свою тугу й нудь-
гу, щѣ обгорнула его въ Посвѣтѣю; сегодинѣ рано не ба-
чивъ ен, аме теперъ побачить. Крѣзь гущавину вишняку
въ сумерку стиснуть собѣ руки й побалакають. Мавъ

право догодити собі хочь одинъ разъ, хочь кѣлька хвилинь!

Проте не квапивъ ся. Ждавъ до вечера, заѣхавъ у Жвирблѣ, оббѣрѣвъ пуге поле й кусень лугу, обчи-сливъ дохѣдъ и вартѣсть, й манѣвцями черезъ поже по-ѣхавъ на выгѣвъ слобѣдскій.

Тамъ уже бувъ Гренісъ, заѣдавъ смачно кусень сыра й залюбви дививъ ся на свои конята, щѣ пасли ся недалечко. Зсадивъ пана зъ бѣланѣ, бурмотячи по жмуд-си й критивуючи довгу вѣду. Марко пѣшки городами дѣйшовъ до оселѣ.

Смернало ся й було холодно, хочь погѣдно. Осѣнь пострясла вже трохи листьє зъ садѣвъ, але вишнѣ, хочь звяленѣ на пѣвъ оутували ще густо Войнатову оселю.

Зъ-далека донѣсь ся до уха Маркового мужескій голосъ, спѣваючій тужливу пѣсенку и вторуючій їй зъ-тиха скрипковій тоны.

Вѣнь зупинивъ ся здивований, а въ ту саму хвилину утихли спѣвъ и музика, а замѣсть того почувъ голосъ Марты:

— Чому вы, пане Луко, усе такі сумні пѣснѣ гра-ете, що ажъ хочеть ся плакати?

— Така моя доля, панно Марто! вѣкому я немилый, и вѣкого свого нема въ мене на свѣтѣ! Вѣдъ малку гнете мене смутокъ. Така Божя кара! Не люблять мене люде, въ хатѣ нема до всего промовити слово, а до чого не возьму ся, то усе йде менѣ якъ зъ каменя. Спѣваю смутно, то менѣ трохи лѣкше; хочь вѣтрамъ пожа-тую ся на мою турботу!

— Вѣдний вы, пане Луко! — зѣтнула дѣвчина жалѣбнымъ голосомъ.

Марко нагле кивнувъ ся, вѣдскочивъ вѣдъ огорожѣ и увѣйшовъ у свою хату.

На камині палахкотівъ веселый огонь, при котрѣмъ *кухмаривъ* вечерю Рагісѣ, посвистуючи крѣзь зубы.

Звѣрята повитали радѣстно знакомого, калѣва оббзрѣвъ ся.

— Бога ради, ты чого такій блѣдый? чи смерть де стрѣнуувъ, чи опира? — заклинавъ, выпускаючи ложку зъ рукъ.

Марко не вѣдповѣвъ нічого. По-правдѣ выглядавъ страшно. Блѣдый, якъ трупъ, зъ посинѣлыми губами й дивимъ поглядомъ у очахъ.

— Я втомивъ ся й перемерзъ! — вымсвивъ на послѣдовъ, сѣдаючи зъ вагою за стѣлъ.

— Ось напий ся горѣлки! Заразъ буде й вечеря! Ты певно зѣ Скомонтѣвъ вертаєшь ся? Чого вѣдъ тебе хотѣли?

— Грѣшей...

— Ага, ага! Розумѣть ся, Витовтѣ шумить! А ты давъ?

— Купивъ Жвѣрблѣ!

— Выпий другу чарку! Маєшь розумъ! Го-го, заразъ знать, що я тебе до хресту тримавъ. Посѣмо тамки трошки жатця! Буде хлѣбъ! А ось и вечеря: по коштуй бараболѣ вѣзь солонину. Ївъ коли такій? Хробакъ, не заглядати менѣ въ горшки. Послухъ, голото!

Але Марко не ївъ нічого. Напивъ ся разъ и вѣд друге горѣлки, пѣдперъ ся лѣвтями на стѣлъ, и мовчавъ, якъ могила.

— Що-жь? Не вкусивъ нічого? — турбувавъ ся Рагісѣ.

— Го-го, *мусить* вѣзь Посвѣтлю на пульпетахъ*) пасешъ ся! Треба се буде свонтролювати.

*) Сѣканина зъ телятины, яловичины, свинины, мяса

— Я не голоденъ, бувъ на приходствѣ.

— Бувъ? А бачивъ чорву Ульяву? Огсе тобѣ коварь-дѣвка!

Марко кивнувъ головою й запытавъ знечевя:

— У Войнатѣвъ добре зародило?

— Не знаю! Старый холерникъ! Чѣпляеть ся човѣка й кусае, явъ муха въ вересни. Разъ-у-разъ тамъ перемовки и иривы, бо й дѣвчина не змовчатъ! Того ледащого Граля мучать вѣдъ ранку до ночи.

— А вѣнъ що тамъ робить? — сказавъ Марко байдужно. Рагісъ заморгавъ збитошлево очимами.

Не було вѣдповѣди. Молодой вѣдвернувъ ся до вѣкна й уперто вдивлявъ ся въ чорну вѣчь. Калѣва спрятавъ вечерю, нагодувавъ свсю череду й полагодивши велику силу дробнѣйшихъ хозяйсквихъ справъ, засвѣтивъ малу лампу й забравъ ся латати стару упряжь.

Зъ свѣчами на носѣ й наѣженными вусами коловъ шломъ, засилювавъ дратву й завсѣгды въ добромъ гуморѣ балакавъ съ мовчазнымъ товаришемъ.

— Якъ бы ты знавъ, що я бѣдный не мавъ зъ тою упертою шляхтою! Душенька Войнатъ збунтувавъ слободу, завзяли ся мене выгнати, якъ лисицю зъ норы. Спасали вббже, грабили добутокъ, разъ якъось навѣтъ обили такъ Рагіса, що слухъ, якъ бочка й зѣ страху понавъ у пропасницю. Погодѣтъ, думаю я собѣ! Зббравъ я ихъ разъ передъ коршмсю, та й кажу: Любенькй братцѣ! Ось маєте вѣзъ и перевѣзъ! Або будьте чемнй християне, то вамъ вѣддвачу ся; збо будете якъ тѣ поганцѣ, то васъ покараю! Выбирайте!

зъ каплуна, лою крухого й сѣлого хлѣба. Додають такожъ яецъ и роблять мѣли кульки. — *Пр. пер.*

Марко підвівъ голову. Те оповѣданье заняло его, загнушило на хвилю той голосъ, щѣ сиреготавъ ему въ ухахъ: „бѣдный вы, пане Луко!“

— Зачали смѣятись, а молодѣжь кепкувати й драгувати; я показавъ имъ дулю; сказавъ: „пождѣть на новини“ й пѣйшовъ собѣ. Се застановило ихъ трохи, зробились бѣльше покѣрными, але для мене було сего за мало.

Въ третій вечеръ на нови я грѣбивъ имъ греще. Взявъ на себе чорну опанчу, взявъ горщокъ зъ вугльемъ, выпустивъ свои звѣрята до одного й не оглядаючись анѣ на право анѣ на лѣво, пѣйшовъ собѣ улицею, граючи на флетѣ.

Моя команда старый карный воякъ! На музеву вылѣзало усе зъ хаты: и Хробакъ и Журавликъ и Живуся й Бѣловушокъ, и Гризя й подрѣбонѣли за мною. Лѣнивый Иголко бѣгъ на кѣнци, явъ колючій клубочокъ, а Шпачокъ сѣвъ менѣ на головѣ й кричавъ на стрѣвогу: „добранбчѣ! добранбчѣ!“

Рагісѣ зъ подиву для того тріумфального походу ажъ очни стративъ и роботу кинувъ. Его цѣле лице смѣяло ся.

— Знявъ ся трѣвожный галасъ. Хто бувъ живой, выйшовъ дивитись; кричали, смѣяли ся, а вѣдтакъ обгорнувъ ихъ страхъ. Жѣнки поховали дѣтей, старѣ зачали раду радати й выслали за мною найсмѣлевѣйшихъ. А я вандрувавъ собѣ спокѣйно ажъ на Девайту й ажъ на полянѣ розпочавъ рѣганѣ досвѣды.

Махнувъ трачѣ руками, зачеркнувъ кѣмъ коло, накидавъ на вуглье лѣстя й травы й говоривъ якоюсь мою, котрон нѣхто не зрозумѣвъ, бо си нема на свѣтѣ! А вѣдтакъ набравъ у горщокъ жолуди и въ такѣмъ самѣмъ порядку вернувъ ся до дому. Шпѣоны мертвѣли

зб страху, але йшли зъ-далека. Усѣ хаты були позамы-
зані, а на подвѣрхъ не було ані одной живої душі!
усѣ поховали ся въ перыны и въ сѣно!

Ну жь я тогдѣ вѣдъ дверей до дверей разъ-у разъ
бурмотячи й пѣдъ кождымъ порогомъ передъ дверми
понасыпувавъ по жмеви жѳлуди та й пѣйшовъ спати!

— Ну, и щожъ стало ся? — запытавъ Марко, про-
ти волѣ слушаючи залюбки.

— Стало ся чудо, сынку! Шпіоны розповѣли усе,
але жѳлуди взяти не хотѣли й на завтра рано замѣсць
нихъ найдено пѣдъ порогомъ бѳбѣ!

Старый пѣдвѣвъ руку зъ шакомъ у гору й зробивъ
таемничій перестанокъ.

— А що? Може зъ мене не чарѳвникъ? Тодѣ по-
вѣрили всѣ. Треба було такого случая, що рѳвночасно
зъ нимъ зачали ся азвы... У Щасного вродило ся тѣла
зъ пятьма ногами, у Йвана Армінаса убивъ грѳмъ вола,
а на послѣдокъ умеръ старый Довнаръ. Єиу й такъ мало
належало ся; мавъ уже сто лѣтъ и хорѣвъ на тѣлѣ,
але зробивъ менѣ прислугу. Шляхта почала охати та
плакати, а найвѳдважнѣйші бабы прибѣгли до мене; та
я вдавъ, що нѣчого не знаю, й заперъ хату.

Они пѣйшли до панотця, щобы мене выгнавъ зъ
церкви, але вѳни ихъ выгнавъ зъ приходства; отожъ за
тыждень вѳддали менѣ візиту цѣлою громадою, перепро-
сили, присягли миръ, такъ що въ кѳнци я змилосердавъ
ся, позбиравъ бѳбѣ, кстрого нѣхто навѣтъ не смѣвъ ру-
шити, помахавъ троха руками, розбивъ глечикъ и обѣ-
цявъ имъ помѳбчъ и опѣку. Хибажъ не чарѳвникъ зъ
мене?

Дѳйшовъ свого Рагісѣ и вчанивъ справжаше чудо:
Марко усмѣхнувъ ся.

— Ого, го! Що жь бы я робивъ зъ моею мили-

цією и зъ болями въ костяхъ, коли-бъ не вмѣвъ чарувати. Теперь, коли треба менѣ помочи, такъ тѣлько гунну въ улицю, а гуртомъ летать хлопцѣ й дѣвчата зъ серпами та косами. А Гривисъ трохи-не выскочить зѣ шебры, такъ увихаеть ся; а коли не квапить ся, таеъ я тѣлько за гмечивъ на полицю сягну, а паробѣкъ уже дилькостить и прискомъ робить! А думашь, що до мене за любисткомъ тихцемъ не заходятъ?

— И вы даете?

Старый збитошникъ прижмуривъ очей.

— Ага, любистокъ? Явий цѣлавый! Либонь шо й ты на него ласый? Що? Та я не дамъ тобѣ, не стоить! Плюнь на мару!

Марко зжахнувъ ся.

— Не дуже я кохлевый! — забурмотѣвъ и додавъ по хвилѣ: — я бачивъ сегодня нашу царьну й ажъ зумѣвъ ся, такъ гарно справлена!

— Оно чарамъ, сынеу, чарамъ! Що? Гарна? Правда? Ого-го! знаю я, що ты вже мѣркуешь справити менѣ на коладу сивий парасоль и красну люльку! Го-го! Зъ мене чепурувъ, одивъ зъ першихъ! Осъ тѣлько оглянуся, пора менѣ подумати про дружину та про сѣмью! Справлю весѣлье, бо въ насъ славити Бога в уже в статкѣ, а хозяйки дастъ-Бѣгъ!

— Тѣтеа Анна завтра приѣде. Приладимо для неѣ покочокъ равѣ, стой зъ вѣнкомъ на подвѣрьѣ.

— Певна Анета! То-то-то! Дай, нехай тебе пригорну! Язъ разъ дѣбрава пара! Ты десь зѣ свѣчкою шувавъ!

Усмѣхнувъ ся жартливо й тихенько заспѣвавъ:

Сѣмья згѣдлева и тиха хата:

Мужикъ кулявый, жѣнка горбата!

Покинувъ жартувати, а киваючи головою, завважавъ :

— Поневѣряли мого хлопця, поневѣряла! Але трафила коса на намѣнь. Сердешна панна Анета! Не гараздъ змусивъ си покинути любимця Витовта! Та вѣкому я тавій не радий, якъ їй! Ажъ теперъ мы тобѣ наспоремо въ спѣлку. Ну, коли такъ, то ще стримаю ся зъ жениханьемъ зъ якої рѣть. Пó-що квапитись?

Взявъ ся пильно до роботы, ате не змóгъ мовчати.

— Ты бачивъ ту заграничну худоребру конину, що купивъ Витовтъ за тысячу карбованцѣвъ? Ставлять стайню, розводитъ вонѣ для перегонѣвъ. Нѣмецъ краде, млыны поцсувала вода и стоять, гостѣ не переводять ся въ дома. Судный день! А хто тамъ?

Крѣзь легко розхиленї дверѣ показала ся розчепрхана голова Гренїса.

Шаноба для глеца й чарѣвника не дозволяла ему наражуватись бóльше.

— Де скажуть панъ напраль завтра орати? — запытавъ, сяжющючи очи а роззявлюючи широко ротъ, либонь щобы лѣпше чути.

— Въ Жвїрбляхъ, рекруте! — закомандувавъ Рагісѣ.

— У васъ новый титулъ! — замѣтивъ Чертванъ, коли зачинились дверѣ.

— А щожъ? Най знае субординацію! Капраль — то не що-вѣбудь! Хе-хе!

Для рѣзнеродности Рагісѣ почавъ посвистувати, коли Марко пѣднѣсь очи й сказавъ :

— Выарендую млыны у панѣ Явишевскои.

— А гá-щожъ она тобѣ ададутъ ся?

— Прийму комїсѣ доставки муки для вѣйска.

Старый пошѣркувавъ и пригрызъ губы.

— А Посвѣтѣе? — запытавъ.

— Дамъ собѣ раду! — вѣднѣвъ спокѣйно Марко.
И похилившисъ надъ столомъ, зачавъ кѣйцемъ ножа щѣсь на ньому черкати.

— Зароблю три тысячѣ карбованцѣвъ для Витовта! — забурмотѣвъ наконецъ, вѣтаючи зъ мѣсяца.

Мивувъ вечеръ, слобода спала. Небавомъ и въ останнѣй загоредѣ згасло свѣтло; тѣльно собаки брехали й осѣннѣй вихоръ гудѣвъ повуро.

Коло пѣвночи збудавъ ся Рагісь и почувъ, що Марко не спить.

— Чи тобѣ млыны гуркютать въ головѣ? — запытавъ на пѣвъ сонный.

— Егежь! — забурмотѣвъ запытанный.

И старѣй заснувъ опять, але Чертвавъ даремне замыкавъ очи, трѣбувавъ лежати тихо. Собаки гавкали й вѣтеръ гудѣвъ жалѣсно; не млыны его займали, але не мѣгъ позбути ся зъ уха невытерпного звуку, наче якои зморы: „Бѣднѣй вы, пане Луко!“

Ледви трохи засѣрѣло на день, збрвавъ ся зъ постель й выйшовъ тѣхо на подвѣрье.

Иней покрывавъ землю, дерева й крѣвлѣ будѣвели; зимно було не-абы ягѣ.

Въ дверехъ стайнѣ поравъ ся коло якоиьс работы Рагісь и вѣдмовлявъ молитвы, а вѣдъ улицѣ на камѣню сидѣвъ явѣйсь чоловяга, звернений плечима до хаты.

Грѣвѣсе! впряжи ковъ до воза й сейчасъ поѣдеш у Скомонты! Скажеш тамъ паннѣ Аветѣ що ты по неи приѣхавъ. Розумѣеш?

— Розумѣю, пане капраль! — вѣдновѣвъ вымуштрованный слуга Рагіса и вчинявъ на лѣво такѣй нещасливый зворотъ, що пошпотавъ ся и впавъ.

Марко не завважавъ того. Саме тогдѣ вставъ незнакомый чоловѣкъ и приближавъ ся.

— Бувъ се Лука Граль.

— Ты прибувъ неждано? сказавъ привитавшись до Чертвана — я давно выбиравъ ся въ Посвѣтѣ тебе вѣдвѣдати, та не було якось воли.

Стояли протевъ себе. Оденъ сповѣйный, холодный, неволимый, зъ горы дививъ ся на другого; а той, заляканий, торгавъ за рѣгъ вѣдъ сурдута, переступавъ зъ ноги на ногу, харкавъ и ледви мавъ силу промовити.

— Въ тебе дѣло до мене? — сказавъ Марко?

— Маю просьбу.

— Ну, такъ говори-жь.

— Чи не маешъ вѣчого противъ того, що я приставъ до Войнатѣвъ?

— Приставъ? якъ? за наймита?

Граль спихнувъ полумямъ подразнений.

— У мене самого славити Бога доволѣ хлѣба.

— Ну, такъ за-вѣ що у нихъ служишь? Зъ ласки?

Шляхтичъ вытягнувъ пальцѣ зъ суставѣвъ, спустивъ очи й зануючи ся сказавъ :

— Войнатѣ... о-о-обѣцявъ менѣ... Марту!

— Га, есть рація до выслуги. И она тобѣ обѣцяла?

— Она тебе боить ся, — шепнувъ Лука.

— Боить ся? А менѣ на-що ей боя. Бридня! Она не боить ся, але ты честный, тому й прийшовъ. Вчера я гадавъ, що ты згодѣй.

— Ты чувъ? — запаленѣвъ хлопецъ.

— Марко кивнувъ головою.

— Я ей такъ горяче полюбивъ! — жалѣвъ ся смутный молодець — але якъ бы ты сказавъ що, такъ я пбйшовъ бы за горы, за рѣки! Ще зъ малку ношу те коханѣ въ серци!

Чертванъ мовчавъ. Може й вѣнъ такъ само давно и такъ само палко кохавъ, але не вмѣвъ говорити до речи, не вмѣвъ пожалѣтись.

Потерь рукою по очахъ и загрывъ губы.

— Не гявасшь ся на мене? Позволяешь? — пытавъ благаючи Граля.

— Ты правый, Луко! Иди азъ Богомъ! — забурмотѣвъ великавъ.

— Вѣконце хаты вѣдчинилось, на свѣтъ выглянуло усмѣшливе лице Рагиса. Выставивъ на воздухъ влѣтку азъ птахами, вярѣвъ розмсвляющихъ и заспѣвавъ:

Ажь бѣжить тамъ павна, павна, товаришу мѣй!

Пусти хорта, най тровить,

Та най панну изловить,

Товаришу мѣй! товаришу мѣй!

Слобода прочнула ся — вставала до жия. Граль простягнувъ до суперника руку, стиснувъ подаву долоню й выйшовъ згорбленный, повеѣрный.

Коли Марко вернувъ ся, нѣхто не бувъ бы въ силѣ пѣзнати, що передъ хвилею стративъ те однимъ-одно добро, вотре въ жатю посѣдавъ лично, выключно тѣльки для себе.

IV.

Настала дуже лагѣдна зима. Падавъ снѣгъ и буи дощѣ, потворились калужѣ й болота, але до Рѣздва не стаян ся леды. Дубисса збурена й набренѣла шумѣла азъ усен силы, а млыны гуркотѣли й можели на щастье Маркови й давали ему такъ дуже бажанный приходъ. Его самого нѣхто по тѣмъ боцѣ не бачивъ. Сѣмъ посвѣтскихъ хуторѣвъ, три горальнѣ, доставки збѣжа й му-

ви забрали ему увесь день, а навѣтъ по ночахъ доводилось неравъ потурбуватись.

А впрочѣмъ и пощо-жь бы вѣнъ тамъ ѣхавъ? Войнаты заходились коло вестля, дожидаячи тѣльки кѣнца пилипѣвки; Рагисъ вѣзъ тѣтною працювали, якъ пчолы, а въ Скомонатахъ не було й душѣ живон. Де-кѣльки ра зѣвъ мачохъ, приневожена потребою, вѣдбувала прощу до „Каноссы“, до посвѣтской офіцины зъ усмѣшкою на устахъ, солоденька, тѣлько-бъ до раны приложити. Бра-ла грошѣ, давала одвѣтну за поруку й хутко вѣдъѣджа-ла. На свята затужила за Витовтомъ, котрый нѣ трохи не квапивъ ся до дому й выѣхала въ Ригу, мало жура-чися, якъ Нѣмецъ уживатиме часу си небутности.

Для Марка за Дубиссою не було нѣчого: анѣ Мар-ты, анѣ роботы, анѣ приятеля. Девайтисъ стоявъ жалѣб-ный и мовчавъ пѣдъ покрываломъ ѣнею, люде зъ де-бѣльшого забули про него, земля спочивала пѣдъ ледя-ною шнорубою.

Посвѣтъе мало богацько сусѣдства, николи сей або той зъ молодѣжи заѣджавъ за интересомъ. Запро-шувано его на ловы, втягано въ товариство.

Але Марко бувавъ рѣдко коли, хѣба зъ конечно-сти, и тогдѣ пересиджувавъ зѣ старыми хозяинами; оми-навъ веселѣ товариства, вымовляючися жалобою. Не лю-бивъ балакати, а шаленѣти зъ молодѣжою не вмѣвъ.

За те частенько у вѣльну пору сѣдавъ на коня й ѣхавъ у Юргішки. Тамъ старенька панѣ Янишевска до-живала вѣву, невидюща й беспорядна. Унука-пѣдростокъ доглядала си, а старый Чертванъ господаривъ на хуто-рѣ. Коли вмеръ, бабуся покликкала Марка, вѣддала ему влючѣ, книги й довѣрье, яке покладала въ батькови.

Нѣичемный бувъ се масточокъ, повно було на ньо-му пѣскѣвъ та моклаковатыхъ болонь. Три млыны були

усміхъ богатствомъ, давали хлѣбъ обомъ женщинамъ. Поволи, незамѣтно, самъ не знаючи, якъ оно склакло ся, Марко привыкъ засиджуватись въ ихъ чистомъ салоникѣ довгими осѣнними вечерами, перечитувати голосно часописи й книжки, прислухуватись до оповѣданъ старои про колишнїй бурливїй часъ, й наслухати жалобнїй, тихенько выграванїй на старомъ павно мелодїи унуки. Старый годинникъ выдзвонювавъ куранты, сгонь трѣско-тавъ — ему було любо, свокбїно. Дѣвчина була хоро-вита, бабуся трохи не глуха, недовѣрлива до людей. У-богбсть вызирала зъ усїхъ закутокѣвъ, тымъ то й нѣхто не навѣдувавъ ся до нихъ и его одного витали они зб смутною радбстю. Вбнъ привозивъ имъ грошѣ, инколи вѣдомбсть яку, вносивъ у тї похмурї стѣвы наче по-дыхъ свѣжого, здорового воздуха. Коли пбзно въ ночи вбдѣвдажавъ, панѣ Янишевска збтхала смутно, Ядвї-ся задумувала ся довго, наслухуючи шумъ понурого вѣтру.

А мѣжъ тымъ про Орвїдбвъ не було анѣ чутки. Старый Язвигло розписавъ вбдозвы по газетахъ; Ганка пбсля порученя Марка вчинила те саме въ Парижѣ; вбнъ самъ писавъ до Казимира, просячи его, щобъ за-сягнувъ вѣстей на Выходѣ — все дарма! По золоте руно въ закутнїѣ Жмуди не зголошувавъ ся нѣхто.

Для безталанного управителя тыхъ безпаньскихъ скарббѣвъ волббѣзъ ся часѣ помалу. Инколи, коли пози-равъ на повнїй оборы товару, на клунѣ та стоги зббжа, на золото, що буйною хвилею сплывало въ его бюро, обгортала его душу роспуна. Для кого оно тай на що?

То опять, коли глянувъ на самотну палату, повну дорогоцѣнныхъ забытебѣвъ, готову въ вождбїи хвили при-няти тыхъ, встрїй може вже й не истнували, усмѣхавъ ся гбрко.

Иногдѣ зновъ, коли одинокій вертавъ ся въ офіцину змученый, передроглый и голодный зъ довгой контроль хуторбвъ, обгортада его шалена апатія и снаженбсть. И пытавъ себе въ сотнѣ: для кого оно тай на щó?

Тысяча менче чи ббльше для тыхъ мерцѣвъ, що оно значить?

По що ждати ще девять рокбвъ безъ нѣякого успѣху, по що мучитесь?

Тогдѣ звичайно выведжавъ у Сандвілі, щобъ дати собѣ пбльгу, вбдпочити у власной загородѣ.. И вхавъ, накладаючи багацько дороги, на поромъ за Юргішками.

Але нѣколи до вен не доѣхавъ. По дорозѣ задумавъ ся, згадувавъ батьна, кусень снѣгету на грудяхъ, и ту напсь на ньому трохи не четку:

Суди ми Боже и расуди про мою...

Вертавъ ся назадъ и по хвилѣ сидѣвъ уже проти невидющов, вслухуючись у мотивъ мелодіи, повтараючи въ души: „Суди ми Боже и расуди про мою“.

Ватра палала, музика брѣнѣла а зъ сумерку вбдпавіна дивидись на него смутнѣи очи блѣдси дитины благаючѣи а заразомъ зъ тымъ спѣсивѣи...

Вбнѣ ихъ не бачивъ, не помѣчавъ, але люде зачали шукати й одного вечера зъявивъ ся въ Посвѣтлю Рагисъ. Було се сáме передъ Рбздвомъ.

— Мбй сынку! такъ не годить ся! — закликавъ на порозѣ. — Ты вырѣвъ ся насъ, що? Го-го-го! То погано! Сего я тебе не вчивъ при хрестинахъ!

— Нема коли! — вбдповѣвъ Марко пбсле сердешного привѣту.

— Не бреши, оно тобѣ не до лица! Розумѣеть ся, удасть ся збрехати, але не передъ чарбвникомъ. Еге-жь!

а ось я тобѣ скажу, черезъ що не приѣдзашь у Сандвіля! Тобѣ совѣстно передо мною!

— Передъ вами? А се-жь за-що?

— Бо ты вкравъ щось у мене!

— Я?

— Ато-жь; сама рѣчь! А я приѣхавъ вдобрати.

— Багацько-жь у мене чужого — та не вашого, Римеу.

— Є й мов! Ты вкравъ менѣ любистокъ, що сущивъ ся на коминѣ — покривкувъ старецъ, погрожуючи пальцемъ. — А що, може нѣ?

Молодой повивавъ головою.

— Коли я мавъ его, то й свѣй лишивъ у Сандвіляхъ. На-що вѣнъ менѣ теперь здавъ ся?

— Ага! Чи й справдѣ? Такъ нема коли вѣдвѣдати насъ старыхъ, а въ Юргішевахъ сидѣти то знайдеть ся воли? Го-го-го!

— Ну, адже-жь любисткомъ не надѣляю паню Явишевску!

Рагісѣ очи замкнувъ и згорнувъ руки.

— Охъ-охъ-охъ! Чи изъ за того-жь то людямъ по сему боцѣ зубы растутъ? Ачь его! паню Явишевскою голову менѣ завертає! И що-жь тобѣ бачить ся? А чи-жь то панна Анета не вмѣє класти кабалу? Втора сказала менѣ: Маркови готовятъ ся весѣлье черезъ чьюсь смерть, а на умѣ ему шатинка! Ага, теперь пале-нѣєшь? Ажь теперь почувъ, а на те, що цѣлый свѣтъ плете, ты глухий и слѣпый. Гадаєшь, що яєъ ты куро-патка, то оно выстаєе для безпечности сховати голову!

Марко напразду спаленѣвъ легко и мовчавъ якусь хвилию, рздумуючи. Вѣдтакъ здвигнувъ байдужно плечима.

— Людскій языкъ — якъ пытель у млынѣ! — заворкавъ.

— А я не радый зъ того, коли й тебе обертאותь! Ну, снажи-жь безъ крутарства: любишь панну Янишевску? Думаешъ еи взяти?

Чертванъ похиливъ голову й вѣдезавъ глухо:

— Одну любивъ я и хотѣвъ побратись! Другои вже вѣколи не схочу! Нехай радша тѣтка выложить кабалу, чи Орвиды повернуть — те одно менѣ на умѣ! А бѣдѣшь нѣчого!

— То зле! Соромъ менѣ за тебе, бо по-перше, ты робивъ злый выбѣръ, а ще чудачнѣйшу маешъ натуру, що за тымъ смѣтьемъ жалуешъ. Ну, такъ я и справдѣ не потанцюю на твоєму весѣлю? и ты не покажешъ до насъ свого носа?

— Приѣду завтра.

— Знаешъ що, лѣпше бы вже сегодня пѣдъ мою ескортою! Бо завтра ты готовъ еще загрузнути коло порома й недоѣхати! Мѣркую по собѣ. Парубокъ парубка розумѣ!

Еге! Люди плели дива про вѣдносини межи ними, а они однѣ обѣ тѣмъ нѣчого не знали. Марко оббѣрѣвъ ся, задумавъ ся, й цѣлый тыждень не навѣдавъ ся до самотиниць.

На прадѣдѣвску рѣдвяну вечерю панна Анета владела для него сяженного щупака зъ шафраномъ и старинну кутю на зимно — а вѣнъ обѣцявъ ся приѣхати!

Пѣдъ вечѣръ выбравъ ся туды першою савною, на свруть до Юргѣшкѣвъ пѣдѣгнавъ коня. Чувъ грижу совѣсти, за те що оминувъ те сирѣтство, покынуте всѣма.

Коли нечаяне зъ хутора верховый парубокъ высочивъ на шляхъ, глянувъ и зупинивъ его задыханымъ голосомъ:

— Стара панѣ просить на минутиу.

Завернувъ, не мовлючи нѣ слова.

Бабуся зъ внукою були, якъ звичайно, самі при столѣ, застеленѣмъ сѣномъ.

Повитали его перепрошуючи.

— Вы заняті, вамъ пильно до своихъ. Мы хотѣли подѣлитись изъ ваму оплаткомъ.

Поцѣлувавъ старовину въ руки — она поблагословила его. Увудѣ глубоко велоннѣз ся — въ еи очахъ блыщали слѣзы.

У насъ нема нѣного! — сказала панѣ Янишевска — рѣдня невелика, а одиновій приятель — вы! Дятого вамъ мы нанинулись. Вы вечеряете въ Посвѣтѣ?

— Коли позволате, панѣ, такъ у васъ — вѣднзавъ по своему звичаю коротко.

И лишивъ ся. Забувъ про Раїса, про щупака, про людскій языки. Пѣдъ корявою скорубою дзвенѣло въ его души щере золото. Близько пѣвночи, коли сидѣвъ мовчен и слухавъ коляды, що еи спѣвала Ядвіга, нечаяно слуга зъявила ся на порозѣ.

— Приѣхавъ по пана приказчикъ изъ Посвѣтя — звѣстила.

Попрацавъ ся й вышовъ. Приказчикъ изъ двора дѣйстно ждавъ на него въ сѣняхъ.

— Що стало ся?

— Самъ не знаю пане! Хтось приѣхавъ почтою и притѣномъ велено по васъ ѣхати!

— Орвѣд! — заблысло, якъ звѣзда спасеня, въ годовѣ Чертвана. Не тямивъ, щобы ему коли такъ тѣпало ся сердце.

Ваявъ приказчика на санки и, — диво дивне — розбалакавъ ся!...

— Чи бачивъ того пана?

— А вжежъ! Цѣлый двѣрь бачивъ. Молодой, тонкій, низького росту, зъ бордюкою. *Мусить* то російскій купецъ. Якось такъ убранный, нѣбы въ спѣдничцѣ по колѣна й по російски балакавъ зъ паномъ Савгардомъ.

— Орвидъ! — гомонѣло що-разъ радѣнѣйше въ Марковѣй душѣ. Наганявъ конѣ, летѣвъ немовъ до любки!

Взѣхавъ на подвѣрье, позирнувъ у вѣсна палаты. Були темнѣй; тѣлько въ мешканю свѣтилось.

— Чомъ вы не ввели тамъ пана? — закликавъ сердито.

— Або жъ я знаю? — вѣдповѣвъ приказникъ, *мусить* такъ хотѣвъ.

Зупинились передъ ганкомъ. Марко высочивъ, и зъ поспѣхомъ вѣдчинивъ дверѣ.

Гѣсть стоявъ коло стола, на котрѣмъ кипѣвъ самоваръ, и крутивъ цигаро, посвистуючи безъ женады.

— *Душа моя*, а дежъ тотъ вашъ *управляющій*? — запытавъ не обзыраючись.

Марко на той голосъ опутивъ руки, трохи не роспука выразилась на его лицѣ.

— Казмиръ! — крикнувъ.

Молодой чоловікъ кинувъ цигаро, пѣдбѣгъ, обнявъ его за шю, зачавъ стискати й цѣлувати.

— Витай, братъ милый! Витай! — кликавъ зѣ слѣзами въ очахъ. — Осъ и я приѣхавъ на родиву. Що? ты мене не пѣзнавъ? Га? вырбѣзъ я?

Марко обглянувъ брата уважнѣйше.

Правда, вырбѣзъ, алежъ якъ дуже змѣнивъ ся! Зъ гарного молодого хлопця зробивъ ся чоловікъ худой, марный, набрескый, уже трохи лисый, зъ очками на запалыхъ очехъ. Чути було вѣдъ него юхтѣ, дивно змѣ-

шаный зъ солодкавымъ дымомъ тютюну. Язъ разъ атмосфера клюбовой картярнѣ.

— Я пбзнавъ по голосѣ — сказавъ старшій братъ, зберѣгаючи помѣтки про себе. — Може ты голоденъ, змученый? Зъ далека привѣхавъ?

— Зъ Риги, братъ милый! Шельма Витовгъ — у него ладна коханка! Просто душака! Вже я вѣдъ лѣта збираю ся вѣхати до васъ, заразъ пбсля твоего листу, але мѣжъ тымъ вышло дѣло! Не було нагоды!

— Тѣшу ся, що ты вернувъ наконецъ! Сѣдай, будь ласка. Не чувъ чого про Орвѣдѣвъ?

— Анѣ слыху! Я збиравъ звѣстки найдетайличѣйше, але безъ успѣху!

Садѣвникъ, ще молодой хлопецъ, що разомъ зъ тымъ бувъ Марковымъ ловаемъ, привѣсъ вечерю. Засѣли до неи въ двоухъ. Гѣсть забагъ горѣвки и пивъ чарку за чаркою, базѣкаючи безупинно. Хозяинъ сперъ голову на лѣвти й слухавъ, щоразъ хмарнѣйшій.

Прягадавъ ся ему той осѣвный вечѣръ, коли пбсля листу вѣдъ Казимира пбйшовъ на Девайту. Шумъ дуба недаремне остерѣгавъ его, щобъ не вѣдѣвджавъ!

— Моя вѣзда справдѣшня „эпофея“ — балакавъ Казимиръ роскошующись власною рѣчию. — Цѣлый тыждень мы прощала ся зъ друзьями. Въ недѣлю запросивъ мене старшій совѣтникъ, въ понедѣлокъ давъ вечерю прокураторъ, у вѣвторокъ я бувъ у купця Ц., въ середу на блыны закликавъ до себе пресвѣтлѣйшій отецъ Никаноръ, въ четверъ я вѣдѣвдавъ свою приятельну вдову Пелагю Покѣвну, а въ пятницу на дворци я давъ вечерю своимъ товаришамъ. Нѣ оденъ зъ нихъ не бувъ тверезый, шампетеръ лавъ ся якъ вода, ачищонной не стало въ буфетѣ. Я заплативъ 600 рублѣвъ даромъ, бо ихъ выбубнивъ у стукулку й поѣхавъ зъ плачемъ. Охъ, ми-

дый братъ! Якъ менѣ тяжко прійшло ся ровлучатись изъ добрыми людьми! Спавъ я спонѣино до Калымны, ажъ тамъ коли выгляну — на платформѣ сотня цыганокъ и цыганбѣвъ. Хтось давъ имъ знати, що я їду; прійшли зъ привѣтомъ и пѣнею. А ты чувъ коли цыганску пѣню? Якъ *поютъ!* Душа моя! Нѣчого крашого нема на божому *мірѣ!* На рукахъ мене вынесли й три днѣ тримали й гостили. Такъ бенкетувати — я не бенкетувавъ нѣколи! А кблько тыхъ перивъ настелили! Ха-ха-ха!

— Зъ матѣрю бачивъ ся? — запытавъ Марко, байдужный на тѣ успѣхи.

— А вжежъ, бачивъ ся! Ты писавъ, що отецъ — спаси его Боже — лишивъ и для мене майно и капіталъ. Ну, а дежъ они?

— У матери пбдъ зарядомъ.

— Якъ же такъ? А она жъ мовила, що у тебе знайду!

— То эле мовила, бо я нѣчого объ тѣмъ не знаю. Батько тобѣ, такъ якъ и кожному зъ насъ, лишивъ 5.000 карбованцѣвъ, до того Ейники й благословенье, коли повернешь! Менѣ велѣвъ пѣклучатись коло Посвѣтя, й не мѣшатись у вашй справы.

— То *плохо*, братъ милый, бо ты одна голова. Они мене готовй *надуты!* — сказавъ Казимиръ журливо.

На розраду выхиливъ чарку.

— Нѣчого! — *влинувъ зъ фантазію.* — *Положымъ навѣтъ, що нѣчого не дадутъ, менѣ теперъ не страшно!* *Жалобы* не внесу. *Получаю* тысячу карбованцѣвъ *жалованя.* Можна жати! Коли-бъ хотѣвъ, то й мбгъ бы бувъ оженитись, бувъ бы богатый! Ага, правда! Аджежъ я й тебе сегодня сполоснивъ вбдъ павны...

Марко здвигъ байдужно плечима. Казимиръ ббльше

не пытавъ ся, сонъ змѣгъ его, щоразъ помалѣйше обертавъ языкомъ, кльпавъ очима, розкидавъ ся выгѣднѣйше въ фотели, наконецъ захрѣпъ. Господарь поручивъ его опѣцѣ садѣвничка, а самъ выйшовъ на ганокъ. Атмосфера поксю пригнѣтала его груди. Зъ годину стоявъ такъ на ганку, рѣвнодушный на морозъ. Гадки его були далеко, на гробъ батька. Якій вѣнъ бувъ щасливый, що змеръ, що не дѣждавъ ся сего дня!

На завтрѣ хто живъ у дворѣ, пѣдъ проводомъ управителя перебувъ ранокъ у церквѣ.

Гѣсть спавъ, вѣдтанъ зтѣвъ обѣдъ и зновъ спавъ. Марко велѣвъ окульбачити еоня й поѣхавъ у Сандвѣлѣ. Першій разъ почувъ потребу подѣлити ся зъ кимсь своєю новою турботою. Вчасный зимовый сумеркъ западавъ, воли вѣхавъ у село.

Зъ усѣхъ вѣконъ блимало свѣтло, брѣнѣли й гудѣли зъ усюды скрипки й бубны, грѣмады выстроеныхъ хлопцѣвъ ходили зъ колядою, у Войнатѣвъ жѣваво йшли танцѣ, товпа окружала загороду, тѣлько въ его хатѣ було тихо й майже темно.

Великій чарѣвникъ и панна Анега грали собѣ въ маріяша при ксминѣ. Запевне жалували свѣчки.

Марко убѣйшовъ повитанный снаженнымъ гавкостомъ и вискомъ мѣнажерѣи.

— Марко! — покликувала рѣдѣстно тѣтка — отсе тобѣ мила несподѣванка!

— Цить, голото! — закричавъ Рагѣсъ, роблючи ладъ деревляною ногою. — Ага, несподѣванка! Чому то тои милии несподѣванки не було вчора? Не зтѣвъ бы я бувъ цѣлого шупака и не хорувавъ сегодня! Вѣстеме дѣло Нашъ панъ кормивъ ся рученьками панявки и забувъ ся ѓ-свѣтѣ!...

— Не пристыджуйте его паноньку! — вмѣшала ся

панна Анета. — Хвала Богу, що й его сердешного дѣщо тѣшитъ! Сядь собѣ, коханенькій, при коминку. Загрѣй ся! Не турбуй ся! Заразъ прийму тебе, чимъ хата богата.

Въ пѣдбитѣмъ теплымъ кожухомъ футрѣ зъ усмѣхомъ на лиці сердешна бабуся выглядѣла зъ якій десятокъ лѣтъ молодша. Спокѣй и згода вырѣзняла тѣ рѣвцѣ на лиці, щѣ лишилась пѣсля давныхъ слѣзъ. Увѣхала ся ще, якъ за добрыхъ часѣвъ. А Рагісѣ бурнотѣвъ :

— Панна Анета усему свѣтови рада. Убійнива та-кожь бы угостила. Ажь злѣсть бере слухати. Хлопець еще до крыхты розпуститъ ся черезъ тѣ пестоцѣ. Го-го-го! У мене оно инакше! Жовнярѣ у рядѣ — то гараздѣ, а якъ дезертирѣ — таеъ кулею въ лобѣ. Вѣстѣме дѣло!

— Не слухай, Марочку, не слухай! — кликала сердешна бабуся, зносячи на стѣлѣ рѣзні ласоцѣ.

Осторога була гайва. Марко знавъ Рагіса, позволявъ ему выговоритись. Сѣвъ коло ватры, и мовчки зачавъ грѣти скостенѣлїи руки. Зъ улицѣ долинала ажь сюды коляда, то оная музика и тупѣтъ у Войнатѣвъ.

Въ ту хвилию вѣдъ сѣней отворили ся дверѣ й показало ся дяубате, перелякане лицѣ Греніса. По припису очи у него були зажмуренїи.

— Прошу пана капраля! Нещастье! — зойснувъ.

— Рапортувати коротко а ясно! — вклевувъ зычно Рагісѣ встаючи.

— Та явїиь чужїи вѣнъ стоять межї нашими. Може злодѣи пѣдвинули, а може, Боже бороав, зъявило ся лихо! — вылебонѣвъ парубокѣ.

— Гуска ты, ось що! — зверещавъ ему надъ ухомъ екскапраль, не можучи повздержатись вѣдъ смѣху, таеъ грѣмко, що хлопъ розплющивъ очи, глигнувъ и зъ соромомъ чкурнувъ мерщїи.

— Добряга Гренісѣ! — усмѣхнула ся панна Анета.

— Якій тамъ добрага? — обуривъ ся калѣка, — снажѣть радше, дурень! Але хто тамъ переспорить панву Анету?... Ось що то значить покинути своихъ! За злодѣя тебе вважають, за злого духа. Таеъ тобѣ й треба!

— Вчора я не мѣгъ бути, — вѣдбѣвавъ ся внонецъ Марко.

— Чому?

— Бо Казимиръ прѣхавъ ..

Старіи занѣмили въ задиву й радощѣвъ. Доперва по хвили зняли ся оклики.

— Прихавъ — повторивъ понуро Марко — добиваєть ся землѣ та й грошей. А якій, саміи побачите. Я не вѣдбавъ.

— Чомъ ты не привѣзъ его? — запытали обое разомъ.

— Годѣ було, вѣнъ спавъ. За богацько выпивъ. Вы не второпали бѣ, що таке плете.

Замовкли всѣ трое; настала та тяжка мовчанка, що скривае грязту, бѣль а часто й гѣркѣи слѣзы. Ъжа стояла непочата, до огня нѣхто не довинувъ полѣна.

— Бѣдна дитина! — шепнула старѣвѣна й додала щось невыразно, нѣбы молитву.

Рагѣсъ сперѣъ бороду на кулакъ и грязъ вусы, наконецъ цѣлый стрепенувъ ся.

— Щожь теперъ изъ нимъ буде? — запытавъ глухо. — Тутки лишить ся чи назадъ поѣде?

— Богъ его знае, — забуркотавъ Марко.

Панна Анета склала руки, и вдивилась очима въ образокъ остробрамскои Богородицѣ, що висѣвъ надъ ви постѣлю. Слѣзы не давали ѣй прийти до слова.

— Матѣнко пречиста! Промовъ ему рѣдною мовою до душѣ! Дай ему стямитись, абы не вѣходивъ уже вѣдъ насъ. Учини чудо!

Старый воякъ уставъ и стукаючи милицею, перейшвъ ся вѣлька развѣ по кѣмнатцѣ.

— Не пустити его та й годѣ! — присудивъ по вѣйсковому.

Вѣдтаеъ зупинивъ ся передъ панною Анетою и сказавъ.

— А що? Не кричала панна Анета — „не слухай, не слухай!“ А правда була по моѣй сторонѣ! За вчечу булею въ лобъ. Але хто тамъ панну Анету пересвѣдчить. Она готова й сего угостити.

— Та й якъ же оно не пожалѣти его, сердешного? Вѣнъ теперъ такъ, якъ бы хорый!.. — оправдувала ся.

— Ехъ! — махнувъ старый руками. — Паниѣ Анетѣ треба було вродитись духовникомъ у криміналістѣвъ! Очевидячки, дали бы имъ гуртомъ розрѣшене. Ну, и щожъ ты зъ нимъ зробишь, Марку? — запытавъ.

— Побачимо! — вѣдеазавъ по своему Жмудинъ.

— Засватати за него панну й мерщѣй оженити, — дораджувавъ Рагісь. — Ахъ, нема чорной Уляны, якъ разъ для него дружина!

— Затримай его, Марку, — шепнула панна Анета, — може забуде! Не турбуй ся надто; дае Богъ журу, дае и утѣху!

Еи рука, замозолена працею, спинилась лагѣдно на его похилевѣй головѣ, а вѣнъ узявъ ту руку й мовчки притисъ до устѣ.

— Нема тои втѣхи для мене! — сказавъ по хвили — Орвѣдѣвъ нема!

— Приѣдутъ! — промовила зъ якоюсь певностю — незабаромъ приѣдутъ!

Марко пѣдвѣвъ голову, искра надѣвъ й заинтересованая заблыщала въ его очахъ.

— Хто то говоривъ тѣтцѣ? — запытавъ.

— У свѣ я ихъ бачила! Недалече були, а йшли швидко. Самъ побачишь. Не мине року, а вызволятъ тебе.

— То-то-то. Сонъ мара! — засмѣявъ ся Рагісъ. — Ось радше ходи на обору, покажу тобѣ при свѣтлѣ якѣ намъ Богъ телята давъ на рѣздвяну коляду. Кобыла та-кожь принесла намъ несподѣважку. Лоша якъ мальоване. Ходи!

Старый неначе справдѣ знавъ ся на чарахъ. Своєю рѣчью розбгнавъ смутнѣ мысли. Въ кождой закутинѣ видко було ладъ и достатокъ, въ хаты панна Анета вчинила чисте, чепурне мешканечко, въ коморѣ и въ ялуняхъ було повно засоббѣвъ, товаръ удержуваный въ чистотѣ якъ на показъ, а шкапы Греніса весело порескали надъ повнымъ жолобомъ.

Вѣщуванье тѣтки й видъ доброго ладу въ загородѣ наповнили Марка надѣєю. За сей рѣкъ потрутивъ мачосѣ й Витовтови спору сумку, докупивъ землѣ, не жалувавъ грошей, що ихъ на те выдавъ; грошѣ для него не були цѣлю — були тѣлько всемогучимъ середникомъ. Называли его хитрымъ и скупаремъ, а вѣнъ бувъ тѣльни скрытый и вытревалый. Вѣдъ дитины у него была одна гадка й бажанье: задержати въ своихъ рукахъ рѣдну землю; оденъ страхъ: дати ен собѣ выдерти. Зъ разъ выбраной дороги не сходявъ анѣ на крокъ, не перестававъ працювати анѣ на хвилю.

Мѣжь тымъ Казимиръ розгостивъ ся въ Посвѣтю. Багато спавъ, вѣвъ чимало, въ перервахъ читавъ часописн, розказувавъ свои подвиги, або пытавъ у брата:

— Душа моя, щожь буде зъ моимъ дипломъ?

Такъ называвъ справу батьбовскои спадщины.

— Треба дѣждатись матери зъ Риги... — водповѣдавъ

Марко.

Въ вѣльна тыждивъ пѣсля рѣдва рознесла ся чутка, що панъ Чертванова вернулась; прѣхавъ такожь и Витовтъ хорый, стративши надѣю на науки въ сѣмъ роцѣ.

Казимиръ зажадавъ коней и поѣхавъ, узутый въ посвятнѣ чоботы, велчезну, якъ бузькове гвѣздо, шапку й футро ватсване й морщене на поясици, що его псевѣтсвѣй преназчикъ назвавъ спѣдвичксю. Зъ устѣхъ вѣковъ зглядали ся люди на той выѣздъ, роблючи рѣзныи замѣтки й пошепкуючи зъ тѣхъ.

Старый преназчикъ Савгардъ, плювавъ и поскубувавъ вуса.

— Нашъ старшій — такъ называли Марка — то й чорта не злякавъ ся бы, коли мѣгъ на ту личину дивитись и навѣтъ не скрививъ ся — говоривъ, коли санки зникли за брамою.

Въ посѣтскѣй сѣцивѣ запаувала давня тиша; угравитель псчаъ спять обѣдждати хutory, рахувавъ, токмѣвивъ ся зъ вупцями, збиравъ грошѣ й мовчавъ.

Але уважно око могло було помѣтити, що мучивъ его явѣсь невѣдомый неспокой. Частенько выглядавъ на дорогу, прислухувавъ ся уважно до кожного шелесту, ждавъ на поворотъ брата.

Въ тыждень опѣсля поѣхавъ за рѣку. Дубиссу сѣпивъ уже шѣпный лѣдъ, млыны замовили, поромъ вытягнуено на берѣгѣ. Легкѣ залубавъ шпарко помчались, по прудкѣй недавно ще тому быстринѣ, санна дорога йшла пошѣдъ самѣ Скромнты. Марко наганявъ коня; для него буъ немилый видъ давнього батькѣвского майна.

Коли зъ дѣбрекси улицѣ претьюмъ выпавъ проти него брязкучій повѣзъ Витовта.

— *Постой, стой!* — зачавъ вричати. — А вуды то, душечко?

— Въ Сандвілѣ! — вѣдповѣвъ Марко, зупняючись.

— Такъ и я зъ тобсю... Ось добре сндало ся, що тебе стрѣнувъ.

Вѣнъ поквапно перенѣвъ свою особу на одновѣнну, силомѣць ратуючи повести зѣ свѣгу. Рушили въ сторону слободы.

Марко по своему звичаю, нѣ про що не пытавъ ся, хочъ може першій разъ у житю бувъ якось цѣкавий.

— А я до тебе ѣхавъ, — зачавъ Казимиръ — пора вертатись. Засидѣвъ ся не въ мѣру. Гостила й поили, але не стѣять сѣдѣти безъ потреби. *Маменька* дала пудъ вудженины та й яблочного сыра. Бѣдна она. Тяжко ѣй...

— Адже жъ в Витовтѣ... — вмѣшавъ ся Марко.

— Що вѣнъ? *Недоросль*. Пиво ще шумить! А на неи спадае увесь клопѣтъ — сказывавъ добродушно Казимиръ и зѣтхнувъ.

— Язъ же я розглянувъ ся, то й нѣщо не говоривъ про ту спадщину. На-вѣ-що турати въ могилу безталанну женщину? А она, душечка, сама зачала зѣ слѣзми въ очахъ: „Батько лишивъ тобѣ Ейники, то й возьми собѣ меленькій. А грешей нема. Я хорѣла, взяла аптина“. Свята женщина! Выняла зъ куфра свои дорогоцѣнности й вѣддавала менѣ въ заставъ свои остатки. Ажъ мене щось въ серце кольнуло. Ледви я вирохавъ ей, щобы приняла те вѣдъ мене въ подарунку. Бо и щожъ, милый братъ? Чи то вже цѣле житѣе для мене тыхъ пять тысячѣвъ карбованцѣвъ, або й тѣ матерній сафіры тай перлы? Жѣники въ мене нема, а циганцѣ

дати якось не гарно. Ось, вудженину я принявъ, бо се рѣзка зауска. Буде чимъ другѣвъ потрантувати, коли верну ся.

— А Ейники? — запытавъ Марко по хвили мовчанен.

— Ейники вѣддали. Я оглядавъ ихъ зъ Витовтомъ, але намъ трохи голова крутилась, тому й не багацько бачили. У нашого брата є конягъ, що *просто душка!*

Облизавъ ся смакуючи й залытавъ :

— А буде тамъ чимъ закусити?

Марко кивнувъ головою и знову выпытувавъ :

— Що-жь буде зъ хуторомъ?

— Радять вѣдати въ аренду. Навѣть жєда нагалили. Дававъ шѣстьсотъ каркованцѣвъ: але я вперъ ся на сѣмсотъ.

— Я тобѣ дамъ зъ него сѣмсотъ — забурмотѣвъ величанъ.

— Дася? То й *дѣло* скѣнчене. Ты хозяйинъ славный. Загосподаруешь, тавъ буде що вѣселя й спродати!

— Хочешь продати? Не лишишь ся на земли?

— Ха-ха ха! Якій ты смѣшний! На земли лишу ся, бо до неба високо!

— Одна тѣлько є своя земля, а тамта остальна то выгнанье. Я пытавъ ся, чи знову втѣчешь?

— Мушу, милый братъ. Яке менѣ *дѣло* землю тутъ шпортати, воли тамъ ждуть мѣлїоны, тѣльки гарбай! Ось я собѣ скажу секретъ: мы въ трьохъ оснужали товариство торговлѣ зъ виргїазами! Мы провадимо въ степы перкалѣ, а беремо товаръ и шерсть зъ верблюдя. Ну, що-жь?

— Коли хочешь продати, тавъ дай менѣ першень-

ство, — сказавъ поволи Марко. — Теперь не могу, але за колына лѣтъ заплачу.

— Дуже радо, душечка! Гу, *крепкій* морозъ. Слава Богу, що доведимо! *Тьотушка* наказувала, щобъ я до неї заѣхавъ.

Залубивъ вѣгли въ слоббдску улицю и станули.

Передъ ними увесь простѣръ зайнявъ нарѣдъ и конѣ. Колянацятъ инструментѣвъ складало ся на неколь-ный галасъ, вѣлкадесять голосѣвъ спѣвало хоромъ.

— Що се? вѣдцуетъ? — запытавъ Казимиръ.

Марко нѣчого не вѣдповѣвъ. Сврутивъ у бѣкъ, зупинивъ коня й дививъ ся.

На передѣ на саняхъ вѣла капеля, гамбрлива й пестра, вѣдтаеъ другі санѣ повнѣ прибраныхъ дѣвчатъ и женщинъ, за ними вѣлькоохъ молодцѣвъ верхомъ, наконецъ за ними паровѣннѣ санѣ, выстеленѣ гарно тна-нымъ вилымкомъ, а на саняхъ ладна, ясноволоса дѣвчи-на й чорнявый парбѣкъ, обое радѣтно усмѣхаючись.

Дальше зновъ санѣ й верховѣ, а наконецъ дѣтвора йшла пѣшен, вричучи й вымахуюча шапками.

Той похѣдъ проѣхавъ поузь Чертвага, а Маргасъ розгнѣванный галасомъ, завывъ жалѣсно.

Усе те переминуло чваломъ и звикло, коки Марко здобувъ ся на вѣдповѣдъ братови:

— Вестѣле!

— Та вже вѣбзнавъ я й самъ... Навѣтъ нѣчого со-бѣ панна молода! Знаешъ ихъ?

— Знаю.

— Тагъ ты на *свадьбу* вѣхавъ:

— Нѣ.

— А чомъ нѣ?

Вѣдповѣди не було. Марко сатявъ конемъ. Вахромъ

пронесли ся черезъ слободу, и вѣхали въ загороду. Тамъ не було й гадки про весѣлье.

Гренісъ въ величезнѣмъ кожусѣ напувавъ зъ вѣдра стару бѣлу кобылу й примовлявъ щось до пустого лошака; Рагісъ изъ жидомъ токманились за цѣну якогось збѣжа на продажъ, а панна Анета зъ наймичною стояли въ дверехъ вѣдъ хлѣва, нараджуючись надъ тымъ, въ яній способъ заострити апетитъ товстобрюхимъ безрогамъ, котрѣ вже власными силами не могли звестись на ноги.

— Слава Богу! — повитавъ Марко.

— На вѣн! — вѣдповѣли радѣстно.

— Ось вамъ и гостя привѣзъ!... — обвѣстивъ, зсѣдаючи.

Гренісъ утеръ рукавомъ нѣсъ и завѣзъ коня въ стайню, панна Анета роздѣймила рамена, а Рагісъ очевидно не довольный подаваною цѣною, показавъ жидови дулю й ворота легко понятнымъ рухомъ.

Наковецъ мѣгъ Марко мовчати. Старѣ обпали Казимира, якъ неповинну жертву.

Великанъ увѣйшовъ останній у кѣмнатку, сѣвъ на куфрѣ Анеты й звѣсивши гошову, задумавъ ся. Не мѣшавъ ся до розмовы.

Наче крѣзь сонъ дзвенѣла въ его ухахъ мова: ладный голосъ тѣтки, ломана рѣчь брата, оклики Рагіса.

Нагле калѣка спочивъ, наче кипяткомъ облитый.

— Що? вѣдъвѣджавшь назадъ? — заеликанъ грѣмнимъ голосомъ, стаючи передъ Казимиромъ.

— А що-жь? — сказавъ сей, вытрѣщивши очи й дивуючи ся, що его ще можуть про се пытати.

Запанувала тиха мовчанка.

— Таеъ по-що ты сюды вѣхавъ? — вѣдѣзвавъ ся напоследокъ старый повуро.

— Якъ по-що? Марко писавъ, що батько вмеръ.

— Ну, такъ що? Уже майже рѣвъ, якъ его поховали...

— Що-жь! Часъ летить якъ дѣпеша по дротъ, — зѣтхувъ Казимиръ.

— А на гробъ его ты бувъ? — довшнула деликатно панна Анета.

— Не було коли, мила *тютушка!* Буду якъ вдруге прївду.

Рагісъ обернувъ ся на каблучъ и змѣривъ очима свого похрестянеа.

— Марку! — закликавъ суворо.

Запытаний пбдвѣвъ голову й понурый поглядъ.

— Чого вамъ? — запытавъ байдужно.

— Такъ ты не бувъ хѣба при смерти батька? Не чувъ, що говоривъ?

Молодый схаменувъ ся, глянувъ по присутныхъ, догадавъ ся, въ чѣмъ дѣло, и сказавъ:

-- Що говоривъ до мене, те я чувъ и вчинивъ.

— А що про него говоривъ, не тямить? — Го-го, розумѣть ся, не тобѣ вручили депозитъ и припоруку, але онтымъ, та все-жь ты повиненъ тямити.

— А все я! — забурмотѣвъ нерадо.

— А вже-жь! — потавнувъ Рагісъ палко. — Тобѣ треба було ему сказати: батько зберѣгъ для тебе землю и лишивъ свое благословенье, коли ты не забудь мовы и вѣры. Мова велина мѣць, а вѣра велике добро! Чи такъ, Казимире? Розумѣшь ты мене?

Казимиръ глянувъ на бесѣдника врѣзь очки трохи мутно. Пбеля морозу пбдъ впливомъ тѣтчиной варенухи робилось ему жалѣсно на серцѣ, збиралось на плачь.

— Такъ! такъ! — зачавъ зѣтхаючи — вы ладно кажете. Я знаю! Батько бувъ святой чоловікъ, що про

мене нікчемнаго тямивъ. Я все збиравъ ся вернути, упасти въ ноги, але чортъ не пускавъ. Та всежь я тамъ не кравъ и не дармувавъ. Тільки всего, що гулявъ трохи. Я не забувавъ про васъ.

— Такъ лишай ся, дитинко, при насъ — шепнула панна Анета, зближуючись до стола й налеваючи до краю чарву, котру вѣнъ захланно вхопивъ.

— Не можу, *тѣотушка*, голубонька! не можу, ей Богу! — зачавъ, выжлоктавши напитокъ. — Мы шерсть изъ верблюда купувати будемо, лѣй топити, рублѣ згортати будемо. Коли верву ся, буду богатый, язъ самъ Ротшільдъ, а й вамъ подарую, кѣлько захочете!

— Се значеть, батькѣвске благословенье не для тебе! — сказавъ Рагісъ, сѣдаючи зъ вагою на дзиглинь.

Зрозумѣвъ, що зъ тымъ чоловѣкомъ не було що й перечитись. Зновъ тѣтѣа долила настоянни, ажъ Марко моргнувъ на неѣ значущо.

Казимиръ пивъ, крививъ ся, спльовувавъ и що разъ бѣльше плувавъ ся въ мовѣ.

— Въ Петербурзѣ не пивъ такоѣ; золото не горѣвѣа! Чому батькѣвъ хрестъ не для мене? Я *честный* чоловѣкъ. Я ему золотый памятникъ поставлю, сто службъ божихъ найму! Не забудъ же я про своихъ! Але щось менѣ *дурно*!

Зачала душити его щѣкавѣа; та й дуже збѣдъ, неначе мавъ гомлѣти. Зѣрвались усѣ.

— Ось тѣбѣ й на! Єще захорѣе! — клекувъ Рагісъ.

— Нѣчого, нѣчого! — шепнула таемничо панна Анета. — Занесѣть его въ покочокъ Маркѣвъ и положѣть на постели. Ово такъ треба...

— Щѣ треба? — допытувавъ ся старый, але пан-

на Анета покляла палець на устахъ и оббаръвши ся навколо, докинула тихцемъ :

— Останній разъ мавъ вѣнъ чарку въ устахъ. Задала я ему лѣкѣвъ !

— Чи таеъ? — розъяснило ся лице у Рагиса, — вѣстиме дѣло ! Коли такъ, то згода !

Казимиръ зойкавъ страшенно, пѣтъ выступивъ у него на лобъ. Марко взявъ его, якъ дитину, на руки й вынѣсъ изъ кѣмнати. Калѣка пѣйшовъ за нимъ.

Вернулись оба по якомъ часѣ, хитаючи головами.

— Та чи не за богацько на одну особу того бедрича? — запытавъ Римко.

— Ехъ, та нѣ. Саме по шѣрѣ ! — сказала рѣшучо.

— Ну-ну, спаси Господи християнина вѣдъ такои мѣры та й таковои напитку. Панна Анета угостила его, якъ слѣдъ.

— Довго мене совѣсть мучила : дати чи нѣ ? Але сегодня приснивъ ся братъ и зборонивъ. Сувора се хороба !

— Якъ бы ще гадати ему настою на ту шерсть зъ верблюда, — замѣтивъ Рагисъ, — оно такожь сувора хороба !

— Найдеть ся рада на все — шепнула бабуся, ховаючи лѣвничій напитокъ у куферъ.

Марко въ ту хвилию выглянувъ крѣзь вѣконце. Видко було зъ далека, якъ вертавъ ся весѣльный почотъ, ще бѣльше гамбрливый и спѣвучій. Було вже по слюбѣ.

Старый Войнатъ приймавъ хлѣбомъ и сѣлю, желано молодѣй парѣ довгого вѣку й доброй долѣ, капеля заграла танецъ...

На Марковому подвѣрѣ вдруге завивъ Маргасъ, щѣ ажъ трясъ ся зъ зима; на его голосъ вдгукнула ся свора Римкова. И въ Марковѣй душѣ такожь щось за-

выло. Зъ малечку думавъ вѣвъ про тавій день и наконецъ — дождавъ ся. Штука була та сама, а й сцена знакома, тѣлько змѣнились акторы. Для него тамни не було мѣсца!

V.

Высоко въ небо пѣдлетѣли жайворонки й притьмомъ закликали людей до работы.

Зъ дворѣвъ та селъ якъ зъ муравлиць высыпала ся сѣра громада робѣтнннѣвъ, розбѣшла ся по поляхъ, загомѣла земля гаморомъ, задудонѣла рухомъ.

Перѣрубѣя, жмудска богиня весны, йшла левадами, рѣвками й лѣсами, вчила птахѣвъ спѣвамъ, квітки розцвѣтаню, зѣодягала сиве небо блакитомъ, полі зеленю, поки наконецъ зупнилась на збуреныхъ хвиляхъ Дубѣссы й гнала въ море останки зимной кривы.

Чабаны, щѣ выганяли стадо надъ рѣву, бачили иногдѣ ту чародѣйницю. Зъ чагарѣвъ пѣднимала ся она уся бѣла, на имлу похожа, й стелила ся по проваллю, лишаючи чудовый слѣдъ за собою, брилѣнты зъ рссы; вѣдтакъ брало еи зъ собою сонце й несло геть далеко, зъ передъ очей хлопчыхъ у чорну дѣброву, котра найдовше засыпляла й не давала збудатись...

Надлетѣли довгимъ ключемъ бузья, змучені далекоу дорогою, сѣдали на влуняхъ, вѣбзнавали старі оселѣ.

Разъ вечеромъ пара бузьякѣвъ довго колувала надъ Сандвѣлями; она то спускала ся то опять пѣдносила ся въ гору, поки наконецъ спустилась мавстатично на Маркову загороду й голосно зазлестала.

Давнѣйше бузьки лаялись дѣравыхъ стрѣхъ и нѣхто ихъ не заманювавъ; теперъ на верху будѣвлѣ ждало на ихъ прелетѣ старе возове колесо, зрозумѣли, що люди бажали собѣ ихньої гостинны, й дякували за прянятѣ влевостомѣ.

Рагісѣ зъ усмѣхомѣ на лиці витавѣ ихъ зъ цѣлымѣ жмудекимѣ порывомѣ и традицію; панна Анета виглядала розъяснена зъ городця, де працювала цѣлыми днями; навѣть рябшій Гревісѣ, вернувши ся зъ сохою зъ поля, забувѣ про послухъ и иликавѣ на всю губу до капраля:

Pone! Pone! gužutis! gužutis! — себѣ то: бузько! Гостѣ поселились разѣ на вѣ, Римко затяравѣ руни, выглядавѣ, чи не навѣдаеть ся Марко. Отодѣ-жѣ то розрадуе его гнѣздо!...

Але Марко не показувавѣ ся вѣдѣ часу тои останной візиты зъ Казмиромѣ. Вѣвъ якѣ король, правивѣ зъ Посвѣтя, обнявѣ управу Ейнибѣвъ, господарювавѣ у Будрайтахѣ, але самѣ не приѣзжавѣ.

Стара прислуга зѣ Сзомонтѣвъ тихцемѣ помалу перейшла до него; не могла зжити ся зъ нѣмцемѣ и молодымѣ паномѣ...

Марко розмѣщувавѣ ви по своихѣ державахѣ, вѣдаючи пѣдѣ наглядѣ Рагісови, самѣ не мѣшавѣ ся нѣ до чого того, що тѣлько було его власнымѣ дѣломѣ; до млынѣвъ тѣлько доѣзжавѣ; они почали зъ весною на ново туркотати й сыпати разомѣ изъ мукою й грошѣ.

Щоразѣ голоснѣйше зачали про него говорити вѣ околиці. Повкладали, що вѣ праці й запопадности перейде батька, вѣщували ему миліоны, батька ставила его за прикладѣ своимѣ сынамѣ, жѣвни просили Бога, щобѣ давѣ такого мужа ихѣ донькамѣ, усѣ завидували старбѣ Янишевскѣй и зъ цѣкавости зачали заглядати вѣ Юргі-

— Я прийшла до васъ, панѣ, по узору на килимнѣ. Такихъ мистецтвъ нѣхто въ насъ не має... Охъ, якъ тутъ у васъ гарно! — додала, заглядаючи въ городець крбзь новѣсенъкй штахеты.

— Спасибб' моя крале, спасибб' за похвалу! — вѣдказала бабуся... — Узору вѣ мене й дамъ тобѣ радненько... А якъ тамъ у васъ вѣзъ пропасничею?

— Спасибб'. Трохи лѣпше, сегодня вже Луна пѣйшовъ у поле до себе, бо мабутъ мы выпровадимось вѣдъ дѣда...

Засмѣяла ся проти волѣ й додала:

— Хлѣбъ, крайнѣй чужимъ ножемъ, не смауе. Пана Рагиса нема дома?

— Нема. Пофхавъ у Жвѣрблѣ, а що взявъ изъ собою й рушницю, то й пѣйде певно на качки.

Сѣли на лавцѣ пѣдъ хатою. Вечѣръ бувъ чудовый, повный запаху березовыхъ пуплѣшекбв; комашня жужжала вѣ повітрѣ й замовнало птаство.

Бабуся згорнула втомлени роботою руки, а Марта розглядала ся по чистбмъ подвѣречку.

Домашнѣ птаство приходило ажъ до руеъ своен годовальницѣ, зѣ далека надходила череда товару и кѣлькоро овечокѣ. Загорода вызначала ся спокоемъ и ладомъ.

— Щаслива у васъ рука! — замѣтила молода жѣнка — недаромъ панъ Рагисъ чарѣвникѣ. Пѣдъ вашими руками усе множить ся и росте!

— Найбѣльшій чарѣвникѣ Богъ и Пречиста Дѣва вѣ Угѣякъ. Не наше се щастье, а Маркове... Сирота вѣнѣ, усѣ вѣдчухнулись вѣдъ него и скривдили. Такого Богъ милуе й пособляє.

Марта похилила збрѣ. Уже давно було їй ясно, що слаббстю характеру змарнувала свою долю. Те по-

чутье загострило ще бѣльше еи вѣдновны до дѣда. Мабуть и самъ Войнатъ жалувавъ теперъ своего завзята.

Въ ту хвилию давъ ся чути турѣбѣ на дорозѣ. Выглянули обѣ.

— Ось и панъ вертае! — клякнула панна Анета, помѣтивши бѣлу кобылу зъ лошамъ. — Сповнилась надѣя. Сежѣ нашъ Марко зъ ними.

— Бачишь, бузько? — крикнувъ Рагисъ на возѣ.

Марко пѣднёвъ очи й мимохѣтъ поступивъ ся назадъ. Не сподѣвавъ ся побачити въ своѣй загородѣ колышню наречеву. Кровь ударила ему до головы, спустивъ очи.

— А зъ вѣдкбля Богъ веде! — вликала радѣсно тѣтка. — Ходи, ходи, мы выглядаето тебе!..

Марко наблизивъ ся. Румянецъ уступивъ помалу. Безъ крихты змѣшаня поклонивъ ся Мартѣ й повитавъ користо.

— Добрый вечѣръ.

— Мене спытати, панно Ането, де я его прихопивъ! — кричавъ Рагисъ изъ подвѣрья вѣдъ стайнѣ. — Го-го! розумѣеть ся! Старый дубъ уже шумать; звѣсна рѣчь, де сей поганинъ сидеть. Молить ся до дерева. Я зловивъ его на горячому вчинкови. Добрый вечѣръ, Дунашихо! Чи неурячкомъ не по любистокъ секретно?..

Марта засмѣяла ся збитошно, по давньому.

— Язъ що вы чарѣвникъ, то знаете й безъ мови вѣдповѣди. До побаченя, паньство! По узору зайду завтра.

Выхопила ся хутко, а Рагисъ обглянувъ ся за нею й додавъ секретно.

— Знаю, знаю, що вы тамъ коли-кѣбудь позагрызаете ся на смерть. Ехъ, бѣда та й годѣ!

Махнувъ рукою й обернувъ ся до бабуся.

— А знаєте, панно Ането, го вѣнъ намъ привѣзъ изъ Ковна? Го-го! Я сказавъ бы, але панна Анета, сказано, женщина, готова зблѣти.

— Боже борони, може що злого? — закликала налякана.

— А ось, уже й страхъ! Го-го! А мене, коли я почувъ, такъ щось ажъ тягло до танцю. Милиця скакати хотѣла. Буде весѣлье, панно Ането, вѣстиме дѣло. Го-го!

— Маркове? — запытала, радѣючи.

— А чомъ бы не мое? — оскорбивъ ее старшій, повернувши вуса.

— Ваше вѣчого пельного. Такъ ты зъ Ковна, Марку?

— Зъ Ковна и зъ Вильны. Привѣзъ вамъ, тѣтко, городины, а Язвигло зъ сѣмбею планяеть ся вамъ вивенью.

— А Казимиръ вѣчого? — докинувъ Рагисъ.

— Явій Казимиръ? — перервала, складаючи руки.

— Явій? Нашъ Казимиръ.

— Зъ вѣдбля-жь вѣнъ тамечки?

— Явѣ вѣдвѣзъ въ его змиѣ, такъ ще й доси сидѣть тамки — вѣдповѣзъ.

— Боже святой! а се що за приключна? Що-жь вѣнъ тамъ робить?

— А що-жь? Я думавъ, що бачу въ Язвигла въ салонѣ якого духа. Донька старого гафтувала на креснахъ, а вѣзъ тѣ читавъ на голосѣ. Приходжу я разъ — свдять; приходжу на другій день — опять те саме; и въ третье, и въ четверте! Такъ и-тъ и лишивъ!...

— Ото чудесне зблечко дала панна Анета! — зареготавъ ся Рагисъ, ватираючи руки. Отсежь тобѣ й разъ бедричь! Уже не въ головаѣ ему шерсть зъ верблюда, що?

— Казавъ менѣ, що створить у Ковнѣ крамницю. Горьбли въ ротъ не бере та й можна зрозумѣти, що говорити!

Старій тѣць текли по лицю слѣзы, уста дрожали.

— Дивнїй пути Божого провидѣня! — зѣтхнула. — Змѣнило его батькове благословенье! Тежъ то радѣ братъ у небѣ.

— А Орвидѣвъ нема та й нема! — забурмотѣвъ Марко. — Та й до Язвигла не зголошувавъ ся нѣхто. Мы рѣбили рахунки. Двѣста тысячь лежить у банку, а вѣлько-жъ то приросте за десять лѣтъ. А на-що? Нема вже на свѣтѣ тои справы та й цѣли, про котру говоривъ умираючи батько.

— Га, може оно й правда. Мало на свѣтѣ лишилось доброго! Потерпи ще трохи, а вѣдтавъ пѣйди до панотця. Може розрѣшить тебе зъ присяги.

Тѣтка пѣдвела врочисто руку.

— Не турбуй ся Марву, не турбуй! — повторяла звичайно свою рѣчь — побачишь, они вернуть ся!

Молодой махнувъ байдужно рукою и пѣднѣвъ ся.

— Не зъ моимъ щастьемъ чого дѣждатись! — вѣдказавъ безпорадно.

— Гей, хлопче, а се що зъ тобою? — закликавъ Ратисъ. — Тѣфу! Ажъ злѣсть бере слухати. Не грѣши. У всему тобѣ щастить ся. Бузька бачивъ?

— Люди не можуть тебе нахваляться! — докинула панна Агата.

— Люди, тѣтко, сказали Язвиглѣ, що я окрадаю Посвѣтье. Коли переглянувъ рахунки й побачивъ тысячь рублѣвъ бѣльше доходѣвъ, нѣжъ перше, то ажъ плакавъ бѣднїй старецъ зъ обуреня й жалю. А знаєте,

зъ вѣдѣла вийшла сплетня? — зб Скомонтовъ. Витовтъ розповѣдає кожному.

Не довбничивъ, затисъ зубы, й перейшовъ ся до покою.

— Драбуга! загарнотѣвъ Рагісь скажено.

— Такому добре на свѣтѣ, — оббававъ ся Марко повуро, — а коли зле, тогдѣ йдуть до мене: пособи, будь ласка. Сегодня вы стрѣтили мене по дорожѣ до мачохи.

— Такъ на-вѣ-що-жъ давшь? — розсердивъ ся Рагісь.

— Абы не давъ хто инчій.

Панна Анета зб звычайною собѣ лагѣдною вырозумѣлостю вмѣшала ся въ розмову.

— Буде, Марку, буде. Дорогою йдешь доброю, працюешь честно, не кривдишь нѣкого й не кленешь, отымъ то ты богатый и щасливый. Будь спокѣйный, по тяжкихъ часахъ прийдуть легкѣ, тогдѣ мати-мешъ заплату за тѣ турботы. Не журись. Оно все такъ буває, такій уже ладъ на свѣтѣ. Ходи въ городъ, покажу тобѣ, якъ деревня пускають пагоны, якъ зеленѣють ся. Ты втомивъ ся дорогою, голова въ тебе горить... Може й болить що? Може кашляешъ?

Стара тѣтка чародѣино якось впливала на него своєю любязностю. Гѣрка розпука й знеохота счезли по тыхъ тихихъ, делікатныхъ выказахъ турботности; не мѣгъ дивитись на неѣ повуро, вѣдновѣдати рѣзо.

— Спасибѣ, тѣточко! — вышептавъ. — Голова болить, але той болъ частенько доснулюв. Пустиак!

— А бачъ? нѣколи не скажешъ! Кажна хоруба зачинаеть ся зъ зъ пустяковъ, то й спершу тани пустяками, зѣльечкомъ дасть ся вылѣчити. Якій же ты недобрый, що мовчишь. Потрѣвай же, роса паде, ходи въ

хату. Заразъ запарю тобѣ брунелюу зъ мелісою. Выпешъ, невже-жъ нѣ? Оно таке смачне та й скрѣпляе. Ходи, ходи, моя дитино люба, ходи!...

— Отъ, слухайте его, панно Ането! — закликавъ Рагісѣ, накладыючи люльву, не зѣльчна ему треба, а жѣночки. Вѣстиме дѣло! Химеры молодости та й годѣ! Я те по собѣ знаю. Парень оденъ одного разумѣе...

Рагісѣ силувавъ ся на жарты, абы розважити стурбованого. Заставлено передъ нимъ смачну вечерю; черезъ слухнябѣсть для тѣтви напивъ ся добре поганого вывару, бадававъ навѣть трохи про Казимира.

Вже доходила пѣвночь, янѣ лягли зъ Рагісомъ спати. Було холодно, тому старый розпаливъ ватру зъ хворосту на коминѣ и при тѣмъ свѣтлѣ оба полягали.

Марко роскѣшливо вытягнувъ ся на постели, встроивъ у свого любимого лицаря зъ бляхи свои очи й роздумувавъ, щѣ гѣрше? чи тѣ страшнѣй кровавѣй колишнѣй боѣ зъ хрестоборцями, чи та нѣвчемна, низька сѣпанина зъ долею, некровавѣй стрѣчѣ, тысячѣ дробныхъ ударѣвъ, гнетуча атмосфера вѣву. У лицаря було лице дике але спокѣйне; завзятый, але повный волѣ профѣль; наздоганявъ ворога зъ якоюсь дивною вѣрою й надѣєю перемогти, а въ его потомка уже не було той надѣѣ; енергію заступила бездѣльва апатія, а та невидима боротьба зѣдала въ него душу.

Засоромивъ ся молодець. Здалось ему, що той чорный герой оживъ и видавъ на него громовый поглядъ погорды, вытягавъ противъ себе мечъ и показывавъ по черзѣ свои раны, тысячѣ кровавыхъ выразкѣвъ, а потѣмъ гнавъ ся дальше й дальше, въ имя святой идеѣ — боронити рѣдну землю до останньон ваплѣ крови!...

Чи за впливомъ зѣля тѣтчиного, чи выпочивеу —

— вставъ назавтрѣ Марко спокійный и по давньому енергічний. Нѣщо уже его не болѣло. Смертельну обиду до людей заховавъ у глубинахъ серця, щобъ коли доведеть ся обчислитись — то позвѣйше. Сердешне поцѣлувавъ тѣтку въ руки.

— Що жь тобѣ свило ся? — запытала, лагодячи для него свѣдацье.

— Медвѣдь снівъ ся, тѣтно, я вбивъ его, — вѣдповѣвъ свобѣдно.

Бабуся радѣстно сплеснула въ дологѣ.

— Дуже добрый сонъ. Вѣнъ значить сваты.

— Ага! правда! — потакувавъ Ратісъ — панна на медведеви вѣде. Слово чести. Одружесь уже разъ! Я вже засягнувъ вѣстей про тую зъ Юргішебѣвъ. Кажуть, податлива й тиха, балачкою не змучить тебе й родины въ неи нема.

— Не хочу я ви.

— А се жь чому?

— Саме тому, що мовчазна. Не розбалакувавъ ся я нѣ зъ кимъ у житю, але зъ жѣнкою я побалакавъ бы и сказавъ усе.

— То-то-то! Ось тобѣ й разъ причина. Та хибажь она слухати не схоче, отта зъ Юргішебѣвъ.

Марко мовчавъ хвильку, надумуючись.

— Не знаю, якъ вамъ сказати, але панна Яншевска не для мене. Може надто вже добра... та не таном менѣ треба, та й не теперечки про те згадувати. Не пора! На-вѣ-що жѣнга въ бѣдѣ й турботѣ? Дѣйше вже самому!

Збиравъ ся до вѣдходу; не змогли затримати его.

Пѣшки зъ рушницею черезъ плече и зъ вѣрными Маргасомъ выбравъ ся до Свомонтѣвъ, оглядаючи ся що вѣлька вронѣвъ на свѣй тихій хутѣрецъ.

На новому гнѣздѣ стояли задуманіи бузъки й нѣбы пильнували работы на подвѣрѣ; вѣшнѣ у Войнатѣвъ зашелестѣли, коли минавъ ихъ, а по хвели Лука Граль выбѣгъ на улицу, здогонивъ его и повитавъ несмѣло.

Ишовъ съ уздою въ руцѣ, нѣбы по коня, и товаришивъ ему уперто ажъ за шляхъ.

— Давно не бачивъ васъ, Марку! — почавъ наконецъ розмову.

— Вѣдъ вашого слюбу — вѣдповѣвъ Чертванъ сповѣсно.

— Вы забули про насъ..

— Въ мене память добра.

— Гнѣваєтесь чогось либонь — шепнувъ Граль, дивлячи ся въ землю.

— Нѣ. Хиба вы?

— Охъ нѣ, Марку, нѣ! Але мене жура зтѣла за той част. Нещасному не йти межн людей.

— Вы дѣстали, чого хотѣти...

— Такъ кожний важе: жѣнка въ тебе гарна, та й на достаткахъ Богъ не скривдивъ. Оно правда, але долѣ нема. Що я теперъ? Парубокъ у Войната. Передъ слюбомъ велѣвъ собѣ записати мою землю, нѣбы въ аренду, бо инакше не дававъ Марты, а теперъ прочь выгною. Я давъ бы собѣ самъ раду, але съ жѣнкею... До остатной капльъ крови працюватиму, а тѣ робити не дамъ! Така моя доля й статки!

— Вы того хотѣли! — повторивъ невмолимо Марко.

Граль похеливъ голову, вагувавъ ся, нѣбы хотѣвъ вѣдѣйти, а йшовъ.

— Поможѣть менѣ! — выстогнавъ наконецъ.

Великанъ зирнувъ на него на-митъ.

— Я до Войната за вами не пйду! — забурмотѣвъ.

— Боже борони! — заперечивъ Лука. — Я леда день перенесу ся до своен хаты. Треба менѣ тѣлько работы! У васъ, Марну, тѣлько мастибѣвъ и торговельныхъ дѣлъ, дайте менѣ службу! Марту лишу, — а самъ пйду заробляти для неи хлѣба!

Чертванъ зновъ глянувъ на него. Дивна доля. Се вѣнъ зновъ мае дати хлѣбъ Мартѣ! и они приходять прохати пѣдмоги у вѣдвншеного, серивдженого, якъ усѣ инчѣ. А за той хлѣбъ може вѣддачуть ему каменемъ, якъ усѣ.

— Якъ два браты, мы оба жили тѣлько лѣтъ! — говоривъ смутно Лука. — Ходили разомъ и зъ коноплями и вѣбжемъ и волами. Знаемо ся добре зъ роду! Знаете, що я тверезый и честный. Не було межи нами нѣякои неггоды. Вамъ у всѣмъ добре йде, про васъ доля дбае, а въ мене въ рукахъ ломить ся, що небудь возьму въ руки! Працюватиму теперъ еще бѣльше, бо я не самъ оденъ, а Мартѣ я радъ неба прихлѣтити. Охъ, она того не каже, але часто, бачъ, плаче, а менѣ страшно, бо я попсувавъ ѣй долю. Се для мене найбѣльша жура. Поможѣтъ менѣ по братньому, якъ давнѣйше!

Багато слѣвъ набивалось Маркови на уста, але вѣнъ по своему мовчавъ и не сказавъ анѣ слова, тѣлько вѣдказавъ коротко:

— Добре, поможу!

Граль ажъ почервонѣвъ зъ утѣхи: пѣдвѣвъ голову, розъяснений надѣєю, а Марко зупинивъ ся бѣля каплички на розпутю й вѣдбзавъ ся:

— Знаешь озеро Вилайки?

— Знаю! — одвѣтивъ Граль, мимохѣтъ простуючись, якъ слуга.

— Отже-ж вбйдешь тамъ. Я чувъ, що арендарь умеръ. Оглянь глбочъ, поговорн зъ рыбалками й пбйди до власника. Можна дати сто рубливъ дорожше, чинъ жиды! Осъ завдатокъ, спашн умову на свое й мое имя. Подблямо ся зарбкомъ. Позаатрф жду на тебе.

Той короткй, але досадный приказъ гудбвъ немовъ спбвъ ангелбвъ въ устахъ Гралевыхъ и наповнивъ его до того невычайною пошаною проти Марка. Про смерть арендара богатого озера нбхто не знавъ, а Марко мавъ хйба даръ пророчй. Выпередавъ кожного.

Граль не смбвъ нб про-що пытати, не вбдбывавъ ся зовебмъ. Вбдъ яногось часу колишнй товаришь по дорожей вырбсз на героя, а самъ Граль поменшавъ и здрбнбвъ. Чувъ ся слугою, та ще й се вважавъ собф за щастье.

Мовчки принявъ вбдъ Марка кбльнасотъ рубливъ, а Чертванъ поправивъ рушницю, передъ образомъ у Капличб знавъ шапку, и пбйшовъ швидко до Скромнбтбвъ.

У него часъ бувъ дорогой, не вмбвъ его нбхтувати.

Черезъ годину опбсла вбдъ Войнатбвъ выбхавъ парою коней запряженный вбзъ, а на ньому Граль, панаючи люльну, зъ видомъ сфинеся. Нбхто не знавъ, куды бхавъ, хйба одна жбвка, бо въ неи бувъ усмбхъ на устахъ и довго дивила ся въ зеркальце.

Певно шунала въ своихъ очахъ за тайною Марковов помочи й ласки. Може думала вже, якъ заплатити ему, коли зажадае..

А Девайтисъ шумбвъ. Межи молодымъ листьемъ шепотбвъ подыхъ чародбйной богинб, а зб-довеола еланылись ему покбрно дубы-внуки; подекуды срббна бе-

реза зазірала трівожно на поляну, якъ заглята жре-
кня Алексоты, шукаючи огня й жертвы.

Въ глуху нічъ зашепестѣли верески й папороти. Се
поклонникъ выходивъ до божества.

Станувъ недалечко, знявъ брнѣ въ головы, и спер-
ши ся на рушницю, довгенько стоявъ и дививъ ся, во-
дячи очима по конарахъ. Довгі морозы, снѣги й зѣме-
тѣли перейшли безъ познани по членахъ велита; Де-
вайтїсь стоявъ нетронутый, ще могутнїйшій.

— Не болить тебе та зима, не мучить, не губить!
— вышептавъ чоловікъ въ водтѣвикомъ зависти въ по-
ривѣ.

Неначе усміхъ спїсивон маховаги зморщивъ вер-
шечки вѣтв.

— Мене вѣщо не болить, не мучить, не губить,
пѣи в для мене земля й сонце! Зима, якъ журба, дов-
го тревас, а лѣто, якъ те щастье, минае швидко... Ось
я цѣлї вѣни стою и Богъ не вѣдобравъ менѣ нїколи
лѣта; прийде сонце й еживотворить кожного. Прийде
день, въ котрѣмъ загоять ся раны!...

— Та чи прийде? — забурмотѣвъ пригнѣченый
чоловікъ.

Дубъ заколыхавъ ся, неначе сердитый.

— Чи бачивъ ты, людяно — ефемериде, тавї ле-
ды, котрї не стоивъ бы марецъ? чи бачивъ ты поля,
котрї Перїрубїя не збудить?... Десять я вѣкѣвъ стою й
знаю, що все минае. Хто сильный, той перетрєває й най-
ббльше лєхо...

Мѣсяць збїшовъ и освѣтивъ пбднесене лице са-
мотника.

Суворї черты постепєнно загладжувались; вбнѣ
гордо выпрямивъ ся.

— Перетрєваю й я... — сказавъ пбвголосомъ.

Въ ту хвилию загаркотѣвъ пѣсѣ. Чоловѣкъ, немовъ придыбаны на горячому вчнякови, обзрѣвъ ся недо-вѣрливо, насунувъ бриль на чоло, й миттю збѣгъ стежкою надъ берѣгъ. На водѣ плюскома весло й явѣсь побожный спѣвъ летѣвъ изъ хвилею.

Черезъ хвилию надъ рѣкою залунала ляконична жмудска розмова.

— Kas tian? (кто тамъ?).

— Asz esu, pone! (се я, пане!) — вѣдповѣвъ голосъ посвѣтского приказчика.

— Ko moŕi? (чого хочешъ?) — запытавъ Марко неспокойно.

Човенъ причаливъ. Мужикъ замѣсць вѣдповѣди подавъ ему на шапцѣ денешу и ждавъ на приказъ.

Чертванъ отворивъ ен, дивуючись. Хто мѣгъ мати до него таке пизьне дѣло?

При свѣтлѣ мѣсяця й люльки вѣдчитавъ шѣсть ляконичныхъ слѣвъ:

„Бѣтъ Орвидъ, листъ въ дорожѣ. Гавна Чертванѣвна.“

Маркови потемаѣло въ очахъ, потѣмъ зачавъ делькотѣти, якъ у провѣсници: здавалося ему, що грѣмъ у него вдаривъ, а сердце тѣпало ся щоразъ сильнѣйше.

— Бѣтъ Орвидъ! — повторивъ радѣснѣ звѣстѣу дѣбровѣ, рѣцѣ, небови и здивованому приказчикови, котрый давно забувъ, що въ Посвѣтѣу були инчѣ павы.

— Що кажете, пане? — спытавъ дурновато.

— Гайда! — заксмендерувавъ, вскакуючи въ човенъ и хапаючи за друге весло.

Забутый Маргасъ скавулѣвъ жальбно, пѣви, страшивши надѣю, що панъ верветъ ся, не кинувъ ся въ рѣву за нимъ; але Марко не тямѣвъ себе зъ радости.

— Єсть Орвідъ, єсть, єсть! — співало въ его душѣ, якъ осанна!

Влетѣвъ у помешванье, и каритнй конѣ, щб дрѣмали надъ жолобомъ, пбзнали вверше, щб таке служба.

Оденъ пбсланецъ почвалавъ на почту до Гринѣ, другій до Ковна, третій у Роснѣ. Въ дворѣ наставъ судный день.

Марко вовсѣмъ не клавъ ся спати. „Єсть Орвідъ!“ шумѣло ему безъ упины, ставало за сонъ, за спочивокъ, за ѣжу, за сварбы цѣлого свѣта.

Єсть, отже Ганка бачила его, говорила зъ нимъ, знала, — може вже въ дорогѣ, може леда день прибуде. Певне емігрантъ, може Казимировый сынъ, а може й вбнъ самъ. Чому-жь таєъ проволѣкавъ, чому перше не писавъ? Треба для него приладити дбмъ, прийняти зъ цѣлою выставою!

Марко, черезъ цѣле житье, мовчунъ и флегматичъ, ошалѣвъ.

О-пбвночи вытягнули зъ постелѣ сторожѣвъ палатныхъ, столѣтню няньку Казимирову й споконвѣчного буфетчика. Старій гадали, що koniecъ свѣта, коли ихъ зъ твердого сну поклякали до управителя. Прийшли на пбвъ претомнй.

— Панъ Орвідъ леда день приѣде! — зверещавъ имъ надъ ухомъ.

Шановна та пара була глуха одвѣтно до своего вѣу и затуманена нежданою напастю.

Обсе не дочули его слбвъ и тблько для познани, виображаючи собѣ, що оно певно якась сумна звѣстна, бо задля радбстной не будять людей въ таку пору, покивали *unisono* головами.

— Дбмъ приладити, вымести, провѣтрити, срѣбло

почистити, вомору запосбити! — гудѣвъ дальше, явъ въ тубы.

Тѣ самѣ познанн смутку й мѣміза означали готовсть и послухъ. Стара мала охоту поплакувати, старому почервонѣвъ нѣсъ.

Въ ту хвѣлю вбѣгъ изъ почты обляпаный болотомъ пѣсланецъ. Старѣ выслезнулись изпередъ лица страшного пана.

— Вы чули, Филимоне, щѣ стало ся? — запытала по дорогѣ бабуся.

— А чувъ! Чоловѣкъ же не глухій, а панъ хочъ говоривъ техо, але wyraвно. Леда день, каже, вѣйна буде.

— Ехъ, брідня, Филимоне! Не вѣйна, але святой Иванъ показавъ ся въ дѣбровѣ. Чудо стало ся, абы люди каялись усѣхъ своихъ грѣхѣвъ. Панъ вричавъ, щѣ мене ажъ флюксія заболѣла, а вамъ, Филимоне, вѣйна въ головѣ.

Дальша розмова затхла за дверми палаты, котрѣ затарасували за собою на всякій злучай, щѣбы Филимонъ чувъ лѣпше, чимъ его товариша.

Вѣдъ Ганки бувъ листъ. Дѣпеша на Жмуди показала ся сумѣвна. Марко читавъ увесь въ горячѣ:

„Дорогій братчву! Уже мѣсяць буде, явъ маю ту таку важву для тебе звѣству, але не маючи фантичной певности, не хотѣла тебе марне втѣпати може пѣдборною поголосокою. Теперъ же можу тебе зовѣстмъ певно повѣдомити: Орвѣды живутъ — наслѣдники Казимира въ Посвѣтя — мешкають въ Америкѣ...“

„Було се такъ: въ земѣ въ наслѣдокъ появы мого назвища въ часописяхъ при звѣтѣ изъ женевскихъ куребѣвъ Сорбоины, отримую листъ по француски, въ маркою Злученыхъ Державъ и пѣдписомъ: Мервисъ. Пѣдписанный за-

пытует мене дуже чемно, чи не знаю кого въ Россіи, зъ такимъ самымъ назвищемъ, якъ мое, а именно въ ковеньскѣй губерніи. Додає адресу й кошть марки, прохачучи кбльгома атабани, щобъ ему вбдповѣсти.

„Знаешь мою нерѣшучесть; Уляна майже зневолила мене до вбдповѣди; я пбслала цѣлу нашу родословну. Уляна пророчила америкавську спадщину. Сталось лѣпше. Дбстаю вдруге письмо! Панъ Мервісъ, богатый земскій власникъ въ Иллиноа, пише менѣ, що въ его домѣ в датина якогось Казимира Орвіда, котрой родичѣ давно вмерли. Натякали неясно, що у нихъ в вѣ Россіи посѣлбость и приятель зъ такимъ назващемъ, якъ мое. Чи не можу объ тбмъ подати емъ яку звѣстку? Розумѣть ся, подаю — й долучаю твою адресу й адресу Язвигла! Сталось оно тыждевъ тому буде. Я зробила, що треба було, теперь на тебе черга! Ахъ, якъ же тѣшитъ мене, що бажанье батькове справдить ся й ты будешь наконець вольный. Давно ты не писавъ, але не здивую; хто працює, той не скорый до балачки, хочь бы й письменной. Коли пбйде менѣ все якъ слѣдъ, приѣду въ рбдныи край вбдбтхнути кблька мѣсяцѣвъ. Тяжко менѣ буває няколи, але пбддержує мене Уляна й надѣя, що дбйду до далекои, що правда, меты! Пбсля твоеи волѣ, нѣ-вѣ-ного не прошу помочи й не жалуясь нѣ-коли. Хотѣла-бъ я, щобъ ты бувъ задоволенный зъ мене — колись! Твоя сестра Ганна.“

Марко вбдбтхнувъ. Вбвѣз выратуваный. Его неволя потреває ще кблька тыжднѣвъ, нехай и ббльше, але буде таки йи ковець. Теперь треба пригостовити дбмъ и поѣхати до Ковна; тамъ изъ Язвигломъ выгладатимуть заморскихъ наслѣдникбвъ.

Земля горѣла ему пбдъ ногами, у дворѣ наставъ янйсь лихорадочный рухъ; звѣстка пбйшла зъ усть до

устъ, вѣдъ найстаршихъ до наймолодшихъ, а всюды приняла ея нерадо и зъ жалемъ.

— Двацять лѣтъ навували надъ нами Чертваны! Тамтѣ чуживцѣ, може й добрѣ, але незнаксмѣ. А сѣ нашѣ. Не буде лѣтшихъ на свѣтѣ. Шкода, шкода!

Коли на другій дѣнь Марко, выдавши найподробнѣйшій розпорядки, велѣвъ собѣ закладати конѣ, вѣльхохъ найсмѣлвѣйшихъ прийшло попрацятися.

— Але вы вернете ся до насъ, пане! — пытались несповѣиво.

— Верну ся зъ Орвідами, адати имъ службу! — вѣдказавъ зъ небувалою веселбстю.

Немовъ гуртанъ, поторохтѣвъ повѣзъ черезъ слободу; старыхъ не було. Пана Авета копала якесь корвнечко въ дѣбровѣ, Рагисъ пельнувавъ поля; вѣнувъ имъ вѣлька слѣвъ, затенувши цѣпѣръ за шебу; бувъ охочій ту радбсву звѣстеу кричати здовжъ дороги кождому стрѣчному.

Въ Ковнѣ Язвигло не вѣбзнавъ его, поступивъ ся навадъ три кроки, зъ червоного ставъ ся фіолетовымъ, синымъ якъ сливка.

— Що стало ся? — закричавъ — чи горять по-свѣтскѣй склади зъ горѣлкою, чи що? Говори-жь!

— Бсть Оріды! — вывѣнувъ тѣ слова безъ привычного намыслу й лѣковнзму. — Наслѣдники пана Казимира писали до Ганка зъ Америки. Вы не отримали ще листу?

— Листы є, але не вѣдъ Орвѣдвѣ! Хто знає, ча то правдивѣ. Може яка шуга. Розкажи до ладу.

Старый курість выслухавши, довго сумувавъ, бубнячи пальцями по столѣ; та вѣтна выглядала на байку. Бувъ се осторожный Жмуданъ и частенько досвѣдчивъ граду.

— Пождѣмо на листъ! — высказавъ наконецъ свѣй поглядъ.

Отожь дожидались. Марко ходивъ вѣдъ телеграфу на почту, або сидѣвъ у салонѣ въ Язвигла, адміруючи брата й панну Марисю, щѣ розмовляли зъ собою цѣлѣ довгѣ години. Про щѣ то можна говорити, бачучи ся щѣ-дня, цѣлыми днями — вѣнъ не розумѣвъ и нѣколи не слухавъ, а тѣ не стѣснялись его присутностію.

Разъ тѣлько Марко зацѣтавъ брата вечеромъ по дорожѣ до гостиницѣ:

— Якъ-же стоить дѣло зъ твоєю торговельною спблеюю зъ віргізами?

— А нехай ви чорты беруть! — махнувъ рукою Каземіръ, — абожь я дивѣй щѣбы шѣжь дичь вертавьсь? Менѣ тутки, якъ-у райочау, *милий братъ!* Оглядаю ся за посадою, бо то бачь, и женитись треба-бъ! Зле самому на свѣтѣ. Щѣ?

— А певна рѣчь! — потакувавъ Марко розсѣяный.

Въ той самѣй день старѣй Язвигло зайшовъ нѣбы-то злучайно въ пскончокъ доньки и зацѣвъ найперше допытувати ся, щѣ буде завтра на обѣдѣ. Потѣмъ запытавъ, яка цѣна мяса, де склепъ пекаря, чи честна кухарка Аіатва, наконецъ умѣстивъ свою кругленьку фігурку на канапцѣ й по довгѣмъ мовчазнѣмъ смѣтаню зъ цѣбуха, сказавъ мемоходомъ:

— Я чувъ, щѣ Чертванъ выѣдждае опята у Россію.

У панвы Маріѣ були буйнѣ брови, быстрѣ очи й багато рѣшучести въ чертахъ. Выхована безъ матери, зъ давна була хозяйкою въ домѣ, зъ готовою звагою. и зъ цѣлымъ зрозумѣньемъ свои роли.

— Либовъ мылитесь, тату — одвѣтила словѣбно. — Панъ Чертванъ повиненъ лещити ся въ краю.

— Та на вѣ-щѣ? — цѣдивъ крѣзь зубы поволи ста-

рый, занятый только про-оно люлькою — тамки для него жде карієра й певный бытъ, а тутки що?

— А тутки свое становище й обовязоць, — вѣдповѣла донька.

— Такъ чому-жь не помогае матери, не сидеть дома?

Панна Марія порушила ся мѣткѣ.

— Нѣхто тамъ у него не просевъ помочи. Опроче мати розгратила его капіталъ, а вѣдала самый зруйновавый хутѣрь, де годъ було утриматись. Думаю, що доволъ вчинавъ для родины, коли не сказавъ на те нѣчого.

— Ага, такъ ово! Я не знавъ. Добре, що вѣдъ тебе можна про все дѣзнатись.

Дѣвчина глянула уважно въ прямодушне лице старого юриста. Почула дотявку, не любила фальшивон позиціи.

— Нѣчого дивного, що знаю — вѣдповѣла сповѣдно — панъ Казимиръ чоловікъ отвертый и привязавъ ся до насъ щиро.

— Гмъ, длячого-жь, коли до насъ, не поговореть зѣ мною отверто?

— Поговорить и зъ татомъ — усмѣхнула ся легко, нехай только пригадае собѣ мову й дѣстане посаду.

— Ага, поговорить, ручышь ся? Ну, то пожду, если такъ.

Успокоенный старый звѣвъ ся зъ канапы й пѣйшовъ спати, погладивши на добравѣчь доньку по головѣ. Були то завзяты, тверді Жмудины. Не тратили слѣвъ на фразы, але розумѣли себе гараздъ добре.

На другій день браты зъявились точно въ звычайну пору. Казимиръ трохи румянішій и веселѣшій, Марко ввужденый и трохи похмурѣшій.

— Нема листу? запытав, входячи въ кабинетъ правника.

— Добрыйдень, Марку! — вѣдповѣвъ флегматично хозяиць. — Ты розумѣешь по англійски?

— Нѣ, а тожь на-що?

— Бо то тѣ америнанць то нѣбы англичане, бо й листъ по англійски.

— Огожь е листъ?

— Та е. Саме шуваю за нимъ. Розбираю сегодня справу Комарѣвъ азъ Модемъ! Тѣлько тыхъ паперѣвъ на бюрѣ. Ось, маешь листъ, але поглячь хѣба Мариску, бо мы оба не до англійщины.

Марко сплосшивъ чутливу пару въ салонѣ. Панна Марія встала сейчасъ на таку пожадану звѣстку. Казимиръ на торговельномъ выдѣлѣ студіювавъ чужій мовы, й жертвовавъ ся тежь въ помѣчью.

Листъ бувъ писаный выразнымъ почеркомъ, менше бѣльше такого звѣсту:

„Поважаний Пане! Я дѣзнавъ ся вѣдъ панны Чертванѣвны въ Парижѣ, що въ вашихъ рукахъ спочивае головный зарядъ интересѣвъ покойного Казимира Орвіда. Переписка есть повѣльна й трудна, проте высылаю до васъ дитину Казимира Орвіда. Така була его воля на злучай вѣдкрыты слѣдѣвъ спадщины. Пѣсля заевненя панны Чертванѣвны находжу въ васъ честного чоловіка, проте азъ повною вѣрскою прошу о помѣчь для сироты. Сегодня вѣдплывае она до Лѣбавы на нѣмецкѣмъ корабли „Аврорѣ“, мѣй листъ выпередить ей лише на вѣлька день. Разъ еще поручаю ей вашѣй опѣць. Мервісь“.

— Такъ се панна? — запытавъ Язвигло.

— Видко, панна, — вѣдповѣла донька. — Не прав-

дэжэ, пане Казиміре? Стоіць выразна „she“ и „her“ скрбэзь ..

Шэ разь абое перекладчыні похмыляліся надъ ляс- томъ. Мусвулі ся волосьемъ до вискбѣвъ, похрыснѣлі й читалі дужэ доўго але нѣхто вими не займавъ ся.

— Ъхати въ Лібаву? — запытавъ Марко, глядючи на сѣнныі годивнякъ.

— Та за чымъ? замѣтивъ старшій, — розгнємо ся въ дарозѣ, Бсже борони! Доѣде до Ковна сама. Го-го! Американки то моторній женщины. Не тямлю яка була напісь одной повѣсти, котру я колись читавъ. Була тамъ бесѣда про те, якъ одна женщина зъ Амерыки полызала жыві вужѣ. Не прыгадуешъ собѣ, Маркёю?

— Що таке, тату?

— Ну, а про ту женщину, щó полызала вужѣ. Але нѣ, ты не можешъ тямити. Здаець ся, мы ще про те читалі зъ повѣйницею.

— Се рже либонь дасі выйшло зъ моды, — замѣтивъ Марко. — Мы тецерь у вѣсому стоимо позаду за Америкёю. Може вже пора на дворець?

— Чѣ ты збожеволѣвъ? Сегодня не варто зовсѣмъ ѣхати. Треба обчислѣти днѣ. Покажѣть, панѣство перекладчыки, дату листу. Якъ бы тблько, борони Боже, कराбель не разбивъ ся...

Марко позеленѣвъ. Не дожидавъ ся обчислена, вхопивъ шанку й почвалавъ на зелѣзницю. Боже, Господи! чи вже разь тѣ Орвіды вбдвяжуть ся коли вбдъ его долѣ, чи не дадутъ ему нѣ хвилѣ спокёю й дозвбля? Тѣ останній хвилѣ ожданки дбывали его морально й фѣзично. Вбнѣ набіравъ ся до того назвища ненависти.

За пбвъ години мавъ прыйти пбвѣдѣ. Марко зачавъ ходити вбдъ краю до краю по перонѣ, выглядаючи напруженымъ ономъ, чи не покажеть ся хочѣ хмариночка

пары на горизонтѣ. Шляхъ желѣзный бѣлѣвъ простый и одностайный, здавалось, безконечный. Довгенько вѣнъ бувъ пустый и рѣвний, пока наконецъ заближала прѣтемна лампа, а за тымъ наближавъ ся желѣзный смовъ, витанный гаморомъ, горячковымъ рухомъ, свестомъ сѣгналбвъ, монотоннымъ стукотомъ дешеш у бюрѣ. Марко станувъ и ждавъ изъ замирающимъ сердцемъ.

Що принесе ему той туманъ дыму? Чи спасенъе, чи оденъ заводъ ббльше.

Поѣздъ маестатично вѣхавъ на стацію. Въ вѣгнахъ показували ся рѣзніи лица незнакоміи; Марко шукавъ за напелюхами женщентъ, неначе сподѣвавъ ся побачити знакъ явій, имя Орвѣдбвъ, выписане на лица. Они омннали его, зиввали, ажъ наконецъ въ останньому вѣвнѣ мигнула маленьна шапка р женого студента зъ краскою товариства.

Шапку ту властитель гбдѣявъ понадъ голову й выхлякчись, повитавъ Марка гомеричнымъ пчихомъ. Бувъ се деликатный жартъ власника Скомонтобвъ.

Марко байдужно кивнувъ головою. Приѣздъ Витовта бувъ гбршій чымъ ошука. Марко чувъ у повѣтрѣ омязъ до портмонетки.

— *Morgen!* — повитавъ его студентъ по нѣмецки, вкорочуючи слово *ad minimum*. — Що се? Ты на всяжъ выбравъ ся? Не страшно тебѣ таеъ далеко вѣдъ дому? Пильнуй ся, щобъ тебе не замѣняли!

Засмѣявъ ся самъ зб своего дотепу и зникъ зъ вѣена, бо поѣздъ ставувъ. По хвили показавъ ся на перонѣ. Тонкій дрббный, убранный дуже куцо й потѣсно, зъ цигаромъ въ устахъ и зъ зухвалымъ цинизмомъ у змученыхъ очахъ ишовъ недбало за пакеромъ зъ тростинкою въ одной руцѣ, а другою держучи на обртѣчѣ чорного вдля. Спѣвавъ пбдъ несемъ нѣмецкого вальса, й

безлично зазиравъ женщинамъ въ вѣчи. Здавало ся, ба-
жавъ вылипати скандалъ.

Марко вѣдѣйшовъ давно. Высшій вѣдъ товны ро-
стомъ, роздивлявъ ся на всѣ боки, шукавъ американи;
прислухувавъ ся до розмовъ, слѣдкувавъ зоромъ за кож-
ною молодою особою. Отымъ то й ба! Перонъ стававъ
ся пустой, товна гинула въ челюстяхъ буфету, розходи-
лась помалу. Зелѣзна пствора привезла ему оденъ но-
вый завѣдъ.

Марко звѣсивъ голову й знеохоченный пѣйшовъ у
той бѣкъ, де стояли дорожки. Уже сходивъ зѣ ступе-
нѣвъ ганку, коли саме за собою почувъ вымовлене на-
звище Язвигла.

Стрепенувъ ся й оглянувъ ся. Молодой мужична
середнього росту, чепурно зѣодягнений, зѣ виду похо-
жій на вченого промысловца бесѣдувавъ ломаною нѣ-
мецкою мовою зѣ тумановатымъ накеромъ, на лица ко-
трого малювала ся охота позбутись чужинця типовымъ
жмудекымъ: „*ne suprantu!*“

Щось тронуло Марка. Обернувъ ся й приступивъ
до бесѣдуючихъ. Знавъ нѣмецку мову и вмѣвъ трохи по
французски: Перемѣгъ свою природну дивѣсть, присту-
пивъ, поклонивъ ся й запытавъ:

— Даруйте, вы шукаете пана Язвигла?

— Такъ, пане! — вѣдрѣвъ чужинець, доторваю-
чись капѣлюха и зѣ явимеъ родомъ подиву обидуючи
зрѣсть бесѣдника.

— У васъ до него дѣло?

— Гмъ, нѣ, оттакъ собѣ! — забурмотѣвъ новый
привѣжій. — Вы моглибъ менѣ подати адресу?

— Можу.

Въ ту хвилику Витовтъ минавъ ихъ, вертаючи ся зѣ
буфету. Якъ лобувъ свиснувъ протяжно.

— Фі, фі, якъ ты гарно умѣлашь по нѣмцеца? — замѣтивъ, стаючи й собѣ, — чи се при волахъ привчивъ ся? Може дозволишь цегарко?

— Спасибѣ!

— Нема за-що! Довго тутъ будешъ?

— Не знаю.

— Ну, такъ на кожней злучай заглянь до мене, въ гостинницю. У мене щось вѣбы дѣло.

— Въ такѣмъ злучаю буду дожидатись тебе въ своѣй гостинницѣ.

— Можешъ ждати а вѣдтакъ вели выхатись и помалювати на зелено. Будь здоровъ, окрасо Чертванѣвъ!

Закрутивъ ся на запяту й посвистуючи пѣдбйшовъ до дорожки.

Тымчасомъ чужоземець прислухувавъ ся нетерпѣливо до незрозумѣлой бесѣды й запытавъ нечаяне:

— Що той молодой чоловѣкъ сказавъ на вѣнци?

— Нѣщо дѣвавого — вѣдповѣвъ хмуро Марко.

— Вѣнъ сказавъ „Чертванъ“. Хто тутѣя Чертванъ? вы знаете Чертвана? — сказавъ прившій неспокойно.

— Длячого не мавъ бы знати?

— Ну, такъ ведѣть мене до Чертвана! Уже менѣ Язвигла не треба. Чи то далеко треба вѣхати? Ведѣть, пане! я радо заплачу. Знаете, пане: Чертванъ, Посвѣтье....

— А чогожь вамъ треба вѣдъ Чертвана? — запытавъ Марко, увесь тремтючи.

— Се вже я скажу ему самому, — вѣдповѣвъ, значно холодавючи чуживецѣ.

— Чи вы Орвѣдъ? — кинувъ глухо Марко.

Незнакомый поступивъ ся назадъ.

— Вы знаете про Орвѣдѣвъ? — запытавъ жваво.

— Вбдъ двацѣть лѣтъ ждемо на нихъ! Ча вы сынтъ Казимира?

— А вы самъ Чертванъ? легендарный Чертванъ? Що за стрѣча? Вы одержали листъ?

— Я читаѣъ листъ, писанный до пана Язвигла.

— Ходѣть же за мною!

Сѧ короткѧ пытаня й одвѣты чергували ся дуже скоро. Незнакомый опять повернувъ на дворець. За нимъ ишовъ Марко, оглядаючи зъ пбдъ брбвъ сына героя, а теперь своего пана.

Дивна рѣчь. Молодой человекъ не мавъ анѧ крихты родинного типу, знакомого Маркови зъ портретбвъ и оповѣдавъ. Орвиды були темноволосѧ — вбнѧ бувъ золотавый блондинъ. У тыхъ були типовѧ, дуже густѧ брови й варѧ очи — а въ него рѣдкѧ рудоватый зарбстъ и свѧвѧ, вельми зимнѧ та яснѧ зѧниць. У него не було нѧ однои згадки про вбтчану, не розумѣвъ нѧже одного слова зъ рбднбои мовы, бувъ чужоземцемъ вбдъ нбгъ до головы.

Й опять погадавъ Марко, що его батько бувъ щасливый, тымъ що не доживъ того повороту й того виду. Але его загартувала доля на багацько такнхъ несподѣванбвъ; старецъ не переживъ бы вбду такой руины свбнхъ идеалбвъ...

Мовчел ишовъ Марко по вустыхъ сливе саляхъ до покою першої влясы, не розумѧючи, по-що его туды ведуть. Може приѧзжѧй хоче выказатнсь правомъ, показати той зломаный перстень, половину вбтрого Марко вѣрно носивъ на сердца.

Щ-айцаръ вбдчинивъ дверѧ, Американецъ чемно давъ увбйти Маркови, а вбдгаѣъ добре зачинивъ ихъ за собок. Сальбнъ бувъ закиданный клунками, не було нѧкого.

Въ ту хвилию, коли Марко згодивъ пытаючій поглядъ на товариша, молодой голосъ замытавъ по английски:

— Ну, що-жь, Кляркъ, чи зайшовъ того правника?

Американецъ поступивъ кѣлька крокъвъ и усмѣхнувъ ся гордо.

— Зайшовъ лѣше! Позволь собѣ представи лично пана Чертивана!

Портiera розсунула ся цѣлкомъ. Молода особа, убрана въ чепурный подорожный одягъ, показала ся въ цѣлѣй поставѣ. Черезъ звусъ хвилю ясновусый Жмуднякъ и черноока смаглява Американка вѣрили ся поглядомъ. Въ обохъ погледахъ було недовѣрье; наконецъ она перша зморщила дуже густѣ темнѣ бровы и сказала спокѣйно:

— Се неправда! Тебе хтѣсь ошукавъ, Кляркъ! Сей панъ не Чертиванъ!

Говорила сямъ разомъ по французски, видко бажала, щобы си зрозумѣли.

Марко легко адвигъ плечима.

— Не я-жь потребую давати доказы тотожности, але вы, панство! — сказавъ по нѣмецки. — Панъ Язвилло мешкае недалеко! — додавъ съ прашальнымъ поклономъ.

Американецъ заступивъ ему дорогу.

— Але жь Орасю! — замѣтивъ докбрливимъ тономъ, — вже-жь таки нема въ тебе рисонсу опѣуна Посвѣта, чи якъ тамъ. Ваша замѣтка правдива — докѣнчевъ представляя: — передъ вами донька Казимира Орвида, Ярина, и си прибѣчна ескорта, Мервисъ.

Марко поселоривъ ся легко.

— А вы хіба мали бы бути Павло Чертванъ? — запытала недовѣрливо дѣвчина.

— Павло Чертванъ рѣзъ тому буде почывае тамъ, де й его приятель, Казимиръ Орвідъ — въ могилѣ. Называю ся Марко, его найстаршій сынъ.

Дѣвчина выпогодила чоло. Ще разъ оживула великана быстрымъ поглядомъ, и немовъ у тѣмъ экзаменѣ зникъ би останній сумнѣвъ, простягнула до молодого чоловіка руку, убрану въ данську рукавичку.

— Даруйте, пане — сказала.

Але вѣнъ не подавъ руки, й говоривъ даліше глухимъ, урванымъ голосомъ:

— Передъ смертю поручивъ менѣ неббщакъ батько управу Посвѣта въ спадчанѣ по собѣ. Велѣвъ працювати й берегти вѣдъ ляха, що мога, й вѣдати тѣлько тому, хто окрѣмъ урядовою легітимаціи принесе менѣ знавъ условлений зъ приятелемъ.

— А що, я тобѣ казала, Кляркъ, що сей дробязокъ мае велику стѣйність. Батько вконаючи наказувавъ, щобы его анѣ не згубити, анѣ не дати кому. Прошу, пане!

Она сягнула по медаліонъ, що его мала при годиннику, й по хвили на ви долонѣ блиснувъ вѣдломъ перстена. Марко глянувъ и мовчки знавъ зъ грудей батьківску спадщину — другу половину перстена. Мовчки подавъ его властительцѣ.

Въ его душѣ розливалось ся щастье, якъ потѣвъ. Вѣнъ стоявъ на розсвѣтку свободы й вольности.

Орвса Орвідѣвна зложила перстень и вѣдчитала помалу:

— „Суди ми Боже и разсуди про мою!“

Мервись заглянувъ вѣй черезъ плече, доволѣ байдушный на сей правдиво лицарскій епізодъ.

— Спасибб, пане! — відбзвата ся дівчина, вдруге простягаючи руку.

Й за сямъ разомъ Марко тільки поклонявъ ся.

— Не знаєте ще, панѣ, чи я заслуживъ на подяку, забурмотѣвъ Марко.

Дивна рѣчь! Сблько ронбѣвъ назвище Орвідбѣвъ зросло ся зъ его щоденною журбою, що вбѣвъ сегодня на ту спасительку зъ довгой неволя гядѣвъ, якъ на ворога.

Бувъ у него до дівчины явійсь нельогічний жаль. Збудила ся зъ него охота сказати: „Посвѣтьте затроило менѣ тысячѣ хвиль, відббрало вымрѣяну свободу; не дякуйте; я служивъ не вамъ, ате тѣнямъ батька! Буду щасливый, коли васъ покину!“

Однакъ мовчавъ пбдѣ ей здивованымъ, дослѣдчимъ зоромъ. Дівчина похитала головою.

— Чи вы соромите ся свои руки чи моеи? — запытала, морщучи брови.

— Тутти певно десь не знають нашого *schake-hand*! — замѣтивъ Мервісь згодливымъ тономъ.

— Певно! Ну, тагъ вы задоволені моими доказами тотожности, пане Чертванъ? Чи можу відзыскати батькѣвскій мастокъ?

— Зволите, панѣ, що-до правныхъ подробиць потрудитесь до свого певномбчаника, пана Язвигла. Вбѣвъ пожагодить усѣ трудности. Посвѣтьте вбдѣ дванацятьохъ рокѣвъ готове на приѣздѣ власникѣвъ. Зволите, панѣ, тбльно вызначити день, въ вобрбмъ маю выслати конѣ й свинажѣ.

Дівчина захопила ся за голову: прикре вражѣнье щезло; въ ей пивныхъ очахъ, незвычайно вразливыхъ на гадки й чути, щб спують ся по головѣ, замегтѣли нѣбы нескорки золота...

— Чуешь, Клярк? Повезу тебе своимъ экипажемъ, накормлю своимъ хлѣбомъ, погощу подъ власнымъ дахомъ! Чуешь? у мене своя земля й дѣмъ, у мене — у сироты!

— Чи эле тобѣ було, Ірі, въ нашѣмъ домѣ? — запытавъ поважно Мервісъ.

— Ты знаєшь, що васъ люблю, якъ рѣдныхъ! Але теперечки я таза шаслива! Отже оно правда, пане Чертванъ? Нѣхто не вѣдбере менѣ власности мимо тѣлько рокѣвъ мого небути? Чи справдѣ въ сѣмъ чужбѣмъ краю в шесъ мого? чи справдѣ я богата? чи маю право розпоряджатись?

— Земля, що не пропала вамъ черезъ танихъ двадцать рокѣвъ, теперечки вже не пропаде! — вѣдповѣвъ, дождала ся свого власника, й нѣхто не скаже ани слова! Донѣка по батькови дѣстае наслѣдство. Маєте, панѣ, свѣй дахъ, свѣй хлѣбъ, и вы дуже богатѣ. Питање часу й вѣлканацятѣохъ аркушѣвъ стемпльового паперу. Се тѣлько форма!

— А поки...

— Поѣдьте, панѣ, до Язвигла. Ось адреса. Позвольте попрощатись. На случай потреби — мешкаю въ Виленьскѣмъ готелѣ.

— Клярк! а мы жь де замешкаемо?

— Хибѣ тавожь у Виленьскѣмъ готелѣ — вѣдтовѣвъ Америкавецъ, збираючи клунни. — Панѣ Чертванъ не повинне насъ у чужбѣмъ гѣродѣ.

Панна Ярина вѣдвинула гордо голову.

— Панѣ Чертванъ не выглядае на служного чоловіка... Вѣнъ радый позбутись насъ чимъ скорѣйше, хибѣ жь не такъ?...

Главула ему въ вѣчи, пытаючись.

— До хвилѣ, поки не здамъ управу Посвѣта тсму,

кому поведите, вважаю себе слугою Орвідвѣ. Можете мною розпоряджатися.

— На правду? Менѣ се дуже милѣ. О же вы насѣ умістате въ готели, представите тому правникови, будете помагати намѣ радою и давати помѣчь въ многихъ першихъ починахъ. Инколи здасть ся менѣ, що то сонъ, и що прочну ся въ Америцѣ у своихъ опѣкуновъ. Можемо вѣхати до готелю поин. Кларкт, *my dear*, вели забрати рѣчи. Є дорожка?

— Жде! — вѣдповѣвъ тобарвшѣ, укладаючи си стекатячно пакунки зъ помогою пакера.

— А затымъ ходѣмо, гаве Чертванъ! Дайте менѣ рамя, прошу! Мервісѣ уступевъ емѣ зъ дороги й усміхувувъ ся добродушно.

— Бачить за менѣ, що хутко обѣду въ одставну.

Дѣвчина засунула сама руку пблѣ рамя Маркови й шбдно спершихъ на него, оглянула ся на Америанця.

-- Цѣнава я, въ чѣмъ ты менѣ тутъ можешъ помогти? Ты й самъ, якъ заблудша свечна! Я тебе тутъ приймаю въ своѣй вѣчнѣв. Дожидай ся мсеа ревізиту въ Иллиноа.

Засмѣяла ся сердечно й вѣдводачи поглядъ на Чертванове лице, додала:

— Я мала пять рокѣвъ, коли вмеръ менѣ батько. Але я затирила въ своѣй дѣтнячѣй упертѣй памяти, що говоривъ менѣ: якъ вернешъ ся въ рѣдинный край, то люби его, бо хочъ сумный, але добрый и вартъ любви. А коли стрѣнешъ Жмудина, смѣло довѣрай ему, бо хочъ мовчить, але не зрадить! Дятого миао вашого цонурого виду не бою ся й вѣрю... Ведѣть мене!

— А все-жь таки спершу вы закинули менѣ, панѣ, фальшь — буркнувъ Марко.

— Я не сподівала ся побачити молодого. Батько говоривъ мевѣ про старого прятеля. Адже-жь я васъ сейчасъ перепросила!

Зайшли до дорожки. За ними Мервись складавъ на другу дорожку куфры й клунки.

Марко зупинивъ ся на ступени.

— Вы сѣдаете? — запытавъ.

— Спасибѣ. Допильную до кбнця депозиту. Коли що згине, Боже борони, то мене батько по поворотѣ суворо вылае. А мевѣ надѣ все любый спойбй.

Директоръ прядильнй! Отсе тобѣ разъ судоставленье! — засмѣяла ся панна Ярина. — Ъдьмо, павѣ Чертване! Доволѣ того вештаня! Я рада бы наконецъ вѣдпочита!

— Рушай, швидко! — закомандувавъ Марко до вѣзника.

— Чи се по литовски, — запытаза цѣкаво.

— Нѣ, павѣ, по польски.

— Такъ вы тутъ забули рѣдню мову?

— О нѣ, павѣ. Мы не забули нѣчого, и про нашу Жмудь исторія не записала нѣяного сорому! Мы вбогй й нечисленнй, але чеснй..

На его хмурбмъ лици появилъ ся блескъ житя й теплоты зъ глубины душѣ...

Несвѣдомо, злучайво Ярина торкнула ся вайдразлившой струны тихого характеру. Ударила въ брызу на видѣ неформну й суху, не сподівалась почути таий чистый звукъ, побачити въ зимныхъ очахъ таий огонь.

Вдирляла ся въ него зъ занятъемъ.

— Вы любите дуже свѣй край? — сказала цѣважно.

Хотѣвъ щось сказати, але спинивъ ся й, яеъ звы-

чайно, по мимовольнѣмъ порывѣ, похлivilъ голову, нѣбы зъ сорому, й не вѣдповѣвъ вѣчого.

Ярина вдвляла ся въ него безъ упину.

— Батько казавъ святу правду, — вѣдбвала ся по хвилѣ. — Сей край мусить бути вартъ любви, коли на агадку про него люди такъ розясняють ся. Та мовчѣть собѣ, пане; вже я знаю, що вы думаете, и знаю, длячого вы менѣ не подали своя руки.

— Длячого? — запытавъ зъ занятъемъ.

— Вы берете менѣ за зло, що черезъ тѣлько годѣвъ я не затужела за вѣтчиною й не станула зъ вами, нечисленными до працѣ, не шунала своєї землѣ, але часъ та й силы вѣдала чужимъ!

Марко здвигнувъ легковажно плечима. Часъ и силы вѣсѣмнацятълѣтньої дѣвичины се бувъ, пѣсля его гадки, капиталъ безъ проценту. Не бачивъ нѣгде, щобы образованѣ панночки щось бѣльше робили хѣба опрѣчь догляду цвѣтѣвъ, ручныхъ робѣтъ, читаня та музики. Вынятки называно поблажливо двоюгладами.

Панна Ярина постерегла той збрѣднѣй выразъ, вычитала гадку зъ его лица.

— Маєте слабе понятъе про мою працю! — усмѣхнула ся, потураючи. — Давна рѣчь: у панѣвъ зъ Европы завсѣгды, коли зайде бесѣда про женщинѣ, появляеть ся на лица той брѣднѣй выразъ. Женщина у васъ видко стоить дуже незько й в тѣлько збытковною посудю. Чи то ваша своячка студіюва въ Сорбоннѣ?

— Сестра по батькови.

— Чи й до неѣ вѣдносите свое легковаженъе.

— Побачимо, якъ скѣвчатъ.

Панна выглянула на дорогу. Повела очима по домахъ, крамахъ, по улица й запытала:

— Чи то село, Ковно?

— Нашъ губернскай горадъ.

— Охъ, якій же вужденный. Выображаю собѣ острахъ Клярка. Вже вѣдъ лібавскаго перту чую безуставнѣ овливи подиву й вѣдразы! И справдѣ, пѣсля Амэриени Европа родить пригвѣтаюче вражѣнне. Кѣлько тутъ бруду, нехаретва, яке все мале й занедбане! Чи тутъ люди не працкють, чи не думаютъ?

— Люди, що боронять землѣ пѣдъ ногами, не мажъ коли думати, чи на тѣй землѣ цвѣтуть рождѣ й чи гарно выглядае. На стојожахъ не стругають стежокъ!..

— Тяжко вамъ тутѣ дуже? — запытаа поважно.

— Побачите, панѣ, — вѣдповѣвъ и по хвилѣ довгого размыслу додавъ: — Народъ воженъ мае свою гадку, мѣсце въ рядахъ свѣта й назначену задачу. Мѣ споконвѣку бережемо двоухъ рѣчей: свого Бога и своен землѣ. И мы зберегли!

Панночка похлыла голову й зъ пѣдъ брѣвъ пошчугала младаго чоловіка. Хто-жь вѣнъ бувъ? де выховавъ ся? яке займавъ становище посмежи своимп? Лице у него вихрами й жарсю опалене, тверде и зъ выгяду днае, руки жиливѣ и темнѣ свѣдчили про тяжку фѣзичну працю; сѣдѣжъ на висму була вѣтерта, а пуклѣ младаго пѣсловаго волося не знали фрізіера... Выглядавъ, яке прѣмыслосецъ, морально й фѣично грубѣй черезъ турботу про кусеъ нѣсушнаго хлѣба. Коли зъ нехѣтью выдбувавъ изъ себе словс, говоривъ якъ чоловікъ вѣжнѣй и вѣдчуваючѣй глубоко: коротко, досадно, безъ красныхъ фрасъ. Хто-жь вѣнъ бувъ? Чи дасть ся коли освоети й чи розпогодить ся?

Дорожка зупинилась. Се бувъ готель. При входѣ побачивъ Марко чорнаго Витовтоваго пудля, а зъ глубины коридора долѣтавъ смѣхъ властитѣля, котрѣй оповѣдавъ по нѣмецки якусь побрехеньку.

Мвжъ тымъ гостѣ увѣйшли. Для молодой панвы отворено параднѣ апартаменты, надѣхавъ зъ куфрами Мервісъ, знявъ ся галасъ и метушня. Марко усунувъ ся дискретно й пѣйшовъ у свою кѣмнату.

— *Halt!* — завищавъ голосъ Витовта зъ побѣчного числа. — Що се за гарна панна зъ тобою? Де ты ви стрѣтивъ? Представъ мене! Чесне слово, инколи не знаю, що мевѣ дѣяти въ сѣй вашѣй *шпелюницѣ!*

Дверѣ були вѣдчиненѣ. Марко побачивъ брата, по лежавъ на канацѣ безъ сурдута, и позѣвавъ за кожnymъ третимъ словомъ. Коло порога стоявъ жидъ и лагбдно усмѣтавъ ся зъ ласкавыхъ жартѣвъ помѣщика.

— Найлѣпше було-бъ, якъ бы ты сейчасъ фхавъ до Скромонтѣвъ — порадивъ брать суріозно, — тамъ твоя помѣчь придасть ся дуже!

— Ехъ, самъ не знаешъ, що верзешъ! Тамъ навѣтъ мѣй Кафръ вудить ся!... Ага, знаешъ Кафра? Сто карбовавцѣвъ я давъ за бестію, але, правда, вѣнъ розумѣйшій за декотрыхъ людей! Кафръ, Кафръ до ноги, сейчасъ!...

Витовтъ безъ сорому свиснувъ на цѣлый готель. Марко здвигъ плечима й вѣдѣйшовъ, незамѣтно кивнувши на знакомого баршѣвника.

Жидъ высунувъ ся за нимъ. Ишли темнымъ коридоромъ и зачали тиху бесѣду:

— Хоче грошей?

— Ну, хто ихъ не хоче?

— А дають?

— Они бы дали, але боать ся.

— Чого?

— Ряжснихъ лихварѣвъ и ясного паца. Нѣхто не знае, що въ него е.

— Нехай не дають, бо не вѣдберуть. Памятай, що я остерѣгавъ!

— Спасибѣ, вельможный пане.

Жидъ збгнувъ ся въ три дуги. Та тиха бесѣда тревала секунду, й опять барашѣвникъ стоявъ волю порога у Витовта й усмѣхавъ ся до штукъ пудля. Коли пѣсь показавъ, що вмѣе, панъ копнувъ его ногою, закуривъ цыгаро й почавъ дѣло.

— Слухай, пане Рубіне, треба грошей.

— Охъ, кому ихъ не треба? — збтхнувъ сентенціоально жидъ.

— Ну, такъ дай, замѣць щобы зйкати.

— Охъ, збѣдки ихъ узяти?

— А менѣ яке дѣло? Вѣдь своихъ приятелѣвъ шабенекѣвъ возьми.

— Высоко дивлять ся такий приятелѣ... Хотять евізціи...

— Аджежъ мають си, тѣ жмикруты!

— Ну, а де?

— Маю Скочонты!

— Славити Бога, що панъ мають! Але то такий интересъ, що й панъ Казимиръ скаже, що мае, и старша панѣ скаже, що мае, и паннуця скаже, що мае! Ну, якъ то резумѣти?

— Ну, та й панъ Марко скаже, що мае! Ты забувъ про найчблнѣйшу особу! — засмѣявъ ся зъ мусу Витовтъ, а въ его блѣдѣ лица вахлынула кровь.

— Щѣ я мавъ забути? Я про пана Марна вѣчого не сказавъ, бо вѣнъ такий, що не говорить; у него нема часу на балачку. У него рука й голова *закрученій* вентересами! Я собѣ думаю, що вѣнъ такожь щось мае, бо *гробш* не бере!

— Вѣнъ навѣтъ дае, якъ и вы, на якусь евізцію! Не штука! Посвѣтсеа каса недалеко! — засычавъ Витовтъ, грызучи завзято нѣгтъ.

— Ну, далеко чи недалеко, я не знаю! У него добра своя каса єсть — въ головѣ и въ рукахъ.

— Чи ты тутъ на те, чтобы сѣвати похвалы Маркови? Менѣ треба грошей, ты чувъ? Дамъ, коли хочете, євівцію.

— Ну, нехай панъ лѣсъ продадутъ!

Якась злослива гадка мигнула въ очахъ молодця.

— Лѣсъ? — повторивъ помалу, смѣючи ся до власной гадки. — Се любовъ рѣчь найлѣпша! Що ты за касу въ головѣ маєшь, Рубіне! Лѣсъ?... Гевіяльне!... Пильна справа... Ну, побачимо... прійди вечеромъ... Одиначе, ты не знаєшь, що то за панна? Чортѣвски гарна!

— Фі! де та краса? така худенька! — одвѣтивъ, кривлючись, жидъ.

— Ехъ, дурный ты, пане Рубіне! Ты розумѣешь ся на тѣмъ такъ, якъ заяць на ананасахъ. Пійду я на вывѣдка.

Витовтъ поправивъ чуцурный краватъ, муснувъ ся проекту на вусьви, причепуривъ ся и зъ шапкою на усѣ, а зъ руками въ кешеняхъ, выйшовъ на коридоръ.

Таблица зъ назвищами була неподалѣкъ; зблизились оба зъ жидомъ до неи.

Въ ту хвилию швайцаръ записувавъ новыхъ гостей; они оба заглянули цѣкаво; великими бубвами було написано: „Ярина Орвидъ“.

Студентъ вѣдскочивъ на бѣкъ, его очи остовпѣли и розшверлились.

— Бачишь? — запытавъ жидъ.

— Ну, що ге маю бачити? Орвидъ! Панъ Марко дѣставъ любовъ помѣщаци. Ну, то теперь побачимо, де наса!

— Отсе разъ новѣнька! А нѣчого не сказавъ той гіпохондрикъ!...

— Коли вбѣ жавъ сказати? Панъ пса показували...

— Ярина Орвідѣвна! — забурмотѣвъ задуманый Витовтъ. — Посвѣтьте пропало. Марко не варгъ вѣчого безъ ихъ грѣшей! То зло. Але она, перша партія! Гмъ, гмъ... можна вѣдзиснати пропаше! га, се було бы добре! треба вхати до дому.

Поспѣвуючи собѣ то монольоуючы, вийшовъ на улещю. Жидъ пбйшовъ у другій ббѣъ и такожь балакавъ самъ про себе:

— Ихъ дѣброва варта чымало, славъ дуже близько. Можна вѣдъ того малого дѣстати за шо-небудь. Тѣлько треба квапѣтисъ, бо интересы *трефъ*! Якъ старщій гавюхае, ай, гвалтъ! Ну, на то нашъ розумъ.

Рѣвночасно зъ поисю панны Орвідѣвны здземелькотѣвъ дзѣбнокъ. Слуга зъявивъ ся за прѣказомъ.

— Прошу попросѣти пана Чертваана! — велѣла.

— А котрого панѣ поведять? Бѣтъ у готелѣ трѣохъ.

— Трѣохъ? — заклякала адивована й додала: — отсѣжь попросѣтъ пана Мервіса.

Ескорта прибѣгла въ ту мѣть.

— Знаешъ, Кларкъ, бѣтъ трѣохъ Чертваанѣвъ. Не тямнѣшь, якъ нашому на имя?

— Марко. Таки я на щось придавъ ся. Трѣохъ Чертваанѣвъ? Трѣхи богато. А коли вѣсь до себе подѣбнѣй, то сей край може бути гордый зъ тавѣхъ сынѣвъ. Мусѣть то бути не-абы якій робѣтнѣвъ!

— Подобавъ ся тобѣ?

— Мавѣ завжды подобавъ ся те, щѣ й тобѣ — вѣдповѣвъ изъ затаеннымъ жалемъ.

— Взимна честь, *my dear*! Чя хочешъ товаришити мѣшѣ до того прашника.

— Хиба за твоимъ приказомъ. Я радъ бы заснути спокѣйно. У тебе лѣпшій снѣкунъ.

— Сяи собѣ нехай и по судный день. Доволь я вжала твои доброты. Сердечне спасибо!

Обое стояли напротивъ себе. При послѣднихъ словахъ вытянула до него свои ручената. Вѣнь взявъ ихъ стиснувъ и бережно повѣла, неначе тръмавъ маленький вѣжный предметъ, повѣсь до усть.

Въ ту хвилью увѣйшовъ Марко, постерѣвъ и поступивъ ся крокъ назадъ. Не сподѣвавъ ся наткнутись на чутливу сцену.

М-рвѣзова роля въ тѣй заморскѣй подорожи була якась загадочна, теперь порозумѣвъ ея.

— Зарученій стрѣла емо гадка до головы и въ ту мить повурый вѣдтѣнокъ покрывъ его лице.

— Чуживецъ загорне Посвѣтье, продасть, вернетъ ся до себе за море. Пропаде марне земля и марне пѣйде праця двохъ поколѣвъ!.. Доля переслѣдувала его давно, и якъ разъ гменно въ тѣмъ, що любивъ надъ усе.

Повуро зарнувъ на Американца. Въ тѣй хвили выдавъ ся емо зловчинникомъ! Мавъ загорнути кусень жмудской землѣ. Для Марка не було въ свѣтѣ гѣршого зловчинку. За него вѣнь готовъ бувъ вестя людей на тортуры...

VI

Зѣцзяга весна повною силою. Цѣли бозы, сады, струвкѣй варцвы. Воздухъ подыхавъ теплымъ и запашнымъ вѣдѣхомъ природы.

Пѣдъ вечѣръ довгого майского дня швидко торохтѣвъ повѣвъ росненскимъ шляхоитъ, везучи въ батькѣз-свѣй маестке заморскую наслѣдцею.

Дівчина станула въ повозѣ усміхнута, румянѣючись зб зворушена. Сворый вбддыхъ розхиливъ коралевѣ уста, вечбрный легбтъ розвѣявъ темне волосе, пивнѣ очи блищали золотыма нсврами. Ярина дрожала на цѣлбмъ тѣлѣ.

Широко отворена брама була умаена зеленю, на подвбрю повно було селського люду, на передѣ стояла уся служба святочно прибрана, а старый економъ Савгардъ, котрый ще затямавъ ен дѣда, тримавъ на золоченбмъ пбдносѣ бохонецъ житнього хлѣба и сблѣ.

Повбзъ станувъ. Товца люду заколехала ся, язѣ хвила, загудѣла адушенымъ шумомъ. Дѣвчинѣ зайшли очи слѣзми, першій разъ утратила певнбсть себе. Савгардъ зблизивъ ся до ступѣни, вбдерывъ сиву голову и похиливъ ся їй до колѣнъ.

Панна Ярина вбдсунула ся їй высночила на землю. Розпука свѣтила ся въ ен очахъ. Глявула по тбй товцѣ, щб приймала ен, витала цѣлою душею въ дбмъ прадѣднѣй, та не розумѣла ихъ слбвъ, анѣ не могла вбдповѣсти.

— Не можу емъ сказати, яка я вдячна, язѣ имъ добре сприяю!... вышентала жалбсно, слухаючи промовы старого економа.

Коли наразъ хтось станувъ за нею. Оглянула ся позадъ себе. Постать Марва выросла изъ землѣ. Стоявъ такожь зб вбдерытою головою, убраннѣй святочно, неначе вважавъ себе такожь однимъ изъ ен слугъ, и витавъ глубокемъ повлобомъ.

Вбдохнула на видъ знакомого посередѣ тыхъ усѣхъ, подала ему руку їй потягнула до себе.

— Подякуйте, прошу васъ, за мене! Дуже сердечно! Прощу сказати, щб я не забуду того ихнього привѣту!

Вбнъ почавъ рѣчь своимъ грѣбкимъ голосомъ. Товпа слухала, а вѣдтавъ вѣдповѣла змѣшанымъ громад-нымъ окликомъ.

— Що они кажуть? — запытала.

— Просяць, щобы панѣ лишились середъ своихъ на завсѣгды.

— Лишу ся, лишу ся, скажѣть имъ!

Старый Савгардъ поступивъ кровъ на передъ и вѣдбавъ ся.

— Паночку, прошу сказати паннунци, абы насъ любила, якъ батьки любили; щобы за нѣхъ прикладомъ рядила.

Марко переказавъ бесѣду. Ярина крѣзь слѣзы глянула на сивого слугу, безъ намыслу обняла его за шю и пригорнула зъ цѣлого сердца.

Старый стративъ голову. Пѣднось изъ хлѣбомъ и сѣблю вѣддавъ Маркови, а самъ якъ довгий упавъ ѣй до ногъ; товпа загудѣла запаломъ и зачала тиснутись до неѣ. Леды проломилась. Десъ у глубинѣ ударила селянська напеѣя, людъ то смѣѣѣвъ ся, то плакавъ на перемѣну, цѣлувавъ еѣ по рукахъ, хотѣвъ нести въ дѣмъ, — наконецъ забракло въ неѣ спѣтъ, огляоглянула ся на Марка, прохаючи о помѣчь нѣмымъ поглядомъ.

Вбнъ зрозумѣвъ, сказавъ слѣвъ вѣльѣка и гнетъ товпа розступила ся въ двѣ лавы, лишаючи для неѣ вѣльный проходъ ажъ до ганѣу. Веунула руку пѣдъ раѣя великана, ѣ ишли разомъ тымъ шпалеромъ поводи середъ невинныхъ оклеѣбѣвъ.

Въ половинѣ дороги ледви пригадавъ собѣ Черванъ Мервѣса ѣ пошукавъ его очѣма. Американецъ утѣвъ вѣдъ того урочистого принѣтя. Его нервы, щѣ лю-

били спойбї, скрылись пбдъ захистливї крыла дому. Хотївъ убїти, але на порозї наткнувъ ся на глухого Филимона, котрый простуючысь у своїй споконвїчабї ліберїи, тримавъ на уголовю вязанку ключївъ и ролю шамбеляна розумївъ зовесїмъ поважно. Въ той двбръ, въ котрбмъ стороживъ рокбвъ двацять, мавъ впусити доньку колишнього пана й каштелянку — перше нѣкого...

— Отвори панови! — крикнувъ ему хтось у саме ухо голосомъ похожимъ на грбмъ. Вбнъ адригнувъ ся, немовъ раяли ему сповнїти смертельный грѣхъ.

— Панъ замкнувъ, вбдходячи и сказавъ: отворишь однимъ Орвїдамъ! — промовивъ беззубыми устами, зъ камїнинымъ опоромъ, и додавъ для ббольшої силы: — и Чертванъ такъ само мовили! Отворить панвунця, нехай чужинець жеде!

Мервїсъ зъ резїгнацію згорзувъ на грудяхъ руки и ждавъ, оглядаючи цѣкаво убраня селянъ, шїберїю службы, хвильованье товпы на подвѣрїю й молоду пару, що зближалась помалу до ганку.

Такихъ румянцївъ и радости нѣколи ще не бачивъ на лицї Ярины. Выглядала нѣбы вышша, гордѣйша й незвычайно щаслива.

— Якъ бы то побачивъ ей таку шбї батько. Отгдѣ зрадѣвъ бы! — подумавъ, усмїхаючысь задоволений.

Филимонъ поступивъ кблька кровбвъ, якъ мумїи пбдъ впливомъ гальванїчного тову. Нбсѣ ему почервонївъ и искрами блищали очи: дождавъ ся Орвїдбвъ!

— Старый емерить, слуга ще вашого дѣда, панѣ! — шепнувъ Марко — прошу его ущасливити й власноручно вбдчинити дверѣ свого дому.

Ваяла ключѣ. Замокъ заскрегетавъ, Марко розхиливъ крыла дверей.

— Дай вамъ Боже, панѣ, въ старому дому бать-
ебъвъ ихъ ческѣты й щастье! — сказавъ вланыячуся.

— Ну, а теперь вольно менѣ убѣйти, старый? —
запытавъ Мервісъ службову мумію, реазумѣеть ся, безъ-
успѣшно.

— Дарма праця! — сказавъ Маркэ — вѣнъ нѣчо-
го не чуе!

— Ты тутъ, Кляркъ? ходи-жь! — закликала пан-
на Ярина.

— Добре, що ты зволила пригадати собѣ мое
истнованье.

— Даруй, мѣй дорогій, але я такъ зворужена й
занята! Пане Черванъ, я хотѣла-бъ погостити тыхъ
людей!

— Я знавъ обѣ тѣмъ! Для нихъ приготована ѣжа
й напитки! Подумайте, панѣ, про себе й про свѣй вы-
почивокъ.

— Охъ, спасибб' вамъ, що тамъ нашли ся на
вступѣ. Я думала, що розплачу ся зъ жалю, що я чужа,
и зъ вражѣня на той видъ. Охъ, якъ же я щаслива и
вдячна вамъ!

— За що жъ менѣ? я сповнивъ свѣй обовязокъ!

— Воздухъ Европы дивно впливає на тебе, Ирѣ —
завважавъ Мервісъ, скидаючи зъ себе поволи плащ и
вбдаючи Филимонови въ руки. — Тамъ у насъ ты бу-
ла завсѣгды сильна здорова и споебйна! Охъ, якъ-жь
орігінальнй меблѣ!

— А правда! Прошу менѣ мѣй дѣмъ показати,
пане Черванъ!

— Паночку — оббзавъ ся Филимонъ тономъ, ко-
трый мавъ бути довѣрливымъ, а гудѣвъ, якъ повликъ у
пущи — тѣлько що приѣхавъ до васъ парубокъ изъ

Юргішкѣвъ. Стара панѣ хора, паннунця дуже васъ просятъ!

Марко занепокоивъ ся очевидно. Станувъ, подумавъ хвилю, и звернувъ ся до свои молодой помѣщицѣ.

— Мушу вѣдѣхати на вѣлька годинѣ. Даруйте, панѣ. Хорый потребуе мене.

Глянула на него невдоволена, нѣбы помѣчаючи.

— Ча то хто хорый зъ вашои родины?

— Нѣ, панѣ!

— Що-жь вѣнѣ говоривъ, той старый?

— Суевѣдка посвѣтсева, невидюща вдовиця, захорѣла.

Кличе мене.

— Вертайте ся швидко. Я тутъ безъ товкмача не дамъ собѣ рады. Ждати му зъ обѣдомъ.

— Спасибѣ. Можу забаритись довше. Може верну ся въ ноци...

— Ахъ, якѣ-жь вы добродѣйні!...

— Ча тамъ мешкае тѣлько невидюща вдовиця? Нѣхто бѣльше? запытавъ пѣдозрѣвно Мервісѣ.

Марко не вѣдповѣвъ нѣ слова, поклонивъ ся ѣ зникъ. На дворѣ граля вацеля ѣ бенкетувала товпа люду. Привзжѣ похожали по домѣ, всему дивуючись.

Двацять рокѣвъ не було господарѣвъ, а все выглядало неначе вѣдѣхали вчора! Вадло запопадна ѣ приязна рука тутѣи рядила.

Мервісѣ зупинивъ ся наконецъ, свѣичивши переглядъ.

— Знаешъ, Ирѣ, казку про короля Гаральда?

— Дай менѣ словѣй збъ своєю казкою! — кинула нетерпѣливо.

— Не хочешъ послухати? Шзѣда! Правда, ты гнѣвна, отже не цѣкава. Ичимъ часомъ, коли розпогодишь ся, таеъ пригадай менѣ а я тобѣ опсѣмъ.

Засміяла ся мемохбѣ.

— Ну, допустѣмъ, я рзпогодила ся. Оповѣдай свою казку.

Американецъ сѣвъ, запаливъ цѣгаро й гладячи въ тактъ свои бакены, зачавъ казку.

— Король Гаральдъ хотѣвъ выпробувати чесноту своихъ пбдданныхъ и заѣсвѣвъ на деревѣ при доровѣ золотый нараменникъ. Перевѣджаючи туды по трьохъ рскахъ, знайшовъ его на той самбй галузѣ.

— И на тбмъ ковецъ? До чогожь се вбдносишь?
— запытала.

— Ты, Ирї, дуже розумна й пратична особа, але въ тебе есть одинъ блудъ, не любишь повбленого розумованя. Кожна правда потребуе превладу. Вбдношу мою казку до того, що мѣркуючи по сѣмъ домѣ, тутешній людъ походить запевне зъ Авліи, зъ пбдданныхъ Гаральда! Що? неправда-жь? Ся стара мумія може навѣтъ тямить легендарный нараменникъ.

Показавъ на Филемона, котрый з'явевъ ся на поровѣ й гробовымъ голосемъ сповѣстивъ обѣдъ.

— Мабуть зазывъ до обѣду! — сказавъ встаючи Мервїсъ. — Служу тебѣ, Ирї: я радый покоштувати той хлѣбъ, що ты мевѣ обѣцяла въ Ковнѣ. На Чертвана не варто ждати. Мѣркуючи по его поспѣху, та невидюща вдовиця мае въ него особлившу ласку.

— И я такъ думаю, — подтвердила зб стягнутыми бровами. — Ты не довѣдавъ ся нѣчого про те у правника въ Ковнѣ?

— Я гадавъ, що ты дбнаешъ ся про всѣ тайны вбдѣ судженою его брата. Чи завважала, явї тутъ гарній женщины? Та панна Язвиглбвна робить дуже меле вражѣнье. Колибъ не дороги, мосты та й неладъ, я не

мавъ бы твоѣй вѣтчинѣ нічого зацінути. Ты мовчишь, Ірі? Про-що такъ глубоко думаешь?

— Про будущність, мѣй друже! Подумай лишень, що мы зробимо, якъ Чертванъ выповѣсть свои услуги? А зробити се безперечно!

— Ба, подвой ему пенсію! Кѣлько бере рѣчно?

— Не знаю! У него свѣй мастоць, працювавъ тутки проти волѣ.

— Возьми Нѣмця агронома.

— Тутъ либонь Нѣмцѣвъ страшенно не навидять!

— Що-жь порадишь? Учи ся що силы тутешнѣй мовѣ, а поки-що здай ся на службу. Нехай Чертванъ вваже тобѣ довѣренныхъ.

Мовчки вѣли довгу хвилю. Наконець панна похитала головою.

— Розпестивъ мене твоѣй батько! Тѣфу, соромно менѣ. Я вѣдзыскала край и майно, та замѣсть тѣшитись трачу надѣю. Добре ты важешь! За мѣсяць мушу вывчити мову, а поки треба терпѣти! Ты мене не покнешь сейчасъ!

— Ляшу ся, поки схочешь! Може ще Чертванъ дасть ся задержати. Не хочешь приглянутись танцямъ? Оно оригінальне!

Сѣли у вѣнѣ сальону й довго дивились на забаву люду.

Западавъ вечѣръ, забава тихла, наконець зачались явѣсь таемничѣй шепты, людь споглядавъ у вѣно, на молоду паню; видео нараджувавъ ся.

Потѣмъ змѣнила ся картина. Музика выступила на передѣ, всѣ вѣдергли головы и зѣ сто грудей загремѣла сѣльска невчена пѣсня.

Скѣбчивши куплетъ, поклонились до землѣ й рушили до ворѣтъ. Музика града безъ упину; вдучи спѣ-

вали дальше; за брамою голасы зачали притихати й до-го ще було чути ихъ гомбнѣ у спокѣйному вечерѣ.

Панна Ярина похилилася на вѣкнѣ й пѣдхоплювала захланно тѣ тоны.

— Яке то просте й гарне! — назала разъ-по-разъ.

На подвѣрбу служба прятала останки бенкету й забавы. Кѣльцохъ поважныхъ офіціаліствѣ пересунулось вѣдъ хутора й сѣло на ганну офіцины, положеной правору-чъ. Балакали щось изъ тиха, покурюючи люльки й дн-влячесь на дорогу. Мервісѣ змученый порозумѣвъ ся жестами зъ Филимонсѣмъ н пѣйшовъ спати.

Пѣсля денныхъ вражень панна Ярина не хотѣла спати. Она думала, наслухуючи шумъ вѣтру й деревъ. Коли она зрозумѣе сей край н людей? коли почуветь ся городянею — жмудинкою?...

Деся коло пѣвночи далекій тупѣтъ сполохавъ двѣр-снихъ пѣсѣвъ, розбудивъ дрѣмаючихъ економѣвъ. Ъздець наближавъ ся, вѣхавъ дуже швидко, бѣля брамы засѣвъ изъ воня й пѣшки зблизивъ ся до офіцины.

Ярина пѣзнала его поставу й понурый голосъ. Ко-ротко дававъ якѣсь приказы; офіціалісты вѣдповѣдали вѣлькома словами, вѣнѣ чассѣмъ запытавъ ся де-що, на-конець вѣдздравивъ ихъ поєивомъ руки.

— Łaba nakt, ropuj! (добранѣчь, пане!) — озва-лись разомъ.

— Łaba nakt jums! (— вамъ!) вѣдповѣвъ.

Ключъ засереготавъ у замку. Въ офіценѣ засѣяло свѣтло, вѣдчинено вѣкно.

Годину ждала панна Ярина. Годинники выдзвони-ли першу, по дворѣ лунали тѣлько свиставки вѣчныхъ сторожѣвъ, свѣдо разъ-у-разъ блимало й чути було въ хвили, коли переставъ шумѣти вѣтеръ, шелестъ пацѣру

въ остатнѣмъ вѣкиѣ. Чорна тѣнь чоловіка свѣла похи-лена надъ бюркомъ, щось писала й числила, не підно-сячи головы. Наконецъ порушила ся, встала й поїшла въ спальню.

— Гарна перспектива! — шепнула до себе, — и я такожъ такъ ницѣриту, якъ вѣнъ!

Марко працювавъ безъ упину. Якъ колисъ его батько, такъ теперъ вѣнъ громадивъ документи, пляны, доклады економічні, вѣнчивъ рахунки та звѣты. Трудна й томлюча робота була для него розрывною. Завтра той кѣстеръ записаного паперу вручить властительцѣ, возьме свою рушницю, Маріаса й поїде, такъ якъ прийшовъ, черезъ Девайту въ Сандвілѣ. Служба покѣчена — покѣчена!

Посвѣтъ стѣяло его року невсыпущою працѣ й на-реченою. Наконецъ люди назвали его злодѣемъ, розпу-щали вѣсти, що окрадавъ посвѣтску касу. Мавъ доволѣ заплаты за безкорыстну працю.

Ще кѣлька годявъ! А збудеть ся тягару! Бу-де вольный!

Упорядкувавъ паперы, поскладавъ у скринку тро-хи одежѣ, оглянувъ рушницю, погладивъ пса, котрый лествѣвъ ся до него, й погасивъ свѣчку.

Досвѣтокъ свитавъ на верхечкахъ деревъ...

Було близько полудня коли Ярина Орвѣдѣвна про-кинулася. Якусъ хвѣлю не знала де знаходитъ ся. Була се спальня еи дѣдѣвъ, просторна, темна вѣдъ гобелъно-выхъ обѣвт. Крѣвъ вѣвно зазирали въ городу липы. Дѣвчинка простягнула ся роскѣшно на великаньскѣй постели въ опонами й задзвонила.

Сѣльска покоѣвка всунула ся зъ таха. Була се у-вука шановного Фелимона. Она подала пани якусъ внижу. Паничка отворила еи й узнѣхнула ся радѣст-

но. Се були рамовы німецко-польскій, справжня нитка Аріядны!

Зъ ихъ помоогою порозумѣла ся якъ-такъ. Нова помѣщица довѣдала ся, що служвиця называеьт ся Устя, що сегодня погода, що панъ зъ офіцинь прийшовъ давно й розмавляєть ся зъ чуженцкимъ пансмъ и що то вбѣвъ давъ їй ту внижочку.

— Дотепный помыслъ! Ребя тсвимача видко ему надѣвла! Ну, я готова!

Въ сальонѣ тымчасомъ пѣнове балакали. Марно слухавъ радше зъ гаянтьемъ, а Мервісь оповѣдавъ систематично всторію свою й подѣвъ сврсты.

— Мѣй батько мавъ за молоду ферму въ напбѣвъ двѣсмъ ставѣ. Торгувавъ товарсмъ и звѣрячыми шкѣбрами. Псбравъ ся зъ одиначкою сусѣднього поселенця, и мавъ сврѣмъ мене двоохъ старшхъ сыновѣвъ. Келя я вродивъ ся, нашъ Ставъ бувъ уже вичій. Пралѣсы пѣдъ сокирами впали, Индіяне поштупили ся глубше, зачали зъ швидкостю блискавки зростати городá й завѣды. Найдено повляды зелѣза й цинъ, почва була вельми врсжайна. Девкола нашои фермы якъ грибы по дощи, зросло мѣсто — его назвали Дрексітті, пѣсля назвыща батька моеи матери. Памятаю ще, коли те мѣстечко мало одивъ крамъ, одну церкву й одну школу! Теперь числить шѣстьдесять тысячѣвъ людности, а въ ньому вѣльканацять севтѣ, десять шкѣлѣ, пятнацять заводѣвъ, вѣльнасотъ магазвнѣвъ. Мивуло ледви двацять рокѣвъ; за янихъ десять лѣтъ дорѣвняе Філядельфіа!

Американецъ переставъ на хвѣлю и зъ гордѣстю глявувъ на слухача.

— Дакъ вамъ розростатись! — зъ буркотѣвъ Марко.

— Мѣй батько превидѣвъ свѣтлу будучѣсть оселѣ. Еъ первспочивѣ завупивъ за безцѣнъ просторы землѣ,

вѣдтакъ розпрѣдавъ половину, зарабляючи сто за сто. Половину лишивъ собѣ для зарббку. Найстаршому братови купивъ кѣлька сотень акрѣвъ въ жилоу цѣны, оженивъ его й оселивъ. Середущій не хотѣвъ дома працювати, и есть по званю морякомъ; а отримавъ технічне образованье й капиталъ. Батько лишивъ ся на фермі, мати давно вмерла, заразъ по монхъ пологохъ, я заклавъ прядильню бавовны. Отсе наша исторія.

— А панна Орвѣдѣвна? — запытавъ Марко.

— Охъ, то такожь стара исторія. Я мавъ дванацять рокѣвъ, коли до нашої плянтаціи прийшовъ худій, въ лахи одѣтый, покалѣченный чоловікъ изъ чотирьохлѣтною може ледви живою зѣ змученя й голоду двѣчвикою, прохаючи работы й хлѣба. Они йшли въ заходу й довго стояли пѣдъ нашою брамою, бо нѣхто не вѣривъ, абы той злидаръ здавъ ся до чого на поле. Наконецъ постерѣгъ его мѣй батько и принявъ зъ милости, радше задля дитины — бо дуже любивъ дѣти.

Чоловѣкъ станувъ зъ муринами й китайцями до працѣ. Робивъ тихо, бувъ слухняный, не вгававъ, що було силы въ знеселеному вуждою тѣлѣ, але тои силы не було вже багацко.

Забули про него въ товпѣ. Зъ дитиною мешкавъ у будѣ на плянтаціяхъ...

Въ ту хвилию выхилила ся тихо зъ за плечей Мервіса Ярина Орвѣдѣвна й кладучи ему руку на плечи, сказала:

— Я докбичу, Клярѣ свои подѣвъ! Ты багацко затаешъ!

Сѣла межи ними й говорила дальше зворушенымъ голосомъ:

— Той лихій робѣтникъ мешкавъ у будѣ, вѣвъ зле, ходивъ у лахахъ, а грѣшь збиравъ и ховавъ у щѣливу

въ стѣнѣ. Дативу вчивъ молитовъ у незнакомѣй мовѣ и присылавъ обѣтницею, що хутко пбйдуць на схбдъ черезъ великій моря — до матери, що жеде на нихъ. Говоривъ, що его край гарный, що въ него своя ферма, и добрый старый приятель за морями. Датива затимила все! Працювавъ два роки, поки одного дня сягнувъ до сховку по крбавый грбшь на подроожъ — и не знайшовъ нѣчого. Хтось вырывъ сховкъ и обрабувавъ бѣдолаху въ его неприсутности. Може китаецъ зъ плянтаціа.

Пбсла того чоловѣкъ стративъ надѣю. Чара недолѣ пережила ся черезъ край: не хотѣвъ працювати, поглянувъ на дитину скляными очима й зарыдавъ.

Кблька тыждѣвѣвъ лежавъ у будѣ. Датива була годна, вбвъ кнварѣ тблько — пяти й моливъ ся. Були бы разомъ згнули обое, якъ бы не панъ Мервисъ, чи радше Кляркъ! Вбвъ якось случайно зазирнувъ у буду и спровадивъ батька. Забрали хорого й дѣвчину въ панскій дбмъ, ен нагодували, до него поклинали доктора, не щадили заходбвъ. Але не було вже що ратувати! Природа выпалилася, якъ гнбтъ безъ оливы. Умеръ черезъ вблька день. Передъ смертью выпоровъ изъ лахбвъ свруткинѣ пожовкелыхъ папербвъ и пушку сѣрого пѣску зб свяченою мошонки. Давъ дитивѣ золотый медаликъ, вбдмокъ перстена й велѣвъ, коли доросте, йти на схбдъ, за моря до матери. Зъ паномъ Мервисомъ розмовлявъ черезъ хвилю, поручивъ его опѣць сироту й тѣ паперы. Якъ умеръ, то пблѣ католицкѣй похоронивъ его, а той пѣсовъ кинули ему до гробу.

Голосъ сповѣдаючоз урвавъ ся. Замокла на хвилю и вдвляла ся въ вбено, прегрызаючи уста, на котрѣ може зъ глубины душѣ тисмо ся хлыпавѣе.

Марко не зводавъ очей зъ ен лица. Та повѣсть зворушила его до глубины душѣ.

Недсбитокъ не вернувъ ся до вѣтчины, тѣлько пушву жмудской землѣ, якъ дорогѣ мошѣ, кинено ему на деревище, а дитина лишилась безъ рѣдной ѣ далекои невѣ и плакала..

Понурого чоловѣка заболѣло щось тяженько въ грудяхъ. Несвѣтскій проймакчій бѣль вѣдбивъ ся на лицахъ, прѣдеръ ся вѣрбъ почорнѣлу шебру, закрасивъ обличье ѣ виски темнымъ румянцемъ. Зворушенный увесь, похиливъ голову.

А Клярѣкъ Мервѣсъ згорнувъ руки ѣ колышучись на вѣрѣслѣ, привѣраувъ ихъ до рѣвноваги спокѣйнымъ, повѣльнымъ голосомъ:

— Цѣле те нещастье не сталося бы було, якъ бы въ нашѣй фермѣ була знайшла ся жѣнщина, якою вѣльканацять лѣтъ опѣсля була Ирѣ.

Дѣвчина прочнула ся зъ задумы ѣ потрясла голосую:

— На таку недолю, щѣ лѣточить душу, Клярѣкъ, не мае ратунку. За богато втративъ мѣй батько въ житю далено було ему до краю. Тутъ лежали для него тысячѣ, а похоронили его зъ ласки пана Мервѣса. Ихъ ласкою я выросла!

— Деклямуешъ пустѣй фразы, Ирѣ! — перервавъ Американецъ — я оповѣмъ тѣй уступъ. У насъ дома, пане Чертванъ, бракувало довѣки. Батько не мавъ наъ кимъ пеститись и жаргувати, я не мавъ зъ кимъ пустувати. Нашъ пустый дѣмъ повеселѣшавъ, коли она прибула.

— Вы могли приймити яву своячку або знакому. Бридня! Вы вчинили милбсть! Годували мене, якъ рѣдну, вѣддали въ школу, не гнѣвались нѣколи.

— Не було гѣ щѣ. Ледви трохи вѣдъ землѣ вѣдросла, а вже стала ся пожиточна. Зѣ школы по пятна-

пятьохъ рукахъ принесла патентъ, вѣдбула курсъ торговельный у заводѣ, практиковала пѣвъ року явъ доглядачка въ шпитали. Она не думала, роблючи те, про каріеру для себе, бо вернулась до старого батька й на фермѣ стала ся провидѣньемъ.

— Деклямуешъ пустѣ фразы, Кларкъ! — повторила его высказъ, встаючи. — Ходѣмо на свѣданье! — доквнула.

— Потрѣбай! Не сказала ще, що дѣти робѣти збѣ ты забрала въ школку, що хорымъ дала опѣку, що батькови заступила секретаря.

— Працювати було обовязкомъ. Доволѣ тои балаканины!..

— Нѣ, даруй! ты не сказала, що дала вѣдмову мѣліснереву Уіліямови Джексонкови лишъ длятого, що батько плакавъ на згадку про розлуку.

— Мѣй дорогій, яжь могла мати личнѣй причины, стже нема нѣякои заслуги въ тѣмъ нѣбы посвяченю.

— Такъ то й я такъ думавъ и пѣдъ впливомъ тои спасенной надѣ освѣдчивъ ся тобѣ на другій день по Джексонѣ. Я бувъ такъ певный принята, що мавъ навѣтъ перстенець у вѣшени.

Ирина газмѣяла ся сердечно.

— Ты не допускавъ, що не ты, а хто другій може иснувати въ моѣй душѣ?

— Та кобы иснувавъ, тазъ я бодай зльичувавъ бы его! Ахе й тои розрады я не найшовъ у вѣдмовѣ!

— Лашавъ ся тобѣ перзтень и свобода. Ты розрадевъ ся хутко.

— Ну, певна рѣчь. Не мѣгъ же-жь я плакати, або повѣстися! Бо й що жъ бы оно помогло! Олроче, я тогдѣ бувъ страшенно занятый новою машиною до сук-

бана бавовны. Тямишь? я навѣтъ вѣдь того зачавъ мое освѣдченє...

Мервісь звѣвъ подъ стелю блѣлї очи й зѣтхнувъ.

— Панна Орвідѣвна розсѣялася и выйшла зъ комнаты.

— Беру васъ за свѣдка — звернувъ ся до Марка панъ Мервісь — чи оно не льогичне? Батько хотѣвъ еи затримати, она хотѣла лишитись. Треба було получити ся въ родину. Я не претивъ бы ѣй працювати й дальше въ своему званю. Повинно було сконтить подружье. Батько любить еи ажъ до чудацтва; я такїй бувъ певный доброго вѣвця, що не обзывавъ ся нѣ до одной вольной женщины опрѣчь — що до неє. На-вѣщо, думавъ я, даремный захѣдъ и втрата часу? Мы знали дуже добре, нѣколи не було суперечки. Я мѣгъ смѣло купити перстєнь. А знаете, для чого вѣдмовила? Щобы не пѣдозрѣвали еи о интересѣ. Нѣ, нѣ та й нѣ! Я говоривъ цѣлу годину, покликавъ батька, братову, не помогло нѣ-що. Прошу-жь менѣ скавати, чи оно не соромъ, тавїй бракъ льогики?

— Я на мѣсци панны Орвідѣвны не вчинивъ бы инакше, — высказавъ свѣй поглядъ Марко. — Була вбога, отже була горда й недовѣрлива. Теперь вѣдповѣла бы може инакше.

— Ого-жь якъ разъ, що нѣ. Одинъ доваъ бѣльшо — нельогичности. Батько мене навмы снє выславъ изъ нею. Зъ оглягу на мавтокъ стоимо теперь порѣвно. Ну, а й теперь такожь не хоче! Перстєнь завсѣгды ношу въ кишени, але лебєнь, що вѣддамъ его нячѣй, бо панна Ирї мимо науки и розсудку страшно нельогична.

Замовѣвъ и волысавъ ся дальше, глядячи въ тактѣ свои бакєны. Выглядавъ зажуренный, неначе по невдатной пробѣ скубана бавовны.

— Чому-жъ таѣ дово не пбднимали панове заходбвъ що до спадщини? — оббзавъ ся Марко по малбй перерѣ.

— Мы не мали нбякого документу кромѣ метрицѣ и свѣдоцтва роду. Казимиръ Орвидъ хотѣвъ саме вертатись; не знавъ, що смерть насочить. Устно сназавъ батькови, хтб вбнз, и назвавъ пана Чертвана. По смерти залехано тб заходы, а вибсла батько не хотѣвъ утратити пестбйну й вбдеждавъ справу зъ дня на день. Злучай усе рѣшивъ. Въ газетѣ Ярина вычитала ваше назвище й затимила его. Попрсахала батька, щобы написавъ до Парижа. Чи то ваша сестра, та студентка зъ Сорбонны?

— По батькови.

— Чи панове вже по свѣданю? — оббзвала ся панна, высуваючи голову зъ поза дверей вдалнѣ.

— Спасибб', панѣ! — поклонивъ ся Марко, встачючи хутко зъ мѣсця. Ледви пригадавъ собѣ, зъ чимъ тутъ прийшовъ.

Кляркъ зачавъ зъ великою прецвбєю добирати цигаро; Чертванъ, якійсь дивно не свбй, зблизивъ ся до молодой господинѣ.

— Я привѣзъ вамъ, панѣ, книги, — вымовивъ зъ трудомъ. — Може зволите ихъ, панѣ, переглянути и мене вже увбльнити...

— Чи не можете збстати, пане? — сказала зъ просьбою въ голосѣ.

— Не могу, панѣ! И я доробляюсь тяжко лѣпшой долѣ. У мене гурма працѣ.

— Чи для васъ мало вынагороды?

— Мы за грошѣ не служили тутки! — вбдказавъ, закидуючи гордо голову. — Батько вчинивъ те ради приятеля, я ради батька. Опроче, правителѣвъ не браѣ;

можу вамъ, панѣ, нараяти способного и честного чоловѣка; служба стара, довѣрена, процесовъ анѣ спорбовъ ѣвянихъ, ладъ утраваленый за тыхъ двацять роковъ.

— Але-жь пане! я не знаю мовы, звычайвъ, правъ. Менѣ треба не правителя, але приятеля. Обѣцайте, води ласка, менѣ бодай свою помѣчь и раду въ починахъ нового жия.

— Кѣлько разовъ будете мене, панѣ, потребувати, я ставлю ся по принаву.

— Привѣдьте бодай що тыждня.

— Приѣду на кождый зазывъ. Загорода моя недалено за Дубиссою.

— Спасибѣ' й за те. Чи то велика ласка й жертва?

Глянула на него уважно, але вѣнъ не пѣдйсь очей и глядючи въ землю, вѣдказавъ глухо:

— Нѣ, панѣ! Нѣяка жетва...

Вѣдвернула ся, оскорблена тымъ камѣннымъ холодомъ. Чи-жь окрѣмъ любви до вѣтчины той камѣнь нѣчого не чуе въ сердца?

— Кѣлько менѣ ще часу посвятите теперь?

— До вечера погнѣчимо рахунки й контролю.

— До вечера... а вѣдтанъ?

— Пѣйду до дому!

— Пане! змилуйтесь! — закликала перелякана. — Вчора я приѣхала, не була нѣгде по-за подвѣрьемъ. про свои маетки знаю тѣлько, що про середину Африки! Покажѣть менѣ бодай зъ далека мою землю, лѣсы, хуторы. Нехай що nebude побачу, порозумѣю. Батьки нашѣ були братами; ради ихньої памяти, прошу васъ, дайте менѣ врихту приязни. Я тутки нѣкого не маю въ сѣмъ враю, до котрого зъ такою тугою ѣхала...

Ея голосъ мавъ чудовый мягкй звуки, а пивный очи

позирали жалбно. Обое стрѣглись поглядомъ. Его сурорѣ черты помякшали, потемнѣли вѣдъ хвилѣ крови. Зле вчинивъ, що дививъ ся, бо завагувавъ ся въ постановѣ.

— Лашу ся, панѣ, вѣлько буду мѣгъ! — вѣдповѣвъ безъ намыслу.

Се була ей перша псѣда. Вѣдѣтхнула!

Мервісѣ, добнячивши цигаро, найшовъ ихъ у кабинетѣ надъ столомъ, заведанимъ паперами. Вѣнъ розмѣстивъ ся выгдно, и слухавъ годину агрономічно-адміністраційнои прелекціи, наконецъ занудившись, уставъ, щобы пойти до парку.

— Пане Чертвавъ — запытавъ, — чи садбвникъ мене зрозумѣ?

— Нѣ, вѣнъ навѣтъ по польски мало розумѣ. Чого вамъ треба?

— Я бачивъ рѣку и вношу, що рыбна. Я хотѣвъ бы роздобути приману на вудку: се наймелѣйше проведенє часу! Газардъ и обсервація! Вудку я привѣзъ наъ дому. Ты вже смѣнешъ ся, Ирѣ? Ты завсѣгды мой угодобаня трактуешъ зъ гумористичного боку.

— Мысль вудки зъ Америки то справдѣ незвычайный газардъ и обсервація! А однакъ було бы гѣрше, якъ бы я плавала изъ-за твоихъ угодобань.

Марѣо покликавъ слугу й поручивъ ему аматора рыбожовлѣ. Панна Орвѣдбвна сердечно забавилась тымъ епізодомъ. Великанъ анѣ не муркнувъ.

— Чи вы, пане, нѣколи не смѣтаете?

Похливиъ ся надъ якимсь пляномъ.

— Нѣколи... — забурмотѣвъ ляконічно.

— Вы не женатѣ?

— Нѣ, панѣ!

— Затымъ вдовець?

— Дячого-жь? запытавъ, звѣдючи здивованій очи.

— Бо у васъ есть обручка..

Глянувъ на свою руку й вѣдказавъ невыразно:

— То материна.

— Ага, отже вы втратили матѣрь? Давно?

— Дуже давно!

— Таъ длятого вы тагій понурій. И нареченои у васъ нема?...

Заперечивъ головою.

— И родины нѣяков?

— Тѣлько по батьови. Они окремо, я окремо.

— Таъ вамъ дуже пусто й нудно на свѣтѣ.

— Яъ вожному! Є смутокъ, є й потѣха! Чи, панѣ, переглянули сей плянъ хутора Гілусъ? Тамъ стоить вѣвчарня й тысячка англійскихъ овецъ.

И впятъ встонула въ праці. Слухала его уважно, серіозно, робила выписки, выштудовава про велику силу подробиць. Черезъ двѣ години праць єя лиця поблѣдли, очи свѣтились горячково. Змучилась, не выпочила гараздъ пѣсля дороги, а проте працювала дальше. Тѣльки вѣлька развѣ скривилась и доторкнулась вискѣвъ. Вѣдъ того напруженя й хасуу чисель розболѣла єя голова.

Дивна рѣчь: вѣнѣ бувъ занятый одыими книжеками, а проте постерѣгъ и розумѣвъ той рухъ. Завагувавъ ся и наконецъ перервавъ свѣій звѣтъ.

— Щожь дальше? — пытаха — докѣнчимо-жь про ту горальню.

— Може докѣнчимо газтра? Вы, панѣ, змучились.

— Нѣчого. Мушу покористувитись вашю чемностію й часомъ. Вѣдпочину вѣбєся!

— Уже завтра докѣнчимо! — повторивъ пѣдносячись.

— И гараздъ, коли ваша воля. Ходѣмо вѣдѣдати рыбалку.

— Можемо сегодня оглянути одинъ хутѡръ, отсей найблизшій, Поверпяны.

— Ахъ, добре! зъ повною приємністю. Спасибѡ вамъ!

Забѡччала чудовимъ поглядомъ и пѡйшли разомъ у городъ. Парѣ схилявъ ся терасами до рѣки й бувъ удержаний, якъ загаломъ усе, дуже старанно. Дубисса, що обкидала на весну пѣною надбережяй дерева, теперь вернула ся трохи назадъ у корыто, лишачи кусень твердого, стрѡмкого берега. Мервієз сидѣвъ тамки, и зъ терпѣливостю китайского бонзы дививъ ся на кавалонъ корка, що танцювавъ по хвиляхъ. У глечичку, що стоявъ побѡчь него, було вже вѡльва дробныхъ рыбокъ.

Клярѣ навѣтъ не обернувъ ся на шестъ крокъ.

— Якъ же зъ твоимъ газардомъ и обсервацією? — заклинала весело господиня.

Порушивъ ся нетерпѣливо.

— Ирї, ты знаєшь, що рыба боить ся галасу! Тѡлько разѡвъ я тобѡ говоривъ. А теперь опять, такъ якъ звичайно, ты наполохала звѣрину. Черезъ пять хвиленъ вѡлувала довкола гачка. Втѣкла й не вернетъ ся!

Вытягнувъ вудку й знеохоченый кинувъ на пѣсокъ.

— Не бѡйтесь, пане, — обѡзвавъ ся Марко — въ рѣцѣ не одна она! Лакомѡсть и цѣкавѡсть те всесвѣтїй хибы у рыбъ!

Панна Ярина здвигнула плечима. Она зачала цѣнаво приглядатись краевидови околицѣ. Лѣворучъ вливала ся въ Дубиссу зъ шумомъ Ейня, обертаючи колесо млывське, праворучъ бѣлѣли Скомонты, червоцѣла ерѡ-

вля церковцѣ, чорнѣли величавѣ грушѣ на приходствѣ, а кѣлька селѣ вдовжувалось довгою смугою.

Просто передѣ ними стояла тиха, поважна дѣброва й вѣдбивала ся вѣ синихъ бурливыхъ хвиляхъ Дубіссы.

Кѣлька човѣкѣвъ плавало тамѣ и сямѣ зѣ рыбами або зѣ вязанками свѣжого сѣна; по поляхъ снувались ратаѣ зѣ плугами, вѣ ряды-годы заспѣваѣ дехто на водѣ яку богомѣльну пѣсню, або люди витались при стрѣчѣ божимѣ именемѣ.

Картина була живописна, тиха й дуже погѣдна. Навѣть Мервісѣ зачавѣ їй приглядатись и по хвили зволивѣ аробити помѣтку:

— Подобаѣть ся менѣ твоѣй край, Ирї! Юстей видѣ заступаѣ навѣть лихї дороги й дѣравї мости!

— Гарный — повторила зѣ усмѣхомѣ — тѣлько дивно якїй тихїй. Гляди, якѣ тї люди поволи рушають ся, поволи працюють и разѣ-у-разѣ мовчать! Порѣвняй се зѣ лихорѣдною роботою американьскои ферми!

— Людѣ ниче дѣло! — вѣдкававѣ Мервісѣ. — Зѣ моихъ помѣчень высновую, що мусить бути лѣнливїй, тяжкїй, непроторный и понурый! Нѣчого дивного, що нарѣкають на бѣду!

Марѣо мѣжѣ тымѣ внивѣ ся очима вѣ дѣброву и напруживѣ слухѣ. Крѣзь шумѣ Дубіссы й мимо вѣддали, явїсь далекїй грохѣтъ и лоскѣтъ вливаѣть ся ему вѣ ухо, гомѣтѣвъ про щось, витавѣ и накликувавѣ. Слова Мервісовї перервали ту таємничу бесѣду, звѣвъ долѣ на Американця очи й зачавѣ глухо, оживляючи ся чимѣ разѣ бѣльше.

— Вы помыляѣтесь. Нашѣ людѣ, на выгладѣ тяжкїй и понурый, працюѣ якѣ муравель, а серце вѣ него лагѣдне и благородне. Правда, вѣнѣ мовчать, але не вѣзѣ за того, що не хоче говорити, або не мѣркуѣ вѣ го-

ловъ, але черезъ те, що ему не вольно говорити та й не ма коли! По тыхъ нашихъ селахъ не найдете шинкѣвъ анъ рознуеты: та тиша лѣпша за деякій тамъ гамбръ! Робимо помалу, але невзышуче, що мога...

— Простѣть, пане, легкодушнѣй высновки, — сказавъ Мервісъ, вытягаючи до него руву. — Я заразивъ ся хибкою Ирї: покваннымъ осудомъ. Теперъ буду по вашому мовчати й помѣчувати.

Павночка окинула ихъ поглядомъ зъ пѣдъ брѣвъ.

— Не скидай на мене власныхъ грѣхѣвъ! — закликала, — признай ся, що для тебе поза Америкою нема звершености, а поза англиканьскою церквою нема спасеня. Ты тѣлько разбѣвъ повторявъ се менѣ!

— Ну, очевидно зъ вышнюю церкву. Я не девоцъ. Люблю надо все спокѣй!

— Знаємо, знаємо! Те *спрую* чувъ панъ Чертванъ певно вже сегодня кѣлька разбѣвъ, а я тысячу разбѣвъ! Що то за двѣръ? — запытала Марка.

— Скомонты! — вѣдказавъ коротко.

— Чѣвъ? може той вдовецѣ, що вы до неи вчора навѣдувалася?

— Нѣ, панѣ, то мастовъ моего батька.

— А! стже вашъ теперъ; а тамъ дальше то церква?

— Нашъ приходъ.

— Такъ вы тамни мешкаете въ Скомонтахъ?

— Нѣ, панѣ. Мое за дѣбровою, зъ вѣдѣль не видко.

— А лѣсъ чѣй?

— Мѣй! — сказавъ изъ выразомъ радости въ хмурыхъ зѣвцяхъ.

— Є тамъ янѣ звѣрята? — вѣтшаєтъ ся въ розмову Мервісъ.

— Звѣрена, думаете?

— А-тожь. Куйсты, шакалѣ, медведѣ?

— Нѣ, тавехъ у насъ нема, одвѣтивъ зъ найзимнѣйшою кровю Марко.

Панна Орвідовна сѣла на бѣрезѣ й водячи очима по краевидѣ, запытала:

— А та вдовиця, сусѣдка здорова?

— Здорова, — одвѣтивъ лаконично.

Що може ея обходити незнакома? — думавъ Марко про себе — отъ собѣ пытаеть ся хибань задля пустов болячки.

Въ ту пору надѣйшовъ локай и сповѣстивъ, що ковѣ готовѣ. Мали ѣхати й оглянути хутѣръ.

Мервісь лишивъ ся. Закинувъ вудку и на-пѣвъ прижмуреными очима помѣчавъ поплавецъ на водѣ. Въ ряды-годы тепло й тишина заколысували его до сну и вѣнь дрѣмавъ, хитаючись и рушаючи незвѣдомо руками. Ему снились плянтація, бавовна, тиски машинѣ, щѣ-тыждневѣ выплаты й пуддінгѣ, приладженый бѣлесенькими рученьками Орисѣ. Усмѣхавъ ся крѣзь совъ, а тымчасомъ рыбы обгрызали примаву и втѣвали, а рыбаки изъ човновъ приглядали ся новѣй незвѣстнѣй особѣ й смѣялись простодушно.

Мервісь мѣгъ посвятити ся своѣй пристрасти безъ вѣякого довору совѣсти. Ярина не потребувала его нѣ трохи. Вѣдъ досвѣтку пѣшені або вѣскомъ звѣдувала свои посѣлости, вглядала въ кожну подробицю, за поворотомъ слухала поясненъ Марковыхъ и вчила ся притомомъ мовѣ своихъ батьковѣ. Они сидѣли звычайно на ганку противъ горѣда: вѣвъ згнутый, вдивлявъ ся въ землю, она обкладена подручниками й словаремъ. Не згадувавъ уже про вѣдѣздъ, але помалу привычювавъ ея до справъ господарскихъ, до контролѣ, до за-

нятебѣвъ хозайки дому, навчавъ прикладомъ, пригото-
влявъ до обовязкѣвъ.

Навѣстили хutory, лѣсы, млыны, хочъ поверховно,
але всѣ; служба приходила до неи по приказъ; розу-
мѣла вже кѣльна десятибѣвъ слѣвъ рѣдной мовы. Минувъ
тыждень, а вѣнъ не рвавъ ся на волку, до своєї працѣ,
до своихъ обовязкѣвъ. Сидѣвъ, якъ заворожений, при
нѣй и мовчавъ.

Разъ вечеромъ сидѣли всѣ трое надъ Дубиссою.
Мервисъ заманювавъ рыбы хробакомъ, Ярина вчила ся
зъ польского пѣдручника якогось реченя, найорошеного
пѣвгласными, Марко лежавъ сподалеки на травѣ й ди-
вивъ ся на дѣброву.

Коли зъ поза деревъ тихо, таемничо высковило чо-
венце якъ душпина, й правлене смѣлою рукою одного
керманича, почало впоперекъ перебирати ся въ напрямку
до Посвѣтя. Якъ минуло полосу тѣни, то послѣдній про-
мѣня захѣднѣго совця освѣтили выразно смаглу закрасу
скривленихъ, плачливыхъ чертѣвъ Луни Граля.

Чертванъ вставъ. На его лицѣ живописало ся вра-
жѣнне прикрости. Вперше хтось шунавъ его въ житю,
завликаючи до працѣ, пригадуючи, що пора до дѣла.

Граль помѣтивъ его й кермувавъ просто до берега,
змѣшаний здасть ся чужимъ а такимъ гарнымъ товари-
ствомъ, у втрому заставъ колишнього приятеля.

Уже зъ далека знявъ бреля.

— По мене ѣдешъ? — запытавъ Марко.

— Даруйте, я ждавъ два тыждѣ. Може у васъ не
ма коли.

— А щѣ, взявъ озеро?

— Якъ приказали, такъ усе зробивъ. Озеро наше,
але вы не дали розпорядку на ловлю, а тутки жиды
разъ-у разъ допытують за рѣбою. Я пѣйшовъ по раду

до вашого нанашка. Вѣнъ хотѣвъ по васъ самъ ѣхати, але щось нездоровый, то й пбславъ мене. Въ юргієскихъ млынахъ не стало жита, не мелють вѣдъ четверга. Молодшій зб Скомонтѣвъ допытувавъ ся за вами тричи. Такожъ и панна Ганна приѣхала вчора зъ братаницею пароха й такожъ васъ потребуе. А найгбрше вже зъ тими рыбами, бо теперь добре платять. Такъ ждемо на васъ, якъ на сонце.

Панна Ярина прислухувалась до тои бесѣды дуже цѣкаво. Изколи арозумѣла яке слово, — рещты дѣдумалась.

— Вы насъ уже покинете? — сказала зъ жалемъ.

Помовчавъ хвильку й не двлячись на неѣ, вѣдкававъ по своему воркливо :

— Кѣлько разѣвъ мене потребувати-мете, вину своеѣ й приѣду. Теперь треба йти.

— Сейчасъ?

— Сейчасъ.

Поклонивъ ся ѣй глубоко.

— Затымъ до побаченя! Спасибѣ' вамъ за все.

Въ ту хвелью сѣбна рыба на цаль зблизила ся вже до приманы, а проте Марвісь вытягнувъ вудѣу и простягнувъ до Марка широку праву руку.

-- До побаченя, абы швидко! — вымовивъ сердечно.

Стиснулись по братерски за руки. Панна глянула пильно на Марвіса.

— Можемо й мы попрощатись по американьски, — усмѣхнула ся зъ примусомъ.

Широка, опалена тверда рука обняла еѣ нѣжній палець, великавѣська постава похилила ся зъ пошаною. Мусѣла бути дуже певна своего, коли вѣдѣзвала ся до того бурмила весело, зъ блескомъ омгау въ очахъ :

— Можете еѣ й поцѣлувати, коли тримаете.

Вбѣ похиливъ ся ще нивше й мовчки сповнивъ позволѣ. Коли выпроставъ ся, темный румянецъ закрасивъ ей лице. Вбѣ сминавъ ей поглядъ.

Не промовивъ ббльше нѣ слова, поплонивъ ся ще разъ и зсуувъ ся зб стрбжого берега просто въ човенце. Лука застанивъ ему мѣсце при стерѣѣ, подавъ керму. Вбдсочили на кблья сяжѣнь.

Сонце облрло хвилѣ Дубиссы красною луны. Горѣла вода, човенце, вершки дбровы, стояли въ огни силюеты обохъ керманичѣвъ. Одень дробный, згорблений, вдвивъ ся безъ думки въ глбучѣвъ, другій якъ дубъ выбуйвѣлый и могучій зъ пбднесеною головою, байдужный ва прудву быстрыу й часті рѣчній чорторѣ.

Весло гвуло ся въ его жилагыхъ долоняхъ, постава похилилася и нагинала ся ритмічно безъ нѣякого видко насилья.

Вбѣ упрямо дививъ ся на свои дубы й рвнодушно слухавъ плачливою повѣдѣи Гралевоу:

— Уже тыждевъ, якъ насъ Войнатъ выгнавъ изъ хаты. Потовкѣ, щб було незшихъ горшкибѣвъ, порубавъ кросна, одѣжъ и куферкѣ выинувъ за порбгѣ, а ен выгнавъ геть на дощѣ. Така моя доля! Я ледви вернувъ ся на другій день изъ озера й перевѣзъ безталанну въ свою хату. Теперь она безъ упиву плаче й не хоче говорити. Щб я бѣдный виненъ? Ивчому все усмѣхаеть ся, для мене все плаче. Лѣше було не родитись. Цѣла слобода пбдняла мене на глумъ та на смѣхъ, а на неи поназують пальцами. Щб она вивна, бѣдна, слаба женщивна? Причепилась до неи моя доля, якъ перстенецъ до леву, й омотала ен житѣе.

Въ ту хвилю вбдъ Посѣтя загомстѣла по хвиляхъ рѣки мелодія незнакомой пѣсньки. Ен спѣвавъ спершу

одинъ голосъ, вѣдтакъ два, а потѣмъ зновъ одинъ жѣночій. Марко оглянувъ ся. Оряся Орвѣдѣна стояла на березѣ, опираючись на чудернацко повроченый пень старон вербы. Гнучке молоде галузечко убрало нѣбы въ зеленѣ рамки ея головку, а тло поволотило сонце. Выглядала наче картина византійской школы, ретушована кистью Фра Анджеліка.

Молодой чоловѣкъ стоявъ янусь хвилю и вдивлявъ ся въ ту картину. Потѣмъ немовъ гнѣвъ и снаженѣсть перейшла черезъ его очи, поглубевъ весло у хвилѣ, зморщивъ брови й не глянувъ обльше. Човенъ заплывъ у тѣнь дубѣвъ, а зъ того берега не було вже видко нѣчого. Луна на рѣцѣ зачала темнѣти й гаснути, вѣдтакъ утихла пѣсня.

На обохъ берегахъ наставъ теперь спокѣй и нѣчимъ незаколочена мертвота; тѣлько старый Девайтѣсь наслухувавъ вѣсти, що несла ихъ ему Дубісса, и шептавъ мавстатично.

Пѣдъ его тѣню довго думавъ самотный чоловѣкъ. Коли вѣдѣйшовъ, то небо було засѣяне звѣздами, а въ слободѣ спѣвали першій пѣвнѣ. Дубъ пращавъ его протяжымъ шелестомъ, а дубы-внуки повторяли за патрієрхомъ пращанье глухимъ хоромъ.

VII.

- Павно Ането?
— А що, добродѣю?
— Чи хутко вже буде конецъ зъ тымъ вѣвчевымъ хробацтвомъ?

Добродѣю! не годать ся такъ нехтувати трудящу

пчблгу! то взорець праць, яеъ и нашъ Марко! Та й на олтарь дае бѣлый вѣскъ; а й мѣдъ не въ одной слабо-сти поможе...

— Нехай его тамки всѣ дятелѣ выключють, той колючій накорѣнокъ!

— Такъ клеветчуть на пчблгу злі люди! Она не кусае. Хѣба що боронить матку й уликъ? Кто ее любитъ, того не твене! а ось я три роѣ збрала й не маю нѣякой кривды!

— Панна Анета мастить ся чѣмсь тайнымъ, тымъ то й супокѣйна! А мѣжь тымъ анѣ мы анѣ худоба мѣсця знайти передъ ними не може. Не-що давно покусали Марка, а вчора менѣ лошака покалѣчили. Тѣфу! Гренісеъ запухъ, яеъ коновна, мене вшпилила якась въ саме око. Кара божа!

— Я вамъ, добродѣю, дамъ бедричу до ока. Гнетъ перейде!

— Нехай панна Анета дасть радше бедричу своимъ пчоламъ, щобы погамувались. Те ледарство лѣтае собѣ сверѣзь безъ церемоніи... я имъ втну колѣсь штуку!

— Прошу вашой милости, не робѣть того. Я имъ насѣяла меліссы, хутко освоить ся й будуть тихі, яеъ дѣти! Три пѣ, що то значить? Ледви яеій такій початокъ. Сегодня я найшла въ дѣбровѣ четвертый, у дуплѣ. Се останній!

— Що, ще оденъ? А до того лѣснѣй, найвѣдливѣйшій... Панна Анета вѣзьме менѣ й Гренісеа й вѣзь и коня й драбину! Ладно, нѣщо й кавати!...

— Ручу ся вамъ, добродѣю, се останній разъ. Пѣйшла бы сама, але високо, та й стара вже стала. Яеъ бы бувъ Марко, такъ помѣгъ бы!

— Певно, для него нема нѣчого пильнѣйшого, нѣжь роѣ выкурювати. Гренісе, запрягай сѣву! Але яеъ сей

не останій, то йй-Богу, вояцке слово, що позатыкаю въ уликахъ вбконця, нехай здыхають...

— Пчола, ваша малость, не здыхае, а вмирае. Се останій, бо на ббльше вже й мѣсца нема. За те будемо мати въ осени мѣдъ и вбскъ.

— Го-го! провѣдала панна Анета мою слаббсть. Розумѣеть ся! Буде зъ того тблько доходу, що кбтъ наплаче! Най тблько панна Анета вертаеть ся хутко, бо на пбдвечѣрокъ прийде чорна Уляна й Ганка.

— За годинку верну ся. Спасиббб, добродѣю, за конинку.

Гревись ваѣхавъ передъ дбмъ. Стара бабуся вложла на вбзъ сятко, мѣшочокъ, вропило, й нвчй пчеларскй прилады, потбмъ выкарабкалась сама й поѣхали, прашавй скавуляньемъ лиса й влекостомъ журавля.

Ремво Рагисъ воставъ ся на ослонй передъ домомъ зъ люльочною въ зубахъ, водячи доввола збитошными очима.

Бувъ тодѣ святсчный пбвдень и субота. Люди розсыпались по рѣцѣ й по поляхъ: молодй ради гуляня, старй ради балачни. Зъ сусѣднои загороды чути було тяжкй кашель старого Войнать, й его торкбтливый голость, якъ муштрувавъ нарббба й наймичку.

На Марковому подвбрю нѣхто не сваривъ ся, хиба що молодй бузъчата на щовбѣ стодолы, якъ выглядали поживы. Погода, сонце й достатен привертали мешванцѣвъ до супокою. Лисъ дрѣмавъ на приспѣ, сивый журавель меляхольно ловивъ на стѣнй мухи, червона вывѣрна вганяла ся свагбльно за горобцями по вишняхъ, або доганяла свбй власный хвбстъ, и вертенилась, якъ шалена. Пбдъ тыномъ мигнули внкולי слухи крблїва, щб обгрызавъ лезове прутье. Голубы, якъ бѣленька хмарка, злетѣли зъ горы до корыта зъ водою, а вбдтавъ обсѣли дахъ, ворбуючи *unisono*, собани выгрѣвали до

сонца то лѣвый бокъ то правый и простирагаюся выгѣдно, якъ себарты.

Усе жило въ згодѣ, супокою й було вдоволене своєю долею. Кѣсь у кѣтцѣ за вѣномъ свиставъ весело, а шпанъ скачучи по щеляхъ кричавъ щоразъ грѣмѣйше:

— На здоровье! Добрый день. Щасть Боже!

Рагісъ крутивъ вуса, жмуривъ очицѣ, гладивъ щѣтенисту чупрену, вѣдтакъ наклавъ на-ново въ люльку тю-тюну й зачавъ свѣвати цѣдъ носомъ:

Не наже неси по приѣдъ,

Тарі, тарі, тарі,

Иде Філіса у городъ,

Тарі, тарі, тарі.

Неначе для контрасту на улиці залунавъ спершу свистъ, а вѣдтакъ куплеты въ опереты по нѣмцян:

Beim Weine, beim Weine, da sitzt man gern zu drei,

Beim Liebchen, beim Liebchen, da sitzt man frei allein!

Пѣдкова задвѣнчала до камѣня, а за брамою зъявивъ ся Витовтъ на кони, убраиный неначе вѣхавъ на ловы у Вѣндзоръ.

— Гей! в тѣмъ хто? — вринувъ, беручи ся за боки.

Рагісъ прежмуривъ очицѣ ще щѣльвѣйше й вринувъ ся, що спить; навѣтъ царня не зводила гаревути, тѣльки вывѣрка и крѣляки пурхнули въ глубину города, настрашені неввычайнымъ крѣкомъ.

— *Verflucht! verdammt!* — забурмотѣвъ панничавъ. — Чя повымѣрела тѣ шитальевени, чи що? Авѣ слыху, авѣ дыху! Гей, Марку, вѣдчави ворота, бо ихъ тобѣ поломлю!

Собаки нѣбы зрозумѣли погрозу, збрвали ся зъ гавкотомъ; тогдѣ й Рагісъ рѣзлющивъ одно око, и

слюбовши флегматично, вѣдбзавъ ся до галасливон своры :

— А цять! а цять! послухъ, голото!

— А засъ! До сто чортѣвъ! черепы вамъ порозва-люю, бестіи! Чи то вы Рамко Раісѣ?

— А я! — замурыкавъ старый, не двигаючи ся зъ мѣця.

— Чи Марко дома?

— А нѣ! — була така сама вѣдповѣдь.

Гарне лице хлюпця зачало нервно дрожати. Вѣнъ збрідъ не въ познаку.

— Дови-жь я тутъ по него буду вѣдити? Чи то шпена? Чи вѣвъ нѣволи не бувае дома?

— У него нема дому, а ще за молодой, щобы сидѣти зб шпентальниками!... — вѣдкававъ флегматично Раісѣ, вытрясаючи зъ люльки побѣлт.

— Меаѣ що до того? Безъ нѣякихъ дотепѣвъ освѣдчаю, що я тутки въ останье и въ останье завзываю Марка. Бѣльше мене не узрите!

— Що-жь дѣяти! Перетерцимо и сей допустъ! — усмѣхувъ ся глузливо Раісѣ.

Витовтъ сницѣвъ увесъ жовчию.

— Сважѣть ему, щобы за три даѣ ставивъ ся въ Скомонтахъ ради пѣдпису пѣдѣлу майна пѣсля волѣ небѣщика батька, и щобы вѣддавъ менѣ добровѣльно пляны, котрѣ задержавъ хитро у себе! Розумѣешь? До трыхъ день даю терминъ, а вѣдтакъ его змушу. Нехай собѣ затямить добре!

— Затямимо; ясный пане, кожне ваше словечко! Розумѣть ся! Рахунки зѣйдуть ся! го-го, чомъ бы нѣ? видко потреба вамъ сейчасъ дзвѣнок монеты? ну-ну, потерпѣть трохи! Марко ен для себе не затримае. Принесе!

— Я его нечистыхъ грошей и знати не хочу! Не-хай мевъ вѣддасть те, що загарбавъ, и нехай иде собѣ на чотыри вѣтры! Я навчу его чесноты й точности!

— Може й мене? — докинувъ Рагіст.

— Васъ такожь слѣдъ бы було провчити, якъ трактувати поважну справу. Тутъ вѣ-трохи невмѣстивъ глупі жарты!

— И глупі погрозы такожь!

— Побачимо мы, якъ скѣнчить ся та упертѣсть ва-ша и циганство!

— Побачимо! а поки пора скѣнчити вже ваші на-глості, блазие! — пѣднѣсь голосъ Римко и схопивъ ся въ ослона.

На той рухъ и голосъ четвероножна команда ста-нула готова до бою. Велики полетющій й заплі собаки скочили першій й загаркотѣли, выказуючи ворожій зубы. Старый взявъ у руку востуръ и пѣйшовъ до ворѣтъ.

— Вертай ся до дому, молокососе! Тутъ у сѣй загородѣ нема мѣсця для голодранцѣвъ! А языкъ три-май за зубами, бо можешъ пожалевати. Рушай!

Витсвтъ зъ высоты своего коня глянувъ зухвало на калѣву, гатисъ канчукъ мѣднѣйше въ долони и грызучи до крови слѣдѣ зубы, жовавъ проклоны.

— Рушай! кажу тобѣ! — повторивъ Рагістъ силь-нѣйше.

— Не горлай, дѣдусю! — вѣдезавъ молокососе, усмѣхаючись зѣдливо — я тѣлько дбаю про тебе, кѣль-ко про твое шудло!

— Рушай! — гувнувъ калѣвѣ.

Наче на гасло собаки кивулись на передѣ. Два до-пали до нѣадрей коневи, два до нѣгъ и черева. Одинъ зъ нечева вхопивъ вѣдця за чѣбѣтъ. Наставъ пекольный галасъ. Кѣнь зачавъ порскати, храпати, вѣдатисъ, якъ

шука. Витовтвѣ канчукъ замѣсть вѣдѣгнати собаку, приводивъ до шалености коня, котрый мимо гнуды, кинувъ ся въ бѣкъ и погнавъ улицею безъ удержу. За хвилию одинъ песъ задыхавый и спѣненый прииѣсь до вѣгъ Рагісови запорошену джовойску шапочку, другій доставивъ поторгану рукавичку. Два инчі приишли куляючи и сивулячи жалѣсно, наконецъ оставий зъявивъ ся зъ найбѣльшою добычою — нѣсь триумфально грѣзный ше недавно канчукъ.

По славутнѣмъ вѣдци лашивъ ся туманъ вурявы...

Сильно здивованій собаки обходили пана й заглядали ему въ руки. Не могли зрозумѣти, чому по ловахъ на таку грубу звѣриву не дѣстали анѣ скорѣвъ, анѣ внутрѣшностей. Рагісъ задыхавый и лютой, не давивъ ся навѣть на своихъ любимцѣвъ.

Спокій и тиша втѣзли зъ загороды. Лишилось незвычайно прикре вражѣнне, а прилучилась зверхня перепона.

Паробѣкъ вѣдъ Войната зазрѣвъ крѣзь плѣтъ и сказавъ заляканнымъ голосемъ:

— Господарь просить Марва.

— Нема — вѣдбуркнувъ Рагісъ.

— Ой, що то буде? — здохавъ мужинѣ — вѣнъ *мусить* уже скоро вмере!

— Войнатъ? Що-жь ему тамъ?

— Не знати, що. Пославъ ся й дуже вже чемно говорить. *Мусить* то вже ему конецъ, пане!

— Скажи, що ягъ Чертванъ вернетъ ся, такъ я его пришлю.

Паробѣкъ вѣдѣйшовъ, але та вѣдомѣсть сильно заняла старого. Чого мавъ бы хотѣти дядько вѣдъ выгнаного колисъ сестрѣнца? Може на-правду вмирае?...

Не довго думавъ супокійно калѣка. Марковѣй за-

городѣ судилось бути въ той день метою прочанъ и ровныхъ вѣстей.

Скрипнула фбртка, а на подвбрые увойшовъ немолодой мужикъ, сбрушенный мукю струнгій станомъ мимо старшого вѣву и якъ видко, волисъ вѣйсковый.

Станувъ на три ероки вѣдъ Рагиса въ правильѣй поставѣ рядового и мовчавъ.

— А щѣ тамъ, товаришу Южно? — запытавъ колишней капрала, гладячи вуса.

— Приходжу зъ докладомъ изъ млына. Сегодня въ ноци вода пѣрвала колесо.

— А де жъ ты бувъ, що не допыльнувавъ? Спавъ?

— А спавъ. Панечъ вызначивъ менѣ три годины выпочиву зъ опбвночи. Коли я прокинувъ ся, колеса вже не було. Я пѣйшовъ шукати й найшовъ пѣдъ Гринишками. Хлопы зловили. Домагають ся выкупу!

— Ось тобѣ разъ вовѣньяка! Таке колесо! Кѣльна сотъ карбованцѣвъ стоить. А я говоривъ тобѣ, Южно: въ млынѣ, якъ на переднѣй сторожѣ. Дубисса разъ-у-разъ промышляе лихо. То зрадливыи ворогъ! Ну, та й выстроила пустоту!

— Не штука! той влекѣтъ и шумъ такъ тебе приборнае, що спишь, якъ забитый. Хлопы хотять теперъ трицять карбованцѣвъ! Я бы вже й своими грѣшми заплативъ, але пославъ унукови до шеблѣ, ото-жъ приходжу до панича, абы поратувавъ...

— Вѣстиме дѣло! До панича, абы поратувавъ. Вже то вѣнъ тѣльки й на те на свѣтъ прийшовъ. Го го, вѣстиме дѣло! Кожный радый скинути на него найбѣльшу турботу зъ головы. А вѣдтаеъ еще лають замѣсть дяни. Вертай ся-жъ, дѣду, бо Дубисса забере тобѣ й рещту. Панича пришлю завтра зъ-раня.

Тутъ Ратісь, якъ архіерей вельми могутного бога, кивнувъ милостиво, гордый на своє становище, й розсѣвъ ся выгѣднѣйше.

— Пресвятая Дѣво! — сказавъ зѣтхаючи, коли за Юхномъ заперла ся фѣртка, — спасибѣ' тобѣ еще разъ, що въ мене отея одна мѣлиця на свѣтѣ! — Покивавъ головою й перервавъ монологъ поспѣвомъ:

Въ кого нема грошей, той живе щасливый —

Въ него нѣчь спокѣйна та й день нежурливый!

— Мѣй Марчиско вѣбъ щось и має, але що ему зъ того? Квапить ся либонь изъ того озера, якъ на бенкетъ. Витовѣ, Войнатѣ, Юхно зъ колесомъ приспѣвуютъ изъ сего боку! Заки верветъ ся, прибуде ще не одна справа. Осъ тобѣ й утѣха городяньска! Охъ, моты чуделце сумирне! зъ тобою нема турботы!

Усмѣхнувъ ся старецъ, поклепавъ пестливо свою деревляну ногу й хутко настороживъ ухо.

— Ого, вертаетъ ся панна Анета зѣ своєю мухою. Моя шаноба! Дѣстану поцѣлуй, не прохаючи! Осъ тобѣ разъ завоханье!

Туркѣтъ наблизавъ ся, Ратісь пѣднѣвъ ся жваво й чвурнувъ у хату. Крѣзь вѣконецъ выткнувъ голову й ораторствувавъ:

— А що? пѣйшло гладко, панно Ането?

— А вже-жъ, добродѣю, а вже-жъ! Язъ Гренісь пѣдкуривъ, такъ небожата вылетѣли. Я пѣдставила имъ галузю рябины и гнетъ обѣди. Матра сѣла менѣ на рупѣ — осъ она, тутей въ вѣточѣ!

— Спасибѣ', спасибѣ' я не цѣкавый. Забирайте ихъ гетъ зъ подвѣрѣ! Агу, вѣлько ихъ лѣтае, ажъ мурашки лезать по-за шебру!

— А невже не соромно старому чоловікови ще й

воякови боятись пчоленного жала? — загомонѣвъ зъ нечева чужій голосъ зъ противного боку вѣдъ лугѣвъ.

— А невже не соромно вамъ, дѣвчата, доптати менѣ траву? Ей, ограблю, ограблю — вѣдрѣкъ незбитый зъ пантелику, обзираючи ся зъ усмѣхомъ.

Въ глубинѣ подвѣрѣ за тиномъ городця зъ яриною стояли двѣ нерозлучнѣ приятельки й товаришки: Уляна Нерпалісѣвна й Ганна Чертванѣвна.

Була се приязнь вѣдъ мажку й братерство духа, що бажавъ чинити й думати самостайно. Уляна черезъ свою тверезу й мѣтву натуру обняла зъ давна проводѣ той спѣлнѣ. Рѣкъ тяжкою працѣ й посестрицтва змѣднѣвъ той звязокъ. Обѣ панни зрѣвняли ся працею й вытревалѣстю, злили ся сливе въ одинацю; одна доповняла другу.

Зъ виду они непохожѣ були на себе, хѣба зъ убраня. Одна смаглява, мѣтѣва, балазучѣ, завсѣгды весела зъ рухливими очима й що-хвиля змѣнливимъ лицемъ, представляла дѣло й практику; друга блѣда, мовчазна, зъ вѣчною задумою на чолѣ й хмарою въ великихъ тужливыхъ очахъ була образомъ тихой, глубокой а великой мысли.

На натякъ про здоптаный лугъ перестрахъ и соромъ мигнувъ у очахъ Ганчинныхъ. Она не знала жартѣвъ, кожне слово було въ неи буквально святою правдою. Уляна похитала вызываючо своєю кучерявою голівкою й вѣдповѣла свободно:

— Ограбте пастухѣвъ той череды, котру мы саме наполохали зъ лугу. Намъ належить ся за те почетна споминка!

Панна Анета зъ власного досвѣду порозумѣла острахъ Ганчинъ, отже прийшла мерщѣй зъ помоогою, повѣсивши зббраный рѣй на вишни.

— Не слухайте, мои дівоньки. Бго милість жар-тує! Просимо-жь у хату! А що се за з'ялечко у тебе въ рудь, Ганю? Може на-що зугарне?

— *Cynoglossum*, т'точко! Має широку прим'яну! — в'дказала д'вчина, ц'влюючи сердешно т'тчяну тверду руку.

— Може противъ ревматизму... — загытавъ Рагієъ, наближаючись.

— Ей н'ь, на ревматнамъ мікстуры не порадять. Потр'бне подсоње по моїй думц'ь — с'казала несміло й дуже вже тихо.

— Не ставляй діагнозы, Ганко! Пожди, за чотыри роки — засміялась Уляна, и звергаючись до господар'ївъ, довинула:

— Пана Марка нема дома?

— Що, та й вамъ его потреба? — поплигнувъ Рагієъ.

— Розуміть ся, ще й дуже пильно. Стрийови потреба его помочи въ справ'ь якогось церковного ґрунту за р'вкою, котрый хоче в'доброти церкв'ь орендар-жидь. Просить его дуже до себе на приходство.

— Куды его не просять?... Але его нема. Сидить уже тыждень у Вилайзахъ при неводахъ — може сегодня поверне.

Ганка завагувала ся трохи, вебци в'дозвала ся зъ т'хя:

— Та й я рада бы зъ нимъ побачитись. Тамъ дома...

— Знаю, знаю, — перебивъ Рагієъ, — сегодня я мавъ приємність розмовляти зъ вашимъ милесенькимъ пом'щникомъ. Що й казати, добре з'ялечко...

— Молодбсть, доброд'ю, нерозвага! — вґомонювала яєъ звичайно, бабуся.

М'жь тымъ панночки ув'йшли на подв'брьє й с'їли

пбдъ вбномъ на ослонѣ. Уляна кинула вже триману внижу, Ганка вязану зѣля й цвѣтбвъ, зняли капелюши й пбчали знакомиць изъ Рагисовою менажерією.

Панна Анета то входила то выходила зъ дому, видко мбдно стурбована.

— Мои дѣтоньки, чимъ же-жь менѣ васъ приймати? — высказала въ кбщи свою велику журбу, заломлючы розпачливо руки.

Заяи дѣвчата мали часъ запротестувати, скрипнула фбртка й гарна Гралева жѣнка увбйшла на подвбрье. Бѣла намѣтка покрывала зъ легка ея золотасте волосье, сонце припажило трохи лице, а оздобный и богатый слобдскій уббръ збблшавъ еще ея вроду.

Въ одбй рудѣ у неѣ бувъ спорый листемъ покритый кбшь, другою долонею приклонила очи й повитала цѣле товариство веселымъ усмѣхомъ:

— Дай Боже добре полудне! Принесла вамъ, панно Ането, суніць изъ дббровы!

Надѣемска радбеть выглядела зажуреве обличье Анеты, однакъ хутко сколотивъ той спбкбй новыи сумнѣвъ:

— Спасибб', Мартусю, спасибб'! Та либонь не годить ся вбдбирати ягоды; збврати тяжко, а вы може труделись для чоловѣка?

— Еще бы! Чи тамъ вбнѣ рсзумѣть ся на тбмъ, щб добре? — вбдказала гарна жона, вбддувши губы.

Рагисъ прижмуривъ збиточно очицѣ й найоршивъ вусы:

— Чи й справдѣ? Не розумѣть ся на тбмъ, щб добре? Вѣстиме дѣло! цыбуля! Зле, Лукашихо! коли такъ чоловѣкъ безъ смаку, то зовсѣмъ *тыфу!*

Жѣнка засмѣялася, ажъ усѣ губы блыснули въ коралевбй оправѣ. Поклала кошивѣ на лавѣ й додала:

— Чня дѣброва, того й ягоды. Я абирала зъ утѣхою, бо въ свято въ хатѣ такъ нудно, що й песъ не сидѣвъ бы.

— Войнать либонь умирае? — керевивъ Рагисъ.

Обличье Марты амѣнило ся въ мигъ ока. Зъ усмѣхутокъ стала ся тверда й понура. Махнула байдужно рукою.

— Та нехай умирае! — засычала крѣзь зубы.

— Покликавъ сегодня Марка! — бурмотѣвъ калѣва.

-- Уже покликавъ? Зазнавъ видко панованя въ пустцѣ! Ну, та й побачеть же, що воно не такъ легко спровадити, яеъ выгнати. Марко певно не пѣйшовъ?

— Не пѣйшовъ, бо нема его. Але яеъ бы бувъ, то не вѣдказавъ бы помочи хорому. Та й вамъ, Лукашихо, слѣдъ бы тамъ зазирнути...

— А най и конае, то не пѣйду! Яеъ собаку, выгнавъ и Марка й мене! Нехай же теперь ходять коло него собане!

Ея очи засвѣтились неграми, обличье спашнуло подумямъ. Зъ гарной жѣвни зробилась метера. Рагисъ поглянувъ, покрутивъ головою й уже мовчавъ.

— Менѣ здаеть ся, що й Марко не пѣйде — говорила Марта дальше, — що ничего, яеъ бы мого Луку! Сему завсѣгды здаеть ся, що вѣнъ повиненъ терпѣти й плакати за грѣхи всего свѣта. Я не така!

На щастье павна Анета не чула той жовчнои бесѣды, а то не уважилась бы була приняти ягоды вѣдъ такой безсоромницѣ. Але бабуся, заспокоивши совѣсть, забрала кошинеъ и звикла зъ немъ въ серединѣ дому. Появилась доперва пѣсля выбуху гѣвву зъ пустымъ кошинекомъ, и перервала нѣму сцену сердешною подякою.

— Нема за-що, — усмѣхала ся по давньому Марта, — але я стою собѣ, а не говорю про найважнѣйшу

рѣчь. Тамъ на Девайтъ я стрѣтила паньство зъ Посвѣтя. Приѣхали човномъ. Сама панѣ дуже гарна й убрана по модѣ, а панъ, *мусить* чоловікъ, та такій бридкій, що ажъ страхъ!

— Щожъ они тамки робили? — запытавъ Рагісъ и Уляна; бо Ганка давно потовула въ помѣчаню бѣлыхъ хмаръ на сафіровому небѣ, а панна Анета подрботѣла въ дѣмъ.

— Спѣвали, бесѣдували не по нашому, зазирали въ печеры, въ студню, обходили тричи Девайтіса, пони на-конецъ помѣтили мене й приблизились. Пытали ся про-щось, либовъ про дуба, бо показували рукою. Панѣ вмѣ трохи по польски, але я не второпала. Потѣмъ заглянула въ якусь книжку й пытаеть ся: де панъ Марко Чертванъ? Я показала имъ стежку, они велонялись и поїшли дальше. Неперечно прийдуть сюды...

— Гарва новина! — поклекнула Уляна, — выгля-датиму ихъ до самой опѣвночи! Я дуже цѣкава побачи-ти ту Американку. Нѣхто ще ви не бачивъ?

— Нѣхто. Я пытавъ ся въ Марка, чи гарна, але розумѣеть ся, не допытавъ ся вѣчого, — вмѣшавъ ся Рагісъ.

— Дуже, кажуть, працьовита й практична. У нихъ бувъ учора Витовъ, — оббзвала ся Ганка, — казавъ, що безъ порыву не можна на неѣ дивитись.

— Го-го-го! може бути й вле зъ Витовтомъ! дѣ-стане гарбуза!

— Зъ вѣдеблѣ така смутна певнѣсть? — замѣтила жартливо Уляна.

— Аджежъ нѣ одна працьовита й практична за не-го не пѣйде! вѣстиме дѣло! Хибя-жъ я не знаю? Опро-че той бридкій, то ви нареченый!

— Матїно божа! — кринула Марта, — а де же-жь она мала очи?

— Го-го-го! не про васъ кажучи, та й вашї очи, Лукашихо, муєли були либонь затемнитись! — усмїхавъ ся глузливо Рагїсь.

Жївка спяхнула кармазиновымъ румянцемъ.

— Неволя не рай! — вѣдновѣла збентежена.

— Охота гбрша неволя! — кепкувавъ старый немилосердно.

Марта обернула ся до фбртки, насуваючи на очи намѣтку.

— До побаченя, паньство! — кинула черезъ плече й вѣйшла.

— Чудна жївка! — замѣтила тихо Уляна, — здаеть ся, вподоба Маркова?

— А вподоба! — ссрививъ ся старый. — Сохрань Госпсдь вѣдъ такои вподобы!

Панна Анета появила ся въ дверехъ зъ пѣдносомъ повнымъ мясчинокъ, тарѣлкою сунїць и дѣбанкомъ молока; за нею вынїсь Гренїсь передъ ослобнъ свѣжо струганный стблѣ.

— А нуте, мои дѣтовьки! заживайте отсю нову страву, — вемїхнула ся лагѣдно, — а я пови стрясу въ улиєъ пѣблєку, щобы не мучилась довго въ мѣшочку!

— Я вамъ поможу, тѣточко! — жертвовалась Ганка.

— Спасибѣ, мое золото! Поможе Гренїсь. Ты ѣдж ягѣдки й выпочивай пбсля тыхъ томлючихъ студїй.

За тымъ словомъ бабуся закинула на плечѣ якусь плахту, вложила на голову сїтце, опняте полотномъ, и почимчинала зъ парубкомъ у садъ.

Панночки смїяли ся зъ того дивовижного убраня, й поживали смажнїя ягоди.

Инокли журавель, хбснующись розсѣянностью Ганки,

вытягавъ шію й устремлявъ у тарѣлку свѣй довгій влювъ, рѣшта мѣсажеріи придвляла ся зъ далека.

— А де-жь то живуся? — запытала неждано Ганка, глядячи рукою пера обласкавленого птаха.

— Живуся! — свиснувъ Рагісь, шукаючи чогось по даху й по галузяхъ.

Зѣ стрѣхи просто на стѣлѣ свочихо червоно, пусто вѣвратко. Сѣло собѣ на задныхъ нѣжкахъ, передній згорнуло на-вхрестъ и моргаючи вуснами, позирало на присутныхъ парюю круглыхъ якъ коралеві нульби, очей. Пухастый хвѣстъ, нѣбы балдахень, маявъ ся ему надъ головою.

— Дати орѣха? — запытала зъ усмѣхомъ Ганка.

На видѣ ласощѣвъ вѣвѣрка вчинила майстерсвѣй свѣтъ, вхопела орѣхъ и втѣвела зъ нимъ на тинь. Лисица заглядала цѣкаво, а журавель почапавъ до вѣвѣрки мабутъ не зъ добрымъ замѣромъ, та она не дбала нѣ троха, а грызла завзято лущу.

— Ще не стае одного зъ моихъ добрыхъ знакомыхъ, — вѣдбавала ся Ганка. — Чи може згннувъ добрячій яричь, котрый не коле?

— Иголко! — закликавъ радѣстный Рагісь — а де-жь бы той гѣльтай подѣвъ ся? То ледащо! Цѣлыми днями спить, а по ночахъ герцюе. Погава ватура! Вчу безъ упену, та вуды тобѣ, упертый и закаменѣлый. Скъачать але, якъ коженъ ледащо!

— Трудно природу змѣнити! — замѣтила суріозно Уляна. Она вже чула вѣдъ Ганки про чудацтва старого енсвосяка й прислухувалась изъ занятъемъ.

А Рагісь запаливъ ся, розрухавъ ся. Се була ёго улюблена тема.

— Маєте, панѣ, слушнѣсть. Звѣрята, якъ люди, а лѣпшій тѣлько тымъ, що не можуть говорити й не зна-

ють грошей. А опроче те саме! Буває добрый и злый, лагбдныи и сердитый, пильный, и дармождъ, честный и злодѣй, ладный и брідкій. Стовьтъ тѣльки приглявуться. Парохъ вылаивъ мене, коли я сказавъ, що въ кожному звѣрови покутуе якийсь чоловікъ. Грѣхъ грѣхомъ, але поплъ не давъ менѣ выяснити рѣчь; тодѣ певно й самъ повѣривъ бы. Трицять лѣтъ уже годую рѣзні бестійки и кожнои придививъ ся гараздъ. Але нема лѣпшой звѣрины надъ собаку, а гбршой вѣдъ лисицѣ. Ахъ, вѣлько то мѣй *хробакъ* звѣвъ батогѣвъ, заки трохи выправивъ ся! Правда, *хробаче*?

Лисиця повиляла хвостомъ и звъ выглядомъ святощѣ помѣчала зезомъ чубатѣй вѣточки панны Анеты. Цѣле житье боровъ ся въ нѣсму сумнѣвъ: карнѣсть чи вурнѣкъ?

— Покажѣть менѣ вѣжа! — попрохала Уляна.

— А менѣ вѣбликѣвъ! — догинула Ганка.

— Сейчасъ, сейчасъ! Найперше розбуджу *иголка*, а вѣдтавъ свличу ту цѣлу голоду; ховають ся по куткахъ блазны!

Гуторачи щось дельше, покульгавъ старый у дѣмѣ и вернувъ ся по хвилѣ, несучи въ рукахъ мале, колючковате звѣрятко. Сплюхъ *иголка*, збуджений въ солодкого сву, звивувъ ся въ клубочѣвъ и сопѣвъ изъ невдоволеня. Але розумѣвъ карнѣсть, бо зложивъ колючки и не выривавъ ся на волю.

Рагисъ повлавъ его на столѣ передъ Уляною и свиснувъ.

На те гасло вѣжъ настобурчивъ рынку, вытягнувъ и стукаючи до такту вѣжеами, поповзавъ до своего пана.

— Хочешъ цукру, ты гбльтаю одинъ? — запытавъ Рагисъ.

Яричъ пѣднѣсь у гору рыйку й зачавъ лакомо нюхати.

— Ага, хочешъ? а походеньки по ночахъ закинути не думашь? Въ цѣлому домѣ робишь неспокой! Розумѣеть ся, ты потайный драбуга, нѣбы й приличный, а лисомъ пѣдшитый! го-го, слухай-но, слухай!

Середѣ той бесѣды зъ кармана вѣдъ капоты выставивъ ся кусничокъ цукру. Навчаючи, калѣка тримавъ его надѣ головою виновника.

Яричъ байдуже прислухавъ ся тымъ докорамъ, нюхавъ, зводивъ рыйзу, наконецъ збѣявъ ся трохи й користуючись красомовнымъ опаломъ, вхопивъ ласощь, присѣвъ и зачавъ залюбви грызти.

— Оно такъ завсѣгды, жалкувавсь Римео — ему наука байдуже! Мечешъ горохомъ до стѣны! Якъ бы не справидѣсть въ губленю мышей та жабъ, то повѣсивъ бы таке ледащо! Таланъ есть, та характеръ злый.

Але по лицю старого було видно, що той ледащо бувъ его любимецъ. Погладавъ его кѣлька разѣвъ и дививъ ся залюбви.

— Ну, теперечки тарабанъ и пописъ! — заеликавъ, опять встаючи.

Увѣйшовъ у хату й гнеть вернувъ ся, зъ флѣтомъ у зеленѣмъ футералѣ. Приоживъ его до губъ и затирлививъ стародавню пѣсеньку:

Мѣсяць вже зѣйшовъ, поснули псы!..

Нѣхто не сподѣивавъ бы, що за блискавичный наслѣдокъ вызве та сентиментальна мелодія! За першимъ звукомъ кѣлькоро дѣтей, що забалушились на него зъ улицѣ, пурхиуло, якъ гурма воробцѣвъ пѣсля выстрѣлу. Гренісь занятый згортаньемъ роя въ улянѣ, задилькотѣвъ, наче въ лихоманцѣ. Люде, що саме тогдѣ вертали ся зъ поля, або сидѣли на порозѣ по сусѣдныхъ загородахъ,

оббярѣлись трѣвножно й мерщѣй поховались, замынаючи за собою щѣльно дверѣ, а за то въ Марковѣй загородѣ запанувавъ незвычайный рухъ. Громадна клапоухихъ врѣликѣвъ выскочила на подвѣрье й припала старому до нѣгъ, причамававъ поввапно журавель, переставъ наизрати за вурми рудый *хробакъ*, кинула орѣхъ червона *живеуса*, *иголко* навѣтъ зволивъ перервати хрупанье цукру...

Усе згорнуло ся довкола великого чарѣвника и съ натугею поглядало ему въ очи. Въ додатку шпанъ кричавъ гучнымъ голосомъ, а нѣсь, якъ умѣвъ, такъ наслѣдувавъ своимъ свистомъ пѣсеню про Філова.

Въ ту саме пору Ярина Орвѣдѣвна й Клярѣвъ Мервѣсъ входили пѣшши въ слободу. Бѣля першої загороды зупинилесь, а панночка запытала въ вѣлькохъ дѣвчатъ, щѣ снѣвали въ городци, де мешкае панъ Марко Черванъ.

Пытанье высназувалось оздобнымъ стилемъ польско-нѣмецкихъ шабльоновыхъ розмовъ. Либонь то й черезъ те не зрозумѣли єго слобѣдкѣй русалки. Глявули по собѣ, вѣдтакъ по чужихъ, городенѣхъ панахъ, и пурхнули, якъ стадо ланъ, въ гущавниѣ вѣшвиковаго вѣтя.

Американцѣ пѣйшли дальше, мѣцно згѣршенѣй й засоромленѣй таємнъ гревятємъ.

По ще вѣлькохъ, таємнъ самыхъ невѣдтнхъ пробахъ, стрѣтили пѣдростка, щѣ вѣхавъ безъ кульбаки на маленькѣй коняцѣ, зъ доуженезнымъ батогомъ у рудѣ.

Хлопецъ зирнувъ зъ пѣдъ широкихъ крысѣвъ бриля на бѣлый грѣшь въ долони Мервѣса, на ясну суколку ладной панѣ й по хвили намыслу рушивъ на передѣ, завликаючи ихъ покивомъ головы. Передѣ Марковою загородою зупинилесь на хвилю й показавъ батогомъ осею.

Мервісь подавъ ему блестячу монету.

— *Dejkuj, pon! Ne noriu!* (Спасибб, пане, не хочу!)
— відказавъ и побѣхавъ дальше.

Здивований Американецъ крутивъ у рудѣ грбшь, идучи зъ Яриною въ браму.

— Гляди, Кляркъ, вбнѣ мешае, якъ мужикъ! Я не найшла бы сев фермы помѣжь тѣми ничими. Гляди...

Хотѣла сказати ще щось, але замовила й станула, наче внопана, на мѣсци.

Побачила передъ собою чисто бѣлену хату, оплетену дикимъ виноградомъ, а передъ хатою незвычайный видъ: громадна дивеихъ звѣрятъ лестила ся до сивого чоловіка, обѣла ему волѣна, тулилась до нбгъ, града ся свободно, а поббля двѣ похилевѣ молодѣ женщины приглядальсь тому всему й весело смѣялись!

Яринѣ пригадали ся старѣ переказы про пустельникбвъ зъ давныхъ вѣкбвъ. Здажо ся йй, що то снить ся одна така картина зб святыхъ легендъ; забула на хвили, де она. Старый гравъ на флетѣ, пташка въ влѣтцѣ повторяла те саме, а на подвбрю плугали ся въ пестрбмъ неладѣ бѣлѣ якъ снѣгъ голубы, сорокатѣ врблики, лисѣця, журавель и кблька собакъ. Терпѣли ся взаимно безъ спору и вноохоты.

— Чи бачивъ коли що похоже на те, Кляркъ? — шепнула въ вбвця панна Орвѣдвна.

Американецъ стоявъ непорушый, вытрѣщавъ очи, але не на звѣрята, а на людей.

— *Beautiful!* — муренувъ такожь тихо.

Могли непомѣченѣй довго стояти, бо ревѣя Раѣсовыхъ пбдномендныхъ зервула на себе повну увагу обохъ панночокъ, а панву Анету й громовый лоскбтъ не вбдбравъ бы вбдъ мухи. Ажь Рамковѣ собаки почули чужинцбвъ и мимо флетового вонцерту зачали обзиратись неспо-

кѣйно. Старый мимохѣтъ глянувъ на браму, инструментъ высковазнувъ ему зъ руцъ, — чаръ переминувъ.

Першій збрвались голубы й наче бѣла хмарка, вылетѣли понадъ загороду; вѣблики, що зъ заласемъ обгрызали *synoglossum* зъ Ганчинныхъ руцъ, метнула ся въ сѣни. Вывѣрка зѣскоочла зъ Рагісового плеча й побѣгла шуугати орѣха пѣдъ тиномъ. Собаки винулись оглянути прихожихъ, а за ними почалапавъ маестатично журавель, ведучи ся зъ повагою швайцара на двѣрскихъ принятяхъ.

Ярина зблизилась, окинула подвѣрье поглядомъ, наче шукаючи когось, и повторила свое стереотипне пытанье :

— Чи тутъ мешкае панъ Марко Чертванъ?

„Цѣкава я, що буде дальше, якъ его нема? — подумала, — мѣй засѣбъ польщаны вычерпастъ ся пѣсля кѣльохъ мінуть!“

— Ось и справдилось! — забурмотѣвъ зовсѣмъ збентеженный Рагісъ — то певно Орвѣдѣвна, а Марка нема!

Гаянка вѣдважилась выступити прилюдно, розумѣть ся, зъ принукою брѣвъ Уляны.

— Тутъ, панѣ! — вѣдповѣла, встаючи и приступаючи кѣльва вкрѣвъ.

Що она дала-бъ за те, якъ бы вѣнъ бувъ тутки й ослобонивъ еи вѣдъ той розмовы й дослѣдного зору чужихъ людей!

— Чи вѣнъ дома? — выдобувала останки своего талану й памяти Ярина.

— Нѣ, панѣ!

Се бувъ тяжкѣй ударъ. Панночка надумувала ся хвилию, але не могла собѣ пригадати бѣльше потрѣбныхъ

у тѣмъ злучаю фразъ. Глянула отже на модне убранье Ганчине й насмѣлилась на смѣливу пробу.

— Чи вы, панѣ, розумѣете по французски?

Дѣвчинка усмѣхнула ся мимохѣтъ.

— Розумѣю, панѣ, — сказала найчистѣйшимъ парижскимъ наголосомъ.

Обличье посвѣтской помѣщицы засѣяло радбѣстю.

— Ахъ, славити Бога! — вѣдѣхнула зъ глубины душѣ, — ву, наконецъ можу порозумѣтись! Але зачинаю представою: Ярина Орвѣдѣвна, на услуги! прийшла я зъ Посвѣтя, зъ тысячною интересѣвъ до пана Марка Чертвана. Чи на-правду вема его дома?

— Нема, панѣ. Уже тыждень буде якъ нема его, але сегодня вернуть ся певно.

— Вернуть ся?... Знаете, панѣ, у мене велика охота пождати на него. Цѣлый день пѣшка звѣдуемъ околицю й досыть менѣ тон ходженены.

Ганка спаленѣла.

— Прошу, выпочиньте, — выикала, чуючи, що тратить що разъ бѣльше певнѣсть, и благаючимъ поглядомъ дивлячись на Уляну.

Ея зрозумѣли. Повликала на помѣчь Уляна шепнула щось Раѣсови, а вѣдтакъ енергично пѣддержала Ганну.

— Та й мы мусимо зачати вѣдъ представы — вѣдозвала ся весело. — То сестра пана Марка, Ганна, а я близьна сусѣдка. У васъ, саме такъ, якъ и въ васъ, панѣ, есть богацько интересѣвъ, зъ тою вѣдмѣною, що ждемо вже кѣльга годинѣ.

— Отже то вы, панѣ, студіюете въ Парижи? Вы отворили менѣ дорогу въ рѣдкий край. Ну, знаете, панѣ, таку, якъ отся стрѣчу я не вѣдала бы й за мѣ-

лювы! Тысячне спасибо'!... Прошу вважати мене за довжнина...

Дуже несмѣливо поклала Ганна свою руку на вытягнутій долоні Ярины, й вѣдповѣла на стиекъ майже жалѣснимъ поглядомъ.

— Я нічого не вчинила, панѣ, — вѣдповѣла тихо.

Неждано мовчавий доси Мервісъ винявъ руки зъ вишенѣ плаща, знявъ бриля, й засвѣдчивъ свою присутність словомъ:

— Прошу, Ірі, а мене представити не зволишь?

— Ахъ, и наврядъ! Отсе панъ Мервісъ, кавалеръ на вашій услуги, зъ тою вѣдмѣтою характеру, що вѣдъ коли живе, не згрѣшивъ галантерією нѣколи! Поручаю его ласкавымъ панямъ!

Панни повитали невелижого Амераванця мовчазнымъ поклономъ. Уляна грызла уста, щобъ не розбѣмѣяться, а Ганка паменѣла що хвилѣ.

Тай слушио. Вѣдъ першої хвилѣ свого входу на подвѣрье Клярѣ Мервісъ не зводивъ зору зъ ви лица. Той упрямий поглядъ мучивъ ви, якъ тортюра.

Ярина сѣла зъ великою свободою на лавцѣ, зняла рукавички й капелюхъ та й зачала веселу розмову зъ Уляною.

— Признаю ся вамъ, панѣ, що для мене то росѣшь, коли можу порозумѣти ся зъ нимъ ничимъ, нѣжъ изъ Кляркомъ. Я думала, що буду засуджена на вѣвѣчну мовчанку зъ Посвѣтю. Зъ розпуки я вѣдила верхомъ, зъ розпуки що-дня була на службѣ Божѣй, зъ розпуки сегодня човномъ поплыла черезъ рѣку въ той лѣст. На сей разъ моя цѣкавість зновнѣ нагороджена. Я бачила чудо природы: либонъ тысячлѣтній дубъ!

— Ахъ, Девайтість! — засміяла ся Уляна, — отже вы бачили идеаль пана Марка...

— Якъ же се, идеаль?

— Ну, вже-жъ... те дерево любить панъ Марко надб все!

— Длячого-жъ? може яна родинна памятка?

— Може, я не знаю... панъ Марко не звычайный говорити, длячого, але шануе того дуба й часто можна его задуманого тамка найти...

Ту бесѣду перервавъ Мервісь. Ганка ще передъ тымъ стрибнула въ хату, покликана жестами черезъ Рагіса, отже Американецъ, утративши одну мету своихъ поглядѣвъ, найшовъ собѣ другу. Вѣнъ зазирнувъ у садъ и неждано доторкнувъ ся до плеча Ярины.

— Ирі, щѣ се таке? — запытавъ тахо по англійски, показуючи щось незначущо.

Те „щось“ то була панна Анета и Гренісь, обое въ ситвахъ на головѣ, окруженіи хмарою дыму й выконуючи дивнѣи рухи довокола улика.

Панночка глянула зъ цѣкавостью й звернулась до Уляны.

— Щѣ воно таке? — повторила пытанье.

— Се, — вѣдказала дѣвчина, смѣючись, тѣтка пана Марка, занята ровитъ пчѣль.

— Щось незвычайне! — завважавъ Мервісь, — пѣйду пригланутись ближе.

— Та цѣкавбсть може для васъ мати сумнѣи наслѣден...

— *Oh, no!* Буду тѣльки помѣчати.

Отворивъ фѣртку й пропавъ.

— А мѣжь тымъ у свѣтлицѣ Рагісь изъ Ганкою вели жваву бесѣду.

— Чого она хоче?

— У неї дѣло до Марка!

— Що, и въ неї дѣло? Ще одна! Тільки того не ставало! що ми зъ нею вдѣємо?

— Треба погостити, попрошу въ тѣткн!

— Певно, ага, сейчасъ! Якъ бы не Орвідівна, але навѣть твоїй покійникъ батько прийшовъ, то ви вѣдь тихъ капостныхъ пчблѣ не вѣдбровешь... Выглядає добра й ладна, ажъ любо дивитись. Чого се она такъ смѣєть ся? — перервавъ заглядаючи.

Приводомъ смѣху бувъ *иголко*. Сѣднявши пописъ, вѣнъ вварабравъ ся въ Ганчинъ капелюхъ и заснувъ. Вѣдтавъ трохи чи не цукоръ засмакувавъ ему крбзѣ сонъ, отже зъ великою натугою выпарапавъ ся зъ того нового кубла, найшовъ у мисочцѣ молоко й зачавъ за-жѣрно пити.

Ярину заняла та сцена, перехилила Яричеви посуду й гладила, дивуючись по своєму. На той видъ Рагієз розгнѣвавъ ся на „непрямичного обжору“, отже прийшовъ и хотѣвъ его забрати.

Панна Орвідівна спинила его прохаючимъ поглядомъ. Глянули на себе й усмѣхнулись въ одинъ часъ. Бувъ се нѣмий початокъ великой приязни.

— Попросѣть сего пана, щобы збѣстивъ те добряче звѣрятьо!... сказала Ярина до Уляны.

Рагієз почувши просьбу, вивнувъ головою на знаєть, що годить ся, а бачучи, що церемонїи нѣ на-що не здадутъ ся, власною рукою насыпавъ на тарѣлку суницъ, поливъ молокомъ и подавъ Яринѣ, прохаючи рухомъ, щобы ѣла.

— Спасибѣ, пане! Я дуже рада, бо збгрѣла ся й намучилась! — казала.

Уляна переклала те на польске, а старый покрутивъ вуса й ажъ покраснѣвъ изъ задоволеня.

— А що? — шепнув до Ганки, — чи але я справивъ ся? Цѣле житье я вмѣвъ женицинамъ догодити! Ось и обйшло ся безъ панны Анеты. А де-жь подѣвъ ся той брідній?

Рагісъ отримавъ вѣдповѣдь сейчасъ. Въ огородѣ затупетѣвъ дудонь, то втѣнавъ поважний Мервісъ. Бѣгъ, здасть ся вперше въ житю, тельмомъ и наче шаленій вѣдмахувавъ ся руками. Се були тѣ сумній наслѣднїи псмѣчуваня пчблѣ.

— Ирі! — верещавъ — одна вкусила мене въ око, друга вшпилила въ нѣсъ, третя въ лице! Охъ, лишенько! Опять щось брєвнѣ!

Забѣгъ ажъ у стайню; коли вернувъ ся, повусанї члєны вже напухали. Выглядавъ страшно.

Панючки замились безпощаднымъ смѣхомъ; собаки вважаючи тѣ перегони за заохоту, зачали бѣгати, скакати й гавкати на Американця; а Рагісъ кричавъ громовымъ голсєомъ.

— Отсе-жь и погостила панна Анета! Зробивъ ся зъ чєловѣна венецій страхополохъ! А цитѣте, собаки, гѣльтаѣ! Ось тобѣ й разъ медовъ. Соромъ и неслава для дому! панно Ането! панно Ането! А цитѣте, гѣльтаѣ!

Хопивъ за віяку й побѣльшивъ громаду бѣгунѣвъ. Втѣха паняносѣ бѣльшала. Смѣялись до слѣзъ.

Одва Ганка вдержала повагу. Жално їй стало покусаного; на коженъ бѣль, хочъ бы й зъ видомъ коміагу, у неѣ було жыве свѣвчутѣе. Скочила въ городѣць, принесла жмѣтву лєстя й безъ вагуваня теперъ заступила дорогу вѣдгавяючєму пчолу Мервісови.

— Панє, поводѣть ся спєкѣйно, бо рухъ роздразнює комаху. Сѣдайте й предложѣть отсе зѣльєчко на болучє мѣсцє; за хвилю минє бѣль...

На звукъ того голосу Американецъ становъ, подививъ ся на неѣ однимъ окомъ — друге було, якъ гора, задухло, — и вчинивъ еѣ волю.

— Жало ще въ тѣлѣ!... закликала Ганка, приглядаючись уважно.

— Ратуйте мене, панѣ, — зойкнувъ — я нѣчого не бачу, не чую, я калѣва теперъ. Охъ лишенью, якъ болять!

Ганка зъ цѣлою повагою будучого лѣкаря вытягла делікатно жало й подала ему листъе. Ярина зъ Уляною смѣялись безъ упину, Ратієъ дуже злющій наложивъ ситко й пѣйшовъ перемовлятисъ изъ панною Анетою.

Мервієъ сидѣвъ недвижно, якъ китайскій идолъ, а по хвили ледви вѣддыкнувъ свѣбѣдно, вставъ, взявъ Ганчину руку и зъ цѣлою пошавою пѣднѣвъ до устѣ.

— Панѣ! — сказавъ — надъ все люблю спокѣй й въ цѣлѣмъ житю я не заколотивъ его! Я думавъ, — тутѣн вѣтхнувъ, — що зъ такими прінціпами я й уиру. Та пожалъ ся, обчислючисъ, я забувъ про пчолы. Я чоловѣкъ хитливый...

Выголосивши поетично ту рѣчь, сѣвъ опятѣ и звертаючисъ до Ярины сказавъ:

— Ирі, ты смѣялась? Ты завсѣгды смѣешъ ся зъ мене! Прощаю тобѣ, але прошу тебе про одно: не розповѣдай въ Дрексітті, що ты бачила Клярка Мервієа, якъ бѣгъ. Сего не переживу!

— Житимешъ и зъ тымъ, мѣй дорогій! — вѣддиовѣла зѣ смѣхомъ. — Подякуй же тавожъ шумною рѣчькю паннѣ Чертванѣвнѣ за ратунокъ, бо якъ бы не она, тавъ бѣгавъ бы ще довгенько!...

— Я паннѣ Чертванѣвнѣ вѣддячу ся чимось лѣпшимъ, нѣжъ словомъ! вѣддиовѣвъ зовсѣмъ суріозно.

Глузливѣ очѣ Ярины позирали на него довгу хвилю.

Въ нихъ замерхтіли искры жарту, може зрозуміла, що хотіла сказати, бо пригрызла уста й примусила ихъ до мовчанни и поваги. Уляна такожъ изъ великимъ трудомъ гамувала веселбеть.

Въ городци бурчавъ Рагієць, зѣхала жалобливо панна Анета, перевята цѣлою грозою злучаю зъ такимъ гостемъ. Вертались обоє разомъ до товариства. На видъ такого блискучого товариства, бабуся стратила голову. Зъ далека обходила стѣлѣ, кланяючись що кровъ и збираючи по старосвѣтскому въ два пальцѣ спідничку. Думала зъ острахомъ, чимъ сей гуртовъ почестувати?

Гостѣ вклонилась їй мовчки, Уляна пояснила паннѣ Орвідбнѣ, хто она, та бабуся; Рагієць що-бъ потѣшити Мервіса, предложивъ ему суніць; вертавъ ся поволи спокбѣй.

— За те довгола въ слободѣ зробилось гамбрнѣйше: западавъ вечбрѣ, череды вертали ся зъ пасовискѣ, люди повертали збъ святочныхъ прогульокъ до дому. Улиця заповняла ся товаромъ, кѣньми, вѣвцями, загудѣла гаморомъ людей и звѣрятъ.

Та й Маркова брама вѣдтворилась широко. Товаръ изъ рыкомъ заходивъ у хлѣвы. Небагацько того було, але все гладке, лискуче й веселе — и, якъ Рагієсова менажерія — освоєве приходило ажъ до руєвъ чоловѣка и не боялось людского голосу.

Амервианцѣ цѣнаво придивлялись тымъ нечисленнымъ статнамъ чоловѣка, котрый тамъ, у Посвѣткю, орудувавъ сотнами тысячѣвъ, а не хотѣвъ нѣ за яку цѣну лишитись, и вернувъ ся до тои на пѣвъ мужицеи загорода, до твердой працѣ й невыгодѣ. Сподѣвались побачити зовѣстѣмъ инакшій статки.

Вѣдтавъ зачинивъ Гренієць браму, занявъ ся чимсь разомъ изъ Рагієсомъ на подвѣрбу, наймичка зъ панною

Анетою пѣйшли зѣ скѣпцями на обору, полишенї гостѣ балакали, занраччи ся що-разѣ частѣйше на сонце.

— Може панъ Чертванъ сегодня не верне? — завважажа Ярина.

— Мусить вернути, — шепнула Ганка. — Ще передучора послали по него! Тѣлько дѣль жде его приходу!

— Направду? А я хочу его забрати зѣ собою зѣ Посвѣтѣе.

— Не знаю, чи вамъ оно вдасть ся? Менѣ его треба нѣз за родинныхъ дуже наглядихъ вѣдносивъ.

— Мѣй стрый выглядае его тежѣ нетерпѣливо!

— Казимиръ письменно поклинавъ его притьмомъ у Ковно.

— Вода зруйнувала ему шлыны!

— Справдѣ, якъ на одного, доволѣ роботы! — поврутила головою Ярина.

Коли пѣднялись собакѣ, насторсжили уха, зачали вюхцювати й рушатись.

— Марно йде! — обвѣстивъ Рямео радѣстно.

— Марно йде! — повторила панна Анета, — ахъ, чимъ я ихъ прийму?

Веѣ зачали выглядати на улицю й слухати, собакѣ выбѣгли на зустрѣчь.

Справдѣ дорогою йшовъ Чертванъ нѣз Гралемъ и зѣ кѣлькома инчими парубками зѣ слободы, котрї помагали ему при ловли рыбы. Запорошенї, бруднї убраннї якъ небудѣ, зѣ постолахъ замѣть чобѣтъ, выглядали дуже змученї дорогою. А проте на видѣ родинныхъ хать вѣдрада наповнила молодї душѣ и хтось найвеселѣйшїй заспѣвавъ сильнымъ голосомъ:

Воробецъ варить свѣй алузь,

Дамъ дамъ, далѣ дамъ,

Просить птаство та на лямузь,
 Дамъ дамъ, далъ дамъ — та на лямузь.
 Вѣнъ пѣйшовъ зъ совою въ танецъ,
 Дамъ дамъ, далъ дамъ,
 Надоптавъ ѣй малый палець,
 Дамъ дамъ, далъ дамъ — малый палець.
 Сова въ судъ, воробчизъ на плѣтъ,
 Дамъ дамъ, далъ дамъ,
 Сову зъѣвъ лисъ, воробця кѣтъ,
 Дамъ дамъ, далъ дамъ — воробця кѣтъ.

Загальна веселѣсть забичила пѣсню. Одець Марко не смѣявъ ся анѣ не спѣвавъ. Вѣнъ бувъ змученый и голодный, пѣсля трьохъ бессонныхъ ночей болѣла въ него голова, руки й ноги болѣли пѣсля довгой пѣшой дороги. Дививъ ся на свою загороду й роздумувавъ, якъ навормить его тѣтка, напоить, якъ опѣсля ляже на постели й вѣдпочине хочъ кѣлька годинъ передъ журливымъ завтрашнимъ днемъ. На завтра ждала его родина сцена въ Сеомонтахъ, але не лякавъ ся зи — вѣнъ нѣсь за пазухою набиту мошонку зъ заробленими на озерѣ грѣшми.

Доходячи до слободы товаришѣ попрощали его й пѣйшли впередъ. Середъ радѣстного гавкату собакъ увѣйшовъ на подвѣрье, глянувъ и станувъ здавованый. Въ его мрѣяхъ не було нѣкого зъ тыхъ, що тамъ сидѣли пѣдъ его хатою й стрѣтили весело одноголоснымъ окликомъ :

— Ну, наконецъ, добрый вечеръ!

Якусь хвилию не вѣдповѣдавъ нѣчого. Его змученѣ очы блыснули зъ пѣдъ брѣвъ якимъсь млавнымъ выразомъ радости; мовчки поклонивъ ся.

— Добрый вечеръ! — въдказавъ наконецъ зблжаючись.

Зъ подвѣря гудѣвъ басовый голосъ Рагиса й пицавъ диссантъ панны Анеты. Обое они бѣгли зустрѣчати любимца й повторяли радѣстно:

— Ну, наконецъ! ну, наконецъ!

Вбнѣ выглядавъ нѣбы оголомшенный и розсѣяный. Повитавъ Ганку поклономъ, Уляну хотѣвъ устиснуги, Мервиса трохи не поцѣлувавъ у руку, про Ярину неначе забувъ, а на старыхъ не зважавъ нѣ трохи.

— Уже вѣдъ полудня ждемо на васъ — зачала напѣръ перша Уляна — стрый доконче погребуе васъ, хочъ бѣ й сейчасъ, найдалше завтра!

— Мѣй дорѣгій! — вѣдбздалась Ганка — рада Бѣга ходи въ Скѣмонты ще сегодня. Тамъ знимаеъ ся противъ тебе буря.

— А знаеъшь, млынъ юргѣшскій рознесла въ трѣски Дубисса? клянавъ зѣ далека Рагисъ — носесо понесла вода за три милѣ! Бѣдъ и выкупляй, бо вкрадутъ!

— Мѣй Марочку, моя дитинко! — добила ся черга й бабуся, — ты певне нѣчого не вѣвъ! Озъ дня тебе ягѣдка. За хвилю буде вечера. Сѣдай же, выпочинаъ.

— Заки буде вечера, й заки выпочинешъ, побѣжи до Вѣйната. Либонъ старый умирае, тричи посылавъ по тебе.

Марко все ще мовчавъ. Облани его зѣ усѣхъ бовѣвъ: Ганка тримала за одну руку, панна Анета за другу, Рагисъ кричавъ въ одно ухо, Уляна собѣ говорила про стрывый процесъ; навѣтъ Мервисъ, котрый тавъ дуже любивъ спокѣй, вмѣшавъ ся въ той загальный гамбръ и робивъ ему гѣрей доворы, що не взывъ его зѣ собою на долю.

Одна тѣлькѣ Ярина не рушала ся зѣ мѣсца: зачн-

вула голову и на пбвъ призмуреными очима дивляла ся на тэй гуртѣ людѣй. Оглянула кожны обличье, вбѣнци зупевила себѣй поглядѣ на Марковскому леци и вдевляла ся въ него зѣ напруженьемт. Тѣй чоловікъ повурый, мсвчаливый, байдужный на все, що не называло ся интересомт, знявъ еи вѣдѣт першой розмовы на двѣрци въ Ковбѣ. Радо слухала, що говоритъ про него Язвигло, помѣчала его на ксжвѣмт кроцѣ. Въ день прѣваду до Посвѣтя, коли побачила его середѣ тей чужои товпы, забело ся въ нѣй сердце, явъ до когось свого; черезъ тыждевъ тогарышуваня привыкла до него; коли вѣдѣхавъ, стало тѣй вудно й чула ся въ Посвѣтѣ чужою. Потѣмъ частевко спогадъ ргсувавъ передъ еи очима его великаньскій зрѣсть, рѣзый недвижны черты, рѣдео коли позыраючій на ксго сталевый зѣръ и вузый, нѣколи не знаючій смѣху уста; тѣй спогадъ приносывъ до еи уха его глухій голосъ; и мимохѣтъ часто думала про него, внодѣ зѣ гнѣвомт, внодѣ зѣ незаспокоеною цѣкавостію.

Теперь пбсла довгого небаченя находила въ нѣмъ той самъ холодъ, ту саму хмурѣсть и зѣ привростію майже почувала, що въ друге въ еи грудяхъ зловѣщо забило ся сердце.

А вѣнъ, такъ якъ звычайно, не дививъ ся на нег, майже не привитавъ ся. Байдужно, зѣ камянымъ супокоемъ слухавъ тѣй рѣзый прсѣбы, вымоги, справы, претевсїе, та й ждавъ терпѣливо, поки не себѣнчатъ ся.

Коли наконецъ замсвѣля, вѣнъ по своему звычайю, ляковично вѣдповѣвъ найперше Гавцѣ й Улянѣ Нерпа-лісѣвнѣ:

— Скажи матери, що зѣвтра рано прѣйду немину-че. Гршѣ е, нехай будутъ спокѣйны, а до отця пароха поступлю о-пѣвдня.

— Неодмінно? — запитали обѣ зъ натискомъ.

— Неодмінно! — подтвердивъ, а звертаючись до Мервіса, докинувъ: — Дѣло не пропало! Въ четвертъ вертаю ся внятъ на озеро й прсбуду тамъи тыждень. Коли маєте схоту й добру волю, то прошу зѣ мною.

— Пане, то моя единона пристрасть! Возьму будку.

Чертвант, явъ видео було, трехи прейшовъ до себе, и зъ пошанобсю поцѣлувавъ гѣтку въ руку.

— Я дуже радъ повечеряти й выпочити. Вѣдъ рана вавдруемо пѣшни, а тамъ мало що ѣли. Нашѣ зассбы въ салашѣ хтось укравъ.

— Ахъ Боже! Бѣдна жъ ты, бѣдна, моя дитино любя! Сейчасъ я всмажу тобѣ яешвицю и зварю затрку на молодѣ. Сердешный мѣй небора!

Она подрѣботѣла въ дѣмъ, а паняни такожь почали такожь брати на голову капелюхы.

— Затымъ добранѣчь, пане Марку, — сказала Уляна — завтра ждемо нетерпѣливо!

— Буду, павѣ! — вѣдказавъ вланыючись.

Дѣвчата попрощались ізъ Яриною, зъ Рагісомъ, заглянули въ кухню до панны Анеты, а мѣжь тымъ Мервісъ заложивъ капелюхы.

— Куды идешь? — запитала тею панна Орвѣдѣна.

— Вѣдведу ту чудотворву лѣварку! И такъ вечѣртъ, можуть тутъ бути шакалѣ, куйоты, злочинцѣ.

— Ждати му на тебе пѣдъ старымъ дубомъ!

— Спасябб, Ирі.

Товаришны йшли до брамы. Мервісъ догнавъ ихъ и пѣйшли разомъ.

На серединѣ подѣбры лишивъ ся нанашко Рагісъ

изъ похрестнякомъ. Розмовляли вже сповѣдно. Дѣ що тѣлько могла розумѣти Ярина.

— Йди до Войната! Може попросить тебе о прощеньє й верне милѣсть.

— За пѣано. Кѣлись я вѣддавъ бы за те усе майно й кровь, а теперь не хочу!

— Не пѣйдешъ? Вѣнъ може вмирає!

— Пѣйду, тѣлькѣ дайти выпочити хвилию; я здѣрово змучивъ ся дорогою, та й голодъ досеуляє!

— Добре, добре. Очевидно! Вѣдпочинь! пѣйду помогти паннѣ Анетѣ; та й звѣрята мои голодѣй! Поговори зъ тою панною. На лихо й у неи явиъсь дѣла до тебе. А де-жъ подѣвъ ся той понусаный? го-го, можє пѣдмязуєть ся до панны Анеты! дамъ я ему!

Черезъ хвилию на подвѣрью лашивъ ся одєнь тѣлько змученый вандрѣвникъ и несмѣло звѣвъ очи на сидючу пѣдъ его хатою посвѣтску помѣщицю.

Ярина въ тѣй самѣй поставѣ зъ ненакритою головою дивилась на него чудовыми очима, на днѣ вострыхъ за искрами оживленя лежала тужна, проймаюча глубнѣнь.

На одну хвилину стрѣнулись ихъ погляды; по его чертахъ перемигнуло нѣбы вражѣньє болю; вѣдтанѣь аблизивъ ся, сперъ ся на тынъ, и такъ, вѣддалєнѣй на крокъ вѣдъ себе, мовчали довгу хвилию.

Она неначе ждала слѣва вѣдъ него, але дарємє. Пѣдняла ся, вложила на голову капєлюхъ и помалу зятягала рукавичи.

— И въ мене до васъ чимало дѣлѣь — вѣдозвала ся, — але коли бачу, якъ вы занятѣй, мовчу. До побачєня! може коли въ будучости...

— Де-жъ то панъ Мервїєъ? — озирнуъ ся Марно.

— Нема! Проводить до дому вашу сестру, котрою очарованый. Ждать'му на него надъ рѣкою, коло човна.

— Таеъ я пѣйду зъ вами до рѣки...

— Вы змучевѣ, голоднѣ, й дуже невычайно выглядаете! Не хочю.

— Пѣйду, панѣ. Послухаю вашехъ дѣлъ, може гачо здамъ ся. Не голодъ анѣ не змука менѣ доскулае. До рѣки недалечко.

— Спасибѣ! — сказала теко. Въ тѣмъ голосѣ бувъ тонъ, щѣ сядомѣць гдвратъ ся въ сердце. Вѣбъ заморект.

Выйшли неспмѣчевѣ, товаришевъ имѣ тѣлько вѣрнѣй Маргасъ.

Черезъ кѣльна хвель Рагисъ выгявуеъ на подвѣрье.

— Марку! вечера гстова! — заклинавъ.

Нѣчото! пусто й глухо. Старѣй зѣйшовъ у горосецъ, заглянувъ у всѣ занутки.

— Марку! — заклинавъ голосѣйше.

Нѣякон вѣдповѣди не бужо, тѣлько собави зачали брехати.

— Осъ тобѣ й на! Опять пѣйшовъ, ага! зъ Оридѣвною почимчикали! Очевидно! Осъ тобѣ й голодъ н втома! И йми ты йому вѣры! Знаете щѣ, панно Авета! нема нашего хлопця! повѣявъ ся зъ посѣтскою панною! Шукай вѣтру въ пели. А то драбъ хитрый н брехливый! Ну-ну-ну!

— Пѣйшовъ? — вѣдповѣла добряча женщина, втираючи зъ чола пѣть, — щѣ-жь дѣяти, добродѣю? Мабуть той хѣдъ милѣйшій для него чимъ вѣжа, й постѣль! За-вѣ-щѣ гнѣватись? Най бѣдолаха хочъ равъ собѣ догодить, хочъ яку хвелью порадѣе! Щастя ему Боже!

— Панна Авета рада зъ кождою рѣчи! Щѣ въ тѣмъ доброго? ехъ, нова жура, та ще й найгѣрша, бо солодка, якъ трута на мухи! Ну-ну-ну, та й хто сло-

дѣлався бы по ньому? Девять миль увандрувавъ тай ще готовъ гуляти! А мѣжь тымъ Войнатъ умре! ехъ, дуракъ!

Панна Анета мала слушнѣсть: нѣ про ѣжу, нѣ про спочивокъ не думавъ той понурый чоловікъ. Ярина сперлась на его рамя, й ишли собѣ дуже поволи, здовжь оселъ ажъ до хреста на розпутю. Ажь тамки почали розмову.

— Вы не додержуете слова. Черезъ два тыжднѣ вы не вѣдѣдали мене, не помогли! Я мусѣла вамъ дуже навкучитись...

— Не було воли въ мене.

— А въ Юргішкахъ вы були?

— Бувъ. Управляю майномъ пѣсля батька.

— И не винули такъ, якъ Поевѣтье...

— Тамъ нема на кого лишати.

— Якъ, нема? Є панна въ моему вѣку.

— Слабовита та й дуже делікатна. Доглядає слѣпон бабуся.

— Чи то ваша наречена?

— Нѣ!

— Але вы еи любите?

— Панну Янишеву?

— Ну, вже-жъ не бабуся? Вы навмысле пыгааетесь, абы звѣлнитись вѣдъ вѣдповѣди, але оно не вдасть ся. любите еи?

Вѣнъ здвигнувъ плечима.

— Добра панночка, — вѣдказавъ байдужно.

— Я не пытаю ся про еи прикметы, але чи любите еи? — винула нетерпѣливо. Той тожь здвигнувъ его, окинувъ еи очима й вѣдповѣвъ спокѣйно.

— Не люблю!... Але тымъ двоимъ сиротамъ я радъ бы й неба прихилити. Самѣ они, якъ паецъ на

свѣтъ! Я часто тамъ буваю, коли знайдець ся трохи вольного часу.

— Такъ вы нѣгде не буваеце радя власной приамности?

— Нѣ, панѣ, нѣгде! Нема такого мѣсяця!

— Пѣдъ дубомъ, тымъ старымъ, у лѣсѣ?

Злумѣвъ ся, плече задрожало ему.

— Хто вамъ говоривъ про дуба? Запытавъ.

— Не въ тѣмъ дѣло, досыгъ, що знаю. Пйдемо туды теперечки разомъ, а вы менѣ розкажете, яка памятка вяже васъ изъ тымъ деревомъ. Розкажете?

— Нема-що розказувати.

Настала хвиля мовчаня. Панночка нетерплюче кусала губы, вѣнъ гладѣвъ передъ себе на темный бѣръ и слухавъ знаемого шуму. Они увѣйшли въ чагѣръ; на велитахъ лежавъ уже сумерѣвъ.

— Не заблудате? — запытала.

— Я? въ Девайтъ? Тутки я выховавъ ся и зрѣсь. Кождый корчикъ у мене въ памяти! Хочете зѣйти надъ рѣку?

— Нѣ, на ту поляну. Я обѣцала ся Кляркови, що тутки знайде мене, коли не заблудить.

Зъ очевидною нехѣттю змѣнивъ напрямокъ дороги и гаючись вѣвъ ви манѣвцями.

Черезъ хвилю увѣйшли на поляну. Ярина высунула руку зъ пѣдъ его рамени й розглянула ся довкола.

— Мусить се бути цѣвава карта зъ нашихъ старыхъ подѣй. Мабуть тутки бувъ замокъ — се звалища?

— Бувъ.

— Чомужь не зѣставъ ся?

— Не стало обороничѣвъ. Онгамка по нинѣ могола! — показавъ рукою.

— Переказъ певно живе въ устахъ околичного люду. Розкажьтѣ менѣ...

— Щѣ тутъ розказувати. Они стерегли того самого

що й мы теперечки: землѣ й срытвѣ. Полягли всѣ. Ворогъ загорвувъ землю, спалевъ замокъ. розваливъ святню. Ось и конецъ!

— Наші прабатьки певе такжѣ тѣмки лежать! — шепнула обгортаючи поглядомъ могилу. На еи лицѣ выразилася повага й глубокой жалѣ, янась згадка лягла туманомъ на еи очи. Сѣла на камени Алевсоты й похвили задумы оббывала ся смутно:

— Дивна рѣчь, якъ отся поляна пригадує менѣ мой дѣтвачі роки. Коли я вперше выглянула зъ колыски, то бачила довокла такій самы чорный лѣсъ, а на невеликому зрубѣ нашу зъ бервенъ складаву хату. Мати завѣшувала колыску на галузѣ й помагала батькови корчувати. Мусѣла то бути тяжка праця, бо йшла дуже помалу. Держава була дика, а въ нѣй повно Индіанъ и звѣривъ; мы живелись засушенемъ мясомъ и корѣнемъ; нѣкуды довокла небуло нѣ осель, нѣ гóродбѣвъ нѣ бѣлого чоловѣка.

„Нашь тогаръ пожерли ягуары, й що noci довокла хаты чути було страшливѣ вытѣ й кривки. Менѣ було дуже страшно й я часто плавала; тогдѣ батько бравъ мене до себе й я засыпляла въ его оббймахъ. Мати була слабосила й разъ-у-разъ кашляла, батько часто знемагавъ зъ працѣ, голодъ не разъ досулявѣ, а проте они нѣколи не жалувались и не гнѣвались на себе. Мусѣли любитесь бѣльше, чѣмъ усѣ нещастя могли звѣвчити ихню любовь, — чѣмъ могла еи вбити вужда жывтєва! А про те все они були щасливѣ!

„Хто знає! по вѣльканацятѣохъ рогахъ таков працѣ, мали бы може мѣліоны, якъ и Мервісы, оселя була бы пѣдвалливою гарного мѣста, мы вернулись бы до вѣтчєны! Та сталось инакше: тавъ яєъ и тутѣвъ, на отсѣй полянѣ, зоставъ ся й тамъ одинѣ курганъ!“

Замовкла. Девайтісь шелестівъ лагідно, а вѣдъ рѣни долѣтавъ монотонній тужный плюскѣтъ хвалѣ. Въ тѣмъ затишну жили тѣлько одній спогады...

Марво слухавъ спершу досить рѣвнодушно, вѣдтавъ зблизивъ ся, сѣвъ ббля неѣ й крадькома звиравъ ся на гоже личко товаришки. По его рѣвкихъ суворыхъ чертахъ снувались неначе пасмуги свѣтла й глубокого вражѣня.

— Тогдѣ вы були дуже маленькій? — запытавъ тѣхо.

— Ледви чотири роки менѣ було, але такѣ хвилѣ навѣть дитинѣ западають въ памяти. Одной ночи напали на насъ Индіяне; яеусь хвилю батько боронивъ ся, стрѣлявъ, мати набивала рушвицю. Вѣдтавъ Индіяне вдерли ся въ середину. Одинъ розпанахавъ матери груди *томагавкомъ*, двоохъ кинуло ся на батька, решта, яеъ стадо чортѣвъ, кинулась рабувати. Боже !... вы дивуете ся, що таку нѣчь можна затамити?... Новонароджена дитина затимила-бъ...

— Темнота, верескѣ, вытѣе, плачь, тряскѣтъ ломаной посуды, натовпъ сваженихъ тигрѣвъ мѣжь темными стѣнами — и трупы, щѣ харчали въ агоніи...

— Я выповзла зъ постелѣ, дригѣючи наче въ лихорадцѣ, й шукала родичѣвъ, опѣки, влнеала тихо: „мамо, мамо!“ Та нѣхто не вѣдповѣвъ менѣ, бо въ матернѣмъ тѣлѣ, що лежало побѣчь на землі й уже востенѣло, не було вже житя !

Ярина не могла говорити дальше. Лице й уста у неѣ поблѣдли, а зъ очей, яеъ перлы падали слѣзовы на силетенѣ судорожно руви, члены тѣла дрожали вѣдъ згаден страшногo вражѣня.

Чертванъ уже теперъ смѣло дививъ ся на неѣ. Цѣ-

ла та шкарадна сцена морду вѣдбила ся въ его душѣ, неначе еи тавожь бачивъ и разомъ терпѣвъ.

И въ соромомъ подумавъ, що всѣ его смутки, нещастя, турботы були нѣчымъ по-при розпуку й жалъ тон чотиролѣтньої дачины, що даремне шукала ратувкы при грудяхъ змерлой матери — въ ту страшну нѣчь.

Забувъ, хто вона була, що сталося межи ними, що не мавъ права обзыватись и потѣшати, вѣнъ чужій, злидарь до тон вельможной помѣщицѣ. Въ его душѣ болѣло щось незнакоме, рвалося, тягнуло до неи, цокы выбухло на зверхъ.

Похиливъ ся, еи зимнѣ а тремтючѣ руки взявъ у свои й понѣсъ до устѣ. Губы въ него дрожали, судорога давила въ гортанцѣ, жалъ роздиравъ сердце.

— Се болить, васъ, панѣ, не говорѣть! — свазавъ тихо, дивно сердечно.

Пѣсля тыхъ приятныхъ слѣвъ Ярина захлыпала зъ два душѣ и довго мовчки плакала. Вѣдтакъ погамувалась трохи, втерла очя, вѣдгорнула зъ чола волосье й уже спокѣйнымъ смутнымъ зоромъ глянула на него.

— Се нѣчого, пане!... Говорити про таке не болить гѣрше, чимъ роздумувати надъ тымъ и вѣчно мати ту хвилию передъ очима!... Тѣлько ровѣвъ минуло, пора загартуватись. Вѣдъ коли я тутки, то ще тяжче менѣ, бо я теперъ середъ чужихъ — тому й сегодня важче плачу!... Тамъ, въ Америцѣ въ мене було тѣлько приятныхъ сердець, що стерегли мене вѣдъ такой згадки, а теперички разъ-у-разъ нагадуеть ся менѣ... Въ батькѣв-скѣмъ дѣмѣ родичѣ все приходять на гадку. А мон далеко!... Та ще й таъ марне згнули... Вамъ здаеть ся, що то вже й конецъ того, що я говорила? Нѣ, я бачила ще й гѣршѣ хвилѣ!... Мати не чула мого плачу, але батько вчувъ. У него було вѣлькынацять ранъ, кровь те-

ела въ него, повинуди его, якъ трупа, а однакъ вѣтъ почувъ мене, и здужавъ пѣдвестись, узати мене на ру-ки, й высковзнутись изъ хаты... Нѣчь була чорна, якъ пекло. На колѣнахъ, бо ноги були покалѣченѣ, запов-завъ у гущавницѣ, тамъ укывъ мене, а самъ лѣгъ... Я думала, що вмеръ, и менѣ було страшно; притудилась до него й не важилась вѣдѣтхнути аяѣ плакати..

„Галасъ у нашѣй хатѣ тревавъ разъ-у-разъ. Дибонь зняли ся мѣжь червонощебрыми бѣйки про марву здо-бичу, повили тріумфу.. Вѣдтакъ щось блиснуло вѣдъ хаты въ однімъ мѣсци, потѣмъ у другімъ, и въ третімъ. Вытъ змагало ся безуцину... поки нечаяно стрѣлило съяево пѣдъ небо, розсвѣтило поляну й лѣснѣ дерева. Наша хата стояла теперъ въ огни. Индіане окружили пожежу довила й поснакуючи въ боевому тацѣ, звели яейсь дивѣй и проймаючѣй спѣвъ.. Перемякана, я поча-ла сѣпати батька за руки й одѣжь, кличучи: „мама тамъ!“ „мама палить ся!“ — але вѣтъ зѣмилѣвъ черезъ удлѣвъ крови й не прокинувъ ся. А луна ширшала, по-жирала тѣльколѣтню працю, цѣлѣй нашъ скарбъ и — тѣло матери!..

„Згарища й розвалины лишились на полянѣ, — такъ якъ и тутъ!.. Ворогъ забравъ усе!..

— А вашъ батько? — шепчувъ слушаючѣй Марво.

— Батько на те тѣлько уцѣлѣвъ, щобы дотягтись до першихъ осель. Щасливо попавъ до пана Мервіса, хотѣвъ вертати ся до вѣтчины, але й та надѣя завела его, якъ завсѣгды... Теперъ и я думаю що-разъ частѣй-ше: треба й менѣ було лишиться тамен.. по-що я вер-нула ся? менѣ тутки такъ эле, такъ тяжко, такъ пусто...

Пѣсля тыхъ слѣвъ устала й розглянулась по поля-нѣ. Не примѣтили, що запавъ повный сумеркъ. Кѣлька

блѣдыхъ звѣдокъ засвѣтилось на темному сафірѣ, роса впала на мохи й на травы.

— Я васъ такъ довго задержала. Простѣть!.. Кляръ очевидно не гадае вертатись. Поплыву вже сама на другій ббѣз до дому й вѣдбшлю ему човенъ.

— Десъ певно задержали его въ Скюмонтахъ на нбчъ.

— Ему належитъ ся нагорода за посвѣтску нудьгу, котру терпять ради мене. Прощайте пане, спасбб' за товариство! Чи нѣколи не пригадаете собѣ Посвѣтъе?..

— Коли бажаєте собѣ того, панѣ, такъ можу сегодня тамъ бути.

— Чи то въ милосердя, пане Чертванъ? — запытала дивнымъ тономъ.

— Длячого-жь?..

— Бо адже-жь не ради власной приемности, думаю...

Не вѣдповѣвъ нѣчого.

„Може й ради власной журбы“ — подумавъ зъ горестю, але не вернувъ ся.

Першій разъ у житю Чертванъ повинувъ обовязокъ. Даремне ждавъ на него Рагісъ и Юхно и хорый Войнатъ, даремне ждали на него въ Скюмонтахъ и на приходствѣ, въ Жвирбляхъ та й Ейникахъ. Вѣнъ оставъ ся въ Посвѣтю.

Яетъ бы провидѣвъ нещастя, щѣ мали звалитись на него за той одинъ день проволоки, може не зоставъ ся бы. А врештѣ — хто знае?

VIII.

Надъ озеромъ у Вилайкахъ запала нѣчь. Роботу застановили. Два обозы бивакували надъ водою въ салашахъ; выпочивали люди по дневнѣй праці. Зъ одного боку купці зъ пѣводами, зъ другого рыбаки.

Вѣдъ биваку жидѣвъ лунавъ галасливый гамбръ и суперечки. Довкола жмудской ватры змученіи люди поелали ся на сонъ, вичі спѣвали богомѣльнѣ пѣснѣ або вѣдмовляли вечѣрній молитвы, вѣльвохъ сторожило пѣдъ салашами, смютаючи люльки й довидаючи на огонь полѣна. Тамъ сидѣвъ Марко, Граль, молодой Довнаръ та й Ейватскій зъ Сандвилѣвъ, а мѣжь ними дрѣмавъ окутанный у пледъ Кляркъ Мервісъ, утомленный до краю цѣлоденною лювлею й рухомъ.

Вечерю они зѣли давно, а теперь обрружили навколо Луку Граля, вѣтрый смутнымъ, зѣйкливымъ тономъ розповѣдавъ старинну казку:

— „Красна Еглье була одиначкою въ богатыхъ родичѣвъ; она що рана ходила въ глуху пушу надъ озеро по цѣты й чудно спѣвала. Й одного разу розтворила ся вода й зеленый вужъ уставъ въ глубины й повитавъ ей людскимъ голосомъ: „Здорова була красна дѣвчино! Я бувъ молодымъ царевичемъ, а боги за вару, що я бувъ красивый, змѣнили мѣй видъ! На имя менѣ Жальтисъ, але тамъ у водѣ въ менѣ янтарна палата й перлові сады та й мою давню поставу прибираю назадъ. Нѣчого менѣ не бракуе, только смутокъ лоточить мене, бо я самъ середъ тыхъ скарбѣвъ и палатъ. Днѣ минають менѣ въ смутку й тузѣ, бо нѣхто не хоче за мене выйти. Збѣди, красна Еглье, будь царицею моихъ земель, будь моею дружиною!“

„Перелякана Еглье втѣкла, але назавтра знову щось

завело еи надъ воду та й зновъ выплынувъ Жальтісь? и почавъ прохати та заклинати. Ажъ за третимъ разомъ послухала его й пбйшла за царевичемъ у глубину озера! А тамъ на днѣ спала въ него луска вужева и ставъ ся красней якъ зоря й давъ їй шнуръ изъ янтаря й перелъ, завѣвъ у комнаты выкладані коралемъ и була въ нимъ Еглье щаслива кблька рокбвъ. Привела чоловікови двоухъ сынбвъ и доньку, и любились якъ сонце зъ цѣткою; вѣчого не бракувало имъ до ихнього щастя. Ажъ черезъ кблька рокбвъ пригадала собѣ Еглье старухъ родичѣвъ и вродливыхъ братбвъ та й давай прохати мужа, щобы пустивъ еи тамъ до нихъ у гостиву. Довго Жальтісь протививъ ся и зволѣкавъ, та вкбнци згодивъ ся зъ великимъ жалемъ: „вди — сказавъ вавонецъ, — але вертай ся швидко, и кличь мене по имени. Коли буду живый, то выплыну, а коли побачишь на водѣ червону пѣву, то знаєть, що я згинувъ.“

„Ото-жь пбйшла Еглье й забрала дѣтей. Принесла въ дбмъ ладнѣ дарунки, але въ вбдебля прийшла, не хотѣла сказати, ще й дѣтамъ запретила. Ото-жь еи браты въ першу нбчь повели коней рѣ-нбчь и взяли зъ собою еи найстаршого сына. Они били его й мучили, але вбнь не признавъ ся вѣ-до-чого. А еа другу нбчь узали молодшого, але й той мовчавъ якъ свеля, хочъ его катували. А на третю нбчь узали дѣвчинку, а ся зъ болю й страху сказала правду. Тогдѣ взяли браты гострѣ мечѣ, пбйшли надъ озеро й давай кликати: „Жальтісь! Жальтісь! Выйди до мене!“ А коли владуваный чоховѣкъ выплынувъ, они посѣдили его мечемъ и вернулись до дому, вѣчого не кажучи сестрѣ.

„Пбсле тыждня гостивы затужгла Еглье до чоловіка й попрощала рѣдеву. Прийшла надъ воду й почала

кликати після вимѣнки; але тільки червона пѣна виступила на верхъ и нѣхто їй не вѣдповѣвъ.

„Заплакала Еглье, що покинула его й не дала вгадувати ся въ жалю нѣ батькови нѣ ненѣцѣ. Ого-жь боги перемѣнили ен въ темну ялину*); старшого сына въ дуба, молодшого въ ясеня, а дѣвчину въ тремтючу нѣвичину оснеу.

И черезъ довгій лѣта бачили люди тихъ четверо деревъ похиленихъ надъ озеромъ, а ялина обнімала вѣтами воду и разъ-у-разъ шумѣла: „Жальтїсь! Жальтїсь! Жальтїсь!“

Важно вѣтхнувъ Лука й замовѣвъ. Заколмысанї до сну монотонною назвою слухачѣ дрѣмали. Запевне всѣ знали ен. Одинъ Марко не дрѣмавъ, але й не слухавъ. Судячи по его очахъ, по лицю, гадки его були далеко. Вперто вдивлявъ ся то въ водяну глубочѣнь, мигливу й повну руху, то опять встромлявъ збрѣ въ головню на ватрѣ, то блудивъ по безвористому небѣ поглядомъ безъ блиску, такимъ, що вѣсередивши свою думку на одибиъ предметъ, не помѣчае вичихъ предметѣвъ довелела себе. Вѣнъ, дивїй Марко Чертванъ, спавъ и мавъ сны зъ несплющеними очима!...

Ему такожъ роили ся въ головѣ палаты й сварбы, та не зъ казен, але справжнїй, окруженї ланами збѣжа, гущавниками лѣсѣвъ. Марялись ему гарнї запряги й лїврея, срѣбла, килимы й кристали, вельможїй люсує! Его вже теперь не займала анѣ загорода, анѣ млыны, анѣ Жвїрблѣ, анѣ золотодайне озеро, котре давало ему сотни барншѣвъ. Вѣнъ забатавъ тысячѣвъ. Та

*) Еглье значить въ литовскѣй мовѣ — ялиця, а жальтїсь — вужь. Пр. пер.

муравельна праця могла яго вчиніти багатымъ рэкбъз
черезъ десять, а вбнъ хотѣвъ сегодня мати міліоны.

Обгорнуло яго якесь умучливе чутье неповаю, горячки й нервности. Хвилями стававъ ся трохи крѣпкѣй-
шій, рушавъ ся жваво, та опять сѣдавъ явъ мертвый,
не чуючи й не бачучи нічого, що довкола него дѣяло
ся. Не бувъ се вже нічимъ незворушений спокбй и хо-
лодъ; се бувъ хоробливый станъ, терпѣнье цѣлого ор-
ганізму.

Товаришѣ пснули. Вбнъ одинъ изъ Гралемъ чу-
вавъ. Мужъ Марты помвмо що одруживъ ся, спѣвавъ
теперь явъ и перше, пбвголосомъ жалбснупі снѣнку про
лиху долю. Жалоба не сходила ніколи зъ яго устъ, а
й теперь помѣтивши, що Марко не спить, зачавъ розпо-
вѣдати про свои турботы.

— Грѣхъ ставати на перекабръ божимъ засудамъ,
— оббававъ ся, виваючи головою, — оно не дасть нія-
коне долѣ та ще й житье затронть! То не вбдѣ Бога,
але вбдѣ чорта бувають таві сповусы. Треба менѣ бу-
ло йти прбчь; коли тямилы очи, выдерти очи; коли тя-
мило серце, зтоптати серце! Така страшлива любовь,
то грѣхъ, а я на грѣхъ не дививъ ся! За те мене й
Богъ карае! Що менѣ прийшло зъ того? Жыву я ні-
бы маю й не маю! дбмъ маю й не маю! Завнявивъ я
мабутъ тяженько!

— Берешь чужі провинны на себе, — вбдзаавъ
Марко, — любовь не грѣхъ, тбльки жъ те гбрше щастье
мало кому дасть супокбй и втѣху, а все турботу.

— Чи ты коли мбдно любивъ? — зваживъ ся Лу-
ка на дивный запытъ супротивъ недовѣрливого й скры-
того чоловѣка. — По Мартѣ ты-жъ не туживъ, анѣ не
розпучавъ ся!

— Кто знае, що за зубами крыеть ся, — вѣдповѣвъ Марко приповѣдкою.

— За зубами тяжко вскрыти — зѣтхнувъ Граль — чоловічеви лешче стане, воли выговорить ся. Якъ що тебе обгорнула-бъ велика любовь, такъ ты не мѣгъ бы мовчати! Ей-Богу! сказавъ бы...

— Нѣ! — сказавъ пѣсля короткого намыслу Черванъ рѣшучо.

Въ ту хвилию на дорогѣ ще далеко задудонѣвъ тупѣтъ коня, летючого чваломъ. Оба товаришѣ пѣдняли голсы. Марко, неначе щось его тронуло, вставъ и выпрямивъ у тамту сторону збрѣ и слухъ. Бевъ нѣякои причины сердце зачало въ его грудяхъ сильно товѣтись. Кто се мѣгъ ѣхати въ таку пору верхомъ? Сюды нѣ шляхъ не йшовъ, анѣ не було нѣгде мѣстечка.

Чвалъ не кѣчивъ ся й наближавъ ся леда-хвиля. Нѣчь була безмѣсячна, але дуже погѣдна. Ъздець показавъ ся тамъ, де кѣчивъ ся чагѣръ. Замѣць ѣхати дорогою, скрутивъ на выгѣнъ, и летѣвъ прямо на блескъ багата.

— Кто се може бути? — шепнувъ те-жь завятыи Лука.

Марко замѣць вѣдповѣди поскочивъ на зустрѣчь: пѣзнавъ изъ далека свою бѣлу кобылу зъ лошамъ. Хтось ѣхавъ до него въ ночи чваломъ...

Прочутье якогось нещастя додавало ему силы. Бѣгъ черезъ грузий лугъ противъ посланця. Станувъ на сто кровѣвъ.

— Кто се? — крикнувъ.

— *Asz esu, pone!* — вѣдповѣвъ Гренісъ задыханнымъ голосомъ.

— Чого ты тутки?

— Панъ капраль прислали, щобъ вы що-мога мерщій вертали!

— Що стало ся? хорый хто? пожежа?

— Паве! Зле коло васъ! прыйшли жиды зъ молодымъ паномъ и рубають вашу Девайту!

Марко похитнувъ ся. Хотѣвъ крикнути — не мѡгъ, хотѣвъ прѡ щось запытати — не стало голосу. Почервонѣвъ, якъ чоловѣкъ, влученый громомъ. Очи набѣгли ему кровью. Трусивъ ся цѣлыжъ тѣломъ.

— Сегодня зъ полудня прыйшли — говоривъ Гренісъ, утираючи потъ възъ лица, — панъ капраль сеѣчасъ пѡйшовъ. Молодой панъ, кажуть, вылаивъ его погаными словами! За те буде зъ нимъ лихо, бо панъ капраль...

Гренісъ не мавъ коли докѡнчити. Зелѣзна Маркова рука пѡднесла его зъ кульбаки й кинула вѡ-землю. Вѡдтакъ безъ слова й намыслу молодой чоловѣкъ выскочивъ самъ на нульбаку, згорнувъ узды, скрутивъ кобылу й опять почвалавъ назадъ, якъ стрѣла.

Деять мѣль дороги було передъ нимъ. Глянувъ вѡ небо: було одностайне, темне, безъ слѣду свѣтла. Тричотири годины було до рана; для старои бѣланъ бѣгъ бувъ дуже невыгѡдний и трудный.

Була се кобыла колісь ретива й дорогá, але знищена поневѣрсько въ Скоментяхъ. Теперь значно поправила ся пѡдъ призоромъ Раїса. Мимо що перебула вже довгу дорогу, але йшла ще баско, выколи тѡлько неспѡвѣйнымъ ирзаньемъ наеликала лошака.

Марко думавъ тѡлько про одно: чымъ скорше стати на мѣсци. Звавъ добргу на половину коротшу, котру рѣдко хто вживавъ, бо йшла пустарами й перерѣзували ен два грузкѣ потови, що вѣткали въ Дубісу. Для пѣхотинцѣвъ були, правда, кладки, а для прѡѣзжихъ вѡльва брѣдбѣ; але въ ночи нѣхто туды не пу-

скавъ ся, бо манѡвцями можна було заблудити, а людѣ оповѣдавъ, що по охабахъ збирались духи поплавниѡбѡвъ.

Щѡ значили въ сю хвѡлю для чвалаючого Марка манѡвцѣ та й духи? Коло якогось корча ялѡвцю сирувивъ лѣворучъ, перехрестивъ ся й рушивъ, здаючись на слѣпе щастѣе.

О-пѡвночи збрвавъ ся вѣтеръ. Шумѣвъ долами, стрясавъ чагбромъ и збввавъ хиары пѣску. Кобыла стригла ухами, ножаны й совы перелѣтали надъ головою вѣдця, околиця ставала що разъ днеша.

Марко похиливъ ся на гриву коневи и що мога напруживъ збръ. Середъ того пѣсчаного моря вынаходивъ явийсь шляхъ, инколи слѣды копытъ, инколи зломану галузу — ничихъ знаѡбѡвъ не було. Сѡрый сумеркъ баламутивъ его великими платами й мывивъ що-хвилѣ. Марко зачавъ жалувати, що выбравъ той напрямѡвъ; зняла его тревога, що хто зна, чи не заблудить у пустыви. Тогдѣ вѣдивъ бы до самого рана не можучи знайти ся на тѡмъ прѡсторѣ.

Пригадавъ собѣ материву казку про оперѣвъ, що засѣдають ся на людей на такихъ роадорожахъ и вѡдять въ блудному колѣсѣ, насылають оману, мучать ажъ до рана. Машинально пѡдавъ руку до чола й грудей; замовы, котрыхъ навчила его мати, давно забувъ, за те почавъ куривкати молитвы.

Коли кобыла зачала западати въ грузку землю. Марко находивъ ся вже ведалеко першого потока. Озирнувъ ся. Не памятавъ, щѡбы вѣхавъ сюды коли-небудь. Певно вѣхавъ на бѡкъ зб стежки, що вела до броду.

Не було коли вертатись назадъ. Вѡнъ свиснувъ, а слухняна звѣрина кивулась вѡдважно напередъ, навпростецъ безъ шляху.

Чорна и зловѣща рѣчечка плыла по торѡсватѡй по-

чвъ. Бѣлана, здръгаючись, скочила въ воду, намула ся гала йй по колѣна, хропѣла дяко... Оначе выдобулась на берѣгъ, на сушѣ вупинилась на хвилю збгнана, спѣнена, тремтуча въ натуги. Обернула голозу й клякала лошака. Вѣдповѣвъ йй слабымъ голосомъ, неначе жалѣвъ ся. Марко потрясъ вѣжками нетерплюче, кобыла застогнала, якъ зажуреный чоловікъ и слухняна йшла вже пѣдтупцемъ, здобуваючись на решту силъ. Черезъ версту за рѣвою пѣткаула ся въ-перше йй нѣбы засоромлена, подвоула крокъ. Бя хѣдъ бувъ горячковый, нерѣвный. Марко чувъ, що дѣлькогѣла нѣбы въ пропасниці. Уѣхали вѣлька миль. На сходѣ ледви благословилось на свѣтъ.

— Гей, бѣляню, гей! — повликавъ, глянувши въ ту сторону.

Вѣвъ мчавъ ся вже навпростецъ на ту ясну зорю. Онъ — тамечки на сходѣ бувъ ворогъ, що хотѣвъ бѣдному робѣтнякови украсти его надѣю, его добро, его сварбъ.

Коли та гадка, зашевелила ся въ его головѣ, скреготавъ губами, кроплѣ поту выступали на лобъ, въ грудяхъ бурлила роспука. Похилавъ ся тогдѣ ще нѣаше на гриву коневи йй наганявъ его непритомный. Кобы скорше! Кобы хочъ одинъ разъ той день припѣзнавъ ся, кобы давъ ему прибути въ пору, ратувати старого прабацька дѣбровы, котрый тѣлько вѣвѣвъ шумѣвъ надъ любимою Жмудью!

Зачоривъ другій потѣвъ въ заростѣ верболозу. Бѣлана завагувалась на хвилѣу йй скочила въ воду. Гѣдна звѣрина! Стѣка жылъ вѣдѣтила ся на шеѣрѣ, зъ бѣкѣвъ дымнѣла пара; выдобулась на берѣгъ зъ очевидною натугою йй опять заирзала.

— Дозволь менѣ вѣдѣтхнути, пане, — здавалось,

неначе просила его, — доволь выпочети! Я служила тобѣ, нѣлько мога, вже тѣлько мѣль!

Але Марко нѣ-на-що не звязавъ. На сходѣ яснішало зъ всждю хвилєю. Кобыла пѣтнвула ся тяжко й упала на колѣна. Марко збрвавъ ея, вдаривъ уеудою; она збргалась, кивулась на гманцѣ, мстала ся въ ходѣ, бѣгла ще нѣлька хвѣль, и знову впала, стогняючи тяжко. Вѣнъ пѣднявъ ея хвостомъ; хотѣла йти, але похитнула ся, спустила голову; даремно хотѣла вдержати рѣвновагу. Повернули ея силы, звалгла ся на землю, пригнѣтаючи собою тѣдця.

Ажь тогдѣ схаченувъ ся Марко, и зрозумѣвъ, що нерозумно звучавъ ся надъ нѣминою, й ему стало жалко. Збрвавъ ся, выдсбувъ ся зъ пѣдъ конвны; звѣльвивъ попруге, помагавъ устати. Але бѣлания скѣвчила свою службу честно, до послѣдного дыху. Догарала тяжко стогнучи на тѣй пустѣвѣ, мѣлю вѣдъ дому; не видѣла ея еже авѣ вода, авѣ сбрѣкт, авѣ гыгѣдна стайня. Очи въ нея саходили бѣльмисмъ, зъ нбадеръ плыла кровь, змученѣ ноги дросжали въ передсмертнѣхъ судорогахъ. Добѣгла до меты.

Марко розкульбачивъ ея и якусь хвилю дививъ ся зъ жалемъ на муку благородной звѣрины. Вѣдтаеъ пѣрвала его страшенна лютесть, тиха та невмолима, знакома тѣлько мовчазнымъ душамъ. Вѣнъ увесь затрясъ ся, затявъ зубы, натисъ шапку на чоло й пѣйпловъ великими кроками просто на ту ясну полосу, що вѣщувала близькѣй ранокъ.

Спѣвали пѣвнѣ й дававъ ся чути далекѣй гавѣѣтъ собанъ. Туды вѣнъ пильвувавъ мерщѣй. Коли найшовъ дорогу, то полсеа на сходѣ зажеврѣла зѣрницею. Встававъ день честый и погѣднѣй, яеъ щастье.

Слобода ледви прскѣдала ся зѣ сву, коли мѣнавъ

ен Марко, котрый за ту одну нѣчь почорнѣвъ и выглядавъ якъ кромѣшникъ. Нѣхто его не бачивъ, тѣлько пбзнавъ и побѣгъ за нимъ Маргасъ. Вершен дѣбровы позолотивъ схѣдъ совця. Она стояла ще й шумѣла по своему, витаючи власнива. Вѣнъ звѣлнивъ ходу, вѣдѣхнувъ, коли саме до глухого й поважного шуму темного гѣлля домѣшавъ ся явѣсь чужій урванный голѣсъ. На той голѣсъ уся кровь кинула ся въ лице Маркови, и зъ той крови почервѣли бѣлни та вески.

Вѣнъ спочивъ якъ левъ, коли боронить свое лѣгово, вѣлѣома скоками опинивъ ся на полянѣ, на вѣлька крокѣвъ вѣдъ своего старого приятеля.

Глянувъ и якъ левъ зарычавъ...

На камени Алексоты, тамъ, де давно лѣтъ тому стояла Улана й деклямувала славутѣй гимнъ, де тыждень тому Ярина Орвѣдѣвна розповѣдала ему свои пѣдѣ, де тѣлько разбѣвъ самотный думавъ, — стоявъ теперь жидъ, жирый и огромный жидъ въ засмальцованѣмъ жупанѣ, зъ повлаченою великою бородою. Голову пбднѣсь у гору, въ руцѣ тримавъ сокиару й рубавъ неко пень старого дуба, трѣбуючи, чи здатный на доши.

За кождымъ ударомъ жменя трѣсонъ вѣдлѣтала на землю й розлягавъ ся глухій стогнѣвъ, а по вѣтцю перебѣгало дрожанье, ажъ до вершка, де сполоханный сивый орелъ колувавъ надъ гнѣдомъ и жалѣсно крававъ.

Маркови уста занѣмѣли. Здалось ему, що то хтось рубаетъ живѣ члѣны, що то дерево тымъ дрожаньемъ и стогномъ жадуеть ся на бѣль.

На хвилю Марко стративъ память... Що такѣ сталося? Гураганъ!

Жидъ неждано захарчавъ, опинивъ ся въ повѣтрю. Зелѣнѣй руки пбднесли его въ гору и стрясли наче плахтою. Вѣдтакъ кинутый, якъ камѣнь изъ цурпалка,

заточивъ кружокъ и вправъ заголѣмшевыи десять кро-
кѣвъ дальше. Вѣвъ омлѣвъ и неворушивъ ся.

Сокира выпала ему зъ руки. Марко вхопивъ еи ѿ
поскочивъ до жида...

Вѣвъ самъ не знавъ, щѣ хотѣвъ чинити. Шаленбѣтъ
заслѣпила его очи, гадки ѿ роуумъ. Робивъ пѣдъ вра-
жѣвьемъ инстинету обороны, жалю ѿ пѣзвы. Не тямивъ
нѣчого!

Той злодѣй, обманецъ, лежавъ пѣдъ его ногами и
харчавъ. Нехай же терпять бѣдъ за бѣдъ, кривду за
кривду!

Пѣдавезъ сокиру.. Богъ знае, щѣ сталося бы було,
коли бы въ ту хвилю не вхопивъ его хтось за руку. Се
було щось такъ несподѣване, щѣ спустивъ сокиру ѿ огля-
нувъ ся, певный того, щѣ другій жидъ приходять на
помѣчь першому.

Его кровью набѣгли очи, щѣ дико блискали зъ
пѣдъ здвигнутыхъ брѣвъ, стрѣтили ся зъ быстрыми про-
шибаючими зѣнцами Ярины. Ола стояла бѣля него ѿ
мѣцно стискала за руку, блѣда, задыхана, страшенно
заякана!

— Щѣ вамъ? заыкала змѣненнымъ голосомъ.

Марко мовчавъ. Груды его соплѣли, яезъ мѣхъ ко-
вальсѣй, зубы зъ поза губъ блыщали; на чоло злите
пѣтомъ, выступили жиы, яезъ шнуры.

— Киньте сокиру! Щѣ стало ся? щѣ вамъ вчинили
злого люди? — запытала хутѣо, вѣдтягаючи его на бѣвъ,
и сама выныла зъ руки сокиру.

Вѣвъ еще мовчавъ, але притомнѣсть верталась ему
до очей.

— Зѣ-що вы хотѣли вѣйти сего чоловіка? схамѣ-
нѣтъ ся! — говорила тремтючи.

Вбнъ показавъ їй поглядомъ на Девайтиса, на слѣды зельза на корѣ, неначе свѣжій раны.

— Рубали вашего дуба? хто позволилъ?

Вбнъ ледви-ледви отворивъ уста.

— Братъ! — сказавъ одно слово.

— Панъ Витовтъ?... безправно?... бороніть ся-жь але не въ той спосббъ. Тамъ при березѣ стоить мбій човенъ. Ёдьте въ Посвѣтѣе, зарбѣвѣть полицію й право. Тамъ для васъ мой конѣ й служба! Ёдьте-жь мершій!

Вбнъ отямивъ ся зовѣмъ. Кровь уступила зъ лица, але не рушавъ ся.

Звѣсивъ голову, наче засоромлений и по хвили сказавъ.

— Спасибб' вамъ панѣ! Турбота росла въ моѣй души ажъ до сегодня. А нинѣ она переповнила мою душу. Якъ бы не вы, тутъ потекла бы кровь.

Кинувъ окомъ на жида, втеръ рукавомъ пѣтъ наъ чола.

— Вбдѣ самон пбвночи я сюды гнавъ ся, ажъ нбнѣ упавъ пбдб мною, вбдтаеъ я йшовъ яеъ божевбльный. Роспука росла въ минѣ зъ кожнымъ крокомъ, а коли я побачивъ сего, — тутъ махнувъ головою въ ббѣз, де лежавъ жидъ, — то ослѣпъ зб сказжености. Богъ ласнавъ, я ще прибувъ въ саму пору!

Вбдбтхнувъ глубоко й уже упокоеный, поступивъ кблька вробвѣ до дерева.

— Тблько вѣкбвѣ вбнъ стоявъ и перетревавъ усе! Десятки поволтѣв берегли его, боронили, пови збславъ Богъ за нару такихъ, що не мають нѣ тямы нѣ духа батькбвѣ у грудяхъ. Се найтяжшій допустъ и проба! Що мы варті безъ тямы на стару славу й чесноту? Звбдѣблѣ мы ен вбдбудуемо й удержимо?

Може нїволи тїльнo слбвз наразъ не вийшло изъ завязатыхъ устъ того вїдлюдка.

Якъ взъ за хмаръ выглядае сонце, такъ у ту хвилю виявивъ ся зъ душї яснїй вїдблескъ того, що тамъ на днї лежало въ вїчнїй тишинї, бажало и болїло. Вїнъ выглядавъ змїненїй и могучїй, такъ що вїдъ того промїня розжеврїлсь его запали очи й сыпали искрами великого запалу.

Нїволи не бувъ такимъ нї передъ нимъ. Зъ вїдвїблз же при стїй майже чужбїй женцинї, тиснулись до устъ слова и кровь до сердца й висибвзъ? Длїячого довїрїавъ вїй такъ и вїривъ? длїячого бувъ певнїй, що она его зрозумїе?

Вгадавъ може братню душу й чутье въ ея золотастихъ глядючихъ на его лице поважнїихъ очахъ.

— Не труты будують а пчолы — вїдповїла. — Тї, що такъ думаютъ и чуютъ, якъ вы, не дадутъ тому, що добре, загинути. Не тревожите ся, пане, — довїнула, — оборонимо мы сего дуба й те, що вїнъ зображае.

Усмїхнула ся до него зъ розрадою. Вїнъ выпроставъ ся и пїднївсь вызываючо голову.

— Оборонимо, — повторивъ изъ силою. — Поки я живу, мого Девайтїса не тене сонїра. Спасибїд' вамъ, панї, ще разъ!

Теперь самъ першїй простягнувъ до неї руку.

— Идїть по судъ и полицїю, я тутки лишу ся на сторожи. Дубъ вашъ стоятїме безпечнїй. Не дамъ его тевути нївокому.

— За хвилю пришлю вамъ помїбчъ, а й вїдъ мене зб слободы незабаромъ прибїжить хтось. Мїй нанашею шукатїме за мною. Будьте-жь панї такї добрї, та пояснїть, вуды я пїйшовъ.

Черезъ хвилю его вже на полянї не було. Собацї

ведѣвъ лишитись, отожь вѣрный Маргасъ поклавъ ся въ ногахъ коло панны Ярины та й сторожавъ.

Ярина сѣла на камени и кѣлька хвиль була задумана, дивлючи ся въ гущавникъ, де Марко знакъ за выпуклинами печерь и чагаромъ ожины; вѣдтаеъ жваво збрвалася и приступила до лежучого жида.

Вѣнъ поволи прочнувъ ся зъ омѣлности и перестрашу, почавъ стогнати й зойкати.

„Якъ бы я спбзнилася була одну хвилью, — подумала Ярина зъ мимохѣтнымъ перестрахомъ — де вже бувъ бы ты завтра, герою? Богъ милувавъ!“

Мѣжь тымъ у дѣбровѣ дѣялись незвычайнѣ рѣчи. Чути було десь у далечи удары сониръ и наелики, вѣдтаеъ давъ ся чути галасъ и рухъ. Людскѣ голоса мѣшали ся зъ лайкою собаекъ и тупотомъ коней, черезъ поляну перебѣгло кѣлька сполоханныхъ вывѣроеъ, птаство цѣвѣркотало на трѣвогу.

Ярина оглянула ся зъ цѣкавостю. Чи жь були се напастники, чи помѣчь?

Въ ту мить показались виновники галасу бувъ се Рамко Ратисъ зб своєю четвероногою командою, а за нимъ пѣшии и верхомъ вѣхала слоббдска молодѣжь. На видъ посѣтеной помѣщицѣ старѣй зумѣвъ ся, ескорта почала вричати, побачивши лежучого жида. Кинулась до него.

— То самъ ватажно, той, що купивъ! Ахъ, драбуга! Его забиле щось... Бачите!

То „щось“ вышептували таемничо й трѣвожно хрестились. Рамко й собѣ покульгавъ у той бѣжѣ.

— Ехъ, вже й умеръ! Говорѣть Богъ зна-що. Вѣнъ живе й жити ме на згубу кожного честного чоловѣка! А воли его що й придусило, то слушно... го-го-го!

Глянувъ якомсь на Ярину. Зрозумѣвъ чия рука дѣ-

жала въ сѣмъ злучаю, и то повинна бути тайна. Боявъ ся ен свѣдоцтва, слѣдивъ зоромъ.

— Хлопцѣ, — закликавъ — теперь до работы! Роздѣлѣть ся на двѣ части, й бѣгайте мерщій до тыхъ рубачѣвъ, що ихъ розбгнали. Тѣлько, Боже борони, безъ насиля. Сядьте собѣ близько й тѣльки пильнуйте. Якъ брали бы въ руки сокиры, тогдѣ вы чемменько встаньте и вѣдберѣть сокиры зъ рукъ. Нѣчого бѣльше, розумѣете?

— Розумѣемо! — закликали хоромъ парубки й привычній слухати чарвника, розбѣглись на всѣ боки.

Сего тѣльки й хотѣвъ Рагисъ. Швидко зблизивъ ся до Ярины, заморгавъ очицами, понизивъ голосъ и шептомъ запытавъ:

— Марко бувъ?

— Бувъ — вѣдповѣла.

— А бачили паннуця *те*? — невначо показавъ на жидка.

— Бачила, — кивнула головою.

Камѣна зложивъ руки до молитвы.

— Не говорѣте-жь нѣвому, паннуцю! — прохавъ пѣдъ милый Бѣгъ старецъ. — Мого хлопця кривдять черезъ цѣле житѣе, безталачна его доля вѣдъ волюски, вѣнъ боронить ся й видаеть ся якъ той кабанъ, коли его псарня обпаде. Зробивъ те не зѣ злости, а зъ розпуки. Найменша звѣрина боронить своего, а ему хотять выдерти зъ рукъ останки. Судъ не пытае, що дѣеть ся въ душѣ, але судать по вчинкахъ. Не свѣдчѣть же противъ него!

Тою промовою, вѣтру Ярина зрозумѣла ледви вѣ чати, она майже оскорбилась.

Потрясла сейчасъ головою й по хвили, коли найшла одвѣтній выразы, вѣдповѣла:

— Пань Чертванъ пбйшовъ на поліцію, а я пильную сего. Ратуйте жида.

Старый повеселѣйшавъ, журба зникла зъ поморщеного лица, а вѣ якою й гордбѣстю глянувъ йй въ очи.

— Паввунця благородѣй, та й розумнѣй! го-го-го! мудра рада! розумѣть ся! Треба его ратувати!

— По хвели заходбѣвъ жидъ прѣйшовъ до себе, сѣвъ на земли и повѣвъ докола блуднымъ зоромъ.

— А що то, пань купецъ дбставъ коввульсѣй? — запытавъ наввно Раісѣ.

— Ай гвалтъ! що то було? де той розбишана? забѣли мене! гвалтъ! Я подамъ на судъ! У мене голова пукнула, у мене сердце вѣдскочило! я забитый! я трупъ! ай-вай! ай-вай!

— То купецъ хѣба за гвѣдами лагивъ, впавъ изъ дуба й потовеъ ся!

— Що то гвѣда? що то впавъ? я лѣсѣ купецъ! Мене забѣли, я подамъ на судъ!

— А рогожѣ? бо якъ мы сюды прѣйшли, то не застали й живои душѣ!

— Що то душѣ? що то прѣйшли? я того старого дуба трѣбувавъ. Мене хтось злѣпавъ и забивъ! У мене голоса вѣдѣтѣв, у мене въ грудяхъ болить! я забитый!

— Купецъ *мусить* бувъ пьянѣй, якъ ишовъ до лѣса, и бувъ пьянѣй, якъ той хтось злѣпавъ. Не треба було рушати старого дуба, въ его пню сидить лихо, длатого нѣхто его не тыкае, бо абы тѣлько щѣлена въ корѣ, а вже лихо вылѣзае й душиць. Купецъ потѣль цювавъ, по-кобъ не вылѣзло.

Жидъ розглянувъ ся вруглыми очема. Змѣривъ на-лѣву й молоду особу.

То не могли бути его напастники.

Пригадавъ собѣ робѣтниківъ, поспѣхъ наказанный черезъ продавца ѥ постогнуючи, ставувъ на ноги.

— Охъ, — зойкавъ жидъ, — усе здоровлье менѣ выняли, охъ, охъ!

Згорбившись и покульгуючи поволѣвъ ся въ лѣсъ, а Рагісъ погрозивъ за нимъ рукою.

— Иди, йди! — забурмотѣвъ — дякуй Богови, що ще дыхашь!

Зосталось отже на полянѣ тыхъ двоє, вѣрныхъ прослѣдуваному. Ярина радо була бы побалакала зб старцемъ, але не мала зъ собою пѣдручника. Лишилось ѥй отже слухати ѥ вѣдповѣдати жестами.

Рагісъ не мавъ звичаю Маркового. Ёму уста нѣколи не замыкались. Умѣвъ говорити зъ яричемъ и журавлемъ, зъ паномъ и зъ мужикомъ. Не журавъ ся тымъ, чи его розумѣю и слухають.

Отожь сейчасъ выкарабавъ ся на камѣнь и оглянувъ поважно калѣцтво дуба.

— Нѣчого ему не зашкодило, — казавъ — ще сотню поколѣнь перетривае! Живый стариканъ, хе-хе! Та-ѥй раны — дурниця! Загоять ся навѣтъ и безъ бедричу панны Анеты.

Збйшовъ на землю ѥ помѣтивъ Маргаса.

— А ѥ ты тутечки, блазень? Повинувъ пана, панну бережешь? Добре, добре! А не знаешь ты, де бѣла? Марко мабутъ змотылавъ ен не-абы якъ, а може зъ того сѣху и въ Дубісу загнавъ! Бѣдна бѣлая! Такий недо-лѣтонъ Витовтъ, а аганяе сегодня старыхъ людей, що ледви можуть воздуха захопити. Буде жъ вѣнъ мати ланю, якъ вернетъ ся Марко зъ поліцію! Екъ тай варто-жь. Звѣдѣль беретъ ся такий вѣдродокъ у родинѣ? Тѣфу! пестили, цацькали гладуна, ось и выгоду-

вели на ітху! Ой бети-жь бы, бети та слухати, чи дыхав!

Съезь недалечко Ярины, закуривъ люльочку, зирнувъ на неѣ кльна разбѣвъ съ бову та ѣ наконецъ запытавъ:

— Може тютювъ панувци шкодить?

— Нѣ, нѣ! — заперечила съ приязнымъ усмѣхомъ.

— То ѣ спасібо! Люльочка бував частенько для всяка замѣсьць воды ѣ напетку, а нѣколи то ѣ заступала бабаву, товариство ѣ родену! Я ѣ Марка такъ навчивъ: ты, сывуню, по вечерницяхъ не лѣтай, а вѣ въ тебе воляна хвеля, то закуры люльку и дивись на дымъ!

Ярина засмѣяла ся весело. Були се незвычайнѣ ряды для молодого хлопця, але видко дуже успѣшнѣ. При вѣѣ Марко не буривъ нѣколи, але кльна разбѣвъ застала его, якъ свѣдѣвъ збгвутый и вдвлявъ ся въ хмарну дыму. Що вѣвъ у нѣѣ бачивъ? Що заступало ему розмову ѣ бабаву?

Рагісь зараженный еѣ веселѣстью, усмѣхавъ ся ѣ собѣ.

— Нема нѣчого гѣршого, панувцию, вѣдъ даремноѣ балаканены, ѣ вечѣриси бѣганины. Що за хосенъ для него, що бѣгавъ до Войнатѣвъ? Серце втопивъ у болото ѣ думавъ сѣткою зловити вѣтеръ. Не послухавъ мене разъ, теперъ жалув. Не лѣвше-жь курити дома зо мною люльку?

— Що то: Войнатѣвъ? — запытала.

— Такъ называеть ся дядько. Черезъ плѣтъ мы сусѣдуемо ѣ слободѣ. У него була годованна, молодата ѣ гарвеньна. Та либонъ приворожили его чараме, бо не було чого тѣлько заходитись. Залюбивъ ся хлопцеъ:

женитись и женитись! Але вуды тобѣ, не зловишь вѣтеръ у сѣтву, хе-хе-хе!

— Оженить ся? — запытала въ очевиднымъ занятємъ?

Рагісъ засмѣявъ ся въ триумфомъ.

— Го-го! а бачили паннуця вѣтеръ у сѣтцѣ? Таеъ и того не вбачить нѣхто! Зараеъ пѣсля Рѣдва вийшла собѣ за-мужь. Хлопець ажъ почорнѣвъ въ тон журбы, а я такий въ того радый, наче руною деркача зловивъ. Лѣпша его журба, нѣжь таке весѣлье! Розумѣеть ся, справимо мы ему весѣлье, але инакше!

— А яне? — допытувала цѣнаво, але вже въ цѣлою повагою.

— За кѣльна роцѣвъ, яеъ поросте въ пѣрье! — гуторивъ свободно, наче балакавъ до кума або до панны Аветы. — Роботы тяжкои збудеть ся, землю сплатить и забезпечить, дѣмъ собѣ заснуе. Тогдѣ поѣдемо въ сваты. У старого Рямвіда одиначка, яеъ ланя, господарна, яеъ пчела; у Олехнозичѣвъ двѣ доньки; въ Юрѣишкахъ вѣнъ частенько гостить; панночка добра й набожна. Богатон вѣнъ не хоче, самъ казавъ менѣ не-щодавно, ото-жь высватаемо хочъ и бѣдву, але розумну й добру. Го-го! кобы лишевъ бѣды абутись и тон пакости Витовта.

Замовѣъ на хвилию. Въ дымѣ въ люльки бачивъ либонъ те вымрѣяне весѣлье.

Ярина похилила низько голову и бѣлыми зубками грызла стебло травы.

Черезъ хвилию лице еи захмарилось, але гнетъ не то зухвалый не то жалѣсный усміхъ пересувувъ ся по нѣжныхъ чертахъ.

Глянула на Рагіса легко глузливими очима й піднялась.

Сонце вже вывотилось високо. Зъ погѣдного ранку зробивъ ся хмурыи день. Дувъ сильныи вѣтеръ вѣдъ Дубіссы и гудѣвъ, наче вѣщунъ бурѣ. Мариа не було.

— Може паннунца чого треба? — запытавъ старыи, тавожь пѣдносячись, — дощѣ буде за яку хвилюу и щось зачинае гримѣти. Добре, що я вчора зсромадывъ сѣно. Нехай паннунца кваплять ся до дому, бо буде злива.

Ярина заперечила головою. Обходила поволи поляну, за нею дроботѣвъ Рагѣвъ, балакаючи до деревъ, хмаръ и до своєї царнѣ.

— Що се? — запытала нечаяне, зупиняючись на мѣсцѣ.

Пѣдъ ногами у неѣ бувъ нѣбы отворъ засыпанон крыницѣ, оброслыи буйно зѣльемъ.

— А то печеры — пояснявъ — пѣдземельнѣи хѣдннѣи вѣ замчици. Пѣдъ усею, важуть, дѣбровою повно ихъ. Але теперъ цѣлкомъ засыпанѣи. Такихъ просвѣтѣвъ в кѣлька. Тамъ в глибокѣи коридоры, тягнуть ся ажъ по рѣку.

— Вы туды ходили?

— Чи то-жь менѣ немиле житъе? Та й за чимъ? На скарбы я не лакомый, та й нѣхто ихъ не найде тамни. Колесь Марко, ще малыиъ бувши, лазивъ ледащо. Я хотѣвъ высѣтити за ту дурницю. Не найшовъ анѣ золота, анѣ вина, про котре вернякають, тѣльки десъ у западинѣи людскѣи черепъ и заржавѣле топорѣще. Ле-двѣ живыи выдобувъ ся, така тамъ духота, и вѣ друге не ходивъ. Зъ нашихъ нѣхто не зваживъ ся бы на такую выправу крѣмъ него одного. Нехай паннунца не зазирають! Тѣфу! ще якѣи лядивъ вылетѣти, та й земля може всунутись...

У воздухъ змагавъ ся щоразъ бѣльшій несупокѣй. Десь далеко гуркотѣли громы.

Въ ту мить собаки Рагісові підняли галасъ и кинули ся въ передъ на чудацку поставу, котра показала ся зъ чабрику. Се бувъ Мервісъ у гумовому плащѣ й цератовому брилѣ, двигаючи въ руцѣ парасоль, шаль и якійсь бѣлый клуночекъ.

Постерѣвши Ярину, зачавъ махати руками, якъ маякъ старосвѣцого телеграфу.

— Ты звѣдѣля взявъ ся? Догадавъ ся, де я? — закликкала.

— Чертванъ сеззавъ, — вѣдповѣвъ задыханный. — Взявъ конѣ й полетѣвъ, наче божевѣльный! Зовсѣмъ нѣчого не розумѣю, щѣ тутки дѣють ся?

— Спродали безправно его лѣвъ! жаць рубае!

— Зліпчувати его! — наважявъ зъ поважымъ запаломъ Американаецъ.

— Тутяи не дѣйшти до тои американьскои справдливостѣ! ты щѣ несешъ?

— Задягану для тебе й снѣданье.

Сѣли пѣдъ дубомъ. Рагісъ придивлявъ ся зъ-далека. На вѣлько чувъ симпатіи для енергичной дѣвчичы, на тѣлько не терпѣвъ худорлявого Американаця.

— Сграхополохъ до конопель! — бурмотавъ самъ про себе.

Ярина розвязала бѣлый клуночекъ. Показалась пляшка вина, кусень паштету й цикорни. Се було снѣданье пѣсля помыслу Клярка.

Дѣвчина выняла жваво пляшку й чарку, поскочила до старого, налила повну чарку й подала ему зъ сердешнымъ поглядомъ.

Рагісъ ковгнувъ, утеръ ся й ажъ облизавъ ся.

— Орвѣдвскій столѣтній масляць. Отсе менѣ на-

питокъ, такъ вѣпитокъ! Спасибб', панувцю! Ажъ мене
ѣзъ костяхъ менце лометь. Ого го!

Роскбшнымъ рухомъ запросела его панна до займ-
провізовавсого снѣдавя на каменн. Засѣли до снѣдавя
всѣ трое. Крапелись, бо зачывавъ падати дошь.

— Змокнуе, панувцю! — турбувавъ старей — а
Мервісѣ докѣдавъ:

— Вертай ся, Ирї! Коли хочешъ, такъ я тебе за-
ступлю, хоча, слово дяю, не знаю, чого мы тутъ си-
димо.

— Ради рбавородности, *my dear!* — вбдновѣла зб
смѣхомъ, не журачнсь бурею. Она нагодувала паште-
томъ Маргаса, обутала ся въ шаль и супокбйно дож-
дала ся зливы.

— Де-жь той Марко барить ся? — бурчавъ Рагісѣ.

Почавъ лети дошь потоками. Громы лускали що-
разъ частѣйше, вѣтеръ нагнавъ верхи дуббѣъ. Схова-
лись усѣ пбдъ захествї гбля Девайтїса. Хмары вскрыли
небо одностайнсю чорнсю массою. Що хвиля роздиравъ
нхъ выгинчастѣй вузь блискавки.

— Змокнуешъ, Ирї! — вликавъ Мервісѣ, даремне
стараючьсь утримати парасоль.

— Вже й змогла! — вповсювала его весело. —
Гляди, якїй видъ пышный!

— Я люблю ббльше усею спокбї! — жалѣвъ ся
жалбсно товаришь.

— Може хочъ жїда вбѣ! — втѣшавъ ся Рагісѣ
пбсля вожного удѣру гресу. — Але де-жь той Марко?

А Марко добивъ ся своего. Посѣтскїй вбѣв донѣсъ
его до мїстечка. Грошѣ взелектризували потрѣбву ему
помбчь. Вертавъ ся почтою зъ полицїйнымн урядвнцами
по мбїъ зарѣвети вбѣъ. Представнїци прядку змогли
трѣх, поселили ся ізъ юрїсскбї вкршмѣ и всѣ перенятї

важністю своєї ролі, ставули на місці. Тамъ на краю дбровы лежало десять ерубавыхъ деревъ, сидѣла громадка рубачѣвъ, оподалѣкъ мелодѣжь слоббдска — а по серединѣ жидѣ пбдприємнивѣ, вострый рвавѣ на собѣ волосѣ, влявѣ и заохочувавѣ своихъ роббтнивѣвъ.

Вѣвъ розумѣвъ, що програєтъ справу, й називѣ ся въ безеелѣвѣмѣ гнѣвѣ.

Буря гже мивула. Надѣ дбровою почалась друга буря помѣжь людьми.

Урядники положили на основѣ освѣдченя Марковсто арештѣ на лѣсѣ. Продавецъ не бувѣ одинокимѣ влясенексмѣ, не мавѣ стже права розпоряджатись сибльнсю власнѣстю.

Свєсали прстєколт, запретили дальшій вырубѣ, и розбгнали роббтнивѣвъ.

На мѣсци бою воставѣ ся жидѣ, Марко й полиція, ебнчучи докладѣ.

— Ну, що то буде? — запытавѣ купецъ псвуро й вывогомѣ, — тутѣ бувѣ гвалтѣ, мене побили, я жалобу вношу! Я давѣ грешѣ, вѣддайте грешѣ!

— Я не бравѣ! — вѣдповѣвъ Марко.

— Ну, вашѣ братѣ бравѣ! Що то буде? то гвалтѣ, розббй! авантура!

Урядники покбнчили свои ченности. Порозумѣли ся въ Чертановкѣ на боцѣ пѣвгслосомѣ и вѣдѣтали по свєслучюче, видео радѣ, що сповнили обовязанѣ. Марко подявувавѣ пляхтѣ за псмогу, запытавѣ про Рагиса й пбйшовѣ на полянку. За нимѣ ишовѣ жидѣ.

— Я своихъ грошей не даю! Або лѣсѣ, або вѣддайте капіталѣ! Я вамѣ кажу: вѣддайте! Прочитайте умсгу: Я заплативѣ десять тысячѣ голсвыми грбшми. Я ихѣ не дарую.

Марко мовчавѣ якѣ пень, може й не слухавѣ.

— Ну, пане, по-що тяганины? Доплачу вамъ еще десять! Вѣддайте лѣсъ; даю бѣльше, чымъ вартъ. По-що процесъ и аваатура? — спокушавъ рудый, змѣняючи тонъ зъ зухвалого на покрливый.

Опять мовчанка. Жидъ дыхавъ, наче середъ тяжкой бѣротьбы. Стрѣбувавъ найдѣльнѣйшого способу.

— Пане, въ мене есть на пятнадцать тысячъ векслѣвъ вашего брата, я вѣддамъ вамъ усѣ за той лѣсъ. Плачу на вагу золота. Робѣть згоду.

Крѣзь гѣлье свѣтило зъ поляны сонце. Марко впаивъ туды очи й прискорвѣвъ ходу. Жидъ попадавъ у скаженѣсть. Лице въ него почорнѣло, очи блиснули зловѣщамъ выразомъ, — вѣлъ заступивъ Маркови дорогу.

— Не хочете, пане? — сказавъ понуро, — буде процесъ! Ну, ваша воля, але памятайте, абы колись не жалувала! Бѣльше вже не проситаму!

Молодой чоловікъ зморщивъ брови й рухомъ руки усунувъ жида зб стежки.

— Зъ дорога, гадино! — забурмогѣвъ — иди, кусай, грызи, але сего лѣса не ймешь и за миліоны! Вѣлъ мѣй бувъ, есть и буде. Затямъ собѣ!

— Ну, затямлю! — вѣдказавъ жидъ, зупняючись на мѣсци.

На полянцѣ вже примѣтили, щѣ Марко вертавъ ся. Встали всѣ трое, а симъ разомъ приступила до него перша Ярина.

— А що? — запытала — де-жь поліція?

— Уже вѣдѣхала. А вы тутки перебули бурю? Чижь годалось? змѣкнути, змерзнути, и по-що? — сказавъ тихо.

— Я не змогла гѣрше вѣдъ васъ. А по-що, пытаете? Тавъ менѣ влодобалось. Уже не рубаютъ?

— Нь, усе сповбйне. Ахъ, навашко тежъ туги и панъ Мервісъ?

— Стерегли вкупѣ вашого дєрєвѣ. Що-жъ робитимете дальше?

— Сейчасъ їду до Ковна.

Рагісъ пѣдбйшовъ и вже зъ далєка клизавъ:

— Бѣлани де?

Марко махнувъ рукою.

— Не журѣть ся нею — сєзавѣ понуро. — За Лейною впала пѣдо мною сегодня вѣ ноци.

— Житѣ ты зъ нею выпєрѣ! ахъ, шкѣда, шкѣда! а лєшає?

— Не знаю, шѣ зъ нимъ стало ся? Мєжє тавєжъ згнєувъ.

— Чи ты аѣѣжєволѣвѣ? Усѣ наша худѣба пѣйшла марнє чєрєзъ одву нѣчь, а тобѣ навѣть не вт гєловѣ?

— Нєма волє. Трєба ратувати що бѣльше. Ёду до Ковна.

Старый пѣчєрвѣнѣвѣ изъ жалю й дѣсѣды на ту бѣйдужнѣсть, сѣплюєувъ, завлєнавъ сѣбаєт и бєзъ прѣшѣня швєдѣо вѣддаливсѣ. Ишовъ шукати кобылы й лѣшака; навѣть не спытавѣ ся прѣ лѣсѣову справу. Жаль єму було пєстувєи бѣлавѣ й малѣго пєстунѣ, нѣтрый нѣбѣы бувѣ тавѣй рѣзумный, яєт чѣловѣєтѣ.

Вѣнѣ довго йшовѣ по пѣстарахѣ. Нє вступивѣ до хѣты, хѣчъ бувѣ пєрємѣєт до витєи; блуєавѣ ся, клєвучѣ й пѣстѣгнучѣ. Накѣнєць сѣбаєи попѣли на слѣдѣ и завєли єго на мѣсцє.

Бѣлани лєжала нєживѣ, заксѣтєнѣла, усѣ вєрѣта бѣлѣстємѣ рѣчєчєи, зъ кровѣю, шѣ сѣцѣпиласѣ пѣдѣ нѣздѣряєи. Кулѣбака лєжала зъ бѣну, а надѣ кобылѣю стѣяло сирѣтѣ лѣшѣ, зѣсєивши гѣлову, пѣхитуючєсѣ изъ гѣлоду й зємнѣ, тручѣло єи й вѣрзѣло хрѣплѣмѣ гѣлѣсѣмѣ. На-

веруги, ще зъ далеза, кружыли чорнѣ круки, сѣвали сердешной коняцѣ вѣчау память, и готовились на тризну. Зухвалѣйшѣ вже вороны опустились низше й заглядали въ еи селянѣ очѣ. Десь у чагѣрикахъ засѣлись мабуть лисѣцѣ й вовки.

Рагѣсь оперъ ся на кивъ; ему збиралось на плачь. Та его жаль перейшовъ у злѣсть.

— А щс-бъ васъ пекло пожерло, злодѣязи, шахраѣ! Якъ тѣ круки за кривдою лѣтаете, врадете працю, силы, здоролье, кровавый грѣшь! Бѣдна старуха, ты варта була лѣпшого вѣця. Не дамъ я тебе нѣ крукамъ нѣ вовнамъ, закопаю тебе глубоко! Ты була лѣпша вѣдъ богатьохъ людей. Уже не зведешъ ся, не почувѣшь. Ну, ходи-жь ты зѣ мною, сиротятю! Не накормить тебе вже мати та й не злогрѣве. Але не дамъ тобѣ зѣвечитись. Ходи въ пусту стаенку, не плачь!

Рагѣсь потягнувъ за собою лоша, а воно сердешне йшло слухняне, и жалѣсно рвало.

Круки кракали щоразъ протяжнѣйше, опускались низше й низше на бенкетъ.

На пустелью находила нѣчь и тиша. Жалобу лошака повѣсь вѣтеръ и далечь...

IX.

Пѣсно въ вечѣрѣ почтарскѣй дѣвчонѣ дзеленько-тѣвъ монотонно по пустому шляхови. Вѣнъ зближавъ ся до рѣи на юргѣскѣй поромъ и на рѣштѣ затихъ.

Подорожнѣй зупинивъ вѣзника, заплативъ и вѣдпиривъ. Та замѣсьць переправитись за рѣу, скругивъ у бѣкъ и боковою дорогою рушивъ у напрямку до Посвѣ-

тя. Мѣсяць у повни выкотивсь на погбдне небо й заиравъ ему цѣкаво въ очи. Вандрбвникъ неначе соромявъ ся свѣтла. Насунувъ шапку на очи й заховавъ ся въ тѣнь деревъ и чагарнику, що окружавъ дорбжку. Насторожувавъ уже, недовѣрливый до кожного шелесту, и йшовъ якъ злодѣй. Чымъ ббльше приближавсь до двора, тымъ жвавѣйшій бувъ его хдѣ, а кожый рухъ обережнѣйшій. Кбльна разбѣвъ стававъ и неначе думавъ вертатись, але черезъ хвилию намыслу йшовъ дальше. Вадко сильнѣйша була надъ розвагу та охота, що вела его въ ско сторону, а не до дому — въ глуху нбчѣ.

Коло городского паркану зулинивъ ся опять. Тѣнь деревъ закрыла его зовсѣмъ. Заявъ шапку й угеръ изъ чола пбтъ. Въ ту хвилину мѣсяць заспокоивъ свою цѣкавбсть, бо зазрѣвъ у сумнй очи Чертвана й освѣтивъ срѣбляною полосою его темнй, гострй черты.

Чогожь вбнѣ хотѣвъ у тбмъ неявиствбмъ Посвѣтлю? Аджешъ не потребувавъ сюды вертати, якъ було колись. Аджешъ мавъ свое оббйстьє, бувъ вольный!

Коли-бъ его здыбавъ Лука Граль зъ тымъ выразомъ недовою й туги, зъ якимъ ишовъ сюды Марко, мбгъ бы бувъ повторити те, що говоривъ Марко на его скорботы: „мазшь те, чого хотѣвъ“. Але Луки не було, а рѣшучбсть и терпѣньє мовчазного Жмудина бачила одна нбчѣ, мовчазна, якъ вбнѣ самъ, а его тиху молитву о помбчѣ чувъ хбба одинъ велинй Богъ.

Людска доля невимолима, капостна та й местна. Она покарала Марка якъ разъ тымъ Посвѣтлѣмъ, де такъ часто нарѣкавъ и звбдкбль такъ вырывавсь. Теперь тягнувъ его туды не принусъ аяъ не неволя, але якесь гбрне непоборне бажанье. Доля нещувала собѣ зъ его впертости, зъ гордостги, зъ завѣятя. Наче яна ма-

ра, она переслѣдувала его въ день и въ ночи, гнала сежомѡць назвѣдъ на мѣсце давняго выгнаня.

„Немовъ покуту ты пренягъ на себе батьковске зобовязанье й варѣнавъ. Иди-жь теперь самъ, бо безъ тои покуты еже не здужаешь жити.“

Тѣ слова неначе чувъ Марко, що стоявъ ббля парвану. Отся гадѣа розпалагла ему горячесю очю, перейшла судорогсю безупиннои боротьбы черезъ уста й лобъ. Терпѣвъ ваче крсмѣшвѣвъ, тратючи зъ дня на день давий бажаня й цѣли, покидаючи обовязки.

Сегодня вертаючи ся зъ Ковва вже ва мило вѡдъ дому, въ котрѡмъ не було его черезъ цѣлый тыждевъ, такъ само не змѡгъ побороти повусы. Пбѣшовъ, не тямлючи, що за рѣвсю жде его праця й тысячѣ неполаднаыхъ справъ. Вѡнъ, що вѣкого не боявсь анѣ не соромивъ ся, сврадавъ ся явъ той злодѣй. Вѡнъ, котрый дякувавъ Богови за те, що въ останье заченилася передъ нимъ псвѣтска брама, вертавъ сюды въ ночи черезъ парканъ.

Страшлива пѡзьма долѣ!

И опять збунтували ся въ нѣмъ останки гордости й сила волѣ — та на даремно!

Земѣць огвратись, вѡнъ перемахувесь черезъ парканъ и найшовъ ся въ парку.

Собаки почувли шелестъ и надбѣгли. Свѣставъ таксжь десь вѡчний сторсжь и крапивсь имъ на помѡчь. Що-жь буде, коле побачить его, Марка, въ сю пору? Кровь забагрела ему виски жаромъ сорому й уповоры. А прсте йшовъ до дому, перебиряючысь крадьнома крѡзъ найбуйвѣйшій чагарникъ.

На щастье вѡдзвали, его собаки, й повитавши ласкавымъ сковуляньемъ, вѡдбѣшли. Сторсжь мабутъ

лягаючись чорнон гушавины звернув тежъ у противный бѣкъ.

Марко вѣдѣхнувъ.

Адже-жъ вѣнъ не йшовъ сюды, абы красти й кривдити. Чого-жъ лягавсь и встыдавъ ся?...

Въ домѣ було вже темно. Тѣльни на горѣ ще свѣтло ся въ мешканю Мервіса й на долині въ спальни. Вѣвно було вѣдчинене, лѣтвий вѣтеръ ухлявъ занавѣси, пѣдъ вѣкномъ стояла крѣслата липа.

Можна було легко задрѣти въ середину покою. Але Марко не йшовъ кривдити анѣ красти. Станувъ изъ далека, заложивъ руки на груди, сперъ голову до дерева й дививсь на те свѣтло, тяжко вѣддыхаючи. Доля завела его тамъ, де хотѣвъ, и винула на муку й горе. А та мука мусѣла бути тяжка, бо вѣнъ увесь побѣлѣвъ; та й горе мусѣло бути страшне, бо цѣлый збгнувъ ся й зажмуривъ очи, а его губы шептали слова, котрыхъ нѣволи не дѣзнають ся люди..

Темна й висока тѣнь порушала ся въ свѣтлѣ. То Ярина Орвѣдѣвна розбирала ся, сповѣйна за те вѣвно й за свою сирѣтску самотину.

А вѣнъ усе ще стоявъ и дививсь. Вѣнъ не бажавъ собѣ нѣчого бѣльше, тѣльни лишитись тутечки зб своимъ болемъ и роскѣшко. Тѣ обыдва чуття злилися въ одно. Вѣнъ не знавъ, котре було для него бѣльше нещастье й тяжша журба.

Коли нечаяно згасло свѣтло. Марко стрепенувъ ся, розплѣвъ руки, звѣсивъ голову й помалу-малу подыбавъ зб вѣдходомъ. Рожѣ пахли тутъ запашивейше, янвейше свѣтивъ мѣсяць; нехотѣлось ему вѣдходити. Надъ Дубѣссою ледви прийшовъ до себе, бо тутки треба вже було подумати объ тѣмъ, якъ затаити той забакъ сердца. Треба було звѣяти ся безъ слѣду. Отожъ узавъ найгѣр-

шіи човенъ, кусень дошки заступивъ ему весло, и вбѣвъ вѣдпливъ тихо. Рѣка затерла всякій слѣдъ и заглушила шелестъ човна. На другому березѣ высочивъ, пустивъ дошку зъ човномъ на хвилѣ, а самъ счезъ.

Теперъ отямивъ ся зовсѣмъ, побѣгъ пѣдтупцемъ, выдумуючи байву на запытѣ Рагаса, звѣдкля йде пѣшки въ таку пору? Першій разъ у житю не повитавъ Девайтаса, на шляхъ вѣдъ порому наложивъ вѣльва вереть дороги и на безпечибѣи мѣсци звѣльнивъ ходу. Тутъ мѣгъ его стрѣтати коженъ.

Але вѣчь залягла й нѣхто не рухавъ ся. Другі пѣвнѣ пѣяли въ Савдвѣляхъ, коли убѣйшовъ у вулицю. Повѣвъ байдужнымъ зоромъ по обѣйстяхъ слобѣдсєихъ: були темнѣи, тѣлько въ Гралевѣи хатѣ червонѣвъ крѣвъ шибы на коменку огонь. Не здивувало се Марка. Той сумный човѣкъ може вернувъ ся таковъ у ночи зъ неводѣвъ.

Хотѣвъ убѣйти й розпытати про успѣхъ, але повѣдержала его присутнѣсть Марты. Однаково побачать ся вавтра. Нѣчого пильного.

Дѣйстно, вѣдъ якосѣи поры Марко легковаживъ собѣ въ сей способѣи вѣжде дѣло. Не тѣшило его щастье, не журили злѣдѣи.

Йшовъ дальше. Двѣна рѣчь: слобода мимо ночи була застеляна дымомъ. Звѣдки та задуха? Оббарѣвъ ся. Скрѣвъ тиша й супѣкѣи.

— Ехъ! мабутъ десь чи не конярѣ розпалиють багате зъ мокрого гадузѣи: звѣдтѣль заносить и дымомъ.

Коли щось попалося ему пѣдъ ноги. Се бувъ Маргасъ. Марко схиливъ ся, щобы поглядѣти пса й постерѣгъ зъ острахомъ, що звѣря було осмалене, безъ шерсти, зъ вѣльвома страшными ранами.

— Що тобѣ, Маргасе? — закликаѣтъ.

Песѣ заскавульвѣвъ жадѣсно й пѣбѣтъ напередѣ, озираючись на пана.

Ще кѣльканацѣтъ прокѣбѣтъ, а Марко зрозумѣвъ усе: раны собаки й чадѣ дьму. То не вѣдѣтъ поля тягли ся тѣ жручѣй полосы, але звѣдти, куды квапѣвъ ся на вѣчлѣгѣ. Зирнувъ и станувѣтъ, а Маргасѣ подививсѣ ему въ очн й заскавульвѣтъ разѣ и вдруге. Пѣсля того вже нѣ одинѣтъ зѣ нихѣ не вѣдозавѣтъ ся.

Наче яка широка рана сѣрѣла передѣ Маркомѣ его посѣлѣсть. Замѣщеъ будынкѣвъ, дому, огорода й тивѣвъ нупа згарыщѣ, котрѣй курилисѣ, и пустка!...

Коминѣтъ хаты стирчавѣтъ наче опудало, вѣстѣянн обгорѣлыхѣтъ деревѣтъ вырѣзувалисѣ на тлѣ яснои ночи, зѣ безформныхѣтъ розвадинѣтъ зрываѣтъ вѣтерѣтъ дымѣтъ и задушливѣй пары паленизны. Не зосталосѣтъ нѣчого, анѣ вугля, анѣ кѣлочка, анѣ мѣсца, на котрѣбѣтъ могло бы було припочати око.

Яку чверть, пѣвъ годины хозяйнѣтъ сего пожараща стояѣтъ и дививсѣ. Потерѣтъ рукою очн, думавѣтъ, що то горяча, що то сонѣтъ, що мучить его мороза. Та нѣ! вѣнѣтъ не тямивѣтъ себе, а те щѣ бачивѣтъ передѣ собою, не знине, але останеть ся таче, якѣтъ я, и при блеску огня й при свѣтлѣ сонца. Нѣбы цѣяхомѣтъ вѣбвала ся поволи вѣтъ его мозокѣтъ роспука. Омлѣвали пѣдѣтъ нимѣтъ змученѣй ноги. Вѣнѣтъ опустивѣтъ ся зѣ вагою на камѣнѣтъ, котрѣй опѣтъ теперь такѣтъ само, якѣтъ рѣкъ тому назадѣтъ, становивѣтъ одинѣй плѣтъ, стисѣтъ голову руками й застогнаѣтъ.

— Боже, Боже! щѣтъ я тобѣтъ завинивѣтъ?

Маргасѣтъ немовѣтъ зрозумѣвъ той бѣлѣтъ, пѣдбѣйшовѣтъ до него и скавулячи лизавѣтъ его руки. Марко пѣдвѣвъ очн и сказавѣтъ:

— А де-жь мон, Маргасе? — спытавъ — а де жь они живутъ?

Песъ немовъ у вѣдповѣдь завернувъ на слободу. Провадавъ пана за собою.

Идучи за нимъ Марко дѣйшовъ до Гралевон хаты й безъ намыслу отворивъ лѣску. На сирьпъ ворѣтъ люде въ хатѣ зворушилися и хтось выйшовъ ему на зустрѣчь.

— Хто тамъ? — запытавъ тихо дивно змѣненный голосъ Рагаса.

— Я, — вѣдповѣвъ Марко по своему спокѣйно.

— Звѣдди йдешъ?

— Зъ пожарища. Чи всѣ здрові?

— Нѣ, сыну, Грааль умирае, — шепнувъ старый вѣрѣзь слозы.

— Умирае? Що ему такого?

— Ратувавъ хату, впавъ пѣдъ баяни, потовѣвъ ся й попѣвъ ся. Третій день догаряе, саме хвилю тому вѣдѣхавъ приходниязъ. Ходи.

Увѣйшли въ хату. Въ свѣтлици пѣдъ святою вконою лежавъ смутный хлопець, увесь покритый равами, змѣненный не въ познаку. Надъ нимъ свѣтла заплакана Марта зъ панною Анетою, а подальше вѣльнохъ побратимѣвъ изъ слободы.

Девна рѣчь! черезъ цѣле житье Лука жалувавъ ся и смутивъ ся, а теперъ супроти таеъ близькон смерти й мимо терѣвня лежавъ спокѣйный и всмѣхавъ ся.

Марта клячала побѣчь постель, веунула ему руку пѣдъ голову, а рыданье роздирадо їй груди. А вѣнъ усмѣхавъ ся мимо своихъ ранъ и передсмертного болю, немовъ ажъ теперъ его нѣчого не боляло анѣ не смутило.

Згорблена й утомлена панна Анета не шукала вже

въ зѣлю анѣ въ листьяхъ ратунку, а Граль нічого не просивъ: анѣ лѣбовъ анѣ воды: глядѣвъ на лице Марты зъ незвычайною яєнбстю въ очахъ и всмѣхавъ ся погѣдно. На видѣ Марка порушивъ рукою: прилижавъ его близше.

Великанъ похиливъ ся надъ нимъ.

— Милосердія надъ самимъ собою ты не мавъ, Луко! — сказавъ зворушений.

Умираючій похитавъ головою.

— Нѣ, нѣ — заперечивъ — такъ Богъ хотѣвъ. Твои грошѣ я вѣддавъ нанашеови. Спасибб' тобѣ за все, щѣ ты зробивъ. Я радый, охъ якій радый!

Кинувъ опять поглядъ на Марту й додавъ тихѣйше, нѣбы до себе:

— Кобы ты знавъ, якъ менѣ добре, якъ добре... добре!

Его повѣи засузулись. Зоставъ ся усмѣхъ и разъ на все застигъ на его чертахъ. Заснувъ сномъ блаженныхъ.

Рагієз змовивъ молитву, зѣтхнувъ и вылижавъ Марка на подвѣрье.

— Жвдѣ у тюремѣ, — сказавъ — зловивъ его Гренієз изъ твоимъ псомъ.

— Коли жъ воно стало ся?

— Пожежа? Въ четверъ, на другій день пѣсля тои пригоды. Я бувъ у Жвѣрбляхъ, панна Анета на побѣствѣ, куды вѣдвозила церковне бѣлье зъ праня, Гренієз громадавъ сѣно за городомъ и, якъ выявило ся, заснувъ. Маргаса я лишивъ на сторожѣ въ станціи, а самъ пѣйшовъ до работы. Коли неждано притѣмомъ бухнувъ дымъ, а вѣдтакъ полома. Мы метнули ся всѣ, слободяне за мною. Зробивъ ся судный день! За малѣ не займила ся загорода Войнатова, але вѣтеръ гнавъ у поле, тожъ

выратували. Граль саме вертавъ ся зъ-надъ озера; при-
бѣгъ, ваче гегля лѣвъ у огонь, выкинувъ куферъ панны Ане-
ты и святой образъ, а пбсла того привалили его балки.
Мы выдобули його потовченого й придушенбо, ледви
вбдтерле, та й те нѣ-на що.

Похилляли жалбно голову.

— И товаръ згорѣвъ? — запытавъ Марко.

— Тблько телята. Волю й конѣ були на пашѣ, а
лошана то вратувала власною рукою посвѣтска панна
зъ Уляною.

— Була панна Орыдбвна? — вызойзавъ Марко.

— Хто живъ, той бувъ: и навѣтъ Ганка, хочь мати
ей не пускала, и Савіардъ зъ парубками й мужики зб
Скомонтбвъ. Було кому ратувати та й вода близенько,
та що, коли злодѣяка подпаливъ на чотирохъ мѣсяцяхъ,
а тутъ що: солома та й смоляне дерево. Черезъ чотири
години та й по вѣтмѣ!

Марко отворивъ уста, закинувъ ся та й замовѣт.

Зъ хаты выйшла панна Анета и зблизилась до
нихъ.

— Я вбдбйшла вбдъ тои бѣднои, щобы привтати
ся зъ тобою, дитвино люба! — сказала, оббймаючи го-
лову молодця. — Не трать надѣѣ! Гбрше тому, що под-
паливъ. Его не мине судъ людскій и божій, а ты знову
вбдбудуешь! Кого Богъ хоче поблагословити, того впе-
редъ навѣщае. Побачишь, швидко буде й конецъ твоимъ
турботамъ! Кобы тблько выдержати мовчки и въ спо-
кою. Та ще дякуй Богови, що не втративъ вѣного доро-
гого, якъ отся жѣвка!

— Я, тѣтко, не поневѣрявъ нѣчиен любви такъ
якъ сна. Ого-жъ слушно й плаче, та тбльки схаменула
ся за пбано. Щасливый Граль, умиравъ неначе готовивъ
ся на бенкетъ. Жати гбрше.

Анета склала руки ваче до молитвы.

— Мбй хлопче любый, моя ты детино бѣдна! тѣлько ще отсю одну негодуду перетерпи, тѣльки сей разъ еще перетревай! То вже останній допустъ божій. Хутно вѣдпочинешь.

— Дай Боже! такъ якъ Граль! — забурчавъ понуро.

— Мовчѣ, хлопче, не хули! — доинувъ Рагістъ. — Не такі язви мы зъ твоимъ батькомъ переживали й вытревали. Пожди до рана, стаменись!

— Я спокбійный, тѣльки-жѣ бачеть ся менѣ, нѣчого не дороблю ся. Пожду до рана та й пбйду до работы. Тѣтка важе, остання турбота? нѣ, наврядъ! Осъ я чувъ у Ковнѣ, що Витовтъ запбзавъ мене передъ дворянскій судъ. Доручили менѣ бумагу. Черезъ тыждень маю ставитись на приходствѣ. Мачоха зббрала свою родину: знаю вже, якъ осудять!

Зажурені старі замовили, ледви черезъ хвилью сававъ ся Рагістъ.

— Можешь не пбйти...

— Що-жъ изъ того? Сегодня спалили загроду, завтра спалять Жвирблѣ, позавтрѣ Ейниці, вѣдтанъ юртіскій млыны! Треба вбнчати. Такъ чи сьвѣзъ, зъ-усюды згуба!

Махнувъ рукою й сѣвъ на приспѣ.

— Жадъ пбйде въ ваторгу! — сказавъ Римко.

— Що менѣ зъ того? Я вже маю ен осъ тутъ, ту ваторгу! — забурчавъ, показуючи на груди.

Панна Анета сѣла ббля него.

— Ты-жѣ не самъ на свѣтѣ, Марку! Якъ горѣло, я дивила ся спокбійно. Але слѣозы потекли менѣ зъ очей, коли побачила, вѣлько въ тебе приятелѣвъ у нещастю... Есь же добрі люди на свѣтѣ, есть! И ты самъ

не ратувавъ бы такъ, якъ мужики зѣ Свомонтѣвъ и зѣ Посвѣтя, та й не плакавъ бы тѣлько, що старый Довгирдъ и сердешна Ганна... А панянка зѣ Посвѣтя...

— Отся тобѣ ковирь-дѣвчина, — перебивъ Ратисъ — верхомъ приѣхала зѣ тымъ чудакомъ...

— Не чудакъ, добродѣю, не чудакъ, — порервала панна Анета, — а хто вѣдчепивъ зѣ вѣсна влѣтку зѣ птахами? Ганна каже: найгѣрше менѣ шеода тыхъ спѣвакѣвъ у невола. Скочивъ молодой Довларъ, не выдержавъ жароты; скочивъ Раверъ Ейнацкѣй, попѣкъ ся й вернувъ ся вѣ зѣ чимъ; а той чужинець пѣйшовъ собѣ помалу, осмаливъ чуприву, попѣкъ руки й привѣсъ зѣ влѣтку. Птахи ще були живѣи...

— Оды они й zostались! Нема иголка й живуть, журавель и хробакъ спалили ся вѣ вѣмнатѣ; и флетъ спаливъ ся; не заграю вже, та й нема для кого!

Марко внять хотѣвъ щось сказати и привусивъ губы.

— Еге-жь, багацько добрыхъ людей на земли — повивала головою бабуся — лекше й терпѣти, коли про нихъ подумашъ. Назавтра знесли намъ крупѣвъ и солонины, хто що мавъ. Черезъ рѣкъ голоду не буде.

— А зѣ ними пославъ намъ Богъ наймилѣйшій даръ, бо якусь велику розраду й терпѣливѣсть, — докинувъ старый, — не було коли надумуватисъ довго, й мы ратували того бѣдолаху... Сидѣла при нѣмъ чорнява Уляна, двоухъ фершалѣвъ, пѣбъ и панна Анета... Не дали рады! ось несабаромъ и поховаемо его! Скажи що, Марку, чи ты занѣмѣвъ?

— Хиба-жь я говоривъ коли? — забурмотѣвъ Чертванъ.

— Тавѣй бувъ и твоѣй небѣщикъ батько. Не говоривъ, а черезъ цѣле житѣе працювавъ. Давъ тобѣ свою

натуру. Ты не перестанешь трудиться, такъ явѣ и вѣнѣ, и выростешь понадѣ усѣхъ. Знаю я тебе, знаю, хлопче любый! — шепнула лагбдно пазна Анета, встаючи.

Ще разѣ обняла Марка за голову й притисла до своихъ грудей, потѣмъ утерла очи й сказала :

— Не говорѣмъ про нашу недолю; вона менша, чимъ недоля въ сѣй хатѣ. Идѣть, добродѣю, зъ Мирномъ, уберѣть того бѣдолаху въ святочну одѣжь, а я въ сѣняхъ зладжу ему постѣль; хлопцѣ менѣ помогутъ.

Знакомъ рука вывеликала молодѣжь зб свѣтлицѣ. Высунули тапчанѣ, накрыли килимомъ, хто махнувъ по свѣтло, а хто по дошки на домовину.

Марта лежала обесвилена, зойчучи глухо на земли. Такъ збйшла имъ нѣчь.

Перше промѣнѣ сонця впало въ Градеви сѣня й тихимъ сязевомъ облило мары. Святочно убраный, простый, вытягнутый молодой чоловікъ лежавъ и всмѣхавъ ся невинно. Его попалене лице выгарѣло вѣдъ той усмѣшки, въ згорнутыхъ рукахъ тримавъ деревляный хрестивъ, а зъ далека кликали его церковнѣ дзвонны гомономъ, щб стеливъ ся по ранѣшай рѣсѣ, тѣ самѣ дзвонны, щб роззвучали при его хрещеню а вѣбзя при весѣлю, старѣ знакомѣ дзвонны, — а на кладовищи жѣдала на него могилка въ жовтому пѣску й сосновый хрестивъ! А вѣнѣ усмѣхавъ ся!

Передъ порогомъ Марко зъ Довнаромъ стругали бѣлѣ дошки на домовину для мерца. Рагѣсь на вжѣ готовѣмъ вѣку вырѣзувавъ карлючковатѣ буквы, а пазна Анета шила для повбйника подушку на ту постѣль зъ трачина. Марта плакала безупинно.

На голосъ дзвонѣвъ сходили ся сусѣды. Зъ пошанною, зъ вѣдкрытою головою вѣдвѣдувавъ его нарѣдъ. Того дня вѣнѣ бувъ у слободѣ найстаршій. Дождавъ ся

хви́дъ, що плакала по нѣмъ жѣнка, желували знакомй, хвалили найббольшь рѣвнодушнй, а самъ Чертванъ працювавъ на него якъ ремѣсникъ. Чи-жь дивно, що такъ блаженно всмѣхавъ ся?

Люди выходячи, окружали Марка, цѣлавй бачити, чи змѣнивъ ся хочь крѣхту, але вѣнъ не пѣдносивъ очей вѣдъ смутносй роботы, й ледвй вѣдповѣдавъ на прываннй слова. Може по своему звичаю не слухавъ, занятый чимъ инчимъ? Похилений, ослонений вслосемъ, що закрывало половинну лица, стругавъ дошки.

— Вы вже вернули? — задзвѣничавъ нечаяне знакомый ему голосъ.

Зупинивъ ся. Вытягнувъ спрацьовану руку до Ульяны Нерпалісѣвны.

— Спасибѣ, панѣ, за ратунокъ! — сказавъ.

— Нѣ-га! що не придавъ ся. Щѣро васъ менѣ шкода. Ганка ажъ набряскнула вѣдъ плачу. Панѣ Чертванова замкнула ви дома за кару, що бѣгав, якъ удичниця, на видовище, нѣ-що й казати! Купа розвалинъ изъ такои праць, а ще й тутечки зъ чоловѣка въ силѣ вѣку жменя пороху. Спражнѣе видовище!

Сердешна дѣвчина ажъ повраснѣла й по хвили говорила дальше:

— Певна Орвѣдѣвна казала менѣ, що не може заснути. Благородна душа! Хочь и не плаче, але видко сильно вражена вашю долею! Навѣть панѣ Мервѣсь пессодовѣвъ. Стративъ у пожежѣ бакены й шебру на рукахъ. Ратувавъ для Ганки шпана й коса!

— Та й вы вратували лошава! — докинуть, не перерываючи роботу.

— Не сама я. Папна Ярина почула рзанье въ ставцѣ. Видко забули про него. Мы отворили дверь, але вѣнъ не хотѣвъ выйти, отожь мы пѣшли въ середину й

вытагли сясмоць въ вѣдѣль. Пѣсля того будыновъ сейчасъ завалывъ ся. Найкрасше справивъ ся той рябуватый парубокъ. Вѣнъ зловивъ жйда, якъ той перекрадавъ ся городами. Найшли при нѣмъ пляшку зъ нефтою, сѣрники й шкяматье. Признавъ ся зѣ страху, що лѣсовый еупецъ давъ за ту роботу десять карбованцѣвъ. Огогдѣ ажъ, пане, настала страшна сцена. Я не бачила нѣколи такой перемѣны въ одну хвили, яка вѣдбулась на лиця пана Мервіса й того парубка. Одинъ позеленѣвъ и ревѣвъ хриплымъ голосомъ: *линь, лінч!* а мужикъ такъ оснаженѣвъ, що волѣкъ жйда просто въ огонь. Выщиривъ зубы, очи налились ему кровью и здавало ся, що кровь трысне зъ его кожної рѣбки по вѣспѣ. Якъ бы не Ганка, такъ сейчасъ вымѣрено бы на нѣмъ справедливѣсть, але сна зачала прохати пана Мервіса й вливати пана Раїса. Ледви-не-ледви чотирохъ людей выдерло зъ руцъ парубка жертву. Пѣсля того вже нѣ-що не хотѣвъ робити: сѣвъ и гѣрко плававъ, якъ мала дитина!

— Чомъ же онтого не вдержали? — завважавъ зъ горестью, понаводячи на мерця головою.

Уляна озирнула ся бережно й понизила голосъ:

— Здаеть ся менѣ, що вѣнъ самъ шукавъ смерти, бо можна ще було высочити, коли бальки почали трѣщати. Вѣвъ, кажуть, вже зъ давна шукавъ нагоды. Кто знае?

— Кто знае? — повторивъ Марко, беручи въ руки пилу.

Примѣрили доски й зачали збивати. Молоты стукали монотовно, по-тихо.

— Вы й столяруете? — завважала Уляна.

— За-молоду я зъ власной охсты привичнѣъ ся; та

оно й добре, бо то старый звычай, щобы вмерцєви не чужій абивали домовину, а свои. У него нема родины.

— Свбій лѣпше зробить, выгбдаѣйше постелить! — завважавъ Довнаръ.

— А дежь жбника?

— Плаче, — сказавъ коротко Марко.

Молодой шляхтичъ опять вмѣшавъ ся въ розмову.

— За житя то вбнѣ плававъ, а вона смѣяла ся, а теперь то все смерть обертає на выворбтъ.

Въ ту мать розлѣгъ ся на улаца туркбтъ. Зарнули всѣ. Зъ маленькои коляски, запряженои двома пышныи вбньми, высѣла Ярина Орвѣдбвна, сама безъ Клярва. Она была чорно вбрана и значно блѣднѣйша чимъ звычайне. Уляна, Рагѣсь и панна Анета кинули ся жваво ѣй на зустрѣчъ; одинъ Марко не рушивъ ся, а лише, коли переходила, вклонивъ ся низько. Всѣ убѣйшли за нею въ хату до вмерца, и въ ту хвилику сказавъ Довнаръ:

— А де-жь вы, Чертване, вбиваете той цвяхъ? Тажь тамечва вже два вбитѣ?

Пбєля досеть довгон молитвы выйшли всѣ й обступили кругомъ Марка. Ярина погледѣла на деревнице й сказала:

— Соромъ вамъ, пане Чертване? Той, що тамечки лежить, смѣеть ся й явѣсь веселый, геть-то моторнѣйшій вбдѣ васъ!

— Усмѣхаєть ся! — показвала головою панна Анета — добре важете, ладна паннунцю! Ангельску его душу вложивъ Богъ за покуту въ нужденне тѣло, отожь равъ-у-разъ жалкувалась и плачала... А якъ выходила на волю, такъ муснула по лицахъ крыломъ и ось пбєсля неи лишивъ ся такой ясный знакъ..

На ту означєу Уляна всмѣхнула ся мимохбтъ, Дов-

наръ рознявъ широко ротъ и очи, Рагісъ здвигнувъ плечима. Одинъ Марко вѣчимъ не выявивъ вражтѣя, а Ярина замѣтила:

— Бажала-бъ я собѣ побачити таке лице въ пана Чертвана, заки ще вире.. Ёй-Богу, мевѣ здасть ся, вы повиннѣ весетѣшати й рости въ гору пѣсла кожної свруты...

— Такъ таки воно й буде! — подтвердила тѣтна. — Выросте вѣвъ еще, надъ усѣхъ виросте! Буде зъ него исгутнѣй, великѣй и щасливѣй панъ! Доля будуеть ся на злидняхъ!

Набивало ся що разъ бѣльше народу. Жѣнки по звичаю почали заводити; зробило ся на подвѣрѣ глѣтво.

Ходѣмо зъ вѣдѣля — сказала Уляна — домовина сливе гетого. Я заберу васъ, зъ собою; зъ тымъ при-славъ мене стрѣй. Може пови погостите на приходствѣ. Те, що выратовано при пскежѣ, вже туды перевезено. Ходѣмо!

Послѣднѣй гвѣздѣ вбито въ дошки; теслярѣ покби-чили свое дѣло й поставили пѣдъ стѣною.

— Спасибѣ, панѣ! — сказавъ Марко, — менѣ не пора гостювати. Треба усунути згарища, розглявуться за деревомъ, поѣхати пѣдъ вечѣръ на оверо. Нанашко хай иде до панотця вмовитись про похоронъ и трохи выпочити. Менѣ не хочеть ся анѣ дозвѣля, анѣ вды! Та й вамъ тѣтно, пора вѣдѣтхнути...

— Я тутечки лишу ся, Марочку! коли тобѣ мене не треба; тавъ я зъ небогою тутни посиджу. Тутъ тѣлько роботы й заходу, а она однимъ-одна!

— Отожь ходѣмо на пожарище, пане Чертване! — закликала Ярина. — У насъ, славити Бога, въ лѣсахъ повно дерева! Побудуете ся швидко!

— За-що — думавъ вѣвъ, идучи за нею. — По-

сѣдными часами работа въ поля, направа млынѣвъ, выплаты Казимирови, Ганцѣ, мацосѣ, процесѣ за дѣброву, выворожнили его калиту. Осталась ледви незначна сума.

Рагісѣ изъ Уляною йшли оподалѣкъ. Ярина озирнула ся на нихъ и звѣжаючи голосъ свазала прохаючи:

— Чи вы не оскорбите ся тымъ, о-що я васъ просити-му? Менѣ здаеть ся, що одна половина вашои вдачѣ то несвѣтска зарозумѣлбсть и гордбсть, а друга половина — то страшна завязтбсть, абы мовчати й не дати пбзнати вѣчого по собѣ! Менѣ звѣстно богацько про васъ, иногдѣ жаль менѣ васъ дуже, а иногдѣ то й гвѣваюсь на васъ насправжки. По-що мучитесь безъ причины, безъ потреби? Огъ, вашу душу варто бы въ огонь вложити, а виселя перекувати на инчу форму, бо ся стара въ своѣмъ завязтю нелюдска!

Вбнѣ не вбдиовѣвъ нѣчого, тблько водивъ воровѣ по земли.

— Чого-жь мовчате й супроти мене? Я жь вамъ така вичлива зъ цѣлого сердца! Мене вы своѣмъ супокоемъ не вшукаете! Я знаю, що за нѣмъ у вашбй душѣ кипить мука й некло!

У него задриготѣла рука. Кинувъ на хвилю свбй недовѣркуватый поглядъ на єи очи й черезъ хвилю вбдкававъ невыразно:

— Пекло.. нѣ! Мука а вѣчна погуба не все одно!

Въ єи збницяхъ розсыпали ся золотасті искорки!

— По-що даремно мучитесь? Не поможе вамъ мовчанна. Хто схоче розумѣти, той порозумѣ! Не поборете однои рѣчи — нѣколи!

Вбнѣ почервонѣвъ и судорога болю задрожала на его лицахъ, неначе дѣвчана доторкаудась болючои раны.

— Захоронить мене передъ вѣчемибстю шилости-
вый Богъ и покойный батько въ небѣ! Ще я нѣ-до-чого
не знизвѣвъ ся, що грѣшиве!

— Єя брови зсунули ся грѣзно.

— Не розумѣємо себе, пане! Те, що я думаю, то
анѣ не грѣхъ, анѣ не вѣчемибстю; и саме ддятого зло-
мать васъ, бо велике й добре!

— Мы не стоимо порѣвень и кожна рѣчь мае ви-
чій видъ ддя васъ, вицїй ддя мене, — вѣдѣзавъ ся пѣ-
сля хвилѣ надумы.

Рагїсѣ и Уляна дѣгнали ихъ: стояли надъ згари-
щами.

Старый зайшовъ межи розвалены и звернувъ ся
до Марка:

— Бузъчата зъ гнѣздомъ упали въ поломя; бачь,
якъ старїй колують надъ нами. А въ отсѣмъ попелѣ
спѣвъ ся мѣй иголко. Нѣчого не зѣсталось!

Марко поступивъ кѣлька крокѣвъ передъ себе и
розкидавъ чоботомъ спаленї на вуголь останки хаты.
Коли нечаяно задзвѣнчало ему щось пѣдъ ногою. Вѣнѣ
нахилывъ ся и зъ межи тыхъ жужлѣвъ пѣднывъ осмо-
лений предметъ.

— Ты одинѣ зѣставъ ся! Та й цѣлый! — закли-
навъ пѣвголосомъ Марко зъ выбухомъ глубокого вра-
жѣня.

Се бувъ чорный рѣзанный зъ бляхи лицарь. Поломя
оживуло его — не твнуло нѣже найменшой черты. Вѣнѣ
незмѣненный гнавъ ся на своему чорному ретивому ко-
ни зъ мечемъ у правѣй долони, зѣ щатомъ на рамени.
Уляна поскочила напередъ.

— Нашъ лицарь! крикнула зъ блискучими очима,
глядючи зъ гѣрдостю на него. — Звѣдени вы его маєте?

— Завсѣгды стоявъ надъ моимъ лѣжкомъ и зѣставъ

ся! — вымовивъ унесъ перенятый несподіванкою молодой чоловікъ.

— О! сей не боить ся невдачь!.. Вѣнъ зъ давня, загартованый! — сказала сестра Олеськова зъ усміхомъ гордости.

— Що оно таке? — запытала зъ цѣкавости, зближаючись Ярина.

— Нашъ лядарь! — повторивъ Марко, обтираючи старанно полосу порогу.

Она зрозумѣла, вытягнула по него руку й довго приглядала ся мовчки.

— Могутній! — шепнула наче про себе!

Рагісь прийшовъ такожъ блиаше и радѣстно сплеснувъ у долонѣ.

— Ого! асть Вейдавуть! ну, то й славити Бога, мы впяте усь!

— Що то Вейдавуть? — запытала Ярина.

Рагісь исперъ ся на нію й радый, що его хтось чужій слушае, зачавъ казку:

— „То бувъ великій герой — першій изъ нашихъ! Хочъ ходивъ у свитивѣ й пасъ коровы у царедворця, а про те прославъ героємъ. Бо коли выйшовъ смокъ изъ моря и тревоживъ край, царь пославъ гетьмана, щобы вбивъ смока, але Вейдавуть похваивъ ся скорше на помѣчь рѣднѣй кравнѣ и самъ забивъ смока...

„Гетьманъ залучивъ за те славу, а вѣнъ мовчавъ и по давньому пасъ коровы...

„Та прийшовъ гѣршій смокъ, а вѣнъ и сего вбивъ. а гетьманъ стаяъ неживсму голоу и залучивъ славу. А Вейдавуть опять мовчавъ и не добивавъ ся славы. Ему лежало на серци добро рѣднои землѣ, тымъ то й убивъ смока.

„А першій смокъ бувъ такий страшный, що царь

обіцявъ вѣдати за того, хто ёго псборе, свою доньку. И въ третье пѣйшовъ Вайдавуть самъ и боровсь мовчѣи до-зорѣ, кровь текла зъ него цюркомъ, але вѣивъ смока. Та явъ и перше не пѣйшовъ по нагороду, а вернувъ ся пастѣ коровы й служивъ у тишинѣ, незнакомый.

„А гетьманъ найшовъ неживого смока, втявъ ему голову й вернувъ ся на княждвѣрѣ...

„Справили весѣлье, але Вайдавуть не пивъ, не веселивсь — ему велено палити въ лазняхъ. А коли напавъ, то свѣвъ обвязувати свои раны, щѣ текли кровью; и такъ стрѣнула его царѣвна...

„Она пытасть ся въ него: хто теба покалѣчивъ? — а вѣивъ знай мовчѣи; — хто ты такий? — допытуеть ся она — а вѣивъ зновъ таки мовчѣи, тѣлько вдвляеть ся въ неѣи й нѣмѣе въ порывѣ...

„Отожъ она сказала батькови. Зачали его допытувати, а вѣивъ все мовчѣи; тогдѣ она впять давай его прохати — и вѣивъ признавъ ся...

„И рознесла ся звѣстѣа про его геройскѣи вчинки; гетьманы-жъ завдавали ему брехню й хотѣли звести зѣ свѣта...

„А вѣивъ тогдѣ вставъ и сказавъ: а де-жъ у васъ смочѣи зубы зъ тыхъ головъ, щѣ вы принесли царѣви?

„А вони не могли выказати ся зубами, бо вѣивъ ихъ перше выдеръ и сховавъ.

„Отожъ вѣивъ показавъ смочѣи зубы й тогдѣ vyrбѣвъ Вайдавуть, наче орелъ и наче дубъ, по-надъ увесь людъ. А царъ давъ ему царѣвну за жѣнну, привявъ за сына и вчиневъ ватажкѣмъ войскѣ, а гетьманѣвъ потративъ !...“

Рагѣсъ замовѣтъ. Ярина слухала его, мѣцно зацѣкавлена оповѣданьемъ. Она зрозумѣла все... Рѣдна мова ставала для неѣи зъ кожnymъ днемъ приступнѣйша.

Середъ оповѣданя звела на Марка очи, котрѣ жé-врѣли запаломъ. Она тріюмфовала зъ чогось, а Марко очевидно порозумѣвъ ей, бо коли скѣпчивъ Рагісъ назву, вѣнъ порушивъ ся мѣтко, почервонѣвъ и сказавъ:

— Вы не завѣчили, нанашку, такъ якъ вѣнчать старѣ:

— „И сказала царѣвна до Вейдавута: черезъ що ты мовчавъ? а вѣнъ їй вѣдказавъ: бо я не бувъ гѣдний жити въ тавихъ блескахъ и мати за жѣнку — сонце; адже-жъ я коровѣй и зладарь!..“

— Ехъ, стъ що выдумавъ! — розсердивъ ся старый. — Ты вже й вазокъ будешъ мене вчити? дивѣть ся его! Я ще нѣколи не чувъ, абы було коли въ назцѣ те, щѣ чоловікъ и жѣнка говорятъ промѣжь себе по шлюбѣ!

Уляна прыснула реготомъ на той натягъ, а засоромлений Марко покраснѣвъ ажъ до високъ.

— Мати такъ навчала мене... — забурмотѣвъ.

— Хибѣ що такъ, бо то бабска говорѣнка, щѣ въ нѣй толку й за грѣшь нема.

Уляна зирнула на Ярину, вѣдтакъ на Чертвана й опять на Ярину. Она зводила щось до купы въ свой помѣтливѣй кучерявѣй головцѣ.

— А я навѣтъ чула, що вѣдповѣла Вейдавуту жѣнка! — закликала зѣ смѣхомъ.

— Ехъ, на злѣсть вы завертаете мою стару голову! — заричавъ Рагісъ вѣдходячи, але Ярина закликала:

— Щѣ вѣдповѣла, павно Уляно? Кажѣть.

Уляна прибрала поважный видъ и почала голосомъ Рагіса:

— „Тогдѣ сказала царѣвна: „Не пастухъ ты, Вейдавуте, але герой, и бѣльшій блескъ вѣдъ твого вѣнчу“

й меча, аніжъ вѣдъ моеи короны!“ Я скбичила.

— Зле сказала царѣвна! — порѣшила панна Орвѣдѣвна, встаючи й потрясаючи гордо головою. — Повинна була сказати: мы рѣвнѣи собѣ, Вейдавате, бо я тебе люблю, а ты мене. Ты для мене не коровѣй, але мужь, а я не царѣвна, але жѣнка. Будьмо щасливѣи!.. Не вже-жъ не такъ, пане Чертване?

Марко влѣпивъ очи въ землю й довго мовчавъ. Уляна засмѣялась и вѣдѣйшла до Рагиса, щѣ стоявъ бѣля осмаленыхъ уликовъ.

— Не правда-жъ пане Чертване? — повторила панна.

— Вейдавуть повиненъ бувъ терпѣти до краю и стискати зубы! — забурмотѣвъ Марко.

— На таке вѣнѣ змарнѣвъ бы и згинувъ. Найбблѣшій розумъ — мовчати до часу й до часу говорити. Черезъ те й вѣнѣ герой, а вы его вважаєте своимъ перво-взоромъ. Прощу не забувати ту казку й не змѣняти еи пѣсля прибаганки. Чи подаруете менѣ свого чорного пращура? То неначе вашъ портретъ!.. Можу взяти его собѣ въ Посвѣтьє?...

— Прощу, берѣть!

— Спасибѣ, Вейдавате!.. — кинула зъ усмѣхомъ. Оглянула ся по рунѣй й споважнѣла сейчасъ.

— До слова-жъ про нашу розмову, чи не скорбитесь, коли васъ, б-щѣсь дуже, дуже попрошу?

— Коли треба щѣ для васъ зрѣбити, я сейчасъ...

— Такъ приймѣть вѣдъ мене дерево на будѣвлю. Зрѣбѣть менѣ ту ласку....

— Спасибѣ, панѣ!

— Ого-жъ згода!

— Нѣ, панѣ! За добре слово я вдѣчний, але нѣчого менѣ не треба!..

— Нетерплю васъ! — загнула зъ гнѣвомъ у голосъ й рухахъ. — Вы безъ чутя й безъ вѣжнѣсти! Думаєте, що оно легко й прѣмно нести ту цѣлу гору обовязкѣвъ, якѣ зббравісь у мене супроци васъ черезъ четверть вѣву?

Обернула ся швидко й вѣдѣйшла. Коляска ждала на ней на улицѣ; Ярина хотѣла вѣстѣи, але пригадала собѣ щось и зупинилась.

— Панно Уляно! — влѣкнула — чи у васъ е хвиля вѣльного часу? Хотѣла бѣ васъ попросити на головну нараду.

— Дуже радо, панѣ, — одвѣтила студентка.

Рагѣсь провѣвъ ихъ. Вѣсли обѣ.

— До побаченя, пане Марку! — пращала его зъ далека Уляна.

Ярина вѣдвернула ся вѣ противный бѣвъ и не вѣдовалась нѣ однимъ словомъ.

Конѣ рушили. За оселею бѣля вапльчки зъ статуєю святого стояла товпа селянтъ, котра кожною хвилею бѣльшала; видко було убраня зѣ Скомонтѣвъ и зъ Посвѣта, амѣшанѣи, вѣ пестру мозангу наче на ярмарку. Мужини вбравѣи святочно, видко сама старшина, збирала ся вѣ купки й вели жваву нараду. Здовжъ цѣлои дороги стрѣчали ся майже за нождымъ вровомъ припѣзненѣи; они пѣльнували неваче на яке вѣче, пѣдѣ фігуру.

— Що таке стало ся? *Meeting*? — заважала Американка.

— Запевне до стрѣя ради спору о межу, — вѣднала Уляна — то ихъ найвышѣи трабуналъ! Слухаютъ лучше, чимъ присудѣвъ сенату. Е, добрый се народъ и ще гаскрѣвъ здоровый. Тутъ соціализму не вкѣрнятъ!... Та й я зъ того народу выводжу рѣдѣ. Мѣй

дѣдо мавъ землю й хату въ Сандвіяхъ, а й мой братъ загадувавъ туды вернутись, якъ поблнчивъ бы науки. Коли вмеръ, то стрый изъ батькомъ вѣддали землю пѣдъ школу. Лишилась еще хата й городъ. Якъ верну въ патентомъ, то поселю ся тамечки!... Але я розбалакалась, а въ васъ до мене дѣло...

— Навѣть важне! Що-жь вы, панны, вдѣете зъ Мервісомъ? чоловікъ той шалѣ за панною Ганною! Менѣ ажъ надобля тѣ его зѣтханя; то цѣле море чутливости й безконечныхъ охань! якій же тому конецъ буде? Чи ульовуе нарештѣ той легендарный перстень и долбре сердце?...

— Той перстень, що вы вѣднвуль, якъ вѣнъ намъ объ тѣмъ оповѣдавъ зъ усею отвертѣстю.

— Коли-бъ я здужала выересати хочъ одробинну чутя для него, то приняла-бъ его безъ сумнѣву, бо се чоловікъ не змазаной нѣчимъ чести, доброты, интелігенція й працѣ мимо его кошлатого вигляду. Такъ есть! Але я тамъ въ Америцѣ не хотѣла зѣстати ради памяти на батьковску волю, и не любила его.

— А Ганка въ Америку за нимъ не поѣде, хочъ думаю, що почивае его трохи любити...

— Почивае? славити Бога! се вже богацько!

— По друге, не повине студій, що вхъ разъ зачала; по третье, не выйде за чужовѣрця. Якъ бы панъ Мервісъ згодивъ ся ждати три роки и змѣнивъ вѣру, то мабутъ и згодилась бы прийати той нещасливый перстень!

— Справдѣ, чимало перешводъ! мушу его выслати за океанъ и написати до батьва. Скарбъ той поручивъ менѣ Мервісъ такъ журливо, наче бъ то бувъ пакунокъ скла. Гарно провадивъ ся, ищю й казати. Вернетъ ся

пораненый и потовченый, та се вже лебонь не моя вина...

— Запевне й не Ганчина!..

— Тому всему були винні одні пчолы панны Ане-ты. Тямите, панѣ?

И обыдѣвъ засмѣяли ся на згадку потѣшной сцены.

Коли вы, обыдѣвъ панѣ, вертаете ся въ Парижь? — запытала Ярина.

— Пѣсля завтра выѣджаемо! Черезъ тыждень початокъ вурсѣвъ.

— Шкода менѣ васъ дуже; втрачу одинокое товариство.

— Буваете въ Скюмонтахъ, панѣ?

— Тѣлько для Клярка я вчиняла ту уступку, а вѣнъ разомъ зъ вашимъ выѣдомъ утратить интересъ вѣдѣднѣ. Не можу тамъ бувати, бо не терплю дволчн-ной роль!

— Пѣзнали панѣ Янишевскихъ?

— Смутный оглядъ. Бабуся стогне а внука щоразъ похмуриѣйша й холодиѣйша. Чи въ васъ нема ничоу рсрады?

— Есть вамъ панѣ Чертванъ.

— Доволь менѣ его! Волю радше не бачити й не сердитись!

Уляна похитала здивована головою.

— И вы на него, якъ усѣ! Дявна доля! Цѣлый свѣтъ его або боить ся, або не любить и обходить изъ далени!

— А вы?

— Я одна ему лишу ся вѣрна. Се стара й нѣколи незрадлива приязнь. То чоловѣкъ безъ змазы й безъ слабости.

— Якъ разъ черезъ те невытерпимый. Буу бракуе

деобльна змазъ и хочъ одной слабости! Тогда бувъ бы трохи покобрившій та й бѣльшь доступный!

Уляна засмѣяла ся весело.

— Чого смѣете ся, панѣ? — запытала Ярина.

— Бо зъ той вашои огнани вношу, що вы те пытанье розбираете не предметно, якъ я, але субъективно. Черезъ те мы нѣколи не погодимо ся въ судѣ про пана Чертава.

Ярина почервонѣла трохи.

— Добре кажете! — подтвердила зъ усею ширбстю. — Найгбрше се мене гнѣвае, що и вѣнъ усе разумѣе объективно.

— Ей, щось менѣ здасть ся, вы мылитесь. Я бачу въ нѣмъ велику змѣну вѣдъ якоись поры. Оно дуже похоже на ту слаббсть, котрой недостатокъ вы ему закидуете. Въ мене очи будучого лѣваря й я пророкую, що зъ той слабости провинеть ся въ него смертельна хороба й тяжка хѣба сердца.

— Сего бы я тѣльки й хотѣла! — свавала весело Ярина.

Повѣзъ зупинивъ ся передъ посвѣтсеимъ ганкомъ. Напротивъ нихъ выйшовъ скривлений Мервисъ, жоваючи въ губахъ останни цигара. На видѣ Уляны пошувавъ когось еще очима й збѣхувъ, якъ неть.

— Що-жь ты робивъ, Кларк?

— Зловивъ чотиря рыбки! — вымовивъ смутнымъ голосомъ.

— А мы мѣжь тымъ займали ся твоею долею. Знаешь? тѣ панѣ позавтрѣ вывѣджаютъ?

— Знаю, я спавувавъ ся.

— Ты? по що? вертаешъ ся въ Америку?

— Ъду въ Парижъ!

— Збожеволѣвъ.

— Прі! Ты завсѣгды зб сваєю швидкою децізією!
— напминавъ жалбеливо. — Ёду въ Парижъ, вынай-
маю собѣ покій по-близько и жду.

— Цѣкава я, чого?

— Кѡнца курсѣвъ панвы Чертванѡвны.

— Три роки? Чоловѣче, схаменись! а батько? а
фабрыка? а родина?

— Можуть на мене ждати!

— Але-жь панна Чертванѡвна не поѣде зъ тобою
за море.

— То я лишу ся!

— Але-жь она не схоце твоєи вѣры!

— То я ей змѣню! Я присягъ собѣ, що вженю ся
зъ нею и вженю ся!

— Га, то роби, якъ хочешъ. Я пишу до твого
батька й умываю руни!

— Супроти звѣстной нерѣшучости Ганки така рѣ-
шучбсть певно їй заимпонує! — дскавула весело Уля-
на. — Можете вважати свѣй перстень за ульоконаный!

— Я ношу его завсѣгды въ кишени! — збтхнувъ
патетично Мервїєсъ середъ смѣху обохъ панянокъ.

Тымчасомъ пбдъ фігурою на роздорожу товпа му-
живѡвъ росла зъ кожною хвилею. Найшли ся й жѣвни,
обладованї клунками, такожъ молодѣжь и дѣти.

Нарадили ся зъ собою й рушили гуртомъ, однакъ
не на врихѡдство, але просто въ слободу. На передѣ
йшли старосты обохъ громадъ, радий и старшина, а за
ними довгимъ гаршакомъ простї жовнярѣ тои великои
рбльної арміи. Поступали вричисто улицею ажъ на Мар-
кову загороду.

Погорѣлецъ изъ Раїєсмъ и парубкомъ розвидували

згарища, усували попалені останки й купы попелу. Громада згурмилась на подвір'їе й станула.

— Слава Богу! — поздоровили старости, а за ними цїла юрба.

— На вїки! — вѣдповѣвъ Марко, здбймаючи шапку.

Старый мужикъ, патріархъ Скромонтѣвъ, выступивъ напередъ и озвавъ ся.

— Мы прийшли васъ, паничу, *пошкодувати*. Але пошкода, хотай мила серцю, не верне вамъ хаты анѣ не збудуе новою. Словами не выставимо хаты, анѣ не привернемо житя худобѣ. Ого-жь мы зобрали ся зъ братами вѣз за рѣки й несемо паничеви нашъ жалъ и нашѣ руки. Нема въ насъ грошей, абы вамъ у тѣй бѣдѣ помогти, але є въ насъ багацько дужихъ рукъ. Ого-жь вы, паничу, не журѣть ся, звѣдоля вяти робѣтника й тягло.. лише кнѣте ся за звадобсю, а мы, въ ного є силы, прийдемо громадою, якъ ось теперь, и вѣдбудуемо ваше оббїстьє.

Марко глянувъ бесѣдникови въ лице, вѣдтаєъ на товпу тыхъ вѣдкрытыхъ головъ, и нечаяно кинувъ шапкою до землѣ й заплававъ.

Его твердѣсть не мсгла остоятись силѣ вражѣня тыхъ слѣвъ и того виду. Слѣвы потекли ему зъ жарѣючихъ очей потокомъ. Вѣнъ втеръ ихъ машинально рунавомъ и ледви ледви змѣгъ ся на высказъ :

— За-що вы такіи добріи для мене, братя? въ чѣмъ я вамъ прислуживъ ся?

Пѣсля тыхъ слѣвъ усѣ зачали кричати й доказувати, а бабы пхивати.

Старый бесѣдникъ наказавъ мовчанку й опять оббзавъ ся :

— Всѣ они говорятъ кожый свое. Одинъ про по-

ле, другій про недугу, третій про дѣти, вичій про по-мбръ худобы. Въ кожнѣй хатѣ вы, паничу, записались добродѣемъ, такъ якъ и ваші батьки. Я тѣльки вѣдно-вѣмъ за всѣхъ: вы жили зъ нами, якъ зъ братами, шанували себе та й насъ; ратували насъ у недугахъ, въ часѣ голоду й пожарѣвъ и давали добру пораду. Мы мовчали але тямил; теперки жъ прийшла на насъ черга вамъ вѣддичатися, ото жъ мы й прийшли. Нѣхто не лашивъ ся въ хатѣ, всѣ тутъ. Спасибѣ', вамъ, паничу, що насъ прийняли и зрозумѣли.

— Спасибѣ', спасибѣ', — загремѣло въ товнѣ.

Бабы теперъ выступили напередъ и зачали скла-дати передъ Маркомъ на землю принесеніи клунок.

Були тамъ грибы й ленъ, крупи, омаста, яйцѣ, сушена рыба, бохондѣ свѣжого хлѣба, все, що мали въ коморахъ.

— Та й мы паничеви принесли де-що зѣ свого! — мовили въ плачомъ — а тямите, паничу, якъ мого хлопчиска вѣдъ некрутинны вызволили? А тямите, паночку, мого старого, що его недужого до Ковна зъ двора возили? А мою дѣвчинице паничъ изъ рѣки выратували. А якъ менѣ зараза товаръ забрала, то паничъ дали менѣ ялѣвку, що ще й доси у мене! А тямите, паничу, се та те?

А мѣжъ тымъ молоді парубки пошептали щось промѣжъ себе й допхались черезъ товну до Рагаса.

— Паноньку! — закликавъ зъ нихъ найсмѣлѣй-шій — а мы нѣчого не принесли, анѣ не сказали! За те мы вамъ сейчасъ де-що зробимо. Гей, хлопцѣ! скиньте свиты, та й нумо до роботы! На що воно має ось-туть лежати и впадати въ оча? най пропадае до решты зъ веду! А нумо очистити майданъ пѣдъ „фблварокъ“!

Гаршавсимъ метнулись парубки якъ одинъ до дѣла.

Въ мить розбѣрвали останки, знесли попалене дерево, жуждѣ, вуглье, жменями змѣтали поцѣлт.

Зникали смутнѣй останки пѣдъ сотнею рукъ, ґрунтъ вырбвнувавъ ся, не лишилось анѣ слѣду зѣ згарища, лише чистый, бѣлый майданъ и купы симетрично зложеныхъ цеголь. Здавалось, неначе вѣтеръ розвѣявъ своимъ подувомъ загадку роковой язвы.

Скѣбчили и втерли пѣтъ изъ чола. Раґисъ щось балакавъ до нихъ, вони обступили его навируги а подальшѣ старшина взяла Марка помѣжъ себе й радила надъ вожнымъ кусникомъ дерева, наче надъ якою громадскою справою.

Опѣсля зббрали ся до вѣдходу.

— Дайте знати, паничу де рубати та й коли, — сказали всѣ разомъ.

— Бѣгъ вамъ заплаць, бо я не зумѣю! — бубонѣвъ Марко.

— Мы вже маємо заплаць, коли насъ, паничу, прийняти. Дай Господи паничеви потѣху. Ходѣмо, братя! Выйшли. Зъ улицѣ ще попрощали его хоромъ:

— Слава Богу!

— На вѣки!

Марко втеръ слѣзозы, а Раґисъ зиркнувъ на него и сказавъ:

— А що сыну? Вже не жаль тобѣ теперъ, що живешъ? ґраль уже такими слѣзозами не заплаче; они лѣвшѣй, нѣжь его усмѣхъ, певно лѣвшѣй!..

— Ходѣмо до него! — шепнувъ Марко встаючи.

— Иди, сынку. Я зберу дарунки й сховаю. Мы теперь багатшѣй, чимъ перше. ґренісе, чи ты въ землю вѣрѣшь? Осъ тобѣ вѣй поуата. Здурнѣвъ парѣбокъ вѣдъ дыму. Забирай на вѣгъ клунки та й рушай на поцѣвсто; вробили вже хлопцѣ нашу роботу.

Другого дня зъ полудня пара чорныхъ волбвъ повезла тихого хлопця на цвинтарь.

Кливавъ его дэвбнъ на послѣдню врочбсть, метлялись надъ нимъ коругвы и пращавъ тихій, запашный, погбдный, лѣтній дэвъ.

Пращали его ланы зббжа й зелеві луги, пращали жайворонки й родимі поля.

Вбнъ уже зъ той дороги не вернеть ся.

Чертванъ изъ Рагісомъ и Довнаромъ спустили его въ свѣжій грббъ и высыпали могилу. Марта повалилася на той курганъ и зойкала страшенно.

За пбзно схаменула ся, за пбзно полюбила...

Всѣ розбйшли ся, одна лишень панна Авета сѣла на братовбй могилѣ та й задумалась. Коли вбдъ кута цвинтаря спираючись на милицѣ, выйшовъ старый Войнатъ розглянувъ ся недовѣркувато й пбдбйшовъ до лежучой Марты.

Вбнъ черезъ хвилию моливъ ся, а вбпсла дбггнувъ ся ей плеча.

— Марто! — закливавъ потихо.

Она пбднесла змѣнене лице й вбдсунулася вбдъ него.

— Ходи до мене, — сказавъ.

— Дайте менѣ покбй... дозвольте вмерти! — Захлыпала.

— Вертай ся въ мою хату, — повторивъ.

— Не хочу. Вы-жь мене выгнали. Волю въ старцѣ пбйти!...

— Не выжену, шкода менѣ тебе. Веґни ся!

Тутъ панна Авета зблизилась до ней й вмѣшала ся въ розмову!

— Вернись, небого вернись, коли старый вличе.

Знать совѣсть его грызла. Забудь кривду, коли вѣнъ самъ першій приходитъ.

— Забудь! потвердивъ зъ тиха Войнатъ, — уже я не такий, якъ бувъ колись. Сирѣтство на старѣсть, то тяжка божа кара!

Березы на цвѣтарѣ глухо шумѣли надъ тою згодою.

Марко зъ Рагісомъ, забаривши ся яку хвилю въ приходнива, вертали ся на слободу.

— Що-жъ мы теперни зробимо? — запытавъ старый, скубаючи свои вусики, й збытошливо гляючи на товариша.

— Пбйду на сzero. — Може за тыждень зберу дещо грошей на дерево.

— А кѣлько жъ тобѣ треба?

Чертванъ махнувъ рукою

— Анѣ гадки нема, вѣдбудорати все. Може хату зббемо до зими.

— Кѣлько-жъ тобѣ треба на все?

— Ехъ! що й говорити. Дзѣ тысячки не выстане; Може черезъ зиму зберемо де-що зъ млынѣвъ и збѣжа.

— А черезъ зиму?

— Перебѣдуемо якось.

— Та бо я не люблю бѣдувати! — забурмотѣвъ старый.

Марко замовѣ. Вѣнъ ишовъ за Римкомъ зъ похиленю головою и въ задумѣ не помѣчавъ, що калѣнка збйшовъ зъ дороги й увѣйшовъ межи города, ведучи его маявцями въ напрямву лугѣвъ надъ Ейнею. Слобода була зъ бову; наступавъ вечѣръ. Рагісъ ишовъ закрутками, сменаючи стада пасучого ся товару й быстро придивляючись околици.

Нарештѣ показались передъ ними береги потока, густо порослі верболозомъ и дикою малиною. Надъ са-

мою глубочынню стсяла крива наполовину взохла ко-
струбата верба.

Помѣтивъ ен Рэгіст, переставъ ити закрутама и
направивъ ся просто до неи.

— *Мусить* ты жалкуешъ теперь, що ты назбиравъ
собѣ такихъ ледарбѣт, якъ я зъ панною Анетою. Теперь
мы для тебе завахи-дороги!

Марко розсердивеъ ажъ поблѣдъ.

— Вы мене доси ще ніколи не сервидили. Ажъ
ось теперь дождавъ ся й того! — забурмотѣвъ понуро.

— Не те, сынку! Хочъ и подумавъ, та оно не
грѣхъ. Розумѣеть ся, слухный закидъ. Витовъ называе
насъ шпитальникаме. Тавъ оно й справдѣ! Дались намъ
у знатье черезъ тѣлько лѣтъ и хоробы, й праця й тяж-
кій вѣины. Кбстяки мы та й годѣ! Го-го, я тямивъ те,
якъ мене ты при вмираючѣмъ батьву забравъ зъ собою!
Я тямивъ и казавъ до себе: слухай, старый, у тебе де-
ревяна нога, гляди, щобъ ще й голова не була зъ ка-
пусты. Го-го, я тямивъ!

Чертванъ здивованый тою незвычайною промовою
й тономъ, пѣднявъ счи й зумѣвъ ся.

— А мы де зайшли? — запытавъ розглядаючись.

— А де-жь бы мали йти, коли нема загороды? Я
вивѣвъ тебе на прогульну! — вѣдповѣвъ старый, огля-
даючи зъ усѣхъ боибѣт вербовый певъ. Вѣдтавъ поста-
вивъ изъ трудомъ своєю здорову ногу на незнѣмъ коня-
рѣ й пѣдтѣвъ у гору.

— Що вы робите? — заклинавъ Маркѣ, вытрѣщу-
ючи очи.

— Нѣчого, сынку, нѣчого! Гнѣздъ не выбираю.
Я сховавъ щось у дуплѣ, то й хочу vybrати.

Кажучи се постукавъ внякою до пня, вѣддеръ ку-

сень коры, всунувъ руку въ щѣлину повну порохна й вынявъ невеличку бляшану пушку на тютюкъ, завинену въ шматяну.

— Ось и е! — вѣдсапнувъ, злѣзаючи зъ великимъ трудомъ.

Марко прискочивъ, взявъ его на руки й поставивъ на землю.

— Чи вамъ хочеть ся втратити другу ногу? — нагадувавъ.

Старый засунувъ шапку на ухо, повернувъ вуса и сказавъ, моргаючи очимами:

— Тебе дарувала шляхта й паны, та й мужики прийшли зъ помоогою. Го-го, розумѣть ся! А старый кривонога що гѣршого? га? А невже-жь у Римка для похрестника й добродѣя даруну нема? нема помочи? Ось на-маешъ!

И подавъ ему вынату зъ дупла пушку, а самъ узявъ ся за боки й позиравъ розъясненый.

Марко отворивъ и крикнувъ. Пушка выпала ему зъ рукъ и по земли, неначе радуговой дощъ, розвѣяли ся сторублевѣ асигнаціи.

— Господи, а се що такого? — силениувъ молодой чоловікъ, не вѣрючи своимъ очамъ.

Рагісь найоршивъ вусы й смѣявъ ся, ажъ дрогало въ него лице.

— Оно, сыну, не чары! Не жахайсь! Се ти самѣ грошѣ, що ты ихъ давъ менѣ на хозяйство, тамись, якъ вѣдходивъ у Посвѣтье? Я хотѣвъ не рушити авѣ копѣйкины, та не мѣгъ. Сто рублѣвъ розминулось, а тысячѣ двѣ чотыриста вѣддаю сегодня. Позбирай та йди по древо! Буде до змы й хата й влуня! що ты робишь, дай побѣй!

Марко якъ довгій поваливъ ся старому въ ноги й

обоймаючи колѣна, говоривъ щось придавленнымъ голосомъ, але нѣхто не порозумѣвъ бы, що таке? Рамко обнявъ его за шею и стаскавъ!

— Лиши се, сыну, лиши! — повторявъ разъ у разъ. — Адже-жъ ты знаешь, я чарбвникъ, то и грошей у мене безъ лѣну. Ще й добре, що въ хатѣ не переховувавъ. Го-го, розумѣть ся! Вѣстиме дѣло! въ старой вербѣ були безпечиві. Дай по́кѡй, ось лѣпше позбирай та й не гай часу! Ось бачь и стара посуда на-щось придасть ся! А де купишь дерево?

Марко вставъ, поцѣлувавъ старця въ руки, а въ его очахъ съяла безмежна радѡсть и супокѡй. Не осталось нѣ слѣду зъ давнього пригнобленя и журбы.

Позбиравъ білеты, сховавъ на грудяхъ и сназавъ глухо:

— Куплю въ Посвѣту!

— Не вже такъ тобѣ радили господарѣ? — запытавъ старый збитошливо, завертаючи назадъ на слободу.

Марко мовчавъ, не вмѣвъ брехливо потакувати.

— Ты щось затявъ ся! Сховавъ шило въ мѣшокъ? го-го, розумѣть ся! То безпечный сховонь!... ну-ну, йди-жъ у Посвѣтѣ, щасть Боже!

Молодець похиливъ голову, затисъ уста, машинально пересунувъ рукою по чолѣ.

— Не кажѣть менѣ, дядьку, щасть Боже! бо йду туды тѡлько по закупѣ и бѡльше нѣчого...

— Добре слово не завадать! Не все зъ тымъ вертасть ся, зъ чымъ идеть ся!... го-го! а я покульгаю собѣ на поповство. Дѣвчата вывѣджають либонь чи не завтра, то й побалакаю на резлуку та й сироту шпака вѣдѣваю... Нема моєи голоты, а жалѣ трохи.

Старець зѡтхнувъ и черезъ хвили, нѣбы на розраду, заспѣвавъ:

Нумо-жь мы теперь до паю, товаришу мѡй!
Тобѣ рѡгъ и табака, менѣ вѡнь и кульбака,
Товаришу мѡй! товаришу мѡй!

Они розбѣшлись и Марко вѡддаливъ ся великими
кроками въ напрямну янъ до дѡбровы.

Того дня вѡнь въ-друге оминувъ старый дубъ безъ
привѣту, ѡ не слухавъ поважного шуму! Щось ниче
промовляло теперь до его душѣ...

Х.

Давно выглядало приходство о. Михайла Нерпаліса
въ тыждень пѡсля описанныхъ выпадкѡвъ.

Вѡдъ ранку наставъ у нѣмъ лихорадочный рухъ.
Дянъ и татарь замѣтали стежки въ садѣ, и прибیرали
нѣбы на празникъ убогу витальню. Парохъ ходивъ не-
супокѡйный, зажуреный, бурмотячи пѡдъ носомъ незро-
зумѣлѣ рѣчи ѡ выганяючи капостнѣ мухи.

Зъ полудня пѡдъ фѡртку садову зачали заваджати
брички ѡ повозы, нѣбы на вѡдпустъ, лунали чужѣ голоса,
лясѡбѣ батогѡвъ, порекѡбѣ коней. Той тихѣй домогъ,
оброслѣй по саму крѡвлю буйными сплетамм багрянон
ивасолѣ ѡ прочитанѡвъ, нѣволи не бачивъ на одинъ разъ
тѡлько свѣтлыхъ гостей.

Перша приѣхала панѣ Чертванова зъ повѣтовымъ
предводителемъ дворянства, а своимъ тѣтчанимъ бра-
томъ; товаришивъ имъ Витовъ на кони ѡ сынъ пред-
водителя. Вѡдтакъ старосвѣтскою лядарѡю прикотивъ
несторъ повѣту, Юрко Рямвѣдъ, за нимъ два браты
Олехновичѣ, посвѣтскѣй сусѣдъ Илжничѣ, а наконецъ
Левъ Радивиловичѣ, мировой судья и славный речникъ

въ околицы. Цѣле товариство обѣгло канапы й крѣсла, на столѣ зъявивъ ся медокъ домашньої роботы приходника. Вела ся жвава бесѣда, а въ нѣй вѣвъ передъ тихенькй солодко-квасный голосъ панѣ Чертвановой.

Черезъ двѣ години ожиданя панове почали позѣхати й выглядати крѣзь вѣвна. Они радѣ були сибѣчати той актѣ обывательской справедливости, та недоставало до почину першой особы — пѣдсудника.

— Вѣнъ готовъ еще вчинити скандалъ и не приѣхати! — вѣдѣзавъ ся въ усмѣхомъ Витовтъ.

— Не може вже бути. Оно не похоже на него! — заступивъ ся за него щиро Иллиничъ.

— Панове его не знаете! — зѣтхнула мачоха.

— Годъ-жь его знати, ласкава панѣ, коли вѣнъ ягъ не въ дорожѣ, то сидитъ заменутый. Черезъ цѣле житье кмѣтуе й мовчить! — замѣтивъ Юрко Римвидъ, гладячи величезнй спадающй на груди вусища.

— Ахъ, що то за страшный и злющй чоловѣкъ! — заелликала, складаючи руки.

— Такъ выглядють въ опереткахъ каты й зависливцѣ старй чоловѣки, — сказавъ пѣвголосомъ Витовтъ, до молодого свояка, честуючи его цѣгаромъ.

— Я дуже цѣвавый его побачити. Люблю вызначныхъ людей, хочъ бы и въ злости, — вѣдповѣвъ ему сынъ предводителя, марновидый молодець въ мундурѣ техника, зъ видными слѣдами умысловон натуги въ змученыхъ очахъ.

— Може бы пѣслати по провиннииа пѣсланця — радивъ риторичнымъ тономъ Радивиловичъ.

— Віточку! — завещала панѣ Чертванова — будь такий добрый та выглядывъ чи не вѣде!

Студентъ лѣниво зѣвъ ся въ канапы, на котрой

майже лежавъ и поскрипуючи ботфортами вийшовъ на ганокъ.

При дверяхъ уже безцеремонно свиставъ куплети водевілю.

На ганку стоявъ приходникъ зъ жалбсьнимъ видомъ. Ёго широке, завсѣгды лагѣдне и добродушне лице було скривлене, поглядъ непевный. Вѣнъ утравъ філяромъ пѣтъ и щось шептавъ про себе. Вѣнъ черезъ богато лѣтъ слухавъ сповѣди Марка, знавъ про кожний ёго вчинокъ, знавъ исторію ёго житя вѣдъ малку. Въ очахъ священника той чоловікъ бувъ невинный, хочъ пѣсля слѣвтъ жалобы, факты свѣдчили противъ него. Чи зъумѣе выправдатись, а властиве чи скоче промовити? Изъ за той непевности священникъ не мѣгъ знайти собѣ мѣсця; хотѣвъ ёго стрѣтити, першій порадити, намовити до обороны, вставити ся за нимъ самъ таки у него самого.

Вѣнъ запытанный скаже, щѣ думае й чуе, але чи запытають ёго, чи послухають того одного голосу приязного?

Отожъ приходникъ прѣвъ, махаючи фуляромъ на лице, вызиравъ на дорогу и ажъ скочивъ, побачивши передъ собою нечаяне Витовта.

Власникъ Скомонтѣвъ вложивъ руни въ кишенѣ, а перехиляючись пѣсля такту свистаного вальса, приглядавъ ся священникови безлично.

— Вы, панотче, танцювали коли? — запытавъ нарештѣ, поскубуючи проектъ на вусни.

— А хибѣ-жь священники танцюють, моя дитино? — вѣдказавъ добродушно.

— О-го, ще й яеъ! Я самъ бачивъ! Такиъ собѣ вже святошникъ-крилошанникъ пѣдбывавъ зъ грацією полы рясы, фѣтъ фѣтъ, и слѣвавъ:

*Anna, zu dir mein liebster Gang, mein bester Gang, mein
[letzter Gang!
Anna, dir dich' ich mein Leben lang — mein Leben, mein
[Leben lang!*

Тутъ Витовтъ пѣдвѣсь полы своего жагета й выеонавъ передъ панотцемъ танецъ мѣдно сумнѣвнои приличности. До того смѣявъ ся, наче шаленый.

— Добре оно й выглядало! — сказавъ скѣнчивши.
— Мы били браво, ажъ театръ трясъ ся!

Приходвиеъ зморшивъ брови и здвигнувъ плечима.

— Не годить ся честному чоловікови дивитись на тавѣ безсоромнѣй грища и слухати. Мы е люде, и багацько злого дѣветъ ся, але оно ще не причина прогодошувати передъ свѣтомъ проступки. Се тавъ самоеъ бы хтоъ свѣтивъ ранами и наготою. Не честно оно, моя дитино, та й не здорова забавка!

Витовтъ выкрутивъ ся на пятѣ й посвистуючи дальше пѣйшовъ до брамы. Зѣръ у него бувъ короткѣй, то й даремне шувавъ очима по дорожѣ.

— Не видно тамъ нѣкого? якои брички нема? — запытавъ вѣзникѣвъ.

— Не видно! — вѣдповѣли — тѣльки отъ-тамъ пѣдъ фігурею йде паничъ вѣз слободы пѣшши.

— Йде? ось радбевна звѣстка! Може насъ выпустятъ нарештѣ вѣ тон *шпелюнги* передъ вечеромъ. Майну тогдѣ вѣ Посвѣтѣ завертати бакн тѣй самѣтнѣй горлицы. Варта грубыхъ грошей!

— Но, но! Приблизн ся, хробачку! Дѣмо мы тобѣ тутки за вѣе часы!

Та мимо погрозы не ждавъ наблежена брата. Вѣнъ поступивъ ся нагадѣ обережно по-за лѣвию першихъ пострѣлѣвъ. Потягнувъ за собою и приходника.

— Вы, панотче, заставили гостей при порожній селявцѣ, ото гарно!

— Ахъ, правда, сейчасъ приношу свѣжого! Щось приобнаеять ся Марко, але казавъ менѣ вчора, що прийде.

— Дуже вже похвальна вѣдвага зъ его боку! — вѣдказавъ голосно молокососъ, а въ душѣ подумавъ: идь, попе, по мѣдъ, бодай не покумасте ся по-за нашими плечима!

— Иде вже, мамо! — сказавъ сѣдаючи на канапѣ.

Всѣ попростувались, вѣдкашлянули, предводитель розбѣлавъ передъ собою вупу паперѣвъ, поданыхъ ему черезъ паню Чертванову. Очи всѣхъ спочили на двѣряхъ; настала врочиста тиша.

Черезъ хвилину тѣ двѣрѣ розтворились широко и, схиляючи свою високу поставу, ввѣйшовъ Марко.

Неначе для контрасту зъ тымъ чедурно пристроенымъ товариствомъ судѣвъ, вѣнъ мавъ на собѣ темну курту домашнего выробу, пѣдпоясану шкѣрянымъ черескомъ, на ногахъ довгѣ чоботы, покрытѣ порохомъ, а въ рукахъ похывялу шапку.

Увѣйшовши, выправивъ ся гордо, окинувъ поглядомъ зборы и незначно вклонивъ ся.

Той холодный и легковажный привѣтъ захмуривъ уже на початку всѣ лица; ему одвѣтили недбалымъ по-кавомъ головъ.

Молодой чоловікъ опять окинувъ кѣмнату зоромъ, шуваючи крѣсла, але всѣ мѣсця були занятѣ, а приходникъ выгребувавъ мѣдъ изъ пѣску. Огожь Марко приступивъ до одчинаного вѣкна, сперъ ся лѣктемъ на варцабу и въ такѣй позѣ, звернений профілемъ до товариства, ждавъ напору.

— Уже три годивы ждемо на васъ! — почавъ предводитель — мы були въ сумавѣ, чи прибудете на зазыт.

— Семь! — упало вѣдъ вѣкна одно слоґо.

— Чи маєте яке оправданье на свои варыгѣднй поступки супротивъ молодшой й убогѣйшой родины? що скажете на свою оборону?

— Не чувъ еще жалобы — залунавъ ляковичный высказъ.

— Вы впривдили ихъ и выкористували свое положенье. Пѣсля подавяхъ менѣ тутки до перегляду рахунѣвъ вы розтратили въ пору управы Скомонѣвъ десять тысячъ рублѣвъ зѣ спѣльного фонду, ще за жита незабутной памяти вашего батька...

Тутъ священникъ перервавъ бесѣду предводителя. Вѣнъ вправъ задыханый въ кѣмнату, списнувъ сердечно руки Маркови, привѣсь ему зъ другого поксю фотель и наливъ величезну сялянку меду. Приходникови було бай-дуже про врочистый настроѣй хвилѣ.

Молодой чоловікъ похиливъ ся, поцѣлувавъ старця въ руку, але меду не пивъ и не сѣвъ. У тѣй самѣй поставѣ зѣ скрещеными руками, блудячи окомъ по надъ головами збраныхъ, вѣнъ стоявъ у блесву пѣдняя и пы-тавъ спсѣкѣино:

Що дальше, пане предводителю?

— Дальше: черезъ сей рѣвъ пѣсля батьковой смерти вы интригували потайно, щобы кредиторы не давали на кредитъ пани Чертаковѣй, кажучи, що въ неи нема права управляти майномъ, що грошѣ ихъ пропадутъ. Вы парализували кожый еи крокъ и хѣснующись немину-чою потребою, выдирали за безцѣвъ по кусневи ґрунту зъ-пѣдъ вѣгъ слабой вдовицѣй й недосвѣдченого молодця. Вы не були сыномъ и приятелемъ, а лихваремъ. Супро-

ти права вы мали слухнѣсть, але вѣколи супроти обывательской оцінѣ. Чи не такій и вашъ поглядъ, шановнѣ сусѣды?

— Запевне, запевне! — залунало хоромъ.

Після того загального закиду Маріо не похиливъ головы, очей не спустивъ. Слухавъ зб̄ стягнутыми бровами дальше. Кѣльня разбѣв̄ задрожало въ него лице, порушивъ губами, немов̄ хотѣвъ що сказати, але погамувавъ ся.

— Чи то вже koniec, пане предводителю? — запытавъ по хвили мовчаннѣ, не змѣняючи нѣ тону нѣ поставы.

Сынъ предводителя не зводивъ зъ него очей. Хто бувъ виненъ, — вѣнъ не знавъ, не розумѣвъ, сливе не чувъ закидѣвъ, ся справа була для него чужа й незвѣстна; але той чоловѣкъ, такъ олімпійски спокѣйный впливъ могучѣ на его модерный, аденервованый характеръ. Винovníкъ чи жертва, — менше про те, але выдававъ ся велитомъ, умѣвъ панувати надъ собою. Вѣнъ цѣлымъ небомъ бувъ высчѣй вѣдъ той жалю гѣднои вдовицѣ, за котру стояла оцінѣ, и вѣдъ бороненого голосомъ загаду молодця, котрый розвалившись выгѣдно на канапѣ, усмѣхавъ ся аухвало.

— Ще далево до вѣнця, вѣдповѣвъ предводитель. — Лишають ся ще два найтяжшѣ закиды. Черезъ той рѣв̄ мимо проханъ и настоюванъ вы не згодились на правосильну легализацію подѣлу, якій устно помишивъ покѣйниъ панъ Павло Чертванъ. Була се справедлива вымога, а вашъ опѣръ выдасть ся кожному карыгбднѣй, бо в непошанову батьковои волѣ й выкористуваньемъ свого положевя й правъ. Такъ само низьнѣй бувъ вашъ поступокъ той, що вы присвоили собѣ планы маестевѣ, котрыхъ безуспѣшно домагавъ ся вѣдъ васъ братъ и

мати. Такъ, пане, не робить шануючій себе дворянинъ и обыватель...

Кровь ударила Марнови до головы, але не порушили его тѣ тяжкѣ завиды, бо замѣсть боронитись, обернувъ тѣлько голову до вѣна й незамѣтно смутно усмѣхнувъ ся.

За вѣнкомъ у пору промовы предводителя порушились легко пачосы блющу и, зашептавъ чийсь сердечный голосъ одинъ выразъ такъ тихо, що той шепѣтъ згинувъ середъ цвѣркоту ластѣвокъ пѣдъ стрѣхою:

— Вейдавате!

Нѣхто не почувъ и нѣхто не доглянувъ невидного гостя середъ блющу й квасолѣ, тѣлько той одинъ чоловікъ, що стоявъ окремо пѣдъ осудомъ суворой критики, задрожавъ немовъ поцѣлений выстрѣломъ и зирнувъ осторожне, несмѣло.

Зъ помежи пурпурного цвѣту стрѣтили его пригнетый поглядъ двѣ темнѣ зѣницѣ, жеврѣючій подразненемъ, а такъ глубоко перенятій грозою сеи хвилѣ — а рѣвночасно по-тихо, але зъ натискомъ почувлись вышептанѣ слова:

— Чи вамъ не жаль свои душѣ, совѣсти, працѣ, що позволяете на нихъ плювати й мовчите? Я слушаю ледви кѣлька хвилѣ, а вся тремчу обуреньемъ! Вы хиба не зъ каменя, але зъ дерева, зъ порохна!

На те вѣнъ усмѣхнувъ ся гѣрко, а обертаючись до збору въ вѣмнатѣ, запытавъ змѣненнымъ голосомъ, на днѣ вѣтрого починали бурхати акценты пристрасти, здавлюваной до-пору зелѣзною волею:

— А якій же останній завидъ почую ще, пане предводителю?

Запытаный вѣдеашлянувъ, заглянувъ у паперы, покрутивъ ся на зрѣслѣ й позирнувъ по присутныхъ.

Всѣ дивили ся въ землю, похнюпленій ѣ дуже вже поважнѣй; у панѣ Чертвановой выбились на лица червоні пятна, священникъ дроготѣвъ въ несупокою:

— Останній закидъ то дразлива справа, бо вѣдноситъ ся до того, що чоловікови найдорожше: чистоты ношеного назвища. Черезъ той рѣкъ, руководячись безправностю и зловжиткомъ, вы подали злий прикладъ, привели по части молодшого брата до легкодушного поступку! Приволоеній конечностю, не маючи передъ собою нѣякого виходу, вѣкъ продавъ лѣсъ, котрый бувъ спѣльною власностю. Очевидно, оправдуе его тѣльки молодбсть, роздрозненье ѣ невѣдомбсть права. Вчинивъ гле, але се ще нѣ трохи не оправдуе того, що вы замѣсть помогли ему, наумити, покбнчити справу дома по мировому, внесли жалобу въ судъ, змѣшали зб згравю жядѣвъ обманникѣвъ и кинули безъ ваганя честне назвище на поталу адвокатскимъ языкамъ и судамъ. Се вже було нѣкчемно!

Задыханий, дрогаючій обуреньемъ шепѣтъ запавъ у Марковій уха сейчасъ пѣсля мовы бесѣдника:

— И вы мовчите? и вы терпите ще? що вамъ? се-жь огядно! Сего стерпѣти не можна! Говорѣть теперь, хочъ разъ у житю! Вы знаете, що я васъ шаную, и вы позволаете сповѣдно, що я те мушу чути? Се-жь годѣ стерпѣти! не вже жъ оно васъ не болитъ, не шарпае, не ранить, не вбивае? Говорѣть, а то я сама выступлю ѣ по американьски вѣдповѣмъ за васъ!

Зѣ-поза квасолѣ ѣ блющѣвъ сгѣрѣли огнемъ горячій очи ѣ судорожно стягненій брови и розхиленій зворушеньемъ уста, зѣ по-за котрыхъ блицами бѣли острій зубы, неваче хотѣли кусати ѣ боронити того скривдженого чоловіка.

Той поглядъ и пристрастній слова молодыхъ устѣ

буля заразливѣ. Они поволи немовъ пожаромъ обнимали кожну черту за чертою на нерухомому обличю стоячого. Нагоняли ему зъ сердца усю кровь на чоло, розпалювали дикимъ жаромъ мрачну поверхнѣсть сивыхъ очей, выдирали силомѣць изъ душѣ на уста повѣтъ наглыхъ слѣвъ, пѣднимали розбурханою хвилею сповѣйнѣ груди. Марко затрясъ ся, вѣдступивъ на врокъ вѣдъ вѣбна, машинально сягнувъ у вѣшеню вѣдъ курты, думавъ, що пукне ему грудна клѣтка вѣдъ того, що тамъ загрохотѣло нечаяне океаномъ зраненыхъ чувствъ, змарнованою працѣ, пѣшарпаныхъ думокъ и бажанъ!

— А за-тымъ, се вже конець, пане предводителю! Не находите бѣльше нѣчого? высказали усе? Сѣ панове, судѣ, чули доволѣ. Чули, що я злодѣй, интригантъ, обманникъ, безправникъ и нарештѣ нѣкчемникъ! Сего доволѣ! Не мае бѣльшихъ провинъ на свѣтѣ й не мае чолвѣвъ, котрый носивъ бы на собѣ тѣ всѣ провины. Тѣлько я, еге-жь тѣлько я!...

„Але нѣхто не чувъ мого голосу й нѣхто не знаѣ, звѣдѣбѣ, якою дорогою я зайшовъ ажъ тутъ, на сей найвысшѣй дворянскѣй судѣ, котрый вѣдбираѣ менѣ теперь славу и честь и назвище честного чолвѣка!

„Я прийшовъ сюды зъ далека й ишовъ зъ-давна! Рокѣвъ сѣмнацять я мавъ, ягъ узявъ мене зѣ шкѣбѣ обовязокъ, — не пытали, чи є въ мене охота й чи є силы, велѣли працювати головою, руками — усѣмъ. Осъ тутъ на сѣмъ паперѣ батькѣвскою рукою пѣдписаный списъ того, що вѣддано въ мон руни, а осъ тутъ на другѣмъ такѣй самый списъ, владженый пѣсля смерти батьна, пѣдписаный черезъ матѣрь и отця пароха.

„Я вкравъ не десять тысячъ, але бѣльше, о! далеко бѣльше! Я вкравъ ту сѣру землю на науку для сестры й брата, на подорожѣ матери й силомѣць гар-

бавъ кровавый грѣшь у ковану сирію на посаги для нихъ!

„Я нравъ — га! було вола! Лѣтній днѣ въ поли довгій якъ рѣкъ, а зимоні ночи вѣками тягнуть ся надъ рахунками. Я нравъ!

„Вы чули, панове, що я нравъ, та вы не чули, кѣлько вѣдпочивъ черезъ тыхъ десять рокѣвъ молодости й не чули, чи я коли забавивъ ся, погулавъ, залишивъ обовязни, анѣ вы не бачили, кѣлько поту я вливъ у ту землю, кѣлько горести й розчарованъ!

„Нѣхто не чувъ мои жалобы! Божа сила могуча й у всякій нуждѣ дае людямъ мѣць бѣльшу чимъ нужда. А таву силу давъ Богъ и менѣ, що я ту мою землю полюбивъ бѣльше чимъ увесь свѣтъ, чимъ молодбеть, розривву, родину й дѣмъ. Зъ цѣлою душѣ я еи полюбивъ. Лавъ за лавомъ я сходивъ еи ногами; черезъ десять рокѣвъ не живъ нѣ зъ кимъ, тѣлько зъ нею рѣдною. Мы разумѣлись обое; она промовляла менѣ до сердца золотыми вѣбжами, зеленымъ лугомъ, темнымъ лѣсомъ. И я присягъ їй тогдѣ, що нѣхто менѣ еи не вѣдбере, хѣба разомъ изъ моимъ житьемъ!...“

Вѣнъ замовѣъ на хвилию, але потѣеъ, разъ збрвавши шнорубу, гнавъ его теперъ безъ памяти, щоразъ наглѣйше. Цѣле житье его свладамо ся на ту мову.

— „А коли вмеръ батько, такъ я ставъ ся интригантомъ, — жмикрутомъ, лихваремъ. Вы, панове чули! Але нѣхто не чувъ, якъ я рыдавъ кровавыми слѣзми, сходячи зъ мои землѣ, и якъ она пѣсла мене плакала, пращаючи. И нѣхто не бачивъ, якъ я взявъ изъ дому на свою пайку шѣсть штукъ товару, трое коней и жменю одежѣ; та й нѣхто не бачивъ, яка була та пайка, — руина загороды, материна спадщина. А я й тогдѣ не жа-

лѣвъ ся, тѣлько въ-друге поприсягъ собѣ, що не дамъ смарнувати землѣ, хѣба що згину...

„И зновъ давъ менѣ Богъ велику силу до працѣ й таву вытревалѣсть, що я сливе не знавъ сму и не потребувавъ часу на ѣжу. За-дня справувавъ я батькову службу, а въ ночи працювавъ... правда, якъ лихварь, якъ жидѣ, выдираючи баришѣ, де тѣльки вдало ся!...

„И ось повѣли менѣ, що мати зъ Витовтомъ хотять затыгнути довгъ на мастокѣ. Отожъ пѣсля слѣвъ пана предводителя я заборонивъ жидамъ позычати, загрозивъ процесомъ. Оно такъ и було, се правда! Але хочъ вы называєте се интригою, пѣдопаньемъ кредиту, ошурою, — я клянусь Богомъ, що на те нѣколи не позволю и завѣсгды буду противитись! Забийте мене, порубайте на куснѣ, але я не дамъ кавальцювати рѣдну землю, не допущу щобы продали хочъ одинъ марный загнѣ. На те я посвятивъ цѣле житье! Они важуть, що я ихъ выкористувавъ, выдиравъ майно за беацнѣ...

„На те е цифры й доказы, вхъ не подае жалоба, але я ихъ маю и ось переделадаю вамъ“...

Тремтучими руками вѣнъ розпявъ курту, вынявъ вытертый пѣчуляресъ и поклавъ передъ збраними на столѣ вѣльна аркушѣвъ паперу.

— „Пятнадцатого вересня торбѣзъ я купавъ вѣдъ матери 40 моргѣвъ землѣ, прозваной Жѣирблями, за 2 400 рублѣвъ сѣбломъ; — ось квѣтъ и актъ продажѣ. Двацять-семого жовтня продала менѣ впять 30 моргѣвъ за 1.300 рс., я заплативъ сестрѣ належне придане 5.000 рс., давъ трѣчи по 500 рс. позички, вѣддавъ пѣсля умовы зъ сестриногo хутора, котрый арендую, 500 рс. Загаломъ я выплативъ за той рѣкъ 10.000 карбованцѣвъ готовыми грѣшми. Отсе мои свѣдки!“

Вѣнъ поклавъ свою спрацьовану смаглу руку на

тых документахъ и вдѣхнувъ глубоко. Безграничный смутовъ и бѣль выразивъ ся на его обличю. Похитавъ головою, дивлючись, явъ судѣвъ взяли ся зъ занятємъ переглядати тѣ доказы кольосальной працѣ и шептати щось помѣжь собою.

Витовтъ и панѣ Чертванова поблѣдди. Священникъ шептавъ благодарственну молитву; сынъ предводителя, не знати для чого, усмѣхнувъ ся зъ тріумфомъ. Теперь мовчали всѣ. Марко знявъ опять рѣчь и говоривъ:

— „Отожь я злодѣй и обманникъ, отожь я интригантъ? Вы либовъ чудуетесь, панове, звѣдкѣля я взявъ тѣ тысячѣ? Запытайте сего молодця — вѣнъ знае; вѣнъ казавъ, що плачѣ посвѣтснимъ золотомъ! То не чужій и не ворогъ сказавъ, — то сказавъ братъ. Мое честне имя кинувъ на поталу й оплювавъ; не слѣдивъ, не пытавъ, не уймивъ ся, але першій обвинувъ болотомъ! Вѣстиме дѣло, звѣдкѣля ему знати, явъ здобуваєть ся честно грѣшь? Ему праця не звѣстна, вѣнъ бравъ готове й розживавъ ся, а коли роздобувъ грѣшь, то хибя на одной карты!.. И менѣ було его вчити, объяснати, помагати?.. Якимъ чиномъ, панове?.. Не пѣйде-жь вѣнъ зѣ мною, анѣ зѣ сплавами по Нѣманѣ, анѣ зѣ волами до Прусь, анѣ у Вилайки надъ озеро, не стерпять свѣговицѣ зимовой, анѣ осѣнной слоты на дворѣ, хибя для одной хвилевой фантазіи... Вѣнъ не схоже терпѣти недостатковъ и вѣчно знаходитись ради тыхъ грошей, що ихъ тѣлько потребуе... Дятого-жь вѣнъ милый и веселый, возможно догодить и забавить. Журба не грызла его, праця не вчинила дивуномъ, терпѣнье не вдняло гумору й свободной гадки. Черезъ те вѣнъ добрый, а я злый, понурый и неприступный!.. И ось я стою передъ вами, а тѣлько гавѣбы кинули менѣ въ лице близкій люди, що изъ за неи не личило-бъ менѣ навѣтъ глянути

вамъ усѣмъ въ очи, тѣлько похилити чоло й соромитись...“

Вѣнъ поступивъ ся вѣлька кровѣвъ до вѣна, незаметно зирнувъ межи пачосы блющу й опять его обличье облила кровь темнымъ загаромъ.

— Слава тобѣ, герою! — гадзвенѣвъ шепѣтъ изъ за вѣна.

— „Нѣ, панове! Менѣ звѣстай всѣ муки на свѣтѣ, але сорому я не знавъ и не буду знати! Похидяю голову передъ вами, бо вы старѣ й поважанѣ, але я не соромлю ся й не боюсь вашего погляду!..“

„Чогожь вони хотять вѣдъ мене? Кажуть, я нравъ! — ось передъ вами документи; що я використувавъ — маєте цифры й рахунки; що присвоивъ пляны — на що они менѣ? Я свою землю знаю, явъ свою душу, а пляны я зложивъ у батькѣвскѣй канцелярїи въ Сеомонтахъ, тѣльки жь вони не хотѣли шукати. Нехай хто тамеи пѣйде, а въ стѣнной шафѣ знайде й принесе...“

„Домагають ся подѣлу, — запытайте, длячого?.. Ча я врываю ся въ ихъ границѣ, чи перепиняю въ хозяйствѣ, чи бороню змѣнъ и полѣшень?.. Анѣ вчинкомъ, анѣ словомъ, нѣже навѣтъ гадкою я не ставувъ имъ поперець дороги... Не знасиливъ я нѣже на пядь батькѣвского подѣлу. Я стерѣгъ тѣлько цѣлости тои спадщины. Стерѣгъ, бо мои руни й голова знаютъ, яка она дорогá й яка сила лежить въ тѣй рѣднѣй землї! Огсе й в мѣй грѣхъ и весь проступокъ!..“

„Отожь то я не соромлюсь!.. Панове дворяне! вы й самї надъ тою рѣдною нивою посивѣли, згорбились! Важка праца поорала вашѣ чола, зросла ся въ душою! А а задивлявъ ся на васъ и на память нашихъ батькѣвъ и робивъ такъ якъ они та й не переставу робити, а то я зганѣбивъ бы и бувъ бы нѣкчемнымъ чоловѣкомъ!..“

„У васъ в домы, й майна й сѣмья! И може вамъ коли крѣзь сонъ бачилось, що домы попаливъ грѣмъ, а майно, наче порохъ, розсыпалось и пѣйшло нѣворотомъ. Коли васъ коли небудь морочила така змора, то гляньте на мене: сѣ я ту змору въ дѣйности безнастанно ношу въ грудяхъ — и терплю! ахъ страшно, якъ терплю! Не жаль менѣ молодыхъ лѣтъ, хочъ они краснѣ, важуть, якъ щастье, и не жаль житя! Я посвятивъ тѣй моѣй идеи и науки, и свободу й не взявъ для себе нѣчого зъ того, що мають вашѣ сыны, чимъ они богатѣ! Молодой моѣй вѣкъ минувъ — и вы думаете, я закину теперъ мою працю й поступлю ся тымъ, що здобувъ?”

„Они хотять своихъ пайокъ... панове! выцѣдѣть радше кровъ зъ моихъ жилъ, роздерѣть мене въ шматки, киньте на вѣки въ льохъ — бо я знаю, дячого они домагають ся того паю — и не дамъ его.“

Вѣвъ замовѣвъ и ждавъ. Нѣяка праця, нѣяка мука, не обезсилила его такъ, якъ отся перша сповѣдь, якъ отся перша мова до людей.

Вѣвъ вѣлькохъ хвиль наставъ помежи збраними якѣйсъ змѣшаный шепѣтъ. Предводитель востромивъ у землю очи, Иллиничъ втиравъ хусткою лобъ и повѣен, старый Римвидъ впяливъ у лице обжажаного прошибливѣ зѣницѣ й крутивъ вуса поважный и задуманый. Олехновичъ и Радивимовичъ нахилились до себе головами и щось шептали, розкладаючи руками, а сынъ предводителя вставъ изъ каяпы вѣдъ Витовта й почервонѣвши зъ вражѣня, поступивъ вагаючись до Марка. А вѣвъ змученый вѣддыхаючи швидко, грызъ до крови дрожучѣ уста й увесъ мѣннися. Изъ за вѣвонця добѣгавъ до его уха тихѣй шепѣтъ зъ натискомъ палкого вражѣня:

— Теперь вы безъ тѣни змазы! Теперь можете

мовчати. Жаденъ судъ не найде въ васъ вины! Ходѣте же хутше — а жду на васъ!

Вѣнъ мовчелі кивувъ головою й мерщѣй обернувъ ся до покою, бо въ ту саму мить панѣ Чертванова плачливимъ одчайшимъ тономъ заелікала:

— Шановній сусѣды! Длячого смѣнъ мѣй Витсвѣтъ мае бути вѣчно пѣдѣ курателею безъ свободы дѣланя й безъ титулу власнина? Адже жѣ земля его, а вѣнъ мае право розпоряжатись — вѣнъ же повнолѣтній. Що кому до того, якъ вѣнъ своимъ майномъ заорудуе? То примусъ и насилье, то выгнискъ! Мы не потребуемо радъ и руководства, мы самѣ знаемо, що слушне. Зумѣемо рядитись й утримати землю!

Римвѣдъ зъ вагою вставъ зъ мѣсця й похмурый вдаривъ по розсыпанихъ на столѣ векселяхъ и свазавъ ляконічно:

— А се що? Чи се такій рядъ и утриманье? Одинъ рѣнъ и вже тѣлько того?

— Вѣнъ селомѣць дававъ грошѣ, спокуювавъ, намовлявъ!

Марко не потребувавъ заперечувати, бо за Римвѣдомъ пѣднравъ ся Иллиничъ зъ опаломъ закликавъ:

— Даруйте, добродѣйко, але я самъ бувъ свѣдкомъ, якъ вы прѣѣзжали въ Посвѣтѣ зимою й просили рады й пѣмочи. Я бувъ у него тогдѣ въ справѣ продажѣ бараболѣ до горальнѣй й сидѣвъ у сусѣднѣмъ покою.

— Ёму заборонивъ батько мѣшатись до насъ пѣдѣ нарою втраты благословеня! Батько знавъ его й боявъ ся того страшного характеру!

Священникъ не выдержавъ збрравъ ся зъ мѣсця.

— Панѣ добродѣйко! — заклинавъ не згадуйте такимъ словомъ про побѣйника. Вѣнъ цѣнивъ его и знавъ; доказомъ того е, що вѣддавъ ему Посвѣтѣ и благосло-

вивъ за благородный послухъ. Я бувъ при смерти й тямлю. Витовта остерѣгавъ, щобы не гулявъ и не робивъ довгѣвъ, бо втратитъ благословенье. И добре говоривъ!

„Я Марка Чертвана знаю, панове; вѣнъ працювавъ и рѣсь пѣдъ моими очима. Грѣшный вѣнъ, якъ и мы все, але того, що ему завидують, не вчинивъ; въ нѣмъ нема облуды, анѣ пѣдстуву, анѣ нѣвѣчности!

„Скрытый вѣнъ, дикий, недовѣрливый, але благородный и нѣколи не залишивъ своихъ обовязкѣвъ. Выглядъ обманюе, але вы судѣть глыбше; слушайте душѣ й того, що вамъ говорить! Вѣнъ неправды не важе!

— Продавати землю — то тяжкій грѣхъ! — забурмотѣвъ мелодшій Олехновичъ.

— А ледарствомъ и гайнованьемъ еи не вдержишь, та ще й соромъ! — докинувъ старшій.

Тутъ предводителъ пѣдвѣсь очи й окинувъ паню Чертванову суворымъ, сердитымъ поглядомъ, згорнувъ еи паперы й вѣдсунувъ нерадо.

Настала теперъ правра для всѣхъ мовчанна, перерывана похмыпуваньемъ удовицѣ й посапуваньемъ священника. Судѣ не знали, що дѣяти. Волѣли були находитись пѣдъ землею, чымъ супроти гордой а спокойной поставы молодого великана, голосъ котрого загудѣвъ по давному, вже глухо й понуро!

— Прошу о засудѣ, пане предводителю!

Присутній глянули по собѣ, не знаючи, що дѣяти. Нарештѣ старый Римвѣдъ приступивъ до него й владучи руку на плече, свазавъ изъ легкимъ усмѣхомъ.

— Молодой чоловіче! Я маю такихъ унучѣвъ якъ ты, и вѣхавъ сюды зъ крѣпкою постановою — змыти тобѣ голову по батькѣвски! Ну, тимчасомъ выслѣдокъ такий, що придетъ ся намъ тебе хйба перепросити. Що-жь робити, прости насъ, але вѣ-Богу, самъ ты напытавъ

собѣ халецу. Грѣхъ було бокувати вѣдъ людей и не дати пѣзнати скорше. Сявѣй головѣ соромно просити молодого о прощенѣ, та про-те я радъ, що пѣзнавъ тебе! Ну, дай же свою запрацьовану руку й не дивись такъ дино. Пришлю до тебе монхъ хлопцѣвъ на науку, а мене старого не забудь вѣдѣдати воли самъ. Ну, згода!

Марко мовчки глибоко вклонивъ ся старцеві.

— Я своєю чорною кульки не кидавъ! — сказавъ Иллиначъ. — Маєте въ менѣ завсѣгды щирого приятеля.

— Мы вѣхали, не знаючи, о-що ходитъ! — закликали въ одинъ гомосъ Олехновичѣ.

Тѣльки предводитель сидѣвъ нѣбы на угляхъ. Вѣнъ одинъ не мавъ нѣчого на своє оправданѣ, бо вѣнъ обжаловувавъ суворо й безоглядно. Нѣколи провѣдъ дворянству не выдавъ ему бѣльшь жалѣсливою ролею, якъ въ отсю хвилию.

Вѣнъ розглянувъ ся ще разъ въ паперахъ, подумавъ и вѣдѣзвавъ ся до цѣлого товариства:

— Шановнѣ сусѣды! Я не перечу, що въ пѣдборнѣмъ свѣтлѣ представлено менѣ справу, а стороны обжалованою я не знавъ нѣ-трохи. Менѣ дуже прикро. Але за часъ довголѣтнього житя я пересвѣдчавъ ся, що нема чоловіка зовсѣмъ винного, й зовсѣмъ невинного. Похибени мусять бути въ найблагороднѣйшѣмъ характерѣ, а добріи прикмети и въ найгѣршѣмъ. Отожь пропоную, чтобы въ свѣй родиннѣй справѣ выдати отсей засудъ: Подѣль вѣдѣладаеть ся на рѣнъ вѣдъ сегодня. Черезъ той часъ панъ Марко лишитъ повну свободу дѣляна братови, и не буде позичати грошей, купувати землю, анѣ допрѣвуватись свого капіталу. По рѣцѣ зрѣбитъ ся бѣжанецъ стану маєткѣвъ и або панъ Витовтъ сплатить брата, а той зречеть ся тогдѣ своихъ правъ, або въ злучаю не-

приятного обороту справи чи охоты або й потреби продажъ землѣ панъ Марко Чертваць може домагатись, щобы продано ему, нікому инчому. Вымѣнки означить сибѣльна умова. Чи вѣс годять ся на мѣй провѣтъ?

— Очевидно, нічого злого... Панъ Витовць молодой, може устаткуватись, — сказавъ Рижвѣдъ, позираючи на студента.

Циничный, легковажный усмѣхъ скрививъ лице Витовтове; вѣдъ склавъ губы наче до свисту, але завчасу погамувавъ ся й тѣльки повѣхнувъ.

Панъ Чертвацова близька судорожного плачу мовчала.

— Нехай и такъ буде, подтвердили вѣс, обступаючи довекола стѣлѣ рады пѣдпису.

— И вы годитесь на те? — запытавъ предводитель, звертаючи ся зъ запытомъ и очамъ до вѣкна.

Але ніхто не вѣдповѣвъ ему.

Коли вѣс, стиснувши Маркови руку, вернулись на мѣсця, вѣзванѣй головомъ предводителя, перехилилася нечаяно зъ-поза вѣкна зъ-помежи вѣкочихъ ся ростиць стать Ярины Орвѣдѣвны. Она заглянула въ середину й подала стоючому самотникови обѣ руки. Їа молоденькѣ чудне личенько усмѣхнуло ся до него, цѣмѣ промѣнисте и сердечный голосъ закликавъ весело:

— А ось вамъ и моя бѣла кулька величезна, що вѣс остальнѣй закрыла бы...

Марко покраснѣвъ, нахиливъ ся до неи поклономъ, аи дрѣбнѣй рученята нашли ся въ его долоняхъ и такъ вѣдохремненѣй вѣдъ решты стояли хвилю, вдививши ся собѣ въ очи, не кажучи ні слова.

Предводитель пытавъ ся даремне. Чертваць не чувъ, не зважавъ, не обходило его въ тѣй хвилѣ ніщо.

— Незвычайне аматорство! — вѣдзвалася легко-важно пань Чертванова, обтрѣпуючи руни.

А Ярина говорила весело, все звернена тѣльки до мовчазнаго Марка:

— Сьгодня я выбражася на гулянье пѣшци й човномъ, бо на поромѣ така суголона зъ вашамъ деревомъ, що ани нема що думати про переправу тамтуды. Въ травѣ на Девайтѣ я знайшла те звѣратко й узяла зъ собою — буде тѣшити мене, коли оно може заступити спаленаго любимця.

— Сязибѣ пань! Я заразъ вѣдзезу его напашковѣ — сказаць Марко, нахиляючись по ярича.

— А! борони Боже! Мы полишимо его ласнавѣй опѣць о. пароха, а вы пбйдете зѣ мяю. Адже-жь можете вже вѣдѣйти! судь свѣнченый?

А затымъ була тамъ, за стѣною, й чула все! Пѣдъ панею Чертвановою захитались нога, Витовтъ поблѣдъ, стративъ усю свою звагу. Не для уха гарной панни й богатой помѣщицѣ була ся справа и тавѣй вонецъ. Теперь доперва засоромивъ ся й дуже вже спокоривъ.

— Черезъ хвилию службу вамъ, пань! — вѣдказавъ Марко, вближаючись до предсѣдателя.

Тѣ, що zostались ббля вѣнна стурбѣванѣ, не знали видео, що говорити, а Ярина не зволила навязати розмову. Пань Чертванова перша схаменула ся.

— Пань Мервисъ выѣхавъ? — запытала, насилу здобуваючись на привѣтний усмѣхъ.

— Такъ, пань, выѣхавъ — вѣдповѣла панна, нахиляючись до Маргаса, котрый ждучи на пана, лежавъ пѣдъ вѣнкомъ.

— Вы, пань, чувствуете либонь страшне одиноки въ нашихъ сторонахъ? — запытавъ Витовтъ.

— Нѣ, паве. У мене есть чгмало занять дома, не ма коли будеться — скагала холодно, не гляючи на него.

— Ахѣ, явій же то мерзвій собана! — закликавъ та й покальчевый! Вы не боятесь панѣ, доторкатись его!

— Адже-жь я его знаю. То песь пана Марка, щоденый гбеть у Псєвѣтлю! Опавивъ ся, бѣдолаха, въ пожежѣ, пелѣуючи паньского добра. Я его дуже люблю!

Она поглядела звѣря, що лествилось до неѣ, и окинула поглядомъ кѣмнату.

Марко влавъ свѣй пѣдпись пѣдъ засудомъ, окруженный бѣслемъ поважвыхъ помѣщекѣвъ и мовчєи приймавъ ихъ оправданя й стиски.

— Чи волино вже вѣдбѣти? — запытавъ предводителя.

— Можемо всѣ розгѣвуватись, — вѣдповѣли разомъ, пѣднимаючысь изъ шѣсць, — дай же-жь Боже за рѣнь згѣхатись опять у згодѣ!

Подали собѣ руки; сынъ предводителя приступивъ до Чертвана останній.

— А менѣ чи позволете подати вамъ руку, хочѣ дуже мало знаємось? Я бажавъ бы собѣ, щобъ мы були добрыми знакомыми и приятелями! Вы навчили мене сягодня ббльше, чымъ усѣ школы й унѣверситеты. Прошу-жь, будьте й на будуче моимъ майстромъ и приятелемъ. Дай Боже швидко побачитись!

Всѣ пращали приходника й выходили на танецъ. Завѣджали повозы, усѣ пращались, вликали, влавялись. Середъ тоѣ замѣшавшы Витовъ ставувъ побѣчь Яринѣ й по-тихо благаючимъ голосомъ запытавъ:

— Може й менѣ зробите, панѣ, ласку й позволете провесте васъ?

Она заперечила головою и вѣдступаючи ся, всунула

руку підъ рамя Маркови, наче шукаючи въ нѣмъ обогони передъ напастью.

— О, нѣ, спасибб' вамъ! У насъ чимало поважныхъ справъ до обговореня. Васъ оно не зацѣнавить.

Недбалымъ покивомъ головы она одвѣтила на глубокой поглубъ и пѣйшла разомъ зъ Маркомъ пѣшки на верытый нуравною шляхъ, не турбуючи ся, що подумаютъ и свазуть на те вичѣ.

Та й чудно-жь выглядала та пара. Вѣнъ, слободянинъ, згрубоватѣлый вѣдъ працѣ, а вона, якъ царѣвна въ кацѣ, тана хороша и нѣжна! Що могло межи ними бути спѣльного?

Черезъ хвилию мовчазной вандрѣвни она вѣдбавала ся, якъ звичайне, перша:

— А за-тымъ сей судъ, то бувъ останній смонъ Вейдавута. Вѣнъ уже поборенный, лежитъ безъ зубѣвъ, а гетьманъ осмѣшилися. Чого вы еще хмурнѣ? чого вамъ еще не стае?

— Я завсѣгды такий! — шепвувъ свѣй любимый высказъ Марко.

— Вже вы не кажѣть! Умѣете говорити, чути, порывати за собою! Я ажъ сьогондья васъ пѣзнала и черезъ те пытаю васъ: чого вамъ не стае?

Она вызывала его, йшла напротивъ завязатой душѣ, пресека, щобы добровѣльно покоривъ ся передъ нею. Але выбухъ переминувъ, вульканъ втихъ, а зелѣаный панцирь бувъ опять на грудяхъ.

— Нѣчого, панѣ! — вѣдказавъ.

Она глянула на него уважно.

— Парохъ казавъ, що вы нѣколи не брешете. Чи й на спѣвѣди вы ему таку саму правду говорите, якъ отсе мѣвѣ теперъ?

— Священникови я не сказавъ бы того, що чую,

коли нема въ тѣмъ грѣха. Нужду людску ѣ терпѣнне знати повиненъ тѣльки одинъ Богъ, бо ѣ вѣнъ одинъ може помогти.

— Одначе нѣ въ-якѣмъ разѣ не слѣдъ брехати. Гляньте менѣ въ очи ѣ повторѣте, що вамъ нѣчого не бравуе.

Вѣнъ змовчавъ, завусуючи губы. Щоразъ щѣльнѣйше замыкавъ Марко душу, затинавъ ся въ опорѣ.

Ярина засмѣялась весело.

— Ну, таки-жѣ я доказала вамъ неправду. Вдоволяю ся поки свѣмъ малымъ тріюмфомъ и не настаю на васъ дальше. Чи вы задоволені присудомъ суду?

— Я сподѣвавъ ся чого гѣршого. Якъ бы бувъ мовчавъ, такъ були-бъ мене погубили.

— Отожь бачите, якъ оно добре мене послухати. Кѣлько разѣвъ теперъ пораджу вамъ говорити, то послухайте, а я завсѣгды ручу за добрый успѣхъ! Гарядъ?

— Вѣнъ усмѣхнувъ ся въ одѣтѣ на те.

— Що-жѣ гадаете робити за той рѣкъ пребы? — запытала по хвили.

— Те, що завсѣгды. Збирати грошѣ, ѣ вулувати вѣдъ жидѣвъ Витовтові довги, коли не позволяе менѣ наживати землю. Однаковий наслѣдокъ, тѣльки що бѣльшій влопѣтъ.

— А бѣльше нема въ васъ замѣрѣвъ на сей рѣкъ?

— Самъ не знаю. Панъ Комаръ хоче вѣддати въ мои руки головный зарядъ своихъ дѣбрѣ, бо выѣзджае за границу. Коли стане часу ѣ силъ, такъ прийму.

— Якѣ вы захланні на грошѣ! Готовѣ ѣ душу за нихъ дати!

— Душу нѣ, але всю кровь то давъ бы.

— Справдѣ, годѣ зрозумѣти! та ѣ на-що она вамъ?

то справдішня хороблива манія! Дати кровъ за нѣвчеш-
ный грѣшъ! Се анѣ не дасть щастя, ачѣ спокою!

— Менѣ дасть одно й друге.

— Тьфу! се на васъ непохоже! Ну, допустимъ,
що вы вже паномъ Крезовыхъ скарбѣвъ, що вчинили-бъ
вы зъ тымъ тягаромъ?

Вѣнъ повѣвъ окомъ по небѣ, отворивъ уста и змов-
чавъ те, що мавъ сказати.

— На вѣ-що говорити про те, чого не буде? —
забурмотѣвъ.

— Що оно вадить? Вы йдете по дорожѣ до скар-
бѣвъ и певно здобудете, те, чого бажаєте. Чи-жъ вы
воли въ житю вѣдступили вѣдъ своихъ бажанъ? Мабуть
нѣволи!

— Вѣдступивъ! — вѣдказавъ понуро.

— Бути того не може! Вы завернули зъ дорога?
нѣколи не повѣрю! Та й для чого? чи перепони була
за великѣй?

— Мета за мала! — сказавъ невыразно.

— Ахъ, се вже я знаю. Говоривъ менѣ колись объ
тѣмъ Рагісѣ пѣдъ дубомъ. Вы зрелись нареченой й опѣ-
сля страшенно одчаювались.

— Що може знати нанашею про мѣй одчай? Коли
зрѣвъ ся, то й не одчаювавъ ся! Богъ не судавъ, та
й годѣ!

— Ну, але теперъ она повдовѣла. Можете вер-
нутись.

— А звѣтна рѣчь, могу!

— Затимъ по роцѣ купуете Скомонты й заклада-
ете сѣмью! — сказала зъ замѣтною иронією въ голосѣ.

Вѣнъ кивнувъ головою. Его черты тверди зъ кож-
ною хвилею; водивъ понурими очима по дорожѣ. Хоть бы

й згинути довело ся, не вѣявель ѣй того, що въ серци чуеть; она не вчуе вѣдъ него слова правды.

— Щастъ вамъ Боже! — усмѣхнула ся незвачно, жалуя, що ве буду на тѣмъ шлюбѣ; мабуть ще сего рову выѣду.

Марко счудуваеъ ся, и гледючи на неи уважно, запытавъ:

— Далено, панѣ, поѣдете? на довго?

— Верву ся до Америкы въ осени. Панѣ Мервісѣ утратилъ такожь не безъ могой причены Кларка й васыпае мене розпачливыми листьями. Мушу потѣшити его й розбрати въ самотѣ. Чи на довго? сама не знаю. Може хочете вѣдъ мене купити Посвѣтъе?

Марко увесь псблѣдъ. Его губы тремтѣли, рамя дрожало.

— Вы жартуете, панѣ! — сказавет, — вы не думаете продавати, а я купити не можу. И вы останете!

— Дуже сумнѣваю ся. Що я тутъ маю й кого? Вы е герой, Вейдаветъ, тымъ то й недоступнѣ! для вашой душѣ анѣ туга, анѣ одинокобеть, анѣ пустна въ великому, повѣжному домѣ. А я не годна зъ тымъ зжитись, мевѣ вѣ-що не ваступитъ дсмашього огнеша въ приязнѣмъ околѣ, приѣтного слова, сердечного погляду, всего того, що я мала въ мого названого батька въ Дрекситтѣ. Вы мене не зрозумѣете, бо вы вышпѣ понадъ такѣ дробязки, вы того не потребуете, а я, пожалуй ся Боже! не сотворена на авахорета а маю такожь свою мету й погляды на житье, зовсѣмъ рѣннѣ вѣдъ вашихъ.

Здавало ся, що Марко не чувъ нѣчого, опрѣчь одной рѣчи, бо забурмштѣвъ, нѣбы про себе:

— Отже, панѣ, вѣдѣдете, може на завсѣгды?

— Що-жь вы въ тѣмъ бачите дивного? що зробили-бъ вы на моему мѣсци?

— Що зробивъ бы? лишивъ ся-бъ!

— Такъ, черезъ цѣле житье одинокій?

— Пбанаєте ся въ усѣмъ сусѣдствомъ, и рбѣз не мине! Не треба ѣхати до Америки по приятелѣвъ и вбд-носини. Выйдете, панѣ, за-мужь...

— Дуже радо; на те не потребу ю навѣтъ пбзнавати нѣкого. Я давно выбрала. Заручѣть менѣ, що возьме мене той одинъ, выбранный, а тогдѣ збстану ся!

— Може, панѣ, выбрали такого...

Она нетерплюче покевала головою и зморщила брови.

— Радше мовчали-бъ семъ разомъ, паве, бо анѣ собѣ, авѣ менѣ словами очей не замылите. По що той нестерпный товъ и на-що здасть ся прикидуватись? Насъ въ Америкѣ не ховали, явѣ тутешныхъ панянокъ, на пасивву ролю; насъ учили, що мы вамъ рбвнѣ, що незавесимѣ! Не терплю того тову, на який сходить наша бесѣда; вбкъ фальшивый и не гбдный предмету! Я нѣколи не тагла свои чутя, не находжу въ нихъ нѣчого карыгбдного, анѣ неодвѣтного!

Она пбднесла гордо чоло ѣ прошибающемъ поглядомъ глядючи ему въ очи, сназаха пбсля малои перервы:

— Не вбдмѣнимо вашои долѣ, Вейдавуте! Вамъ добре звѣстно, що васъ люблю, бо я те щиро виявляла, а менѣ не треба було вашихъ слбвѣ, щобы знати, що я вамъ лкба... На-щожь мучитись, коли можемо бути щасливѣ?...

Черезъ его очи пересувула ся хмара розпуки. Вбнъ звѣсивъ голову на груди ѣ поблѣдъ смертельно.

А она всмѣхнула ся прояснена, ѣ тріюмфуюча. За-вирнула вкрадькома ему въ лице ѣ оббзвала ся сердечно:

— Коли я помылдлась, то заперечуйте. Не любите

мене? Може не тóлько, вóлько Жмудь, але бóльше, чимъ рещту людей!

Вѣнъ погамувавъ ся й овидаючи еи повнымъ докору поглядомъ, запытавъ на-пѣвъ тихо:

— На-вѣ-що вамъ та правда? та й на-вѣ-що й менѣ еще одной найтяжшой недолѣ бóльше? Й безъ того тяжке житье!

— Саме изъ за того я й перша приходжу, бо вы зб своими чудацкими поглядами цѣлѣ роки мовчали-бъ и терпѣли... ну, та й менѣ казали бъ терпѣти! А на-вѣ-що?..

Они й не стямили ся, що стояли вже на полянѣ передъ Девайтисомъ. Сонце нахилило ся низько, й при-здобляло дерева, землю й небо багряною красою. Старый дубъ колыхавъ ся наче живый. Вѣнъ давно вже не бачивъ свого оборонника.

Сѣдоглавый патрiярхъ дѣбровы зачудувавъ ся, бачучи, що молодой чоловікъ не звѣвъ на него очей, не повитавъ, тóльки задержавъ ся зъ-далека и дававъ ся въ лице дѣвчинѣ.

— На-вѣ-що? — повторивъ еи запытъ. — На те, що мѣжь вами а мною пропасть, котрой не зарѣвняю, хочъ бы й усе житье въ неи винувъ. Ого-жь я станувъ надъ тою кручею и хочъ мана мене чеплясь, хочъ усѣ силы тагнули на той бѣзѣ, я не пѣйшовъ и не пѣйду! Въ казцѣ настухи побирають ся зъ царѣвнами, але на земли тагъ бути не повинно...

„Богъ навѣстивъ мене симъ допустомъ, се правда; я полюбивъ васъ, самъ не знаючи коли та й явѣ... Але я мовчавъ и терпѣвъ — и тагъ було бы zostалося!

Она повраснѣла явѣ вишня и усмѣхнулась, обивдаючи поглядомъ его черты.

— Ну, и що-жь було-бъ вышло, зъ той вашой

особливон тактики, якъ бы були трапили на дѣвчину въ Европы, що виѣе такожъ лишень мовчати, терпѣти и ждати? Де-жь подѣлось бы ваше щастье? Що-жь було-бъ варте наше житье, коли-бъ мы безудинно сѣпали те благородне й святе чутье? Оно такъ добре мати когось свого на свѣтѣ, й марити й любити, а вы й те въ собѣ придушили. Де вы доглянули пропасть и муку? Менѣ теперъ такъ легко та й любо на свѣтѣ, а й вамъ такъ само. Отсе вамъ моя руна: можете ви поцѣлувати и вѣяти за свою.

Вѣнъ похитавъ головою й поступивъ ся назадъ.

— Не годить ся, панѣ! любити не грѣхъ; та й хробакъ любить совце, але я не мужъ для васъ. Служити вамъ буду й житье вѣддамъ за васъ, коли треба буде, где скарбѣвъ вашихъ не хочу й не пѣйду въ Посвѣтѣ на ласку; бо тогдѣ люде назвали-бъ мене вѣчемвѣкомъ — та й справедливо!... Вы дѣвували ся, що я захланый на грошѣ й называю ихъ щастьемъ. Не ради славы й могучости я прагну ихъ: кинувъ-бы ихъ у ту пропасть и зжъ тогдѣ, вамъ рѣвний, впавъ бы вамъ у ноги й прсвѣъ за щастье й супокѣй! А то не могу, не хочу! Волю радше змарнѣти!...

— Та й де-жь у васъ розумъ и розсудокъ? Ото-жь ради людской говорѣвни повилаете мене й привяне сердце?... отже-жь пуста гордѣсть у васъ бѣльша чимъ чутье?... Соромъ вамъ! Скарбы, Посвѣтѣ? Хто ихъ громадѣвъ? чья то праця, труды, заходы? Чи-жь бодай одинъ грѣшъ я доквѣула, та й длячого-жь менѣ страждати за те, що я вѣдъ васъ багатша вѣльзанацятма тысячами? Що намъ до людей?... Встыдайте ся, пане!..

— Встыдайтесь буду, воли пѣддамъ ся! — вѣдзавъ Марно рѣвно.

Усе чутье въ нѣй забурилось. Очи сыпали искрами, губы дрожали.

— Отаже-жь вѣднѣдаєте мою руку й сердце нѣ-за того, що соромитесь багатства? Отже-жь треба намъ черезъ те здавити сердце въ грудяхъ и розбѣгнись, такъ якъ розходять ся чужій собѣ й рѣвнодушній до себе люди, й нѣколи не стрѣзяться? Терпѣти ради нѣкчемной притычины, а жити безъ усмѣху, безъ осолоды, безъ братньої руки, одинокій, обезнаслѣдженій въ чувствѣ и щастя? И се має бути пѣсля васъ велика любовь?..

„Чи розумѣєте, що въ сю хвилию вы повклали на карту все, що мене зранили й оскорбили смертельно, вѣднѣдаючи мою руку, легковажучи чутье? Та й подумайте, яє велике горе затроювало-бъ наше жатье, наколи-бъ у мнѣ, такъ якъ у васъ, була гордѣсть бѣльша любви? Не здались бы вамъ нѣ-на-що вашѣ скарбы та й даремно падали-бъ волись менѣ въ ноги! Я вѣднѣнула-бъ васъ изъ пѣзмы, щобъ догодити пѣдборной гордости. Усе не здалось бы намъ нѣ-на-що ради гордости. Такъ робите вы й даєте менѣ прикладъ!..

„Але въ мене нема вашои гордости й вы надто вже дорогѣ для мене. Я вѣдплачу ся вамъ, але инакше! Менѣ звѣстно, що въ васъ майже не було матери нѣ родины, отожь нѣхто не навчавъ васъ любити. Незвѣстна вашому сердцю туга й несудовѣй изъ-за любви особы, тымъ то й выдасть ся вамъ, що можна перемогти чутье, такъ якъ тяжку роботу, втому та й невыгоды, обѣйтись безъ любви, якъ безъ поживы и сну!..

„Я те знаю, й тому дарую вамъ багачько, бо менѣ щиро васъ жалѣ! Серце пѣметить ся надъ вами само: вы горько спокуюте свою гордѣсть и вѣдмозу. Вѣднѣдуете мене, такъ я вѣдходжу, але не змѣню ся! Не довго й ждати му! Коли вамъ буде сумно й невтерпи-

мо тяжко жити, приходѣть смѣло! Я буду така щаслива и така вамъ вдячна! Ажъ тогдѣ знатиму, що любите мене правдиво! Ого-жъ — до побаченя!»

Она вклонилась ему зъ-далека й вѣдѣвши, поспѣвуючи пѣвголосомъ пѣсню. Дѣвчина була певна побѣды; не помылило ей те понуре лице на-оно безъ нѣякого виразу. Ола вмѣла на ньому читати на память.

Черезъ хвили она оглянулась; вѣнъ ишовъ за нею кѣлька крокѣвъ:

— А вы куды?

— Я... — заикнувшись, не знаючи, що вѣдповѣсти, — я лишень побачу, бо быстрина така летюча, та й повно чортортѣвъ!

— Що? вы вже турбуєтеся мною! а чи-жъ не казала я, що такъ буде? Слазибѣ вамъ! що-жъ вамъ шкодило-бъ, коли-бъ я й утонула? Адже-жъ я для васъ нѣ-чимъ: анѣ не наречена, анѣ не жѣвна!

Вѣнъ мовчавъ але не вѣдступавъ ся. Станули надъ берегомъ. Човенъ колыхавъ ся на хвили, але не було перевѣзника. Одно весло лежало на днѣ.

— Вы самѣ приплыли? — заклинавъ встревоженный.

— Сама, вмѣю кермувати. Въ Америцѣ я завсѣгды перездоганяла Клярна. Вертайте ся до дому ще и пбеля такого умучливого дня. До побаченя!

Але вѣнъ замѣсть вѣдѣйги почавъ вѣдчепляти ланцюхъ вѣдъ вербы, притягнувъ до берега човенъ и подавъ їй руку.

— Дайте менѣ упершь весло! — сказала Ярина.

Вѣнъ похитавъ головою.

— Я васъ перевезу! Бороши-Боже, явого випадку! Прощу, всядьте!

Ола всочила въ човенъ; на ей лицѣ яснѣвъ усмѣхъ радосте й щастя.

— И явезь вамъ дѣло до мене? Та й що поради-те, якъ мене завтра збере охота пуститись самой отсими човномъ зьжъ до Нѣмана? А якъ бы вѣдѣважала въ Америку, танъ океанъ бѣльшій и страшнѣйшій! Веаѣте мене пови; я дуже рада, вчите ся любити.

Она сѣла собѣ напротивъ него. Вѣтеръ розвѣ-вавъ ей темне волосе, сердечный и дразнючій усмѣхъ розхилавъ ей коралерѣ уста, очи переливали ся жи-тьемъ, тысячью гадокъ и горячими блесками чутя.

Часомъ мовчала, задививши ся въ слѣдъ весла, потѣмъ пересувала поглядомъ по небѣ й по берегахъ и вѣдѣтхнула глубоко.

— Я плыла бы такъ далеко й довго въ вашѣмъ мовчазнѣмъ тогарествѣ. Мы могли бы думати кожне про-себе й не выйшли бы поза отсю лущиву! Тутъ нема Посвѣтя, анѣ скарбѣвъ, анѣ той роковой пропасти. Не глядѣте такъ повуро! Радше скажѣте менѣ, що думаете въ сю хвилю? Певне янась пѣсня вамъ на умѣ, такъ якъ и менѣ.

— Не вмѣю спѣвати.

— Навчѣте ся-жь, якъ и багато вичихъ гарныхъ рѣчей! Я заспѣваю вамъ въ нагороду за веслованье.

Вѣнъ похиливъ ся надъ весломъ и подвоивъ швид-кѣсть. Хотѣвъ мерщій втекти вѣдъ ей виду й навѣваю-чои мрѣю яеонсь мелодійнои пѣсеньки Гунода, що ей спѣвала пѣвголосомъ. Але Дубисса завзяла ся такожь, абы выхиливъ до-дна чарку муки. Она боролася зъ нимъ запекле, силосмѣць вѣдѣвала вѣдъ берега. Нареш-тѣ гадыханый молодець добивъ са до посвѣтского парку, вперъ човенъ у пѣсокъ и выскочивъ помагаючи ѣй высѣсти.

— Спасибѣ! чи човномъ вертаете назадъ?

— Човномъ. Сейчасъ вамъ вѣдѣшло.

— Затымь добраноць и до побачея!

Подали собѣ руки; вѣнъ завагувавъ ся, та нечайне похилився понѣрно й поцѣлувавъ ту руку, вотру всѣдннувъ.

— Спасибѣ вамъ и не гнѣвайтесь! — вышпетавъ глухо.

— Не гнѣваю ся й жду на васъ!

Вѣнъ скочивъ у човенъ и вѣдбѣхнувъ его на быстрину.

— Вейдовуте! — задзвенѣвъ за нимъ веселый голось.

— Слухаю, панѣ! — одвѣтивъ уже зъ далека.

— Вертайтеь мерщій!

На те не було одвѣту, лише монотонный глухий плескѣтъ хвилъ до бѣгѣвъ човна. Задумана Ярина дивелась довго.

— И нехай же менѣ хто выяснить, чомъ вѣнъ мене дорожшій за увесь свѣтъ! — шепнула она про себе, пѣдносячи брови й справляючись домѣвъ.

XI.

Надъ Сандвѣлями лѣтали бѣлѣ волокна павутиня, но звѣщали бабске лѣто, и холоднѣ осѣннѣ туманы.

Гралеву могилку поросла трава, новѣ подѣвъ за-терли память по смутнѣмъ хлопцевѣ, а й зъ пожарища не устало нѣ слѣду. Его заступили бѣлѣ стѣны, новѣ стрѣхи, околили свѣжѣи плоты, а наконецъ почавъ пѣдниматись чертѣжь хаты и рѣсѣ изъ дня на день.

Шляхта слобѣдска придивляла ся тому здивована
Бібліотека найзнамен. повѣстей томъ XLIII. 20

а трохи либонь и завистна, та впевняла ся ще ббльше въ вѣрѣ въ Рагісовѣ чары.

Бо чи-жь не чары гнали до тои будбвлѣ вбдѣ до-свѣтну громады богатыхъ господарѣвъ, вбдрывали вбдѣ своѣи працѣ вродливыхъ парнѣвъ, стягали въ кожу по-ру сотнѣ робучихъ рукъ?

Они не брали грбшей, а смѣяли ся черезъ увесь день, а коли вбдходили вечеромъ изъ сокирами на пле-чахъ, то наповняли слободу хоромъ пѣсень, неначе йшли зъ весѣля або зъ храму. Чи-жь не були зача-рованы?

Отожь и шляхта почала й собѣ горнутись изъ по-мочою, еднати у Рагіса ласку, а старецъ ходивъ якъ па-вичь и курнивавъ безупинно.

Марко звичайне не мѣшавъ ся въ дрбнявки госпо-дарскѣ, не вглядавъ у Римкову управу. Рѣдко коли по-казувавъ ся въ слободѣ, хiba злучайно на яку хвилю въ переѣздѣ, наче гбсть. Панна Анета хбснувала ся тою хвилею, щобы его позживати, приголубити, впорядити одѣжу; Рагісь мавъ тогдѣ нагоду похвалитись и побала-вати, а Гренісь пѣмлувавъ ся кожо змученого дорогою й голодного воля.

Марко посидѣвъ зъ хвилю, выкуривъ люльку, вы-давъ розпорядки, рады, поцѣлувавъ старыхъ у руки й опять сѣдавъ на свбй драбяныый вбзъ, выстеленый со-ломою, й рушавъ дальше.

Осѣнь — то жинво для працьовитыхъ людей, горя-ча пора для торговельнибвъ, а Марко бувъ однимъ и другимъ.

Рбзнѣ интересы перенидали его зъ одного вбнца повѣсту въ другій. Рѣдко коли видѣли его дома, але було звѣстно, що скупивъ величезну партію товару, що взявъ въ аренду ще шѣсть инчыхъ млыбвъ и загорнувъ у свои

руки усю торговлю мукою, що контрагувавъ зббже по околичныхъ дворахъ. Добачували, що его системою була спблка и въ кожнѣмъ изъ тыхъ интересѣвъ бравъ до помочи й до участи въ барышахъ одного або двоухъ спблннѣмъ. Въ рывахъ двоухъ чи трюхъ справныхъ дѣловыхъ людей ишло дѣло успѣшнѣйше й приносило звычайно великй зыски тамъ, де одиниця однимъ одна не дала-бъ собѣ була рады. Спблка була найпевнѣйшою дорогою ведена дѣлъ. Найчастѣйше такимъ Марковымъ спблнникомъ бувъ молодой Довнаръ, котрый заступивъ мѣсце Луки Граля й ишовъ слѣдами Марка слухняный, справный й слѣпо вѣрующйй.

Вѣдъ него довѣдувала ся слобода про Чертвановй заходы та намѣры й дивувала ся, а побачивши его, вляняла ся низько. Вѣнъ бувъ для нихъ прикладомъ, товчкомъ до дѣлъ и славою!

Пѣдъ осѣнь розбйшла ся вѣстеа, що Марко має контрагувати коноплѣ. Жиды хотѣли его выпередити й вѣдпродати ему вѣдъ себе въ барышомъ, але натенулись на упбръ слободы и шляхоцкихъ осель. Жмудины одвѣчали *ne suprantu* на всякй пропозиціи. Ждали на Марка.

Забравши въ дворѣвъ зббже й товаръ, его драбинистый вѣзъ захавъ и передъ слобдскй хаты и тутъ та-вожъ загорнувъ той великй продуктъ жмудскои земли.

Наповнили ся грошима слобдскй витянй мошонки й уврытй въ глубокихъ сирняхъ шматы, й опять обчисляли неробы изъ заздрбстю, що праца тыхъ торгѣвъ и умовъ выплатитъ ся тысячами, а розрадуваный Довнаръ поздравъ на Ейню й Дубиссу й маривъ, язъ изъ весною поѣде въ довгимъ рядомъ наладованыхъ байдакѣвъ Нѣманомъ ажъ до моря.

И опять після двохъ тыждѣвъ неприсутности за-
витавъ Марко въ слободу.

Мемо кольосальныхъ силъ тѣ два мѣсяцѣ безупен-
ной бандрѣви и невыгодѣ вѣдбился на вѣсому. Вѣнъ по-
чорѣвъ и похѣдѣвъ, очи запали ще глубше и були чер-
вовѣ вѣдѣ безсвѣцѣ. Губы були порѣнанѣ смагою, на
чолѣ появилось вѣльва морщентъ бѣльше, а въ усѣи по-
ставѣ псмѣчалась велика втома и безсиле.

Изъ-за того, що не було хаты, спяли въ клуни; о-
тсжъ Ратисъ постелевъ ему вязаанку пахучого сѣна, а
тѣтна силсмѣць дала ему наветисъ якогось чудесного
бедрича, хочъ вѣнъ не жалувавъ ся нѣ-на-що, и такѣ
поклали его на сонѣ, велючи вѣдпочити и не працювати
яній тыждень.

Вже першѣ куры пѣяли, явѣ збудевѣ старого явѣйсѣ
шелестѣ сѣна побѣчь него.

— А що ты, сыну, не спишь? — гзытывъ Марка

— Не сплю, батьку, сонѣ якось не бере ся..

— А що-жь тобѣ? може тебе що мучить?

— Що мене може мучити?..

— Може ты вѣхотя свривдѣвъ кого, а теперъ на-
гадавъ? Бо то, каже, тегдѣ чолсвѣнѣ нѣколи не може
заснути!

— Нѣ, батьку; коли-бъ нагадавъ вривду, такѣ сей-
часъ веревувъ ся-бѣ и направивѣ. Отѣ, такѣ щось най-
шло на мене.

— Може лиха гадна, бо и та вѣдбирае сонѣ. Змось
молитву до чудстворной Дѣвы зѣ Угѣявѣ! Она тобѣ сей-
часъ приверне сповѣй..

Стрѣвоженный а вельми вѣрующѣй въ ту помѣчь ста-
рець зачавъ вѣдмовляти пѣвголосомъ:

— *Swejka Marja, miłystos piłna, Wieszpatis su ta-
wini.*

— *Pagyrtas tu tarp meterium, ir pagyrtas wsjsies žiwota tauwo, Jezus* — відмовлявъ за нимъ сердечнымъ благодающимъ шепотомъ Марко.

Після *amen* старецъ, певный доброго успѣху, завинувъ ся въ бурву й захрѣлъ.

Але ще довго тихимъ шепотомъ зъ акцентомъ глубокого смутку й просьбы відмовлявъ Марко збъ свои постелѣ що-разъ тихѣйше:

— *Melskis už mus grizzus dabar ir in walando ja smerties musu. Amen.*

Досвѣта Раісѣз тахенько вставъ и хотѣвъ незамѣченный выйти, абы не збудити сплучого, але постѣль була пуста; выглянувъ на подвѣрье.

На свѣжо обтесаной колодѣ сидѣвъ згорбленный Марко й такъ, якъ навчивъ его старый, смотавъ люльку, задевляючи ся въ волѣсея дыму. Холодна роса бльщала на его одежи.

— Вже тутѣи? чого прокинувъ ся такъ рано? — заклинавъ невдоволенный.

— Я не привыкъ вылежуватись. Нѣчь довга!

Еге! довга, дуже вже довга выдалась ему ся нѣчь бессонна, але не додавъ нѣ слова ббльше и запытавъ щось про будѣвлю.

Той предметъ занявъ усю увагу Раісову и перервавъ дальшій ворекѣтъ старця.

Якъ прийшли теслярѣ, Марко взявъ и собѣ сокиру въ руки и разомъ зъ ними почавъ робити. Не помогли тѣтченї прохання й наклеки вальки; Марко цювавъ такъ вытревало, немовъ зароблявъ тымъ ремѣломъ на хлѣбъ — навѣтъ не одвѣчавъ старымъ на ихъ речи.

На рукахъ и на чолѣ бухноватѣли ему жилы, по лицю стѣкавъ пѣтъ, але Марко не покидавъ работы.

Безъ сурдута похвлений надъ бервеномъ перетревавъ до вечера.

Сегодня передъ недѣлею мужики працювали завзято, мало хто вѣдзывавъ ся, ще въ сумерку блищали сокиры.

Неждано вѣдъ брамы долинувъ чужій голосъ :

— Слава Богу!

Марко пѣдвѣсь голову, сокира зависла въ повѣтю. На подвѣрью стоявъ посвѣтскій економъ Савгардъ на кони. Вѣвъ не помѣтивъ Марка межи робѣтниками, отже не ждучи одвѣту на свѣй привѣтъ звервувъ ся до Рагиса.

— Нема тутъ нашої панны, куме? — запытавъ швидко.

— Уже буде два мѣсяцѣ, якъ ви не бачивъ.

— И пана Марка нема?

— Ё! чого вамъ треба? — вѣдказавъ вызваный Марко, видаючи сокиру и наблѣжаючись.

— Чи не стрѣтили, пане, сегодня нашої панны?

— Нѣ. Щѣ стало ся?

— Недобре щось, пане! Якъ выйшла сама зъ дому рано, такъ нема й доси!

— Куды пѣйшла?

— Нѣхто не знае! Не нашли на бѣрезѣ човна, то й може ви понесла де хвеля. Я розбелавъ верховыхъ по хуторахъ, а самъ причвалавъ до васъ...

Марко розглянувъ ся наввруги, вѣбѣ стумавѣлый й занѣмѣвъ на хвеля, дилькотячи на всьому тѣлѣ; вѣдтавъ, не допытувавсь бѣльшь нѣ-прѣ-що, але такъ якъ стоявъ, выпавъ за браму.

— А що-жь бы вѣй могло приключитись? — заклинавъ Рагисъ — така метка дѣвчина! Адже-жь тутъ опрыш-

кѣвъ нема, вождый вѣднѣсь бы еи на рукахъ, а зблукати ся тани годъ. Одначе жъ и я пѣйду шукати!

— Та й мы пѣйдемо зъ вами! — кивнули по-свѣтскѣй мужики, — борони Боже нашу паннунцю вѣдъ якого лиха!

И гаршаномъ винули ся слѣдомъ за Савтардомъ; Рагисъ повульгавъ послѣдній. Его поклѣкала була панна Анета.

— Дастъ Бѣгъ, усе гараздъ закѣичить ся, але нашъ хлопецъ полетѣвъ не при собѣ вѣдъ жалѣснои вѣстни. Возьмѣть ему, добродѣю, вурту й шапку та й потѣште трохи. И я пѣйшла-бъ изъ вами, та силъ нема! Скажѣть ему, щобы не одчаювавъ ся даремне. Сердега вѣнъ, безталанный!

— Скажу, скажу, але чи захоплю его зъ моею ко-чергою? — замурихъ старый, вѣддаляючи ся такъ швидко, що мога.

Нѣхто не догнавъ Марна. Наганяла его сильнѣйша мѣць, чимъ прихильнѣсть службы й мужикѣвъ, чимъ приятный жалъ Рагиса. Добѣгъ першій до Посвѣта. Уся двѣрня була порушена, залякана; зъ усѣхъ усюдѣвъ вызирали затурбованѣ обличя. Даремне перешунувано хutory й дороги; Ярина Орвѣдѣвна пропала безъ слѣду.

Наче мара розпуни впавъ Марко безъ шапки и безъ сурдута въ повѣтскѣй двѣрѣ. Не потребувавъ слухати, щѣ таке сконлось, бо перестрахъ и нещастье вы-являло ся зъ очей усѣмъ.

Вѣнъ навѣтъ не зупинивъ ся, щобы вѣдѣтхнутъ.

— Свѣтла та й за мною! — приказавъ и побѣгъ першій на рѣку.

Кѣльванацѣть смоляныхъ лучицъ и дѣхтарень освѣ-тило черезъ хвилю нусень берега, де звычайне стоявъ палатный човенъ. Але човна не було.

Марко присвѣчуючи собѣ западеною головою по-
чавъ шунати слѣдбѣвѣ. Але слѣдбѣвѣ було вѣльканацятѣ,
видко по тыхъ людяхъ, вотрей не-щѣ давно тутечки шу-
вали. Помѣжь тыми слѣдами хѣба однимъ чудомъ до-
стерѣгъ знакъ дрѣбнои стопы, елегантне вбуток: ишла
въ напрямку до рѣки.

Задыханий, дрожучій, злытый пѣтомъ Марко вы-
проставъ ся.

— Човна! — заклинавъ такимъ тономъ, що, хтѣ
тамни бувъ, кинувъ ся зъ помѣчу.

Не мвнуло й хвилѣ, а вже було поданыхъ пять
човнѣвѣ. Вѣнъ скочивъ у першій човенъ, застромивъ пе-
редъ собою лучину, вхонивъ за весло й поплывъ у купѣ
зъ инчими.

Мѣжь тымъ залягла нѣчь и бѣлый якъ мѣлоко
проймаючій до востей холодомъ туманъ звѣсивъ ся надъ
цѣлою околицею. На врозъ не було видно нѣчого спрѣчь
густои мраки, посередъ котров, наче искорки, свѣтили
душницѣ. Нарештѣ й они погасали. Нѣчь перервала
пошуви на суходолѣ. Опроче черезъ довгий день пере-
трусено усю околицю, осталась лишень рѣка, невмоли-
ма, зрадлива й вѣчно таємнича.

Мужики розбѣшлись, обѣцуючись на другій день
прийти зъ неведомъ, шукати трупа. Рагисъ и Савгардъ
засѣли въ офіциѣ й пестогнуючи балакали про приго-
ду, обступленій вѣльнома емеритами. Остальна послуга
була на човнахъ изъ Маркомъ.

— А шукали на Девайтѣ? — пытавъ калѣна.

— Де вже не шукали! — буркнувъ одчайливо
старый економъ. — Дѣброву переныпали ворчъ за кор-
чемъ, вликали, зазирали въ пѣдземний хѣднаки, нема нѣ
слѣду.

— А були на старѣмъ цегловици?

— Були.

— А въ вѣльшинѣ тѣй грузкѣй за Бубишками?

— Були.

— Тавъ нѣщо ничого ея не згубило, лишень вода. Ой та Дубісса, бере она тыхъ жертвъ чимало рѣкъ по рокови. Тямите панотцевого братанча, та старого Бутвила, або жѣнку Кантримову зъ дитиною? Було ея саму не пускати!

— Господи Боже! — лементувавъ Савгардъ, торгуючи ся за волосе, — на що довелозъ менѣ дожити такого кбица? А яке то було веселе, добре та й розумне! Таеъ мы еи всѣ полюбили, а она до насъ привыкла, наче увесь вѣкъ прожили въ купѣ. Такъ радѣли, коли приѣхала, таеъ витали, таеъ догаджували! А все те нѣ-на-що! хиба на згубу тѣй нашѣй пестѣйцѣ, нашѣй надѣ!

— Шкода, шкода! — хитавъ головою Рагісъ — така молода та й змарнувалась. Нѣщо не порадишь, коли такъ Богъ судивъ. Муромъ вѣдъ смерти вѣдгородись, а она перелѣзе, коли приїде пора.

— Выйдѣвѣ, погляньмо, може панъ Чертванъ вертаеть ся! — зѣтхнувъ Савгардъ.

— Ого, не вернетъ ся вѣнъ уже, хиба щѣ самъ змарнуеть ся або загине! — забурмотѣвъ повуро калѣва.

— Еге-жѣ, — потвердивъ старый економъ жалбно, — и менѣ здаеть ся, що они одно до одного прилягди душею. Я дививъ ся зъ радѣстю, яке инколи йшла обѣа поплѣчь и въ душѣ благословивъ ихъ. Ось наблагословивъ. Боже милостивый, здѣйма зъ насъ свою кару!

Вѣнъ втеръ рукавомъ капоты слѣзы зъ очей и замовѣть. Разомъ зъ нимъ усѣ плакали й мовчали, оданъ Рагісъ щось бурчавъ незрозумѣле.

Нѣхто не думавъ про спанье. Въ рады-годы де-хто

выглянувъ на дорогу, докинувъ на коминъ дровъ и муркотѣвъ зѣтаючи. Зъ рѣки не приходивъ нѣкто.

До-зорѣ почули ся швидей кроки на подвѣрѣю. Вѣдчинились дверѣ, и на порозѣ станувъ Марко.

На нѣмъ не було й сухои нитки: волосѣе поповдане, въ руцѣ кусень тлѣючої лучины и ломѣнь розтрѣсканого весла.

Вѣнъ увесъ посинѣвъ вѣдъ вохкости й холоду, а про те пѣтъ ливъ ся цюркомъ здовжъ его лицѣ, очи дивились дико, страшно, жеврѣли безмежною розпукою; вѣнъ порушавъ кѣлька разѣвъ губами, заки добувъ изъ себе одно слово:

— Неводѣвъ!..

Его не допытувались нѣ про-що. Савгардъ пѣйшовъ плачучи въ шпехлѣръ по неводѣ. Рагисъ узавъ Марка за руку.

— Выпий, бѣдолахо, горѣлки, бо ще й самъ захворѣешь. Задягни ся въ сурдуть, зогрѣй ся. Богъ узавъ, на те его свята воля!

Молодой чоловікъ вырвавъ насильно руку й выйшовъ, овидаючи старця страшнымъ поглядомъ; зацѣпивъ зубы, що ажъ заскрегетѣли, але не сказавъ нѣ слова.

Служба взяла огромный неводъ и вернула ся на човны. Вѣнъ самъ сѣвъ у найменшій и вѣвъ передъ у тѣй смутнѣй ловли.

Заняли першу глубочѣнь. Неводъ впавъ тихо на дно рѣки и обгорнувъ еи вѣдъ одного берегу на другій. Зъ човнѣвъ почали его помалу тягнути. Одинокій на своему човенци Марко пльвъ слѣдомъ наче за похороннымъ кондуктомъ и дививсь уперто въ воду сухою широкою вѣнницею. Вѣнъ одинъ изъ тыхъ усѣхъ людей не плакавъ, не одчаювавъ ся.

Вытягли неводъ и поволи збирали его на берѣгъ, забираючи въ собѣ воддыхъ.

Неводъ бувъ повенъ рыбъ, але Ярины не було. Загнули въ-друге.

На небѣ й на земли будивъ ся день и розганявъ туманы мраки.

Рѣка покрыла ся сотнею човнівъ: прийшли мужики, двѣрсна челядь изъ хуторівъ, на берегахъ збирали ся товпы цѣнавого народу, воздухъ наповнивъ ся плачемъ жѣнокъ, накликами веслярівъ; сумна вѣстка несла ся громомъ по околиця.

Середъ той многоты народу, середъ тыхъ хлыпанъ и криківъ одной весляръ на дробному човенци стоявъ непорушный и нѣмый, безъ чутя, наче волода.

Лишень вѣлько развѣ вытягали неводъ, его черты корчили ся судорогою, й дригѣтъ перебѣгавъ по членахъ, а все зупинялись и глубока тишина панувала на берегахъ рѣки. Але вромѣ рыбъ неводъ не выловлявъ нѣчого.

Опѣдня найшли ся уже рыбали по за юргіскими шлынажи. Втратили надѣю пайдена тупа, и зупинились...

Таке шукали волись даремне за тѣломъ Олеська. Свою добычу не любите вѣддати Дубісса.

Марко выпустивъ зъ руки весло й потахлыми очима глянувъ у сиве, верыте густыми хмарами небо. Тамъ високо вѣнъ шунавъ розрады для роздертой душѣ.

Перемералѣи голоднѣи люди опустили руки. Въ ту хвилию зъ товпы пѣднѣявъ ся голосъ и хтось перецхавъ ся крѣвъ глоту на самъ берѣгъ:

— Марку!

Великанъ вирнувъ машинально. Надъ водою стоявъ о. Михайло Нерпаліст, за нимъ Рагісъ и панна Анета.

— Ходи до мене, сыну! — повторивъ приходникъ — ходи, я жду!

Посля хвилѣ вагана молодой чоловікъ, котрый бувъ навывъ слухати того голосу, причаливъ до берега й высѣвъ.

Вбѣнъ ледви тримавъ ся на ногахъ; оперсь на веслѣ.

— Вгамуй жаль, змилуйсь надъ собою, не маєшь права губитись! — зачавъ сердечно священникъ. — Коли Богъ еи взявъ, такъ не порадишь противъ его силѣ. Люди обезсижились, най вѣдпочнуть. А ты ходи за мною, велю тобѣ, ходи!

Священникъ узявъ его за руку й повѣвъ за собою, а Марко йшовъ, наче неживый безъ опоры й безъ волѣ.

Те останне нещастье доковало его морально й фізично.

На дорожѣ стоявъ зъ возомъ Гренісь. Велено Маркови сѣсти, сѣвъ; товаришили ему священникъ изъ тѣткою, а Рагісь лѣшивъ ся ради приказѣвъ надъ рѣкою.

Они заѣхали передъ приходеній дѣмъ, посадили его въ теплѣй свѣтлицы бѣля комина, панна Анета втерла зъ его лица пѣтъ и воду. Давъ изъ собою робити, що хотѣли, але не вѣдбывавъ ся й не танузь вѣды вѣ напиту.

Коли наставали, абы посилизъ ся, потрясавъ тѣльни головою й безмыслен, вперто вдизлявъ ся въ огонь на коминѣ. А вони не находили слова потѣхи для той тихонь безкрайон розпуки.

Губы старон тѣтны порушались молитвою, приходникъ ходивъ изъ кута въ кутъ и зѣтхаючи выломлявъ изъ суставѣвъ пальцѣ.

Черезъ годину Марко вставъ и направивъ ся до дверей. Они заступили ему дорогу.

— Куды идешь? лиши ся! — вликали.

Вѣнъ зъ роздирающимъ сердце жалемиъ дививъ ся въ ихъ очи й похиливъ ся до ихъ рукъ.

— Змилуйтесь надо мною! не выдержу я на мѣсци. Нехай Богови помолю ся тамъ, де мене вѣхто не побачить. Пѣйду — пѣйду!

Приходивкъ хотѣвъ претити, але панна Анета сѣнула его за рукавъ.

— Най иде, панотче, най иде! Не бѣйте ся! нѣчого злого собѣ не зробить, у него християньсна, золота абруя на душѣ. Тѣльки жаль ему сердце розрывает; нехай же иде, може Богъ пѣшле ему слезы. Може заплаче!

Марко выйшовъ. Ажъ черезъ хвилиу нагадала собѣ стара тѣтка, що пустила его безъ вурты, въ мокрой якъ хлющъ сорочцѣ, — выбѣгла за нимъ, але вже й не доглянула.

Вѣнъ ишовъ великими кроками тою дорогою, по вѣтрѣй въ памятный день суду проводивъ Ярину. Невѣдступный товаришь Маргасъ ишовъ теперь слѣдомъ за нимъ. Его сердце краяло ся вѣдъ роспуки й горя. У зимныхъ рѣчныхъ хвляхъ лежала теперь та вродлива й добра дѣвчина, що тогдѣ зъ такою вѣрою й радѣстю вѣддавала ему свое сердце.

Якъ бы бувъ упокоривъ свою пыху й гордѣсть, она жила бы теперь щаслива й безпешна: вѣнъ устерѣгъ бы ен передъ рѣкою, увершь радше загивувъ бы самъ; она всмѣхалась бы до него, золотила его житье, пѣддержувала въ кожнѣй турботѣ.

Але вѣнъ повинувъ ен й Богъ покаравъ его за те, пригнобивъ до земли, выказавъ усю марноту той тріюмфуючои гордости!...

Хто-жь его теперь двигне, выратувъ? хто покладе

на розвужою сѣпану душу свою лагѣдну рузу й скаже :
миръ душѣ твоѣй!

Девайтѣсь на полявцѣ стоявѣ и туживѣ пѣся лѣт-
нои поры. Вѣдлетѣло зѣ нею щебетливе птаство ; сѣ-
мья орлѣвѣ розбреласѣ по свѣтѣ, а овѣннѣ приморожкѣ
обрывали листѣ за листомѣ зѣ его шатѣ и розтурювали
по землѣ гетѣ далеко, наче шматкѣ золота й багря.

Марко впавѣ на мохѣ й папоротѣ та й застогнавѣ
у перше вѣдѣ вчора ; и, бачилосѣ, дубѣ повинувѣ свѣй
жалѣ и нѣбы пытавѣ сѣ вѣ него зѣ участю :

— Хто тебе молодче скривдивѣ?... чи людѣ, братѣ?
не плачѣ, ты не для вѣхѣ одныхѣ працюешѣ и служишѣ!
Тѣ злѣкѣ переминутьѣ, а ты будешѣ велитомѣ !

Глухѣй проймаючѣй зойкѣтѣ не втихавѣ. Той вели-
чанѣ лежавѣ наче хробакѣ и терпѣвѣ.

— Що болить тебе, молодче, важнѣ!... Чи землѣю й
дѣбитѣ тобѣ забрала, й вырванѣ твоѣ корнѣ даремне шу-
кають опорѣ? що болить тебе?...

Але на губахѣ згнетеного чоловѣка не було голу-
су ; вѣнѣ бѣдѣчавѣ однимѣ зойкомѣ :

— Не зведу сѣ бѣльше, не встану... Боже, змилуй сѣ...

А дерево неначе зрозумѣло той зойкѣ, бо поруши-
лось ажѣ до верхкѣвѣ.

— Богѣ має право й силу надѣ тобою. Право, явѣ
батько, а силу явѣ панѣ. Коли побивѣ тебе, не оживешѣ
по свѣй воли. Проси у Него ласки, явѣ я прошу, щобѣ
давѣ весну й сонце, а нѣколи менѣ не вѣдвѣаже. И ось
теперѣ я завмираю, але вѣрю, що воскресну ! Вѣрю и
вѣрю !...

— Боже, Боже, змилуй сѣ ! — повторѣли беззвучно
Марковѣ уста.

На яву хвилѣ замовѣло все. Повурнѣй дубѣ стоявѣ

безъ руху, а нещастный герой вивъ ся на земли безъ голосу, навѣтъ безъ спроумги на жалобу.

Неждано середъ тои понурои тишѣ залунавъ дале-кій гавкотъ собаки. Пронѣсь ся вѣльна развѣвъ, а черезъ хвилию впадъ на поляву зацѣненный Маргасъ и припадъ панови до нѣгъ.

Марко оглухъ бувъ на тѣ знадвѣрнѣй голосы: Але песъ сѣпнувъ его, почавъ дряпати лапою за рамя, лизати по рукахъ, а нарештѣ сѣвъ на земли бѣля головы лежучого Марка та й почувъ снавульти й брехати безупинно.

Тѣ проявы порушили наконецъ нещасного, пригадали житѣе. Вже давно було, якъ вѣнъ сюды зайшовъ; наставъ вечѣръ. Вѣнъ пѣднявъ ся насилу; зимно проняло его до костей, пропасниця телѣпала нимъ, одна тѣльки голосна пашѣла огнемъ.

Вѣнъ розгледѣвъ ся й почавъ збирати думки. Не тямивъ де вѣнъ; ледви пѣсля довгои хвилѣ прийшовъ до себе и глянувъ на собаку, оданогого свого вѣрного товариша въ усякѣй доли й недоли.

— Нема еи, Маргасе! — шепнувъ — нѣчого нема! Тѣльки жити треба... але якъ?

Песъ спнявъ ся ему на груди й вищавъ, наче розумѣвъ ту рѣчь. Вѣдтакъ вѣдбѣгъ на вѣльна крокѣвъ, озирнувъ ся и наеликавъ гавкотомъ.

Марко стрепенувъ ся. За чимъ вѣнъ его вызывае? вуды поведе? Може найшовъ де въ вербовѣ те, за чимъ такъ шукали безъ успѣху — мертве тѣло?

На ту гадку поквапивсь на передъ, а песъ радый, що его зроумѣли, рушивъ жваво, озираючись разъ-уразъ и скавулячи несупокѣйно.

Одначе собака бѣгла не надъ рѣву, але въ глубини дѣбровы, межи непрохѣдну гущавину малинѣ, ожинѣ

и імелю, завалену на половину спорохнавілымъ деревомъ, встρε тутъ колись передъ лѣтами поторошила буря.

Маргасъ иногда тративъ слѣдъ, нюхцюваяъ и вертавъ ся, а Марко йшовъ, басуючи наче слень черезъ колоды; байдуже ему були колючі ворчѣ, котрі сѣпали его одѣнье й валѣчили руки. Сумеръзъ чинивъ ту дорогу ще труднѣйшою.

Маргасъ бувъ брідка и злюча собака. Не давъ ся нѣкому доторенути, опрѣчь пава; его часто били и виганяли; та й голодомъ бѣдняга вѣвъ моривъ ся, бо въ Марка не було коли памятати й на него. Навѣтъ Рагісѣ бачевъ у нѣмъ лехі пагоны й окрѣмъ морали нѣчого ему не жертвувавъ. Та худа зъ бурюю найорошеною шерстю звѣрюка мала одиначе добру память.

Маргасъ не забувъ на тѣ дробні ручеята дѣвичны, котра невѣдстрашена его вѣдразливимъ выгладомъ, гладила инколи его вудлы, хоча въ нихъ було повно будакѣвъ и пороху. Тяминивъ, що въ Посвѣтѣ она давала ему хлѣба й молока, а колись тамъ накормила паштетомъ. Те все закарбувавъ Маргасъ у своѣй вѣрнѣй собачѣй головѣ та й слѣды ен кровѣвъ знавъ гараздъ. Тымъ то хочъ блудивъ у чагарнику, находивъ невидимый слѣдъ и завѣвъ пава тамъ, де хотѣвъ.

Теперь Маргасъ неждано становъ и забрехавъ зъ тріумфомъ, заглядаючи въ янійсь отвѣръ, на половину закрытый вѣтами выючихъ ся ростивъ, котрі выбуяли, наче въ явѣмъ пралѣсь.

Марко припавъ до землѣ, деръ рунами колючі пагоны; причулось ему, що тамки въ сподѣ щось вѣдозвалось, наче слабый стѣгѣнъ.

Се була чорна й глубока западина замковыхъ льохѣвъ. Сумеръзъ густѣшавъ зъ кожисю хвидею. Народна

уява заповнила ті таємні підземні переходи марами повбиванихъ а вѣчно спраглихъ жмудскои крови хрестоборцѣвъ. Не звѣстно було, якій високій той коридоръ; могла тамъ бути на сподѣ пропасть, зроблена передъ вѣками яко западня на здогбаникѣвъ. Той стогбнъ бувъ похожій на жалобтний крикъ червоныхъ совъ, що за-мешували ті звалища.

Усе те быстрою блискавни перемигнуло въ голо-вѣ Марковѣй, коли розширявъ отворъ, але не повздер-жало его анѣ на хвилю.

Вѣнъ мавъ на собѣ довгій ремѣнь, котрымъ бувъ підперезаний. Тремтучими руками привязавъ его крѣп-ко до зваленого дерева, що росло саме надъ тою чор-ною пропастю, а другимъ кѣнцемъ обкрутивъ собѣ ру-ку, перехрестивсь и зникъ підъ землею. Тамки вѣнъ у-павъ на купу звалинъ, совзкого камѣня и гнилого ли-стя середъ крайной темноты. Надъ его головою ледви сивѣвъ кусень неба и зарисовувалась силюета головы Маргасовоу, а праворуч и лѣвобѣч йшовъ вузкій высо-кій коридоръ.

Зойкѣтъ чи стогбнъ утихъ, й опята обхопила его наче клѣщами слѣпа роспува. Той голось, хто знае, мо-же й омана роздрозненыхъ нервѣвъ. Жаху вѣнъ не знавъ, але хвилевый порывъ переминувъ. Чого-жь вѣнъ тутъ прийшовъ? Може песь занюхавъ борсува: Зъ чого висновувавъ, що найде въ сѣй вѣдлюднѣй гушавинѣ мерт-ве тѣло своєї любви? невже ошалѣвъ!...

Коли такъ роздумувавъ и бравъ уже за ремѣнь, щобы піднястись назадъ, неждано застигла кровь у его жилахъ, пѣтъ выступивъ на висни. Десь тамъ на сподѣ той огидной темрѣ розлѣгъ ся той самыи, ледви дочут-ный слабый зойкъ. На горѣ Маргасъ свавулѣвъ щоразъ скаженѣйше.

Марко поступивъ кѣлька крокѣвъ глубше, держачи ся стѣны. Его зубы скрегбнцали объ себе.

— Кто тамъ? — запытавъ голосно й почавъ шукати сѣрникѣвъ. Та его руки опустнли ся гнеть и вѣнъ станувъ наче влученый громомъ.

Зъ черной глубины донѣсь ся до его уха слабый умлѣваючій голосъ; хоча змѣненый, безъ сѣрбного зву- й безъ живого выразу, але знакомый, та ще й якъ зна- комый голосъ!

— То вы, пане?

А черезъ хвилику почувъ Марко дальшу рѣчь:

— Я знала, що прейдете, але... вже не можу...

Зойкъ розлѣгъ ся й настала могильна тиша.

Сѣрникъ блиснувъ у темрявѣ. Кѣлька лиякѣвъ наполоханныхъ вдарилось у легкому летѣ до его лица, зъ гнѣму вѣдъ зводѣвъ вбрвала ся сова й допотачи грѣжко крылами, помчалась дальше, страсаючи зб стѣнъ плѣсьн и порошокъ. Сѣрникъ розсѣвтивъ на хвилю закутнны пѣд- земля й погасъ, а Марко вже не засвѣчувавъ другого. Вѣнъ доглянувъ на земля постать дѣвчины зъ головою на камени, вже безъ руху, немовъ мертву.

Черезъ хвилю вѣнъ бувъ при нѣй и впавъ у тем- рявѣ на вколѣшки.

— О Боже, Боже! — вызойкнувъ у порывѣ душѣ.
— Чи є лѣпшій батько й лѣпшій панъ надъ Тебе? О Бо- же, Боже!

Черезъ хвилю вѣнъ въ шаленой радости, обезсиле- ный щастьемъ, такъ якъ перше роспукою, влячавъ зъ чоломъ похиленымъ до землѣ; вѣдтавъ кровь нахлинула бурхомъ у его крайно змучене серце й розплыла ся жи- вотворными горячими й молодыми, повными волѣ й енер- гїи хвилями.

Вѣнь узавъ на руки свою пропащу й чудомъ вѣд-найдену дѣвчину й двигнувъ ся до выхода.

Нѣчь стемнѣла ся зовсѣмъ. Омлѣла безъ чутя Ярина звисла на его рукахъ. Пѣдтримуючи ен одною рукою вѣнь зъ натугою выдобувъ ся на свѣтъ и тамъ поклавъ на земли дорогій тягаръ. Омлѣлость перелаякала его; стоявъ черезъ хвилю, не знаючи, що дѣяти, й вѣдгоняючи Маргаса, котрый вповнѣ свѣдомый того, що то вѣнь бувъ правдивымъ спасителемъ, лизавъ ен руки и ска-кавъ весело дозвола.

Свѣжій воздухъ и нѣчный холодъ освѣжили дѣвчину. Житѣе выбилось краскою на ен лица й она нахонецъ зѣтхнула й розплющила очи. Марне обличѣе молодого понурого чоловѣка похилилось надъ нею, позве блеску й радѣстного щастя, а голосъ, въ котрѣмъ дзвенѣла струна незмѣрної чужости, запытавъ по-тихо:

— Чи васъ болить що?

— Ногу вывихнула, падучи... страшенно болить. Чи то вже пѣзно? — вѣдказала слабымъ голосомъ, байлудючи всмѣхнутись.

— Девята година доходить. Уже добу шукаемо васъ! Така одна доба гѣрша за вѣнь цѣлый! — связавъ глухо.

— Я вамъ вѣрю. Та й менѣ оно такъ выдалось, але я була певна, що вы мене найдете! Язъ бы не та нога, може й сама я выдобулась бы. Але зъ тымъ болемъ я не могла рушитись, анѣ голосно влизати ратунку. Я зойкала й млѣла на перемѣзу. Мучила мене страшена згага, я плакала нахонецъ у почутю свого безсилья. Мене тава вѣдраза брала въ той спосѣбъ загинути! Ажъ коли я почувла пса, тогдѣ прочула, що то Маргасъ та й вы; але не було силы закликати. Окъ, язъ оно любо жити!...

Вдодтхнула и вся здрбгнула ся.

— Якъ тутъ зимно! — шепнула.

— Може васъ занести домбвъ? — запытавъ не-
смѣло.

— Адже-жь мене не кинете тутечки, а йти вѣ мене
нема силы... Але-жь бо вы повадѣчевѣй й обдертѣ! Де
вы згубили сурдутъ и шапку?

— Нѣчого не знаю, щб дѣяло ся зб мною вбдѣ у-
чора! — вбдповѣвъ усмѣхаючись.

Взявъ еи на руки якъ перце й рушивъ, не чуючи
тятару, черезъ гушавину, справляючись на шумъ рѣки.

— Якъ зимно, шепнула черезъ хвилю.

Вбйтъ не мавъ чимъ еи обтулити, але въ его гру-
дяхъ било ся сердце великою любовью, котра перемогла
вже всѣ перепоны.

— Чого всмѣхаетесь? — запытала, глядючи на
него.

— Бо я щасливый, — вбдказавъ весело й щиро.

Она на хвилю замовела.

— Два мѣсяцѣ тому чомъ вы не чули того щастя?
Нѣ-що не змѣнилось! А якъ вамъ сбснимъ збйшовъ той
часть? Чи вамъ дуже мило? бо що-до мене, то зовсѣмъ
нѣ! Що-день я думала, що прийдете, и зъ дня на день
було мевѣ сумнѣйше. Завелась я на васъ; вважала васъ
за лѣпшого, авѣжь вы е въ дѣйствиости. Та й теперъ мо-
же вбднесете мене въ пустый дбмъ и вспокоенѣй, попра-
щаете на завсѣгды, вбдбйдете пышный и гордый? Нѣ-що
буде й дивуватись!

— Вже я не гордый и гже не вбдсѣду... Волю зно-
сети людсвѣ обмсы, ролю слуги, резидента, все, щб ве-
лите, але другой такси добы не переживу. Я сильный,
але не на таку респуну, вытравалый, але не на таку
муку. Вы вслѣсь говорили, що мою душу слѣдъ бы вло-

жити въ прискъ, абы змяела... Теперь вынуждали еи на таку форму, якъ вы хотѣли, та нѣчь и сей день. Есть сила, що перемогла мене й проти неи я такий покрѣпный, якъ мала дитина.

Вѣнъ мовивъ те зъ перервами й ваганьемъ. Ола мала право й нагоду пѣмститись на нѣмъ за колишнюю вѣдмову, й дорожити своею особою. Правда, она всмѣхнула ся зъ тріумфомъ; але замѣсть пѣметы обняла его руками за шю й поклала темноволосу голову на его плечи, а вѣнъ мимохѣтъ, неугарный вымовити нѣ слова, притасъ еи сильнѣйше до дрогающихъ шалено грудей.

— Чя дуже васъ болить нога? — запытавъ черезъ хвилию по-тихо.

— Я й забула! — вѣдказала, — але думаю, що дуже болѣти'ме вѣдсла, въ Посвѣтю. Теперь менѣ такъ добре... Але вамъ певно тяжко буде двигати такий тягаръ.

— Чя я що двигаю? — сказавъ весело — я вже й забуду! Буде менѣ тяжко вѣдсла, — въ Посвѣтю!...

Всмѣхнули ся собѣ обое въ очи.

— Вжа не критикуватимешъ казкѣ, Вейдовуте! — довшнула жартливо. — Де найдешъ теперь пропасть мѣжь нами? Одна дорога передъ нами, одна мета, одно сердце.. Чя недостае тобѣ ще чого? такъ добре жити на свѣтѣ! такъ хороше!...

— Такъ хороше! — повторивъ пѣзголосомъ, окидаючи еи поглядомъ.

— Хто доповѣвъ вамъ, що я пропала? — запытала черезъ хвилию.

Савгардъ учора въ вечѣрѣ. Черезъ тѣ два мѣсяцѣ я боровъ ся самъ изъ собою; дурный, я гадавъ, що поборю любовь... таку могучу! Дѣнь и нѣчь я працювавъ, згорнувъ опять тысячѣ, грошѣ росли въ моихъ рукахъ,

але вцертъ изъ неми росла въ душѣ и слаббсть. Господи Бсже, що то за мува. Та й на що она здала ся?., Я оминавъ Посвѣтъ, тремтѣвъ уже на саму загадку влучайной стрѣчѣ изъ вами. Та що зъ того?.. Въ ноци, наче явѣй злодѣй я плывъ до парву, переврадавъ ся врбаъ чагбрънекъ, щобы глянути на дбмъ вашъ. Такъ бувъ я тречи, проклинавъ себе, првнежувавъ и горднѣвъ собою, а черезъ вблья тыжднѣвъ ишовъ опять... Осъ яка моя села й воля!

Ярививъ руки затиснулись мбцнѣйше на его шиѣ, вбнъ почувъ еи вбддыхъ ббля своихъ устѣ и той вбддыхъ наче пожаромъ перейшовъ по его жилахъ и по лицѣ.

Моходець бохливъ ся трохи. Той холодный, гордый, олимпійски спокбйный чоловѣкъ самъ не постерѣгъ и не схаменувъ ся, воли поцѣлувавъ уста свсен царбвны палко й довго, въ порывѣ щастя й любви...

Пбсля того не говорили нѣчого ббльше. Вбнъ може каравъ ся въ душѣ за ту недостачу волѣ й силѣ, а вона всмѣхала ся понлавши голову на его плече та й марила, не турбуючись дорогою, бодемъ ноги, повурою довкола вбчю. Навѣтъ не жалѣлась уже на холодъ.

Коли стрепенулась. Вбнъ ставувъ.

— Де мы? — запытала байдужно.

— Надъ рѣкою. Мушу васъ тутки лишити саму й пошукати на березѣ човна. Не боетесь?

— Нѣчого менѣ бояться! Не еже-жь вы не го мнсю, не блезьмо? Покладѣть мене пбдъ деревомъ и лишѣть вашого пса. Ждати му терплюче.

Вбнъ примѣстевъ еи запопадно, а самъ побѣгъ пбдтупцемъ. Не мевуло й вблья хвилѣ, а вже заплескалась вода вбдъ помахбвъ весла. Вбдтакъ пбрвали вхъ рѣчнѣй хвилѣ й понесли въ напрямку до Посвѣта.

Въ парку вѣнъ опять узавъ еи на руки. Въ дворѣ не спали. Савгардъ зб службою плававъ у офіціанъ, по подвѣрку скувались люди, зворушеній роковымъ выпадкомъ. Коли нечаяне середъ тыхъ шептѣвъ, середъ глухой ночи й перемигаючихъ людскихъ поставъ загремѣвъ наче трубою архангела зычній голосъ Чертвана.

— Люди! гей, одчиняти дѣмъ! де Савгардъ?

— Иеусъ Назорейскій! паннуца! — зверещавъ дивемъ голосомъ першій, що аблизивъ ся.

Зняла ся теперь суматоха, котру годъ описати. Закипѣло въ дворѣ, нѣбы въ казанѣ. Всѣ потратили головы. Филимонъ бѣгавъ мовъ явій молодюшокъ, Савгардъ то смѣявъ ся то хлыпавъ зъ радощѣвъ.

Тысячѣ запытѣвъ, одвѣтѣвъ, радъ, выкликѣвъ мерещались промѣжь собою на перемѣау. Кожный робивъ свое дѣло й хапавъ за друге; хто зносивъ вѣжу, хто наптки, хто дерево до вомина, а хто обвявки, шарпати-къ, чудеснй вѣдвары й таке инче. А середъ тои бѣгавины й западныхъ заходѣвъ Ярина смѣяла ся щаслива й зворушена тою турботою за-дѣя неа; а Марко дививъ ся въ неа, наче въ сонце й увесь сѣвъ.

— Тому звихненю нѣхто не зарадить, хѣба одна моя тѣтка, — сказавъ наконецъ. — Ты, Усте, повлади паннуццю, а я побѣжу домѣвъ и пришлю тѣтку.

— Пѣждѣтъ еще одну хвилю, — запротестувала Ярина. — Дѣя васъ запряжуть конѣ, а пони мы въ двѣйко споживемъ свою заручинову вечерю...

Черезъ пѣвъ години вѣбѣся гнавъ ся Марко, що могли зарвати конѣ, на приходство.

Та й тутки ще не спали, бо починали побоювати ся за него, и саме Рамко зъ Рагісомъ збирали ся йти за нимъ шукати.

Вѣнъ влетѣвъ у ибмнату наче пѣдувъ бурѣ.

— Добрий вечѣръ! — поздоровкавъ ся изъ ними весело.

Они вѣь страшенно зжахнулись. Имъ пришло на гадку, що вѣнь мабуть збожевольвѣь...

— Панна Орвідѣвна живе! — крикнувъ Рагісъ и вытрѣщивъ очи, — а ты-жь де си найшовъ? Та й по що мы тѣьлько нажурились?..

— Злучайно впала въ льохи, тамъ въ ожиновому гушавнику!

— Оно такъ завѣьгда зъ лабоѣмства. Вѣьстиме дѣьло: „забагло ся Зони ягѣьдокъ!“ А тутъ панотець про заупѣьвѣьну службу божу думавъ. Кара божа зъ тыми дѣьтьми та зъ женщинами!

— Хвалá пресвятѣьй Дѣьвѣь! — сказала панна Анета, — а чи здорова бѣьдолашна? Тѣьлько годивъ страху въ гомодѣь та хоходѣь!

— Ногу звихнула, явѣь падала въ коридоръ.

Панна Анета вже не слухала дальше, а подрѣьботѣьла до вѣьрѣьсла, де лежала си ватою пѣьдѣьята юшка. Марко йшовъ за нею, не розумѣьючи, чого она шукав.

— Коли ваша ласка, тѣьточко! такъ прошу, оглянѣьте те калѣьцтво и порадѣьте що.

— Сейчасъ, Марку, сейчасъ! лишень теплѣьйше вберу ся та й выйму зѣь серинки жѣьмѣьтку зѣьля. Та й воня дай менѣь, — говорила, вдягаючись хуко.

— Стосоте спасибѣь', тѣьтусю! я ще просивъ-бы о-щось...

— Може треба лишитисъ при нѣьй, поки выдѣьровѣье?...

— Она не смѣье васъ о те просити, але дуже рада бы. Одинока въ домѣь сирѣьтва.

— Чому не смѣье? Адже-жь то щастѣье послужити вому. Не турбуй ся, Марку, я лишу ся, будь спѣьвѣьйный.

Тільки-жъ черезъ те завину мою роботу въ городці; але оно нѣчого! вѣдроблю зъ весною. Язъ Богъ дасть дожити, то ще насаджу, выплекаю тобѣ городецъ! А де-жъ твої коні? до хорого нѣ-щѣ гаятись. Вже я й готова!

— Ждуть на васъ, тѣтко, посвѣтскій коні. Спасибѣ вамъ зъ усей душѣ!

— Будь же здоровъ, моя дитино! Въ панотцѣвѣй спальни приладжене для тебе бѣлье та й одѣжь. Дбродѣв мой! назормѣть его, згрѣйте! Зостаайте ся здоровеньї!

Марко всадивъ еи въ повѣзъ и попрощавъ ся.

Коли вернувъ ся въ свѣтлицю, Рагісъ позирнувъ ему въ лице й повернувъ головою.

— Ей, щось бо ты, хлопче, раптомъ такій хорошїй зробивъ ся! — сказавъ старецъ жмурячи очидѣ.

— Отже-жъ до сегодня я бувъ бридкїй? — вѣдказавъ молодець, а зубы блиснули ему крѣзь усмѣхъ.

— Ехъ, не бридкїй, але якїйсъ отъ-такъ собѣ. Не правда-жъ, панотче?

— А, правда, правда, — потакувавъ свещеникъ, щѣ вносивъ самъ повну пляшку меду й кубокъ.

Молодець принявъ поданный напитокъ и ковтнувъ однимъ духомъ. При тѣмъ помасѣ руки блиснуло щѣсь на его пальци, чого ще вчора не було.

— А се що? — крикнувъ Рагісъ, халаючи его за руку, — а ты де вкравъ Орвідѣвскїй перстень, тѣ ледащо?

— Нїгде не вкравъ, — одѣтивъ Марко свобѣдно, — половину лишавъ менѣ батько въ спадщинѣ, а половину я дѣставъ зъ Америки.

— Ага, вѣстиме дѣло! Орвідѣвскїй клейнотъ —

панна на медведеви! Се для тебе створене, ты бурмило! Бачите, панотче?

— Бачу, бачу! А швидко дашь на заповѣди? що?

— Швидко! — сказавъ зъ усміхомъ и весь покраснѣвъ.

— Ось тобѣ й на! зъ панотцевси заупокѣйнес службы выйде радѣсть и благословенье. Музики й тавцѣ! Де моя нога? Гей братцѣ! хто безъ мене танцѣ поведе? И вѣрь ты еъ чюю смерть. Добрый Богъ надъ нами!

— Слава ему по вѣкъ! — вышептавъ Марко.

— А що? дуже теперь шнода Марты? — завважавъ Рагіст, затираючи руни, — Войнать кидавъ громы й грозивъ, що погубить тебе, а самъ згнѣвчѣвъ бѣдолаха! Такъ оно завсѣгды водить ся, коли хто пѣрветь ся на того, кого я державъ до хресту. О го-го! вѣстиме дѣло! За рѣкъ вернемо ся зъ молодою панею въ Скомонты.

Марко выпроставъ ся, его очи посыпались искрами.

— Я казавъ келись вамъ, що Жемайтусъ зансѣгды востанеть ся, але вы вѣдбировали менѣ надѣю. Тямите!

— Казало ся, сынуу, казало, а все, щобъ ты не опуснавъ рукъ. Го-го, я долевавъ до огня оливы! а казочку про Вейдавута хто розказувавъ? Мы зъ чорнобровсю Уляню знали, якъ трава росте. Вѣстиме дѣло! Допомогавъ я якъ мога, бо твоя панна страшне припала менѣ до влодсбы. Добра душа, ей-Бсгу, що такъ! Ярича подарувала менѣ, а яній дотепный! Называеть ся *штильочка* для вѣдмѣны.

— Рагісе, я вамъ цѣле житье влещу й влещу, що вже за надто любуете ся въ звѣрятахъ, — наминавъ приходивъ наживуючи пальцемъ.

— Вы-бо менѣ нѣколи не дозволите выговоритись,

панотче! Я васъ еще пересвѣдчу... — выликаявъ старый, порываючись до довгои суперечки.

— Не говори, Рагісе, не говори! — вѣдпекувавъ ся приходникъ и затыкавъ уха.

— Тацъ оно гавсѣгды съ вами, панотче! Вѣстиме дѣло! — бурмотѣвъ калѣка.

Въ сю нѣчь нѣ-що вже не перервало Маркови сну, а на завтра рано Рагісъ довго термосивъ его за плече, ваки збудивъ.

— Уже забудь, сынку, що впавъ на тебе ще одинъ обовязокъ? — кричавъ старецъ. — А вставай уже, вставай! Прислала вже по тебе зъ Посвѣта, та й ще й нѣбы то панна Анета! Гмъ, розумѣть ся, панна Анета! наче-бъ то она коли зважилась бы тебе турбувати! Вбери ся въ весѣльнѣ шаты тай маршь!

Чертвавъ зѣрвавъ ся, наче кипяткомъ опареный, убравъ ся въ одну хвилию и мерщѣй поквипивъ ся въ дорогу. А калѣка поштѣльгукавъ въ напрямку якъ слобода, посмостуючи люльну й балакаючи про себе пѣдъ носомъ:

— Го-го! вѣстиме дѣло! чваломъ на позвѣцю! Добре его вымуштровала та й хутко-жь! Уже то, якъ мене сбпадутъ дѣвчата, що-бъ давъ емъ любиства, а нехай я буду собака, коли не вѣдѣшлю ихъ у Посвѣтье! Коли она такъ освоила мого хлопця, то нема въ свѣтѣ бѣльшон чарѣвницѣ.

Вѣдтаякъ загадавъ ся, поквивавъ головою, повертивъ луса й заспѣвавъ:

Та була бабуся високого роду

Та мама вѣзмяткѣ уперте на вроду...

Але не доспѣвавъ дальшой исторіи бабуся й упертого вѣзмятка, бо входивъ у вулицю Сандвѣльвъ, де об-

ступила яго шляхта й яла ся дошытувати про Орвідовну.

Свою рапсодію вѣнъ вѣдложивъ на пѣвѣйше...

XII.

Несповна въ рѣкъ пѣсла тыхъ подѣй цвилн въ Пѣсвѣтлю верхсотлѣтнѣй лншы, й густо окутували старе гнѣздо Орвідовъ. Міліоны бжѣль бѣнчали межн розлогнми конарами й обѣдали квѣты, а волю пнѣвъ на землі ввнхались караваны мурахѣвъ н роботящѣй людѣ переходнвъ побѣла. Нѣхто не дармувавъ мнмо пѣвденнон смагѣ. Навѣть старѣй Фалнмонъ чнннвъ ся трудящнмъ н ходнвъ нвъ покою въ покѣн, стераючи зъ мебѣлн согнѣй разъ вымареннѣй пылъ.

Лншы зазнрала въ одчннннѣй вѣнна й кндалн въ покѣ стовпы медового запаху й срѣблнстыѣй пухъ. Бжѣлы, серднѣн на ташнну въ домѣ, долѣтали ажъ до лнснын глухого крѣденсера; нѣхто нхъ не выгонявъ. Дѣмъ выгладавъ пустѣй, тѣлькн коло одного вѣнна чутн було людѣнѣй кровн й посуванѣе посуднны.

Середина покою була орігннально обставлена. Дѣвкола стѣнъ ншли шнрокѣй полнцѣ, заставленнѣй зъ горы до долу тысячѣю нухонныхъ закусовъ н скарбѣвъ жѣночѣн запопадностн. Чѣго тамъ не було! Вѣнкн сушеныхъ губѣвъ, дѣбаночнн зъ оцтомъ, ряды пляшонъ нзъ калнвеамн й сокомъ, консервы, варене, костры жѣвтого воску, бѣлого лену — запасы, котрыми могла прожнвнтьсѣ обляжена твердннн.

На стѣнахъ висѣлн садѣвннчнѣй прнлады й вязанкн засушеного зѣлѣя й цѣтѣвъ, а завшнршнн тон шафарнѣ

стоявъ бѣло мальованый стблѣ, вадъ котрымъ похилена
стать жѣноча навладача зъ великого воша на кристаль-
нѣ тарѣлни пахучѣ малины.

Та й тутѣи залѣтали бжолы, заманевѣ запахомъ
воску й меду, та й увихались вадъ малинами. Тогдѣ
женщина пднимала голову й приглядала ся зъ любо-
щами тымъ пельвымъ робѣтницамъ. Та невтомима праця
тѣшила ея.

Неждано хтось изъ саду розхиливъ галузы ліпены
й появилася увбкнѣ тѣнѣ, що заслоняла сонѣшвѣ блески.

— Тѣтко, а я сирбѣз шукаю! — заклекавъ дзвѣ-
кѣй молодой голосъ.

Женщина выпустила зъ рукъ ложку й миле старе
лице панны Анеты Чертванбвны звернулось до вбѣна.

— Кого шукаешъ, моя доню? — запытала несуп-
окбѣно.

Темна головка Яринина перехилила ся ще глубше
въ середину. Дѣвчина сперла ся обѣручъ на варцабѣ
вбѣна й засмѣялась до бабусѣ блесками пивнѣхъ счей,
бѣлыми зубоньками, коралемъ свѣжихъ устѣ. Въ тыхъ
блескахъ сонца и зъ тымъ выраземъ на лицѣ она вы-
глядала чудово.

— Кого? розумѣть ся, васъ, тѣточко! Одиноку,
вѣрну тогарышеу! Я тутъ вбдѣ рага якъ залята вралѣ.
Повивувъ мене мужъ, Уляна Непралісбвна, а нарештѣ
й Мервистъ. Я повбичила свои роботы й шукаю васъ
сирбѣз. Чи то для нашихъ гостѣй отсѣ ласощѣ?

— За годѣну вернуть ся, моя вралѣ! На дворѣ спе-
на й порохъ. Най же-жь охолодять ся ягодами. Може й
тобѣ, моя возулько, дати?

— А чомъ бы й нѣ, тѣточко, бо й я до-сыта налы-
налась тѣго пороху. Була въ трѣохъ хуторахъ. Той не-
стерпный Марно сидитъ собѣ въ Ковнѣ й анѣ трѣхи не

дбае, що его тутай треба. Здавъ на мене вѣсь клопоты та й радый зъ того. Ему навѣтъ не приїде на думку, що на мою голову досыть одного Марка зъ невпиннымъ лементомъ и допусками рѣзныхъ невгодъ.

— Не по-нутру ему тамки сидѣти, мое серденько, та що жь, коли треба! Але сегодня я взяла зъ кабалы, що вѣязъ гнетъ вернетъ ся! На-жь тобѣ малинь, по-смаууй!

— Спасибѣ' тѣтко. Нашъ чарѣвникъ, бачъ ся, невдужая. Я виправила Клярка, щобъ его одвѣдавъ.

— Найгбрша недуга наша — то старбѣть. Чого то не зробилось бы, явъ бы були молодѣ рука, ноги й голова! Клопочеть ся чоловікъ, влопочеть ся, та оно за-всѣгды ще за мало.

— Хибѣ-жь вы, тѣточко, ще за мало робите, або й нашъ сердешный Раїсѣ тежъ мало робить? Цѣвава я, хто змѣгъ бы працювати ще бѣльше?

— Моя дитинонько! се лишень твоя доброта такъ важе, але що правда, то не грѣхъ. За те даз вамъ та й даватиме Богъ свою ласку. Летѣть собѣ, бжѣлоньки, летѣть на божій свѣтъ, бо зачиню вѣконце.

— Куды-жь отсе, тѣточко, впять выбираетесь и вы-сыласте й мене разомъ изъ бжѣлками?

— Цѣйду, моя машечко, въ городець до дому. Призбираетъ ся тамечки сякій-такій грѣшь Маркови на тютюнъ. А впѣсля зайду на село, бо тамъ дѣтворѣ дуже хворае на коклюшь. Найдеть ся й на те денке зѣлье при божѣй помочи.

Яринѣ хотѣло ся сказати ще дѣ-що, воли неждано розлѣгъ ся на дорозѣ турѣбъ.

Она почала прислухуватись и покрасяѣла радостно надѣєю.

— Мабуть то вбяз? — шепнула Ярина про-себе й хутко вбдбйшла до ганку.

— Певно Клярет, — додала вже значно спокбйнйше, бо вббзнала, що се бувъ гуркбтъ повозу, а не почтовой брички.

Задуднйло камйнье на подабрю пбдъ колесами повозу й затихъ туркбтъ.

— Певно десь гостй, — збтхнула Ярина. — Буде пуста розмова, цйкавй погляды, а въ наслйдеу сплетйв. Нй-що дивного, що Маркови таеъ не по нутру тй етикетальнй вйзиты.

Она вббйшла на ганокъ вбдъ саду й винула зъ нехбтъю на стблй вапелюхъ и рукавиччи.

Въ ту хвилию молодшй товаришъ Филимона вийшовъ изъ дому й проголосивъ:

— Прошу яснои панй, прибхала панй зб Свомонтбвъ.

Веселе обличье Ярины споважнйло въ тую-жь мить. Сутйновъ холоду покрывъ золотастй збницй; она прикусила губы й не кажучи нй слова, вийшла на зустрйчъ рйдвому гостеву. Марковой мацохи не бачила вже цймй рбкй.

Въ салбнй вбдбувъ ся привйтъ пбсля всйляеихъ вымогъ етикеты.

Уся въ атласахъ червона й заклопотана панй Черванова розсйлась на канапй, а Ярина сйла напротивъ неи на крйслй.

— Яка чудесна въ васъ резиденця, моя панй! — почала порыватись удова, — якй цвйты, алле! Явъ усе старанно вдержане! Нйчого тутъ не бравуе, чимъ можна-бъ учинити житье приємнйшамъ. Якй вы щасливй, маючи те все!

— Навйтъ безъ додатку аллея та й цвйтовъ нйчо-

го мевѣ до щастя не бракуе, — всмѣхнулась легко молодая женщина.

— Певно, певно, — пстакувала зѣтхаючи панѣ Чертванова.

Въ ту мить врѣзь дверѣ вѣдъ городу всунувъ ся великій бурѣй пестъ и повлазъ ся бѣля вѣгъ хозайни, недовѣрливо глядючи на гостя. Панѣ Чертванова усунула квапливо свои атласы, а Ярина погладила пса.

— Иди, Маргасе, поглянь, чи не вертаецъ ся панѣ, — сказала до него.

Собана зрзумѣла видко, бо звелась и выйшла зъ кѣмнаты.

— Отже я не застала Марка? запытала неспокойно мачоха.

— Такъ, павѣ, гѣнъ ще не повернуецъ изъ Ковна.

— Мевѣ вельми привро. Я хотѣла вамъ, панѣство, злсжити мои спѣзвені желаня. Обставины не дозволили менѣ бути на шлюбъ... Менѣ було се дуже привро...

— И вамъ таксжь; — вѣдказала ляковично Ярина. — Зъ Марговои сѣмѣ одвѣзъ сердешный Казимиръ прибвѣ на шлсбъ нашъ, и за те я ему въ стосоте вдячна.

— Сердега Витовтъ бувъ саме тогдѣ тяжко хорый; я не могла его вѣдступити, хоча щиро бажала пожелаати Маркови такого щастя.

— Думѣю, що радше менѣ належались желаня. Що-жь до Казимира, такъ вѣнъ запросивъ теперъ Марва на свои заручины зъ панною Язвиглѣвною. Та й ся пара варта желавъ, бо они обоѣ люде добрѣй й чесвѣй.

— Ахъ, — зсйгнула панѣ Чертванова, — яна то партія? Казимиръ засувавъ врянь.

— Що-жь у тѣмъ змогъ? — здвигнула плечима Ярина. — Та й не врянь властиве, а збѣжеву контору. Бути честнымъ торговельнымъ оно однаково почетно

якъ и рбльникомъ чи урядникомъ. Се праця така сама, якъ и кожна инча.

— Правда, правда, але Казимиръ мбгъ бы бувъ охисти въ своему майнѣ. Довгбвъ у него не було, а Марко вступивсь бы ему зъ аренды.

— Мбй мужь, панѣ, не вбдступае нбвоми вбдъ одного плану, а Казимиръ дуже радо продавъ ему свбй маєточокъ.

— Знаю, знаю. Знаю й Марка. Та й мы вступитись мусимо. Вы панѣ, чули либонь вбслбднокъ суду, котрый наконецъ вбдбувъ ся вб второкъ?

— Чула вбдъ пана Римвіда. Проба поправки Витовта сбнчелась вѣ-на-чбмъ, а цѣра догбвъ ббльша чимъ вартбсть майна.

— Пожалъ ся Боже! сердега бивъ ся, якъ рыба въ неводѣ, але нещастье напосблось на него. Мы теперъ наче тї утопельники на морѣ. Одна для насъ надѣя въ Марковбй ласцѣ, а одинока наша заступница передъ нимъ однї хба вы, панѣ!

— Невже я? — зморщила брови гарнолеця хазяйка. — Можу васъ, панѣ, впевнити, що то нѣ трохи не страшно бути на Марковбй ласцѣ. Вбзъ не зловживае свого положеня такъ, якъ те роблять инчї.

— Боже борони! я вважаю его за найлбпшого, але що-жь мы теперши вдѣмае зъ собою безъ куска землѣ, безъ фонду, безъ мѣсця замешканя? Витовтъ радъ бы шуваты варіеры, але де? а я приняла бы службу, але поки де приклонимо головы? Однї вы, панѣ, можете вплынути на Марка, щобы подумавъ про насъ и занявъ ся братомъ. Прошу обѣцати менѣ ту ласку.

— Можу вамъ заручити, панѣ, що вбнъ учинить се самъ изъ себе. Пбмста не по его вдачи. Одроче сподѣваюсь его повороту що-хвилѣ. Сббльне дѣло може бу-

ти спѣльно обговсрене. Тѣльки шесда, що не буде пана Витовта.

— Ягъ же-жь, и вѣнъ прѣхавъ зѣ мною въ на-вѣдки до Посвѣта, але по дорозѣ стрѣтивъ пана Мервіса й кивувъ мене ради милѣйшого товариства. Мали, здасть ся, вѣдвѣдати старого Рагиса и стрѣвуги тамки Ганву зѣ еи прѣателькою. Мабуть сейчасъ вернуть ся.

— Навѣтъ уже вѣдутъ, пѣзнаю по турнотѣ.

Черезъ хвилю наставъ рухъ у домѣ й крѣзь одчиняніи широко дверѣ ввѣйшла Уляня, зѣ веселымъ спѣвомъ на устахъ, Гавка зѣ замѣтною задумою на лицѣ, вѣдтакъ Мервісъ, завсѣгды тѣльки занятый своимъ гадками, а на вѣнци Витовтъ, явѣсь тихій, нудный и не-певный прѣняты.

— Рагисъ в здоровъ, — оповѣстила по привѣтаню Уляна, — обѣцявъ ся завтра прѣйти зѣ звѣтомъ и зѣ по-подякою.

— Вѣнъ дуже тобѣ вдячый за память, — докинула тихо Ганка.

— А дуже тужить за панною Анетою, додала весело Уляня.

Витовтъ несмѣло зѣ далека вѣлонивъ ся Яринѣ, выгикнувши щесъ невыразно. Его жарты, гуморъ, ѳвисня, цинизмъ бурша рѣстаяли и зникли разомъ вѣз грошевыми зассбами: Безъ золота вѣнъ бувъ — нуля.

Розмова стала ся загальна й доволь жвава заходами Улявы. Ярина що разъ частѣйше вызирала крѣзь вѣбно и насторожувала уха.

Панѣ Чертванова всю свою увагу й ласку звернула на Мервіса.

— Вы недавно въ нашихъ сторонахъ? — запытала зѣ усмѣхомъ.

— Приѣхавъ рѣвночасно зъ отсими панями, — одвѣтивъ Мервісъ, вказуючи очима на Ганку.

— Довго-жь гадаете тутъ забаритись?

— До выѣзду тыхъ панъ.

— Отже ще два тыждѣ, — завважала зѣ спѣвчутемъ. — Вы занудитесь до краю въ Жмуди.

— Я нѣбы? зануджусь? — закликавъ, выпулюючи свои блѣдѣ очи. — А отсѣ панѣ? а рыбѣловля! я тутѣи дуже добре бавлю ся.

Ярина вмѣшала ся въ розмову.

— Недовго вже, Клярѣ, потребае твоя дуже добра забава. Леда дѣнь Жоржъ приплыве на своѣй „Герръ“ въ Лѣбаву и пѣрве тебе по добрѣй воли чи й проти волѣ до батька. Та й справедливо! Я зѣ свого боку готова навѣтъ допомогти ему.

— Ты знаешь, Ирѣ, що не поѣду! — вѣдгазавъ Американецъ зѣ своєю спокѣйною впертѣстью.

— Що таке мае статись нашому товаришеви? — запытала Улана. — Хто-жь се такѣй настае на его свободу?

— Рѣднѣй братъ по приказу батька.

— Чого они хотятъ вѣдъ мене? — забурмотѣвъ Американецъ. — Жоржъ верне зъ тымъ, изъ чимъ приѣхавъ. Я люблю надѣ все спокѣй.

— А знимаешь бучу въ сѣмѣ! — засмѣялась Ярина.

— Оно не лицюе зъ характеромъ пана Мервіса, — вмѣшялась панѣ Чертванова.

Въ пору той розмовы почувлись кроки на пѣску садовой улички и два голоса: жѣночѣй высовѣй дискантъ и мужескѣй басъ. Они зближались до ганку, а при послѣднихъ словахъ панѣ Чертвановой розтворились дверѣ

кѳмнаты, а въ порозѣ станувъ ожидамый панъ и хозьянтъ.

— Наконецъ то! — завликнула Ярина, зрываючи ся зъ мѣсця. — Ты звѳдѳбля прѣшнѣ?

— Добрый вечеръ! Я довѣдавъ ся по дорозѣ, що нанашко хорый, отождь пѳйшовъ навпростоцѣ у слободу. А вернувъ ся черезъ рѣку.

— Черезъ Девайту, — поправила Ярина.

— Нехай и такъ буде! Вѳдвѣдавъ старого прѣтеля.

Поцѣлувавъ ея въ обѣ рученьки довго й сердечно. Повитались палкимъ поглядомъ в усмѣхомъ щастя. Вѳдтакъ, не показуючи по собѣ задѣву, вклонивъ ся низько мачосѣ й повитавъ свѳбѳдво остальне товариство.

— Якъ же тамъ справы Казимировѣ? — запытала панѣ Чертванова.

— Вчора вѳдбулесь его заручины. Мавъ зѳ мною прѣхати, але що гаявъ ся зъ дня на день, а я не хотѣвъ ждати, то лѣшивъ ся, обѣцяючись вѳдвѣдати незабаромъ матѣрь. Вѳвъ зовсѣмъ задоволений своимѣ планами й пѳдпятами. Мервісе, ось для тебе письмо й депеша, — додавъ звертаючись до Американця.

— Жде Жорждь! — засмѣялась Ярина.

— Най жде собѣ здоревъ! — наваживъ супѳбѳно Мервісѣ и сховавъ обѣ куверты въ кишеню.

На порозѣ появилась паяна Анета, за нею внесли малины.

Марко сѣвъ поббля жѣвнѣ. Прѣсутѣсть мачохи й Витовта захмарила ему чоло. Замокѣт и тѳльки повручувавъ вуса. Чувъ у повѣтрю новыи нападъ на свѳй супѳбѳй. Уляна, якъ звычайно перша порозумѣла, що заносить ся на фамѣлѣйну сцену. Она кивнула на Гангу й выйшли обѣ до парву. Американця злишно було й вли-

кати. Ледви замкнулись за ними дверь, а вже вставъ, узявъ шапку й зѣхнувши поѣшовъ слѣдомъ за ними. Павна Авета накормила Марку малинами, й поцѣлувавши его сердешне, такожь вѣйшла по тихеньки. Она вважала грѣхомъ дармувати въ робучу днину.

Остальнѣ мовчки помѣчали ся якусь хвилию. Витовтъ уставъ и перейшовъ ся по сальонѣ, вѣбы оглядаючи картини на стѣнахъ, Ярина подала мужови папіросы, панѣ Чертванова крутилась несупокѣйно не зваючи, якъ зачати свою справу. Марко робивъ на неи пригнѣтаючій впливъ.

Молода женщина зрозумѣла той поглядъ и перша перервала мовчанку:

— Панѣ Чертванова приѣхала туги въ однѣй справѣ до тебе, Марку. Она непоконть ся тымъ, що буде теперъ въ нею, коли Скомовты переходять въ твои руки.

— А що-жь бы? Мати десять рокѣвъ тамъ мешкала при моѣй управѣ. Здасть ся менѣ, не бракувало йнѣчого. Не займає-жь багацько мѣся, на-кѣлько собѣ пригадую.

— Отже-жь затримаєшь мене? не выженешъ? — закликала складаючи руки матоха.

— За кого се маєте мене, мамо? Звѣдѣль така думка? Не слѣдъ судити людей пѣсля себе, але по фактахъ.

— А й Витовтъ може лишитиєь при минѣ? — перервала ему вся червонѣючи.

— Витовтъ нѣ! За матѣрю есть право та й вѣнъ, щобы въ сушокою та й выгодахъ жити безъ турботы. Вѣнъ нехай иде и въ мусу вчитъ ся працювати. Я не думаю выводити его на блюдолиза й дармограв. Для него нема мѣся въ Скомонтахъ...

Панѣ Чертванова зашла ся слѣвами. На хлопцевѣ

лица не стало; знати було, що соромъ и жаль обгорнувъ его, а навѣтъ пѣрвала злѣсть.

Вѣнъ зупинивсь передъ Маркомъ и наворсаный та хмурый, выбубонѣвъ крѣзь зубы:

— Не буду прохати въ тебе хлѣба, можешь бути спокѣйный. Волю зъ голоду вмерти десь пѣдъ тиномъ. Завтра выѣджаю!

Ярина пѣдвела голову й поглядомъ зупинила Марка, котрый по своему звичаю мавъ на устахъ ляконичну й тверду вѣдповѣдь.

— Пане Витовте! — сказала поважно и разомъ зъ тымъ сердечно, — не трактуймо той предметъ изъ гнѣвомъ и осворбѣю. Не ходить о те, щобы вы знѣвечились, але щобы двигнулясь. Марко вамъ не жалуетъ хлѣба, але домагаеть ся вѣдъ васъ працѣ й бѣльшой дбалости про свою славу. Поговорѣмо зъ поважно й супокѣйно квестію той працѣ. Пошукаймо еи сибѣльно.

— Не таеъ оно легко, — забурмотѣвъ.

— Займи ся въ квинторѣ Казимира, — сказавъ Марко.

— Не хочу! нѣ-зѣ-що! — скочивъ хлопецъ. — Тутъ, де мене все знають? не лишу ся, волю Сибѣрь.

— Бѣдолашный, не переживе такожь змѣны положеня, — зѣтхнула мати. — Вѣнъ хоче вступити до вѣйска.

— Се не в жадна каріера, — докинувъ Марко не-радо. — При его привычкахъ и наглѣмъ характерѣ готова авантура.

Усѣ задумались и замовѣли. Наразѣ Ярина порушила ся живо й звернула ся до мужа зъ оживленнымъ лицемъ.

— Марку, а Дрекситті? — закликала.

— Що? думаешь, що вѣнъ тамъ нѣ-що здасть ся? Ты пѣхавъ бы въ Америку, Витовте?

— Дуже радо. Нь-що мене тутєи не важе, все остогидно, — вѣдповѣвъ запытаный. — Може тамъ менѣ поталаанить! поѣду!

— Тамъ далеко? за море? — зачала, ломлюч і ру-ви, мати.

— Безъ жертвы не обійдеть ся, — сказавъ Марко, — попрощаете его зб сльзми, а черезъ вѣльєа лѣтъ по-витаєте зъ радѣстю. Повлячу до помочи Клярка.

Вѣнъ уставъ швидко й выйшовъ у садъ. Черезъ хвилию вернувъ ся зъ Американцемъ.

Мервісь вѣдко вже повѣдомлений пѣдбйшовъ прямо до Витовта.

— Пане! — завлинавъ, — вы мене ратуєте! Я васъ вѣддамъ своему братови замѣць себе! Тамъ за океаномъ найдете родину, дѣмъ и мою прядяльню бавовны. Усе вѣддаю вамъ, бо вертатись не думаю. У мене тутъ, бачите пане, е теперъ своя мета та й обвязи...

— Почуємо въ сѣте исторію нещаального перстена, — шепнула Ярина до мужа.

— Ты выратувала насъ, серце, зъ великого вѣлопу-ту! Може Америка зробить що путнього зъ тои ляльки, бо въ Европѣ вѣнъ пронащій, — сказавъ Марко.

Выпогодилось чѣло Витовтове, панѣ Чертзанова втерла сльозы, а Мервісь рѣзповѣдавъ чудеса про житє за Атлантийскимъ океаномъ. Словѣи вернувъ ся.

.....

Вѣдтавъ розтѣхалась усѣ веселі и зъ згодѣ. На-ставъ вечѣръ. Тамъ, якъ и передше, стоявъ на танку лѣвой офіцины гуртовъ офіціялістѣвъ, збѣльшений еще тыми, що приѣхали за привазами зъ Ейнякѣвъ, Будрай-тѣвъ и Скомонтѣвъ. Той самъ бѣлорусый великанъ вы-

дававъ приказы коротко й рѣшуче зъ очевидною охотою позбутесь влопету чимъ скорше.

— *Labanakt pone!*

— *Lakites swejki!* (будьте здорові!) — водназагъ великавъ и замквувъ оѣциву.

Рѣчь нечувана! Марно Чертванъ курнекавъ щось пѣвгодосомъ, вертаючи домѣвъ. Певне навчала его Ярина.

Всѣ спали. Одна она чугала спершись на вѣвно и ждала на него.

— Скѣнчивъ уже? — сказала сердечне, вытягаючи руву.

— Скѣнчивъ! — водназагъ поважно, простуючи ся въ цѣлѣй поставѣ. — Усе скѣнчивъ. Нѣ одной гадки не залишивъ не здѣйствиною! Земля моя! Вѣдзскавъ, явъ бувъ прирѣвъ собѣ, а й дубъ мѣй старый живе й перетревае столѣтя! Сегодня шумѣвъ менѣ такъ могуче, наче молодой!

— О, якій ты пышный, Вейдавуте! — засмѣялась, немовъ доворяючи споминомъ про давняго литовскаго лицаря. — А тямить, передъ рокомъ тѣй страшливѣй пропасти, турботы, муки? Ты поборовъ усе! Було ихъ легионъ — ворогѣвъ, а ты одинъ, — герою! Теперь и тобѣ пора спочити й бути щасливѣмъ. Вырбѣсъ ты, явъ твоѣй Девайтісѣ, на приглядѣ цѣлымъ поколѣнямъ. Уже тобѣ теперь нѣчого неостае!

— Нѣчого! Я дѣйшовъ до меты! Можу спочити, — вышентавъ задевляючи ся въ вѣчву тѣмряву й зоряшлыве небо.

Але черезъ хвилию забурмотѣвъ нѣбы про-себе:

— Неостае менѣ ще чогось, такъ есть! Але не въ моиѣ сно силахъ! Дусъ шумить и важе, що все миная й марна всяка потуга безъ божои помочи. Дубъ ве-

ливій глядять и знае лѣпше, нѣжь мы, ефемериды! Все минае! А хочь бы й не мнуло...

И посыпались всеры зъ его зѣнци, и выповѣвъ крѣвъ зубы зъ камѣннымъ опоромъ:

— Чи станеть ся, щѣ мае статись, чи нѣ, Жемайтисъ завсѣгды востане!

„Зостане“ — повторявъ гомѣнѣ тихой ночи дрожаньемъ природы помеженъ столѣтними лицами й перебѣгавъ щоразъ тихѣйше ажь на хвилѣ Дубиссы й дѣбрѣвнѣ вербы.

„Зостане“ — здавалось, говорила вся литовска земля, щѣ не загирила ся мимо негодъ, утратъ и безъупинной боротьбы. Она поставувала своему сыновя, котрый присягъ ся боронити ей передъ версгами поевн жвѣтя..

Перекладъ выстаченый въ 1. половинѣ 1892 року.

Переклавъ *Василь Рѣленко.*

К О Н Е Ц Ъ.

Важнѣйші похибки въ „Девайтисъ“.

<i>Сторона :</i>	<i>стрѣчка :</i>	<i>замѣсъ :</i>	<i>мае бути :</i>
7	5 зъ горы	стоть	стоитъ
12	1 " "	лица	лице
19	16 " "	вернувъ ся	не вернувъ ся
20	7 " "	розплющивъ	розплющивъ
20	14 зъ долу по словахъ :	ударивъ ся въ груди, пропущено : и по́сля него я поступавъ черезъ цѣле житье. Зберѣгъ я спадщину черезъ тѣлько и т. д.	
29	14 зъ горы	въ сени	въ осени
35	12 зъ долу	теперь не	теперь же
38	16 зъ горы	Милиця	мѣлиця
40	10 зъ долу	власнѣсть	власнѣстью
47	10 зъ горы	травленои	троволенои
48	2 " "	кульбаки	кульбаку
54	10 зъ долу	у вбогихъ	и вбогихъ.
57	8 " "	Будрайты	Будрайты.
61	6 " "	Будрайта	Будрайты
67	15 " "	стрѣвогу	трѣвогу
68	11 зъ горы	нихъ	неи
69	1 зъ долу	милициею	мѣлицею
76	9 " "	шукати	шущукати.
79	7 зъ горы	вамю	вами
86	8 " "	вчечу	втечу

<i>Сторона :</i>	<i>стрѣчка:</i>	<i>замѣсь :</i>	<i>мас бутти :</i>
88	<i>на долъ пропущено :</i>	<i>Въ саяхъ сидѣвъ</i>	<i>Казимиръ.</i>
90	2 зъ <i>горы</i>	<i>рѣзка</i>	<i>рѣдка</i>
95	18 " "	<i>зборонивъ</i>	<i>не зборонивъ</i>
103	13 зъ <i>долу</i>	<i>деревня</i>	<i>деревця</i>
106	18 зъ <i>горы</i>	<i>хотѣти</i>	<i>хотѣли</i>
113	4 " "	<i>атабами</i>	<i>опадами</i>
118	8 зъ <i>долу</i>	<i>шанку</i>	<i>шанку</i>
119	1 " "	<i>пдя</i>	<i>пудля</i>
125	6 зъ <i>горы</i>	<i>сѣлько</i>	<i>стѣлько</i>
"	8 зъ <i>долу</i>	<i>дванацятьохъ</i>	<i>двацятьохъ</i>
136	<i>на долъ пропущено :</i>	<i>— Посвѣтьте!</i>	<i>— закликали</i>
		<i>оба разомъ.</i>	
138	4 зъ <i>долу</i>	<i>невинныхъ</i>	<i>невпинныхъ</i>
144	2 " "	<i>свѣло</i>	<i>свѣтло</i>
148	12 " "	<i>скрутникъ</i>	<i>скрутникъ</i>
153	17 зъ <i>горы</i>	<i>жетва</i>	<i>жертва</i>
159	11 " "	<i>болячки</i>	<i>балачки</i>
205	8 зъ <i>долу</i>	<i>въ менѣ</i>	<i>въ мене е</i>
212	13 " "	<i>губами</i>	<i>зубами</i>
233	1 зъ <i>горы</i>	<i>звернувъ</i>	<i>завернувъ</i>
235	10 зъ <i>долу</i>	<i>якъ я</i>	<i>якъ е</i>
238	16 " "	<i>заккнувъ ся</i>	<i>заикнувъ ся</i>
248	1 зъ <i>долу</i>	<i>першій</i>	<i>третій</i>
249	8 зъ <i>горы</i>	<i>Вайдавуть</i>	<i>Вейдавуть</i>
252	19 " "	<i>котра кожною</i>	<i>котра зъ кожною</i>
253	18 " "	<i>мимо его</i>	<i>мимо своего</i>
259	3 зъ <i>долу</i>	<i>ѣй</i>	<i>й</i>
269	6 " "	<i>окинувъ</i>	<i>окинувъ</i>
282	4 зъ <i>горы</i>	<i>запрацьовану</i>	<i>спрацьовану</i>
284	7 зъ <i>долу</i>	<i>хосточѣ</i>	<i>хусточѣ</i>
294	9 " "	<i>любви</i>	<i>любои</i>
297	4 " "	<i>устало</i>	<i>зостало</i>

Сторона :	стрѣчка :	замѣсь :	мае бути :
306	2 " "	зѣникою	зѣницею
307	13 " "	пайдена	найдена
311	10 зъ горы	почувъ	почавъ
311	16 " "	голона	голова
313	7 зъ долу	любви	любои
314	7 зъ горы	звучу-	звучу
314	19 " "	пѣдземля	пѣдземеля
317	13 зъ долу	Вейдовуте	Вейдавуте
319	6 зъ горы	трубою	труба
320	пѣсля 4 " "	пропушено : — А я найшовъ панну : — закликавъ Марко, цѣлючи ихъ у руки.	
322	19 зъ горы	Жемайтусъ	Жемайтисъ
326	3 " "	Марка	Клярка

